

В10 80 8
Д 49

ДИТЯЧА

ЛІТЕРАТУРА

AMTSHYA VITTEPATYPA

ДОПУЩЕНО МІНІСТЕРСТВОМ ОСВІТИ УРСР
ЯК НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК ДЛЯ СТУДЕНТІВ
ДОШКІЛЬНИХ ВІДДІЛІВ ПЕДІНСТИТУТІВ
ТА УЧНІВ ДОШКІЛЬНИХ ВІДДІЛІВ
ПЕДУЧИЛИЩ.

**Д. М. БІЛЕЦЬКИЙ, Ф. Х. ГУРВИЧ, І. М. ПРОЦЕНКО,
В. С. САВЕНКО, А. М. САФОНОВА, Ю. П. СТУПАК**

ДИТЯЧА ЛІТЕРАТУРА

ВИДАВНИЦТВО «РАДЯНСЬКА ШКОЛА» КИЇВ — 1967

Посібник «Дитяча література» для студентів педагогічних інститутів і педагогічних училищ підготували викладачі літератури, доценти. «Вступ» («Основні риси дитячої літератури») — Ф. Х. Гурвич; «Народна поетична творчість» і «Українська дожовтнева література» — Ю. П. Ступак (крім статті «М. М. Коцюбинський» — І. М. Проценко); «Українська радянська література» — Д. М. Білецький (крім статті «О. Д. Іваненко» — В. С. Савенко та «В. В. Бичко» — А. М. Сафонова); «Російська дожовтнева література» — В. С. Савенко (крім статті «В. Г. Белінський, М. Г. Чернишевський, М. О. Добролюбов у боротьбі за передову дитячу літературу» — А. М. Сафонова та «К. Д. Ушинський» — І. М. Проценко); у розділі «Російська радянська література» статті «Роль О. М. Горького в розвитку дитячої літератури», «С. Я. Маршак», «М. М. Пришвін» — А. М. Сафонова, «В. В. Маяковський», «Б. С. Житков», «А. П. Гайдар» — В. С. Савенко, «К. І. Чуковський», «С. В. Михалков» — І. М. Проценко, «А. Л. Барто», «В. В. Біанкі» — Ф. Х. Гурвич; «Твори письменників народів СРСР» і «Твори зарубіжних письменників» — Ф. Х. Гурвич (крім статті «Джанні Родарі» — А. М. Сафонова).

ОСНОВНІ РИСИ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Одним із важливих засобів виховання підростаючого покоління будівників комунізму є література, створена для дітей, або *дитяча література*, як її прийнято називати з давніх пір.

Що входить у поняття «дитяча література»? Які її джерела? Як вона виникла й розвивалася? В чому полягають її особливості й значення? Такі питання і багато інших постають перед тими, хто приступає до вивчення художньої літератури для дітей.

Джерела дитячої літератури Основним джерелом дитячої літератури, як і всієї художньої літератури, є реальна дійсність — життя і праця, революційна боротьба народу на різних етапах розвитку суспільства. Письменники, вивчаючи живу дійсність, відображають у своїх творах тяжке становище трудящих та їх дітей в минулому, показують їх боротьбу за торжество справедливості, за побудову безкласового суспільства.

Після перемоги Великого Жовтня дитяча література черпає матеріали, теми з нашої соціалістичної дійсності. У творах письменників, що пишуть для дітей, звучить високий пафос утвердження Радянської влади, побудови соціалізму і комуністичного суспільства.

Відображаючи героїзм нашого народу у грізні роки громадянської і Великої Вітчизняної воєн, у роки мирного будівництва, письменники розповідають також про те, як діти разом з дорослими зносили тяготи життя, тяжкі випробування, як вони разом з батьками і старшими братами, відстоюючи честь і незалежність нашої Вітчизни, виявляли патріотизм, хоробрість і мужність в тилу і на фронті, а в мирні дні — трудовий героїзм на колгоспних нивах і в цехах фабрик та заводів, як вони, оволодіваючи знаннями, виявляють настирли-

вість і сумлінність у навчанні і беруть активну участь у громадському житті, у суспільно корисній праці.

Невичерпним джерелом літератури для дітей є усна народна творчість. Народна поезія, за визначенням О. М. Горького, є родоначальницею книжної літератури.

У давні часи, коли не існувало ні книжок, ні школи, ні науки педагогіки, діти, слухаючи від старших казки, легенди, пісні, черпали з них знання і досвід, моральні переконання і дізнавались про мрії та віковічні прагнення народу, висловлені ним у своїй поетичній творчості.

Фольклор для дітей створили «природні педагоги», як їх назвав К. Д. Ушинський. Це бабусі, діди, матері, які переробляли відомі їм усні твори або наново складали доступні для дітей пісеньки, казки, загадки, скоромовки.

К. Д. Ушинський справедливо вважав появу фольклору для дітей першою й блискучою спробою народної педагогіки.

Саме завдяки високій ідейній і естетичній цінності усна народна творчість стала джерелом книжної дитячої літератури.

З виникненням писемності почали з'являтися рукописні, а потім і друковані твори для дітей; зокрема серед перших книжок, коли книгодрукування набуло поширення, бачимо казки.

Так, у Росії в XVII ст. побачили світ сатиричні казки з малюнками — «Суд Шем'яки», «Казка про Йоржа Йоржовича».

У кінці XVII ст. французький письменник Шарль Перро на основі сюжету народних казок написав свої казки. Так виник новий жанр художніх творів — літературна казка.

У XIX ст. в Росії, на Україні та в інших країнах світу вчені, фольклористи і письменники почали збирати кращі зразки усної народної творчості для дітей. Вийшли з друку і набули широкого розповсюдження збірки народних казок, пісень, прислів'їв, складених для дітей В. Далем (Козак Луганський), О. Афанасьєвим, Б. Грінченком, Лесею Українкою та ін. У Німеччині були надруковані казки, зібрані братами Грїмм.

Багата скарбниця народнопоетичних творів, записаних з уст народу, ще й досі не вичерпана. Час від часу наші дитячі видавництва беруть з неї окремі твори і у відповідній літературній обробці друкують.

Визначні російські й українські письменники, які добре знали й високо цінували народну поетичну творчість, писали вірші й казки на фольклорні теми і сюжети, зокрема О. Пушкін, В. Жуковський, П. Єршов, В. Одоєвський, М. Некрасов, Л. Толстой, Д. Мамін-Сибіряк, Т. Шевченко, Марко Вовчок, Л. Глібов, І. Франко, Панас Мирний, Леся Українка та ін.

Вчені-педагоги, методисти і упорядники книг для читання ХІХ ст., насамперед К. Ушинський, широко використовували фольклор у літературних читанках для школярів молодшого віку.

Усна поезія є неперевершеним взірцем і для радянських письменників, які написали чимало оригінальних казок, пісень та інших творів на матеріалі із фольклору.

В. Маяковський, О. Толстой, С. Маршак, П. Тичина, Н. Забіла, І. Нехода, О. Іваненко — кожен з них вніс у твори для дітей щось нове, цінне; кожен з них, скориставшись з тих скарбів, на які так багата усна народна творчість, сприяв дальшому розвитку жанру літературної казки та інших жанрів.

Фольклор є також одним із джерел, з якого черпають свої теми і сюжети дитячі письменники зарубіжних країн. Чимало прогресивних письменників капіталістичних країн прославилися своїми оригінальними творами, в більшій чи меншій мірі зв'язаними з усною народною творчістю. Серед них насамперед польський поет Ю. Тувім, румунський казкар О. Панку-Яш («Листи до моїх хлопчиків»), італійський поет Д. Родарі («Пригоди Цибуліно»), англійський письменник А. Мілн («Вінні-Пух та всі інші»).

Джерелом дитячої літератури ~~це~~ також художня література для дорослих.

З перших кроків свого існування і до наших днів дитяча література народів СРСР постійно збагачується, поповнюється кращими творами вітчизняних і зарубіжних письменників.

Чимало творів, написаних для дорослих, зрозумілі дітям, цікаві і корисні у справі морального та естетичного виховання їх. Такі твори вливаються в дитячу літературу без будь-яких змін і скорочень, наприклад вибрані поезії Т. Г. Шевченка, О. С. Пушкіна, М. Ю. Лермонтова, Яна Райніса і багатьох інших визначних письменників. Без змін вплили в дитячу

літературу і казки О. С. Пушкіна, його повість «Капітанська дочка», «Народні оповідання» Марка Вовчка, романи Ч. Діккенса («Олівер Твіст», «Життя й пригоди Ніколаса Нікльбі»), «Овід» Е. Л. Войнич.

Радянські письменники збагатили дитячу літературу такими широко відомими читачам багатьох країн творами, як «Чапаєв» Д. Фурманова, «Як гартувалася сталь» М. Островського, «Молода гвардія» О. Фадеєва, «Повість про справжню людину» Б. Полевого та ін.

Багато класичних творів у дитяче читання ввійшло з певними скороченнями або в переказах з метою полегшити сприймання і розуміння змісту їх дітьми. Так, значно скороченими і в численних переказах прийшли до дітей «Робінзон Крузо» Д. Дефо, «Подорожі Гуллівера» Д. Свіфта, «Дон-Кіхот» М. Сервантеса (у нас є кілька переказів «Дон-Кіхота» для дітей, один з них, віршований, написав І. Франко). У дитячу літературу ввійшли уривки і окремі розділи з великих творів, як «Метелиця» з роману О. Фадеєва «Розгром», «Козетта» і «Гаврош» з роману В. Гюго «Знедолені» тощо.

Іноді талановиті літературні твори для дорослих можна рекомендувати дітям тільки при умові серйозної переробки їх. Тому радянські письменники, зважаючи на вікові особливості дітей, самі вносять великі зміни у свої твори, наприклад, О. Толстой для дітей середнього і старшого віку переробив свій роман «Петро І», М. Шолохов — «Підняту цілину», А. Головко — романи «Мати» і «Бур'ян».

Як у Радянському Союзі, так і в інших країнах виходить у світ немало визначних творів для дорослих, і певна частина з них, влившись у дитячу літературу, збагачує її.

Виникнення і розвиток дитячої літератури і Дитяча література як окрема галузь художньої літератури виникла за певних історичних умов. Найважливіші з них: такий рівень розвитку економіки й культури, який вимагає великої кількості освічених людей, здатних керувати народним господарством, освітою і культурним будівництвом; наявність школи, звільненої від влади церкви; поширення книгодрукування, розвиток художньої літератури і педагогічної науки.¹

Такі умови створилися в Росії, на Україні та в інших країнах Європи в XVI—XVII ст. Якраз у цей період починають друкувати книжки для дітей; спершу це були поодинокі твори, дедалі їх кількість збільшувалась, а з кінця XVIII ст.

з художньої літератури виділяється як окрема галузь дитячої літератури.

* Місцем народження дитячої книги можна вважати школу. Саме в школі, в процесі навчання й виховання виникла потреба в художніх і науково-популярних творах, розрахованих на дітей різного віку.

Передові діячі культури і педагоги в Росії, на Україні та в інших європейських державах на основі вивчення й узагальнення багаторічного досвіду роботи шкіл визнали за необхідне удосконалити методи навчання і виховання дітей. Пошуки таких нових методів і привели педагогів до думки про створення спеціальної літератури для дітей.

Теоретичне обґрунтування необхідності створення книжок для дітей дав великий чеський педагог Ян-Амос Коменський у творі «Велика дидактика». Він утверджував, що книжки з малюнками підсилюють у дітей враження від предметів, про які в них розповідається, приваблюють молодий розум, полегшують сприймання науки.

Коменський сам написав таку книжку, і вона вийшла в світ у 1658 р. під назвою «Світ чуттєвих речей в малюнках». Цей твір енциклопедичного характеру давав дітям наочно, доступно і в стрункій системі уявлення і знання про навколишній світ. Ця праця Яна-Амоса Коменського мала величезний вплив на дальший розвиток дитячої літератури, стала прообразом книжок з малюнками для наймолодших читачів і енциклопедій для школярів.

Значно раніше перші книжки для дітей були надруковані в Росії й на Україні. Це були азбуки та букварі, своєрідні твори, що поєднували в собі підручник з книжкою для читання, тобто навчальний матеріал з художнім. З метою збудити в дітей інтерес і любов до знань у букварях та азбуках автори вміщали короткі оповідання з повчальним змістом (притчі), афоризми, народні прислів'я, приказки, моральні правила, як, наприклад, у букварях першодрукаря Івана Федорова (Львів, 1574) та Василя Бурцова (М., 1634).

У букварі В. Бурцова, крім творів, написаних прозою, були й вірші, які закликали дітей добре вчитися і слухатися вчителів.

У кінці XVII ст. в Росії учений-педагог Каріон Істомін склав перший ілюстрований буквар, книжку енциклопедич-

ного характеру з майстерно виконаними малюнками — «Малый буквар» (М., 1694).

У XVIII ст. дитяча книжка поступово відокремлюється від підручника. Починають друкувати для дітей алегоричні казки, повчальні бесіди-діалоги на моральні теми, науково-популярні твори, енциклопедії, збірники творів різних вітчизняних письменників, появляються перші дитячі журнали. У Росії друкують для дітей також твори зарубіжних письменників, у перекладах і в оригіналі (французькою, німецькою мовами). Проте книжок для дітей було ще мало, вони відзначалися надмірним раціоналізмом, відвертою тенденційністю, нудним моралізуванням. Крім того, незважаючи на до-

Обкладинка журналу.

силь високий рівень розвитку педагогічної науки, яка визначила вікові особливості дітей, тогочасні письменники зверталися не до дитини певного віку, а до дітей взагалі.

Це дало підставу визначному російському публіцистові і педагогові М. І. Новикову заявити, що одним з головних недоліків виховання в Росії є відсутність книжок для дітей. Дітям нема чого читати, писав він. А тому діти змушені були читати твори, які зовсім були не зрозумілими для них чи знайомили їх з тим, що їм ще рано було знати. От чому М. І. Новиков задумав створити журнал «Детское чтение для сердца и разума».

Журнал цей виходив з 1875 до 1879 р. як додаток до газети «Московские ведомости» (безкоштовно). Сповідуючи про свій намір видавати журнал, Новиков писав, що в ньому будуть розміщені твори з історії, природознавства, на моральні та інші теми, написані доступно для дітей мовою, і такі, які можуть бути для малих читачів корисними і читання яких було б для них приємним заняттям.

Журналом М. І. Новикова розпочався новий етап у розвитку літератури для дітей. Тепер перед письменниками поставало завдання зважати на вік дитини, на її запити, інтереси, дбати не тільки про збагачення знань дітей, а й прагнути виховувати в них почуття, звертатися до їх серця і розуму.

Журнал «Детское чтение для сердца и разума» мав величезний успіх. Він перевидавався в ХІХ ст., про нього з великою вдячністю згадують В. Г. Белінський у своїх рецензіях на дитячі книжки, письменник С. Т. Аксаков у повісті «Дитячі роки Багрова-онука», визначний хірург і педагог М. І. Пирогов у спогадах про своє дитинство.

У ХІХ і на початку ХХ ст. дитяча література в багатьох країнах світу досягає досить високого рівня розвитку. Вона уже розподіляється на літературу для дошкільного і шкільного віку. Дитяча преса теж враховувала вікові особливості дітей. У Росії появилось чимало дитячих письменників-професіоналів. Проте хоч книжок друкувалося багато, якість їх не задовольняла передових критиків і педагогів того часу.

Зміни, які сталися в економіці і політичному житті царської Росії та України протягом ХІХ — початку ХХ ст., вплинули на розвиток громадської думки, на творчість письменників, в тому числі і на літературу для дітей. Такі важливі історичні події, як повстання декабристів, революційно-демо-

кратичний рух, а в кінці століття робітничий рух під прапором марксизму-ленінізму, зумовили появу нових поглядів і думок про виховання дітей і молоді. Оскільки ж дитяча література була визнана як одне із знарядь виховання, то до неї значно підвищилися вимоги, перед нею було поставлено завдання сприяти моральній підготовці майбутніх громадян — борців проти поневолення, тиранії, проти соціальної нерівності.

Протягом століття кращі люди в Росії і на Україні боролися за створення передової літератури для дітей, за її правдивість і високий ідейно-художній зміст творів, викривали реакційну суть дворянської та буржуазної дитячої літератури і преси.

У своїх статтях, рецензіях передові діячі російської та української літератури — О. І. Герцен, В. Г. Белінський, М. Г. Чернишевський, М. О. Добролюбов, І. Я. Франко і багато інших — відстоювали право дитячої літератури на самостійне існування, відводили їй почесне місце серед важливих засобів виховання громадянина-борця. Вони писали про те, яким повинен бути дитячий письменник, про що і як слід писати, щоб підняти дитячу літературу на високий рівень мистецтва слова.

Боротьба прогресивних людей того часу принесла позитивні наслідки. Величезне значення для розвитку демократичної дитячої літератури мало й те, що для дітей писали такі великі майстри художнього слова, як В. А. Жуковський, М. О. Некрасов, Марко Вовчок, І. Я. Франко, Л. М. Толстой, А. П. Чехов та ін.

Передова російська і українська дитяча література XIX — початку XX ст. — це література критичного реалізму. За своїм ідейним спрямуванням вона стала народною, була тісно зв'язана з фольклором і насичена революційно-демократичними ідеями. Правдиве змальовання життя трудового народу, показ становища дітей трудящих, засудження соціальної нерівності і несправедливості, відображення споконвічних прагнень і мрії про щастя, про краще життя для пригноблених — такий зміст багатьох творів письменників XIX — початку XX ст.

Твори письменників-класиків дожовтневого періоду написані багатою, соковитою літературною мовою, тому більшість з них дожила до наших днів і не втратила свого пізнавального, виховного та естетичного значення.

Після Великої Жовтневої соціалістичної революції почався новий період у розвитку дитячої літератури. З перших років існування Радянської влади народжується і успішно розвивається нова дитяча література — література соціалістичного реалізму, пройнята ідеями радянського патріотизму, соціалістичного гуманізму, ідеями дружби між народами, інтернаціоналізму і миру в усьому світі.

Ще ніколи й ніде не було таких сприятливих умов для зростання і розквіту дитячої літератури, як в СРСР. Не приватні особи, а держава організовує видання художньої і періодичної літератури для дітей. Дитяча література оточена у нас великою увагою і піклуванням Комуністичної партії, Ленінського комсомолу і широкої громадськості. Вона стала посправжньому народною, доступною для всіх дітей Радянського Союзу.

У створенні радянської дитячої літератури брали участь такі майстри художнього слова, як М. Горький, В. Маяковський, О. Толстой, А. Головкин, П. Панч, Ю. Яновський, твори яких увійшли в скарбницю світової літератури.

Радянська дитяча література користується великим успіхом серед дітей і дорослих не тільки в нашій країні, а й далеко за її межами.

Цей успіх зумовлений її мужнім громадянським пафосом, глибоким змістом і високою художньою майстерністю.

Серед дитячих літератур світу радянська дитяча література посідає перше місце. Її благодійний вплив відчувають на собі прогресивні письменники зарубіжних країн і насамперед країн соціалістичного табору.

Дитяча література — знаряддя комуністичного виховання

З ніжністю і теплотою згадують дорослі свої перші книжки, прочитані ще в дитинстві, особливо ті з них, які глибоко вразили їх, схвилювали і запам'яталися, залишили слід на все життя. Про значення книжок, прочитаних у дитячі й юнацькі роки, і про їх вплив на формування світогляду і характеру свідчать висловлювання багатьох визначних людей, факти з їх життя. Так, учений К. Е. Цюлковський, політичний діяч комуніст Георгій Димитров, письменники М. Горький, М. Тихонов і багато інших високо оцінюють художні твори, які розбудили в них у дитинстві світлі мрії, високі почуття і прагнення, вплинули на вибір життєвого шляху.

Радянські космонавти також захоплювались дитячою літературою. Так, Ю. Гагарін охоче читав твори Ж. Верна, А. Конан-Дойля, Г. Уеллса, Г. Лонгфелло, В. Гюго, Ч. Діккенса, Д. Лондона, на все життя полонив його головної герої роману Е. Л. Войнич «Овід». Особливо любив Ю. Гагарін читати книжки про людей, все життя яких — суцільний подвиг. Велике враження на нього зробили твори про життя В. І. Леніна та його соратників — Артема (Ф. А. Сергєєва), М. В. Фрунзе. З великим захопленням перечитував він кілька разів «Повість про справжню людину» Б. Полевого і не раз дивився фільм, створений за цією повістю. Олексія Мерсєєва він полюбив сильніше, ніж Овода¹.

Другий космонавт, Г. Титов, згадує, що він дуже рано почав читати і читав багато. Проте книжкою, яка полонила його, була повість В. Каверіна «Два капітани», від якої він не мав сили відірватися, поки не дочитав до кінця².

Отже, радянським космонавтам, дослідникам і підкорювачам просторів Всесвіту, в дитинстві найбільше подобалися художні твори про людей відважних, сильних духом, безстрашних, благородних, здатних долати будь-які труднощі.

Про те, який вплив має художня література на характер і поведінку дітей та юнаків, можна довідатися і з художніх творів, наприклад з роману М. Островського «Як гартувалася сталь», а також з книг О. Кошової «Повість про сина», Л. Космодем'янської «Повість про Зою і Шуру», написаних про мужніх радянських патріотів Олега Кошового та Зою і Шуру Космодем'янських. В них розповідається про те, які твори сприяли вихованню високих моральних якостей у нашої героїчної молоді.

І, нарешті, патріотичний тимурівський рух піонерів і школярів, викликаний повістю А. Гайдара «Тимур і його команда», — переконливий доказ того, що літературний герой, створений талановитим письменником на основі глибокого знання життя, є великою виховною силою. Повість А. Гайдара справила на дітей не скороминуше враження, а глибоко увійшла в їх свідомість, розбудила кращі почуття, мобілізувала на благородні вчинки.

¹ Див.: Ю. Гагарин, Дорога в космос, Записки летчика-космонавта СССР, изд-во «Правда», 1961.

² Див.: Герман Титов, Семнадцать космических зорь. Автобиографическая повесть, М., Детгиз, 1963.

Про роль художнього твору як засобу виховання підростаючого покоління відомо ще з давніх часів. Про це писали стародавні греки і римляни. Про велике значення художньої літератури для виховання дітей розповіли у своїх педагогічних творах Я.-А. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, М. І. Новиков. В. Г. Белінський вважав, що «дитячі книжки пишуться для виховання, а виховання — велика справа: ним вирішується доля людини»¹.

Дитяча література як знаряддя виховання підростаючого покоління завжди була в руках певного класу і використовувалася для пропаганди його ідей, для здійснення його виховної мети; у класовому, антагоністичному суспільстві вона була в руках панівних верств.

У нашій країні, де справа виховання передана в руки держави, народу, перед дитячою літературою поставлено велике завдання — допомогти сім'ї і школі виховувати всебічно і гармонійно розвинену особистість.

«Радянська література і мистецтво, пройняті оптимізмом і життєстверджуючими комуністичними ідеями, відіграють, — як відзначається у Програмі КПРС, — велику ідейно-виховну роль, розвивають в радянській людині якості будівника нового світу. Вони покликані бути джерелом радощів і натхнення для мільйонів людей, виражати їх волю, почуття й думки, бути засобом їх ідейного збагачення і морального виховання»². Таке ж значення для виховання підростаючого покоління має і дитяча література як галузь радянської літератури.

Дитяча література є важливим засобом розумового і трудового, морального і естетичного, а також фізичного виховання дітей.

У нас створена багата науково-популярна і науково-художня література для дітей різного віку. Вона дає їм знання з багатьох галузей науки, збуджує в них інтерес, розвиває допитливість і винахідливість, виховує пошану до великих творців науки, людей сміливих і відважних, невтомних трудівників, патріотів, сприяє формуванню матеріалістичного

¹ В. Г. Белінський, Н. Г. Чернышевский, Н. А. Добролюбов о детской литературе, М., Детгиз, 1954, стор. 42. Тут і далі цитуємо за цим виданням.

² Програма Комуністичної партії Радянського Союзу (прийнята XXII з'їздом КПРС), К., Держполітвидав, 1962, стор. 114—115.

світогляду у дітей, прищепленню їм кращих моральних якостей радянської людини.

Науково-популярні твори видатних учених К. Ціолковського, О. Ферсмана, науково-художні повісті й нариси відомого мандрівника В. Арсенєва, письменників Б. Житкова, М. Ільїна, радянських учених, льотчиків, інженерів про досягнення нашої науки, про держання людської думки, про творчу працю людей вчать юних читачів мислити, розвивають їх розумові здібності, творчу уяву.

Дитина з книг пізнає світ, людей, минуле й сучасне, заглядає і в майбутнє. «...Майже кожна книга немовби відкриває передо мною вікно в новий, незнаний світ...»¹ — писав М. Горький, згадуючи про свої юнацькі роки.

Розумовий розвиток дитини нерозривно зв'язаний з розвитком її мови. Читаючи вірші, оповідання, повісті, казки, діти вчаться рідної мови, збагачують словниковий запас, завоюють скарби мови свого народу, вчать правильно висловлювати свої думки, глибоко відчувати красу мови й художніх образів.

Важливу роль відіграє дитяча література також у моральному вихованні підростаючого покоління.

Виступаючи на III з'їзді комсомолу у 1920 р., В. І. Ленін говорив: «Треба, щоб уся справа виховання, освіти і навчання сучасної молоді була вихованням в ній комуністичної моралі»².

Натхнені ідеями марксизму-ленізму, Програмою КПРС, радянські письменники допомагають партії і державі своїми творами виховувати в молодих читачів любов до Батьківщини, до народу, правдивість і чесність, любов до праці, наполегливість і волю, готовність долати будь-які труднощі. Кращі твори радянських письменників пройняті ідеями соціалістичного гуманізму, інтернаціоналізму, пафосом побудови нового життя.

Радянські письменники А. Гайдар, В. Катаєв, С. Маршак, А. Головко, О. Донченко, М. Трублаїні та інші в своїх творах закликають дітей бути гідними свого народу — будівника нового життя, самовіддано працювати на благо Вітчизни.

¹ М. Горький про дитячу літературу, К., «Молодь», 1953, стор. 58. Тут і далі цитуємо за цим виданням.

² В. І. Ленін, Твори, т. 31, К., Держполітвидав, 1951, стор. 254.

Художня література для дітей є також засобом естетичного виховання. Ще В. Г. Белінський закликав батьків, вихователів розвивати у дітей естетичне почуття, «яке є джерелом всього прекрасного, великого, тому що людина, позбавлена естетичного почуття, стоїть на рівні тварини»¹.

Щоб виховати у дітей це почуття, великий критик радив дитячим письменникам давати дітям твори по можливості доступні для них, але майстерні, зігріті теплотою почуттів і відмічені більшим чи меншим ступенем справжнього таланту.

Твори, прочитані дітьми, розкривають перед ними насамперед красу і силу мови, її багатий смисл, виразність і музику слова, красу ритму. Читаючи художню літературу, дитина вчиться помічати прекрасні явища у природі: різноманітність і красу форм життя в рослинному й тваринному світі, відтінки різних барв у природі, мальовничість краєвидів, куточків рідної природи. Це сприяє вихованню в дітей любові до рідної країни, до великої Батьківщини. Любов до природи, викликана її чарівною красою, породжує потребу берегти її, не псувати краси, не знищувати дарів, багатств природи, а стати мудрим хазяїном її численних скарбів, зберегти їх для народу. Зображуючи в своїх творах людей, силу їх розуму, багатство душі, подвиги, творчу працю, письменники вчать юне покоління любити і поважати людей, помічати прекрасне в характері і вчинках людини, в проявах добра, благородства, мужності. Це дуже важлива сторона естетичного виховання, яке тісно пов'язане з моральним вихованням.

У літературних творах іноді розповідається про різні види мистецтва: даються описи прекрасних архітектурних споруд, пам'ятників, створених видатними скульпторами. Часто письменники показують, як їх герої слухають музику, спів або як грають, співають, танцюють. Наприклад, у повістях С. Васильченка «Циганка», «На хуторі» майстерно зображено, як герої співають українські народні пісні, а інші герої слухають пісні, які викликають у них глибокі почуття і роздуми. У повісті «Сліпий музикант» В. Короленко відтворює красу і силу музики, показує вплив її на сліпого хлопчика. Так художня

¹ В. Г. Белинский, Н. Г. Чернышевский, Н. А. Добролюбов о детской литературе, стор. 29—30.

Обкладинка
худ. О. Животкова
до збірки поезій.

література, розкривши перед читачем привабливість і красу різних видів мистецтва, може зацікавити дитину, викликати в неї любов до них і бажання оволодіти ними самому.

Яскраві пейзажі у художніх творах допомагають дітям глибше зрозуміти й відчувати твори живопису.

Красиве оформлення дитячої книжки, її зовнішній вигляд, ілюстрації — все це також виховує в дитини естетичні смаки й уподобання. Тому вона має бути результатом творчої праці двох співавторів: письменника і художника. Чим молодший читач, тим більше значення має малюнок в дитячих книжках. Часто ілюстрації до твору займають значно більше місця, ніж самий твір (у деяких книжках для дошкільників він зводиться до кількох речень).

Художник — ілюстратор дитячої книги — своїми малюн-

ками конкретизує, уточнює текст, часто доповнюючи його подробицями, про які не сказав письменник, оживляє твір, допомагає читачам зрозуміти його суть, уявити, відчувати глибоше те, що хотів сказати автор.

Талановиті художники вміють передати характерні особливості стилю того чи іншого твору. Майстри дитячої книги — художники В. Лебедев (ілюстратор творів С. Маршака), О. Пахомов (ілюстратор творів В. Маяковського), В. Конашевич, Є. Рачов, Ю. Васнецов (ілюстратори казок), А. Резниченко, В. Литвиненко, Д. Шавикін, Л. Джолос, О. Яблонська та інші створили разом з письменниками книжки, які мають велике пізнавальне і виховне значення та естетичну цінність.

Деякі письменники самі ілюструють свої твори для дітей, а окремі художники пишуть твори. Щасливе поєднання художника слова і художника пензля маємо в особі Є. Чарушина, В. Литвиненка, В. Сутеева та ін.

У багатьох творах для дітей письменники прославляють здоров'я, бадьорість, невтомність, закликають малюків бути охайними, тримати в чистоті своє тіло, одяг, приміщення, де вони живуть. Іноді це твори забавного, жартівливого характеру (К. Чуковський, «Мийдодір»), а часом — серйозні (В. Маяковський, «Що погано, а що добре», С. Михалков, «Про мімозу»). Такі твори, закликаючи дітей зміцнювати і гартувати своє здоров'я, займатися гімнастикою і фізичною працею, виконувати правила особистої гігієни, бути охайним, сприяють фізичному і водночас естетичному вихованню дітей.

Особливості дитячої літератури Характерною рисою дитячої літератури кожного народу є органічний зв'язок її з літературою для дорослих.

Дитяча література розвивається в тісному зв'язку з літературою для дорослих, зазнає впливу тих же самих історичних умов і живиться з тих же самих джерел. Спільні ідеї і теми, ті ж самі роди і види художніх творів, спільний творчий метод, високі вимоги до художніх творів — все це свідчить про те, що дитяча література є невід'ємною частиною всієї художньої літератури, галуззю мистецтва, засобом образного пізнання світу.

Ще великі критики революціонери-демократи дивилися на твори для дітей як на твори мистецтва. В. Г. Белінський

закликав письменників: «Пишіть, пишіть для дітей, але тільки так, щоб вашу книгу з задоволенням прочитав і дорослий...»¹

Думку про спорідненість літератур і про високу вимогу до письменника, який пише для дітей, влучно висловив і радянський письменник М. Пришвін: «Мірилом таланту письменника для дорослих може служити малесенький твір, придатний для дитячої хрестоматії. І навпаки, поганий той дитячий письменник, який може писати тільки для дітей»².

Справедлива думка. Адже більшість творів для дітей створені письменниками саме «дорослої» літератури, а «дитячі» письменники пишуть і для дітей, і для дорослих. Згадаймо, наприклад, творчість українських письменників, яких вважають дитячими: О. Донченка, М. Трублаїні, О. Іваненко, або російських — С. Маршака, К. Чуковського, С. Михалкова і багатьох інших. Вони, присвятивши свою творчість в основному дітям, багато творять і для дорослих. Отже, дитяча література є невід'ємною складовою частиною всієї художньої літератури і має з нею багато спільного.

Проте дитяча література багато чим і відрізняється від літератури для дорослих, має свої особливості.

По-перше, література для дітей виникла в процесі виховання і навчання дітей, тобто на її розвиток мали вплив педагогічні ідеї. У радянському суспільстві вона створюється на науково-педагогічній основі, зв'язана з педагогікою і психологією дитини.

По-друге, дитяча література має свого читача, з іншим рівнем знань, з іншим життєвим досвідом, інтересами і літературним смаком, ніж у дорослої людини.

Своєрідність фізичного й духовного розвитку дитини різного віку зумовлює особливості дитячої літератури, її специфіку. Чим молодший читач, тим більша різниця між творами для дітей і дорослих.

Слід сказати і про неоднорідність літератури для дітей. У нашій сучасній літературі розрізняють принаймні чотири самостійних розділи: для дошкільного, молодшого, середнього й старшого шкільного віку. Кожен з цих розділів має свої особливості щодо вибору теми й героя, способу зображення

¹ В. Г. Белинский, Н. Г. Чернышевский, Н. А. Добролюбов о детской литературе, стор. 48.

² М. Пришвин, Дорога к другу, «Литературная газета», 1956, 2 августа.

характерів. Відрізняються у творах для читачів різного віку сюжет і композиція, мова, нарешті, зовнішній вигляд книги, художнє й поліграфічне оформлення. ✓

О. М. Горький писав: «Автор, що йде в дитячу літературу, повинен урахувати всі особливості віку читача. Інакше у нього вийде книжка, позбавлена адреси, не потрібна ні дитині, ні дорослому»¹.

Своєрідність літератури полягає і в тому, про що пишуть для дітей, і в тому, як пишуть.

Про що ж йде мова в дитячих книжках? Тематика сучасної дитячої літератури дуже широка. Важко перелічити її різноманітні теми. Майже всі теми «дорослої» літератури висвітлюються в творах для дітей. Про необмеженість тематики в літературі для підростаючого покоління писали в свій час В. Г. Белінський, М. Г. Чернишевський, О. М. Горький і А. С. Макаренко. Вони підкресливали, що головне не у виборі теми, а в її висвітленні, доступному для певного віку дитини.

✓ Проте досвід навчання і виховання переконує в тому, що не всі теми художньої літератури однаково цікаві й доступні дітям. Певне обмеження тематики дитячої літератури, висвітлення в ній тем, особливо близьких дітям, зумовлюються також їх віковими особливостями. Навіть усі ті критики, письменники, педагоги, які обстоювали необмежену тематику у творах для дітей, все ж допускали винятки для деяких тем і жанрів, некорисних дітям. Так, В. Г. Белінський застерігав проти надмірної фантастики, М. Г. Чернишевський — проти аморальних романів, яких і дорослим не слід читати, а не те що дітям.

А. С. Макаренко радив дбайливо й пильно добирати казки для дитячого читання, не включати до нього казки про нечисту силу, чортів, бабу-ягу, русалок тощо. Такі казки давати дітям слід лише в старшому віці, «коли вони вже добре озброєні проти стародавньої темної вигадки...» Він писав: «...Краще брати таку казку, яка збуджує енергію, певність у своїх силах, оптимістичний погляд на життя, надію на перемогу... Картини сумні, що говорять про примарні форми насильства та експлуатації, можуть бути показані дітям тільки старшого віку»².

¹ М. Горький про дитячу літературу, стор. 107.

² А. С. Макаренко, Вибрані твори, К., «Радянська школа», 1947, стор. 267—268.

І. Франко радив матерям пильнувати, «щоб не попадали в руки дитини твори, де любов до особи іншої статі є причиною подій або де пристрасть перемагає обов'язки»¹.

О. Толстой писав у 1943 р., оцінюючи дитячі книжки про війну, в яких надто натуралістично було описано звірства фашистів: «...Коли душу дванадцятирічної дитини занурюють у жах крові, потрясають її описами садистських звірств, то це — шкідлива справа... Дитина повинна рости як повноцінна істота, не зазнаючи в ніжному й делікатному віці тяжкої травми»².

Отже, не рекомендуються дітям у ранньому віці твори, які залякують їх, завдають їм травми, пригнічують психіку, зображують світ таких взаємин між людьми, які їм ще не зрозумілі. Недоступні для дітей також твори, в яких поставлено проблеми філософські і психологічні, зображено тяжкі злочини, моральне падіння людей, розпусту. Це не означає, проте, що для дітей треба малювати рожевою фарбою картини безтурботного, безхмарного життя. Дітей треба лише оберігати від усього, що може поранити їх вразливу душу, вбити бадьорість, погасити інтерес до літератури.

Варто також мати на увазі неозброєність дитини, певмішність її критично поставитись до прочитаного, наївну довірливість. Діти дошкільного й молодшого шкільного віку сприймають художній образ як живу дійсність, широко вірять у реальне існування змальованих у творі персонажів і подій.

О. М. Толстой, згадуючи про своє дитинство, писав: «Для мене — хлопчика — фантазія і дійсність мало чим розділялись. Персонажі романів і поем були справді знайомими людьми і дуже дорогими»³.

Ця довірливість і безпосередність покладає на письменників особливу відповідальність за ідейну чистоту, правдивість і високу художню майстерність творів для дітей. Юному читачеві повинно бути ясно, що автор відстоює, захищає, а що осуджує.

¹ І. Франко, Жінчина-мати, журн. «Друг», 1876, № 4, стор. 60—62.

² А. Н. Толстой, Избранные сочинения в шести томах, т. 6, М., «Советский писатель», 1953, стор. 629.

³ Там же.

Малим дітям розповідають у книжках про навколишній світ, про речі, створені людьми, про явища природи і людське життя, про дітей у сім'ї і в дитячому садку. Щоб допомогти малятам пізнати добро і зло, познайомити їх з елементарними нормами поведінки, письменники у своїх творах розповідають про те, що добре і що погано, на яскравих прикладах з життя дорослих і дітей виховують з маленьких читачів майбутніх громадян.

У творах для молодших школярів зображують шкільне життя, дитячий колектив, дитячу дружбу і товаришування. Зразком таких творів є повісті «Першокласниця» Є. Шварца, «Васьок Трубачов та його товариші» В. Осеевої, «Вітя Малеев у школі і вдома» М. Носова, «У першому класі» О. Іваненко. Ця ж тема висвітлюється і в творах для підлітків та юнаків, зокрема у повістях О. Копиленка, О. Донченка, Г. Матвеева, Г. Мединського, М. Прилежаєвої й ін.

Багато пишуть і про дитинство. Це здебільшого автобіографічні повісті, в яких перед читачем середнього шкільного віку письменники розкривають внутрішній світ дитини, показують, як зростає її свідомість, як вона починає розуміти навколишній світ, як розвиваються її почуття і погляди. У таких творах цікаво розповідається про життя дитини, її вчинки, пригоди, конфлікти, вияви дружби, любові до рідних, до товаришів. Повісті про дитинство, овіяні поезією ранньої пори життя, дають юним читачам багатий матеріал для міркувань, роздумів, самопізнання. До таких творів належать насамперед «Дитинство і отроцтво» Л. Толстого, «Дитячі роки Багрова-онука» С. Аксакова, «Дитинство Тьоми» М. Гаріна-Михайловського, «Дитинство» М. Горького, автобіографічні оповідання І. Франка, «Дитинство Микити» О. Толстого, «Біліє парус одинокий» В. Катаєва та ін.

Створено багато повістей і оповідань про життя дітей різних суспільних верств, різних епох і народів. Це твори класиків російської та української дожовтневої літератури — Л. Толстого, А. Чехова, В. Короленка, Панаса Мирного, В. Стефаніка, С. Васильченка, А. Тесленка; твори радянських письменників — О. Донченка, М. Трублаїні, О. Копиленка та багатьох інших; відомі нашим дітям також твори зарубіжної літератури, як «Пригоди Тома Соєра», «Пригоди Гекльберрі Фінна» Марка Твена, романи Ч. Діккенса тощо.

Лише з цього переліку тем, які висвітлюються у творах

для малих читачів, видно, що в центрі уваги їх авторів — образ дитини. Як образ дорослої людини є головним у літературі для дорослих, яку з цієї причини і називають людинознавством, так у дитячій літературі на першому плані — зображення світу дитини.

У літературі для дітей розвиваються ті ж самі роди, види й жанри художніх творів, що й для дорослих, — епічні, ліричні, драматичні. Так, у дитячій літературі широко розповсюджені такі види епічних творів, як байка, казка, поема, балада, оповідання, повість, роман, нарис, мемуари. Ліричні твори для дітей — це пісні, політична лірика, пейзажна лірика, гумористичні й сатиричні вірші, епіграми. До драматичних творів для дітей належать комедії, драми (для середнього й старшого віку), жарту, сценки. Види літератури в свою чергу можуть мати свої особливі форми, різновиди (їх називають жанрами). Наприклад, повісті і романи можуть бути історичними, пригодницькими, науково-фантастичними, біографічними, суспільно-побутовими тощо.

Хоч дитяча література і відзначається жанровим багатством, проте діти віддають перевагу лише деяким видам і жанрам: казкам, пригодницьким і науково-фантастичним творам, гумористичним віршам, оповіданням.

М. Горький писав: «Література наша покликана не лише відображати те, що відбувається навколо. Її завдання — більш значні. Вона повинна навчити читача уявляти, передбачати і творити. Тому ми надаємо величезного значення тим видам літератури, які сприяють розвиткові уяви, — казці, романтичній повісті, науковій фантастиці, книзі про завтрашній день»¹.

Ще один жанр — анімалістика — зустрічається здебільшого в дитячій літературі. Дітей захоплює художнє зображення життя тварин, живої природи.

Серед письменників-анімалістів, глибоко обізнаних з життям природи, чудові майстри слова М. Пришвін, В. Біанкі, Є. Чарушин, О. Копиленко. Із зарубіжної анімалістики увагу наших дітей привертають твори Е. Сетона-Томпсона, Р. Кіплінга, оповідання й повісті про тварин Д. Лондона.

Як написано твори для дітей? Це питання дуже складне і мало вивчене. Відповісти на нього зараз можна лише частково.

¹ М. Горький о детской литературе, М., Детгиз, 1958, стор. 126.

Отже, твори для дітей відрізняються від творів для дорослих, і ця різниця зумовлена насамперед особливостями психіки дітей різного віку. Чим дитина старша, тим більше спільного у неї з дорослою людиною, тим цікавішою і зрозумілішою стає для неї література для дорослих. Маленьким дітям дошкільного й молодшого шкільного віку ця література нецікава і незрозуміла. А дитяча література їм близька, доступна, бо письменники, створюючи її, знають, розуміють дитину, її характер, враховують особливості її уяви, пам'яті, емоцій, запас слів, якими вона оперує, тощо. З багатого арсеналу художніх засобів, прийомів, форм письменник добирає ті, які краще допоможуть йому зацікавити малого читача, донести до нього ідею твору, викликати відповідні почуття і дати роботу його думці.

Розглянемо особливості літератури для дітей різного віку.

**Література
для дітей
дошкільного
віку
(3—7 років)**

Література для дошкільнят дуже багата й різноманітна. До неї належать кращі, дбайливо вибрані і літературно опрацьовані зразки народної поетичної творчості, уривки і невеликі твори класиків вітчизняної і зарубіжної літератури для дорослих, доступні малюкам, і твори, спеціально написані для них.

Твори для дітей дошкільного віку короткі, стислі. Великі твори, як, наприклад, «Що я бачив» Б. Житкова, повість Н. Забіли «Катруся вже велика», «Дмитрик і Мишко» Н. Калініної, складаються з маленьких розділів, що мають самостійне значення.

Читають малим дітям потроху, бо всяке одноманітне заняття швидко стомлює їх. К. Д. Ушинський писав, що дитина не може довго сидіти, лежати, ходити, говорити, читати і, особливо, думати. Вона рухається цілий день і змішує всі різноманітні види діяльності, а тому не стомлюється. Цю особливість дитини ураховують письменники і пишуть для неї коротко, лаконічно, без довгих описів, характеристик, розмірковувань. Класичним зразком лаконізму є оповідання, байки і казки Л. Толстого для дітей («Пожежа», «Дівчинка і гриби», «Кісточка»).

Малий життєвий досвід і невеликий обсяг знань дітей, конкретність їх мислення, емоційність і вразливість зумовили те, що кращі твори для них відзначаються ясністю ідеї, мають динамічний сюжет, просту, чітку композицію. Персонажі

творів для дошкільнят мають прості характери: добрий і злий, працьовитий і лінивий, правдивий і брехун, хоробрий і боягуз. Герої показані в дії, в русі. Діалоги в творах теж короткі, виразні.

Діти-дошкільнята жваві, рухливі, життєрадісні, у їх діяльності переважає гра, в процесі якої вони фантазують. Тому їм потрібні художні твори для гри, інсценізацій, для розвитку творчої уяви, почуття гумору.

О. М. Горький учив дитячих письменників: «Дошкільникам потрібні прості і в той же час відзначені високою художньою майстерністю вірші, які давали б матеріал для гри, лічилки, дражнилки»¹.

Далі він писав: «Наша книга повинна бути не дидактичною, не грубо тенденційною. Вона повинна говорити мовою образів, повинна бути художньою. Нам потрібна і весела, забавна книжка, яка розвиває в дитині почуття гумору»².

Дошкільники в основному не читачі, а слухачі художніх творів, тому вони віддають перевагу віршам, які легше, ніж проза, сприймаються і запам'ятовуються.

Сучасна поезія для дітей багато запозичила з народної творчості. Про це говорили С. Маршак, К. Чуковський, А. Барто. В одній із своїх статей А. Барто писала: «Адже у дитячої поезії, безумовно, є свої закони. Вона, наприклад, особливо широко користується образотворчими засобами народної поезії. У кращих віршах для дітей ми знаходимо гіперболу, повторення, звуконаслідування, влучну гру слів, лічилку, загадку»³.

Про особливості віршів для малят пише і К. Чуковський у своїх «Заповідях», складених для поетів на основі власного досвіду і спостереження за дітьми, тривалого вивчення їх інтересів, смаків, їхньої мови і словесної творчості. Правила віршування, складені ним, відповідають особливостям мислення, емоцій і мови дитини дошкільного віку.

Наведемо кілька правил.

Графічність — коли строфа або навіть кожні два рядки вірша дають матеріал для художника-графіка.

¹ М. Горький про дитячу літературу, стор. 95.

² Там же.

³ А. Барто, О стихах для детей, «Литературная газета», 1953, 3 января.

Ось яскраві зразки графічності віршів.

Вітер в морі повіває
І кораблик підганяє;
Він біжить по бурунах
На роздутих парусах...

(О. Пушкін, «Казка про царя Салтана...»).

Або:

Тече вода з-під явора
Яром на долину;
Пишається над водою
Червона калина...

(Т. Шевченко, «Тече вода з-під явора...»).

Ліричність віршів для дітей — це пісенність, яка дає змогу використати їх для пісні і танцю. А для цього потрібна не монотонність, а зміна ритмів відповідно до емоційного забарвлення кожної строфи.

Музичність віршів, милозвучність, якої можна досягти, уникаючи збігу великої кількості приголосних, потрібна не лише для естетики, але й тому, що дітям важко вимовляти речення і слова з багатьма приголосними звуками. Такі вірші «дряпають» дитяче горло.

Рими в дитячих віршах повинні бути близькими (для наймолодших читачів — здебільшого парними). Римуватися повинні слова, носії смислу всього речення. Кожен рядок у вірші повинен виражати закінчену думку, бути окремим організмом. У віршах для дітей повинно бути мало прикметників, багато дієслів.

Найважливіші серед правил складання віршів, вироблених К. Чуковським, дванадцятье: «поезія для малят повинна бути і для дорослих поезією» — і тринадцятье, яке вимагає не лише пристосовуватись до дитини, але й пристосовувати її до себе, піднімати потроху до рівня дорослої людини, «шляхом поступового ускладнення поетичної форми щільно підвести малюка до сприймання великих поетів»¹.

Діти з великим інтересом знайомляться з навколишнім світом. У них виникає безліч запитань: що це? чому? для чого? навіщо? Література для дошкільників відповідає на ці

¹ К. Чуковский, От двух до пяти, Минск, Учпедгиз БССР, 1957, стор. 253—273.

запитання, дає в образній, цікавій формі перші елементарні уявлення й поняття про близький світ, про середовище, в якому живуть діти, знайомить їх з життям дорослих і дітей.

Книжки-малюнки. Існує чимало творів, написаних для малюків з наміром збагатити їх знання, викликати роботу думки, розвинути в них спостережливість. До такої літератури належать книжки-малюнки, книжки про кольори, лічилки, твори про виготовлення різних речей, про походження предметів, твори на історичні та географічні теми тощо.

Книжки-малюнки складаються з малюнків і короткого тексту, віршованого або прозового. Своєрідність творів у книжках-малюнках полягає в нерозривному зв'язку їх сюжету з малюнком. Читати ці твори, не розглянувши малюнки, неможливо, бо вони запрошують читача обов'язково подивитися на малюнок.

Покажу вам лева я,
гляньте при нагоді,—

звертається В. Маяковський до дітей у вірші «Ось подивіться, то слон, то левиця».

У книжках-малюнках зображені уже знайомі і нові для дітей предмети: іграшки, речі хатнього вжитку, рослини, тварини. Здебільшого це предмети одного якогось виду чи роду, однакового призначення або ж зв'язані між собою якоюсь ознакою. Текст пояснює, коментує зміст малюнків. Часто ці коментарі сповнені гумору, жартівливості, наприклад, у творах В. Маяковського для дітей, С. Маршака («Дітки з клітки») та ін.

Книжки про кольори. Якщо у книжках-малюнках предмет зображено так, щоб діти зрозуміли його суттєві риси, сприйняли предмет в цілому, істотному, то в книжках про кольори мова йде лише про одну ознаку предметів — колір.

У дошкільному віці діти ще не твердо вміють розрізняти кольори, лише поступово вони оволодівають цим умінням. У цьому їм можуть допомогти книжки про кольори.

Широко відомі такі дитячі книжки, як «Книжка про чотири кольори» Н. Саконської, «Якого це кольору?» Н. Забіли, «Різноколірна книга» С. Маршака. В цих книжках на окремих малюнках зображені предмети певного кольору, а до малюнка додається текст.

Одна з таких книжок — «Кольори» М. Познанської, малюнки Л. Джолос і Є. Соловйова, дає уявлення дитині про

дванадцять кольорів. У віршах і на малюнках яскраво зображені квіти і дерева, птахи і звірі, а до них додано відповідний текст. Ось, наприклад, що сказано про сірий колір:

В лісі граються звірята —
сірі, куці зайченята.
Сірий вовк, і ти сюди?
Краще, вовчику, не йди.
В лісі сам собі блакуай, а зайчаток не лякай!

У кінці книжки поетеса і художники дають матеріал для закріплення набутих дітьми знань.

Завдання книжок про кольори — навчити дітей правильно визначати колір предметів. Але не тільки в цьому: треба показати дітям і красу навколишнього світу — у блакиті неба, у вечірніх зорях, у веселці, в зелені садів і лісів, у синяві моря, у чудових кольорах різних квітів, — розвинути у дітей почуття прекрасного. У такій же мірі і книжки-малюнки про різні речі і предмети не тільки збагачують знання, розвивають мову й мислення дитини, а й дають їй відчуття радості пізнання світу, виховують любов до знань, до навколишнього світу.

Лічилки. Серед творів для дітей дошкільного віку є чимало так званих лічилок, які знайомлять дітей з поняттям про число, закріплюють їх вміння рахувати. Лічилки, зосереджуючи увагу дітей на кількості предметів, своїми легкими, веселими, часом сюжетними віршами і розважають дітей, і заохочують їх до лічби.

Лічилки дають матеріал для рахунку в межах першого десятка. Склалася певна традиція побудови лічилок. Послідовно, від 1 до 10, на малюнках зображено різні предмети, до малюнків додається текст. Кожен письменник вносить у свою лічилку щось нове і цікаве.

Лічилка Н. Забіли «Скільки нас?» розповідає про хлопчика Лесика і свійських тварин — його друзів.

У творі О. Підсухи «Наталочка лічить до десяти» мала Наталочка та її приятель-хлопчик, граючись на лужку біля річки, спостерігають, що робиться навколо них, і перелічують дерева, тварин. Ця книжка заохочує і малих читачів до лічби предметів, зображених на її малюнках.

У книжці С. Маршака «Від одного до десяти. Веселий рахунок» (малюнки В. Конашевича) на першому плані цифри.

Кожна цифра намальована так, що нагадує дітям якийсь предмет, наприклад, цифра 2 схожа на коня з довгою вигнутою шиєю і довгим хвостом, 3 — на два гачки, 7 — на кочергу і т. д. Ця книжка складається з передмови «Давайте познайомимось», в якій письменник назвав, а художник намалював цифри від одного до десяти, і десяти віршів про кожну з цифр. Дуже цікаві вірші про 7 і 0. У малюнках і текстах книжки багато творчої вигадки, винахідливості, дотепності. Арифметика в цьому творі — цікава, весела.

До цих забавних лічилок можна віднести й такі, як «Лічилочка» А. Барто, «Драбинка» Є. Шабад та ін. Всі вони дають дитині відомості про числа першого десятка і послідовність при лічбі.

Книжки про працю. Крім книжок-малюнків, лічилок, книжок про кольори і форму предметів, для дітей написано також немало творів і з більш складним змістом: як і з чого зроблені різні речі, як вирощують сільськогосподарські культури. Яскравим зразком таких книжок можна вважати твір К. Ушинського «Як сорочка в полі виросла», В. Маяковського «Кінь-огонь» (про те, як зробили іграшкового коника), С. Маршака «Звідки стіл прийшов?», П. Бабанського «Як виріс пиріжок», М. Носова «Про ріпку». Такі твори розкривають перед дітьми послідовність і систему в діях людей-працівників, творців різноманітних корисних речей, виховують пошану до людей праці — майстрів, умільців, допомагають дітям збагнути красу людини в праці, насолоду в праці, усвідомити її значення в житті людей.

У багатьох творах для дошкільників показано особливості і значення різних професій. Ці твори не лише зацікавлюють малят окремими речами і процесом їх виготовлення, а й захоплюють їх трудовим героїзмом людей. Це такі твори, як «Пошта», «Пожежа» С. Маршака, «Хто живе в нашому будинку?» П. Бабанського, «Усі для всіх» Ю. Тувіма, «Якого кольору ремесла?», «Чим пахнуть ремесла?» Д. Родарі тощо.

Усі ці твори дають дітям знання про те, що робить людина кожної з названих професій, якими інструментами чи знаряддями праці користується, в яких умовах працює, чим корисна її праця, яку радість дає вона самому працівнику і всім людям.

Література про навколишній світ. Значне місце в дошкільній літературі посідають твори про явища природи, про зміни

в ній протягом року, про особливості й поведки тварин, про рослинний світ. Багато оповідань і казок на ці теми написали для дітей М. Пришвін, В. Біанкі, Б. Житков, Є. Чарушин, О. Іваненко, О. Копиленко, Н. Забіла, М. Познанська, М. Стельмах, П. Воронько та ін.

Такі твори сприяють вихованню в дітей уваги й любові до природи, інтересу до всього живого, спостережливості, закликають охороняти багатства природи, виховують у них естетичні смаки.

Інтереси дітей розширюються і зростають дуже швидко. Щоб задовольнити дитячі запити і потреби, письменники створюють книжки з дедалі більш складним змістом.

Дітям старшого дошкільного віку вже дають читати твори про В. І. Леніна, про його дитинство, шкільні роки, про його революційну діяльність, як, наприклад, книжка Н. К. Крупської «Володимир Ілліч Ленін», оповідання О. Т. Кононова, вірші П. Тичини, М. Рильського, Н. Забіли, С. Михалкова та ін. Написано багато творів про всенародні революційні свята, як вірш А. Барто «Твоє свято», З. Александрової «Жовтнева пісня», М. Познанської «Здрастуй, Жовтень!», В. Бичка «Іде брат мій в армію», Г. Бойка «Наша Армія Радянська», О. Благініної «Мамин день», Н. Забіли «Мамине свято», «На святі», В. Сосюри «Пісня про Мая», А. Алексіна «Прапорець».

Про героїчних людей нашої Батьківщини, про високі моральні якості радянської молоді є твори В. Маяковського, С. Маршака, С. Михалкова, І. Неходів, В. Бичка та інших письменників («Оповідання про невідомого героя» С. Маршака, «Дядя Стьопа» С. Михалкова тощо).

Діти дуже цікавляться світом дорослих, їм хочеться знати про видатних діячів нашої країни, партії, про героїв праці, воїнів нашої армії, льотчиків, космонавтів. Сучасна дитяча література задовольняє інтереси дітей, хоч і не в повній мірі.

Є твори, які знайомлять дошкільників з історією Радянської країни. У «Повісті про Жовтень» Н. Забіла розповідає дітям про минуле Росії, про Жовтневу революцію і будівництво соціалізму. Про це ж розповідає С. Михалков у творі «Розмова з сином», С. Маршак у творі «Билиця-небилиця». Такі твори дають дітям найпростіші поняття і уявлення про поділ суспільства на класи, про боротьбу між капіталістами і робітничим класом, про перемогу соціалізму. Форма

викладу в цих творах проста, наочна, конкретна і емоційна. Книжка С. Баруздіна «Країна, де ми живемо», наприклад,— це опис подорожі автора з допитливим хлопчиком по просторах Радянської країни. Твір дає найелементарніші знання з географії, у доступній і цікавій формі знайомить малих читачів з народним господарством Радянського Союзу.

У ряді книжок для дошкільнят розповідається про наші села, колгоспи, про людей, які вирощують високі врожаї, як, наприклад, у творах М. Познанської «У колгоспі «Перемога», «Про чудо-ліс, що на полі зріс», Л. Воронкової «Сонячний деньок», М. Стельмаха «Колосок до колоска», Б. Житкова «Що я бачив», О. Донченка «Золоте яєчко» та ін.

Працю робітників на заводах, у шахтах відображено також у багатьох творах: «Голубий гвинтик» О. Донченка, «Про Донбас» М. Упеника, «Що я знаю про метро» М. Познанської.

Є твори і про життя великих, чудових міст нашої країни: «Здрастуй, Ленінград» В. Карасьової, «Я живу у Москві» А. Барто, «Наш рідний Київ» Н. Забіли, «Що я бачив» Б. Житкова.

Отже, література для дошкільників задовольняє інтереси і запити зростаючого розуму дитини, який вимагає все більше духовної поживи, матеріалу для своєї діяльності, для пізнання навколишнього світу.

Твори на теми моралі. У такій же мірі, як треба відповісти на дитячі запитання: що це? для чого? чому? як?, потрібно сказати дітям просто, ясно й переконливо і те, яким треба бути, як поводитися, що таке добре, а що погано. Питання комуністичної моралі, етики також широко висвітлені у творах для дошкільників. Прийоми і художні засоби, якими користуються письменники, відтворюючи поведінку і вчинки дітей та розкриваючи їх моральні якості, надзвичайно різноманітні.

У ряді творів змальовано і відповідно оцінено вчинки дітей, наприклад у творі В. Маяковського:

Як від гави
карапуз
утікати стане,—
цей хлопчисько —
боягуз.

Ясно —
це погано.

Цей — малий.
зате хоробро
гонять
грізну птицю.
Сміливий хлопчина,
добре,—
це в житті згодиться¹.

Є твори про добрих, чуйних, сміливих дітей. Автори їх не дають оцінки вчинкам дітей, а правдиво розповідають про події і епізоди з їх життя і змальовують картини так, що читачі самі легко помічають хороше у героїв твору. Так, у вірші Н. Забіли «Ясоччина книжка», в оповіданні Н. Артюхової «Важкий вечір» та багатьох інших творах діють звичайні радянські діти дошкільного віку, які своєю поведінкою, рисами характеру викликають симпатії у маленьких читачів.

У багатьох гумористичних і сатиричних творах письменники викривають різні недоліки у характері дітей: ледарство, зазнайство, грубість, недисциплінованість тощо.

У більш складних творах, розрахованих на старших дошкільників (5—6 років), автори зображують дітей, які зростають, розвиваються; показують, як у дошкільнят формується характер, зміцнюються позитивні риси, як вони переборюють в собі окремі недоліки (наприклад, у повістях «Катруся вже велика» Н. Забіли, «Дмитрик і Мишко» Н. Калініної).

Важливу роль у моральному вихованні дітей відіграє приклад дорослих. У таких творах, як «Мій тато» І. Неходи, «Маму дуже я люблю» В. Ткаченко, «Мій дідусь» Р. Гамзатова, «Бабусині руки» Л. Квітко та інших, діють близькі дітям дорослі, люди високих моральних якостей, які можуть служити для них як взірць для наслідування.

Література У житті дитини семирічного віку починається для дітей новий період — навчання в школі. Воно стає молодшого основою діяльності маленьких учнів, важливим чинником у їх розвитку. В першому класі шкільного віку діти стають жовтентами, а в третьому вступають у ряди піонерської організації. Це також має велике значення для формування особистості дитини, для виховання в неї почуття обов'язку, відповідальності, інтересу до громадсько корисної роботи. У дітей появляються нові обов'язки і вдома, вони

¹ В. Маяковський, Що погано, а що добре, К., Дитвидав, 1961 (переклад Ю. Корецького).

виконують посильну їм хатню роботу. Гра відступає на другий план, набуває інших форм і змісту, ніж у дошкільному віці.

У молодших школярів виникають нові запити, інтереси й прагнення, починається більш складне духовне життя.

Мислення й мова дитини швидко розвиваються, підсилюється, зміцнюється увага, яка з пасивної стає активною, розвивається пам'ять.

Все це накладає відбиток і на читацькі інтереси та запити дитини. Діти молодшого шкільного віку вже самостійно читають книжки.

Для молодших школярів створено багато художніх творів. Учні 1—2 класів охоче читають казки, вірші, маленькі оповідання. Спочатку, коли техніка читання в них ще недосконала, їх цілком задовольняють книжки для дошкільників. Але згодом у молодших школярів виникає потреба знати більше про явища природи, про життя і діяльність людей, про техніку і працю. Їх цікавлять книжки про минуле нашого народу, про Радянську країну та життя в інших країнах світу. Вони читають фольклорні твори, і не тільки казки й пісні, а й російські билини, українські думи, міфи стародавньої Греції і Риму. Охоче читають діти і твори класиків вітчизняної і зарубіжної літератур, які знайомлять їх з життям і боротьбою нашого народу в минулому, з життям трудящих зарубіжних країн. Учням молодших класів доступні також нескладні науково-художні твори: оповідання й казки про природу, нариси про машини і технічні прилади.

У творах для учнів молодших класів письменники малюють картини з життя радянського народу, розповідають про будівництво комунізму, про працю і подвиги людей, про перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції, про героїв громадянської та Великої Вітчизняної воєн. У багатьох творах зображено дітей-героїв, піонерів, учнів, показано їх навчання в школі, товаришування, суспільно корисну працю, різні пригоди тощо.

Види й жанри творів теж збагачуються: різні види усної народної творчості, епосу, лірики, драматичних творів (невеликі п'єси С. Маршака, С. Михалкова, А. Шияна та інших письменників). Із епічних творів найбільшою популярністю користуються повісті про дитинство і шкільні роки, пригоди й подорожі, про війну («Син полку» В. Катаєва, «Син Тара-

щанського полку» П. Панча), про піонерські справи («Тимур і його команда» А. Гайдара). Для молодших школярів написано чимало оповідань, спогадів і повістей про В. І. Леніна та його видатних соратників — С. М. Кірова, Ф. Е. Дзержинського, М. В. Фрунзе та ін.

Зміст творів для дітей молодшого шкільного віку значно складніший, ніж для дошкільників. Так, наприклад, у повістях для молодших школярів чимало дійових осіб, характер головного героя показується в процесі формування, розвитку. Письменники розкривають внутрішній світ своїх героїв, їх духовне зростання, показують, як вони борються із своїми недоліками, як виправляють помилки, долають перешкоди (М. Носов, «Вітя Малеев у школі і вдома»), показують також складні взаємини між персонажами. Змальовуючи образи дійових осіб, письменники користуються різними художніми засобами і прийомами: портрет, опис, характеристика, ліричний відступ тощо.

Але у використанні цих засобів вони не втрачають почуття міри, яке в них виробилося внаслідок глибокого вивчення особливостей, характеру дітей, їх психіки, інтересів і потреб дітей цього віку. Зразком досить вдалого використання багатств мовно-художніх засобів у творах для малих школярів може бути оповідання «Чук і Гек» А. Гайдара або ж «Пиліпко» А. Головка.

Література для дітей середнього шкільного віку і юнацтва

Середній шкільний вік (11—14 років) є перехідним періодом від дитинства до ранньої юності. Перебудова дуже важливих функцій організму підлітка впливає на його нервову систему. Для дітей цього віку характерні підвищена збудливість, нерівноваженість, швидка зміна настроїв, емоційність.

Систематичне засвоєння основ наук у 5—7 класах сприяє розвитку їх мислення — від конкретно-образного до абстрактного. Вивчення граматики і літератури впливає на дальший розвиток мови дітей, на виховання у них естетичних почуттів і суджень.

Середній шкільний вік — дуже важливий період у формуванні особистості людини. Це — дальший розвиток самосвідомості, поява інтересу до внутрішнього життя і до моральних якостей людини, інтересу до власної особистості. Підліток починає вважати себе дорослою людиною, прагне до само-

стійності і вимагає від дорослих, які оточують його, поваги до себе і визнання його прав.

Підлітки виявляють більшу громадську активність, ніж молодші школярі. У них появляється більша потреба в спілкуванні з товаришами і дорослими.

Середній шкільний вік — це період формування моральних ідеалів. Підлітків захоплює героїка і романтика, вони мріють взяти участь у великих справах радянського народу, мріють про подвиги на благо Вітчизни. Ідеали їх часто знаходять своє втілення в образах конкретних людей — героїв громадянської та Вітчизняної воєн, героїв трудових буднів, видатних людей минулого і сучасності, в образах літературних героїв.

У підлітків все більше виявляється сила волі, витримка, вміння долати труднощі, але водночас вони не завжди вміють стримати себе, свої почуття і бажання.

Всі ці особливості молодих читачів і героїв дитячої літератури — учнів 5—7 класів — враховують письменники.

Учні середнього шкільного віку — найактивніші читачі. Їх читацькі інтереси досить широкі, запити різноманітні. Учні середніх класів починають критично ставитись до прочитаного, вони не тільки захоплюються сюжетом твору, як у молодшому віці, а й починають оцінювати, наскільки виразна і красива мова, чи яскраво змальовано портрети і пейзажі, чи правдиво відтворено дійсність.

Підлітки уже читають багато творів, які перейшли в дитяче читання з літератури для дорослих. Для них створена також велика література. Це науково-популярні і науково-художні твори, в яких захоплює і доступно розкрито перед читачами досягнення вітчизняної і світової науки, техніки, які знайомлять із процесом дослідження різних явищ природи, із пошуками наукової думки, з винаходами, відкриттями. Це твори з питань астрономії, фізики, біології, історії тощо. У багатьох науково-художніх творах відображено боротьбу радянського народу за соціалізм, як, наприклад, у творах М. Ільїна «План великих робіт», «Гори і люди», К. Паустовського «Кара-Бугаз», М. Михайлова «Над картою Батьківщини», в науково-художніх нарисах про радянську Північ М. Трублаїні та ін.

До науково-художніх творів належать також біографічні повісті про видатних людей — жанр, який дуже цікавить

читачів середнього віку. Їх також цікавлять історичні повісті і романи, які знайомлять з революціонерами різних епох і народів, різних політичних поглядів, наприклад: «Спартак» Р. Джованьйоли, «Овід» Е. Войнич, «Хатина на Волзі» С. Степняка-Кравчинського та ін. У літературі для середнього віку над усіма видами епосу переважають повісті і роман: науково-фантастичні повісті й романи про майбутнє людського суспільства, про розквіт науки і техніки (твори Ж. Верна, С. Лема, В. Владка, І. Єфремова, О. Беляєва, Г. Адамова), пригодницькі твори, про подорожі та експедиції (Ф. Нансена, В. Арсенєва, М. Трублаїні), соціально-побутові повісті («Доля барабанщика» А. Гайдара, «Шахтарчук» І. Гонімова, «Серце беркута» О. Донченка), про дитинство і юність («Дитинство», «В людях» М. Горького, «Школа» А. Гайдара, «Білі паруси одинокий» В. Катаєва, «Відкриття світу» В. Смирнова, «Юрко Крук» П. Козланюка і багато інших). Твори про дитинство, в яких письменники показують процес формування характеру, особистості людини, близькі підліткам і корисні для їх самопізнання, самовиховання.

Створено для підлітків також багато повістей і романів про шкільне життя. У творах О. Донченка, О. Копиленка, Л. Кассіля, М. Прилежаєвої правдиво змальовано образи учнів, розповідається про дружбу і товаришування, про зародження інтимних почуттів у юнаків і дівчат, про те, як учителі й учні ведуть боротьбу за успішне засвоєння знань,— тобто про оточення, в якому зростають майбутні громадяни соціалістичного суспільства і готуються стати будівниками комунізму.

У літературі для читачів середнього шкільного віку повною мірою використовується весь багатий арсенал образотворчих засобів. Правдиво сказав про особливості юних читачів і художніх творів для них відомий радянський письменник Л. Кассіль: «...Юний читач, який сам міркує про енергійний вступ у велике життя, про звернення благородних справ, шукає в книгах прикладів доблесті й пристрасті, тягнеться до характерів могутніх і героїчних, готових скрушити будь-які труднощі. Він охоче підпадає під владу книжки, спрямованої до високої принадної мети, сповненої руху, сильних почуттів і бурхливих конфліктів...

Словом, специфіка дитячої літератури — це не обмеження

художніх засобів якимись вузькими рамками, штучно створеними людьми, які мало довіряють дітям. Ні, це особлива весела свіжість сприймання, яскравість фарб, сила пристрастей, стрімкість руху і міць характерів, погляд на життя, сповнений віри в перемогу добра, і непохитна твердість авторської позиції»¹.

Отже, романтична піднесеність творів, гострий, напружений сюжет, сильний, цілеспрямований герой, здатний на подвиги, яскравість картин і пейзажів, оптимізм — такі особливості художньої літератури для підлітків.

Учні старших класів читають серйозно й систематично, щоб краще засвоїти шкільну програму, поглибити свої знання, щоб більше знати про життя людей в усій його глибині і складності, щоб задовольнити свої естетичні потреби. У читачів цього віку уже добре розвинений художній смак, вони критично ставляться до творів, у них все більше зростає інтерес до літератури. Вони читають без обмежень, їм доступна вся світова література. Проте все ж є твори, найбільш близькі й цікаві їм як за змістом і ідейною спрямованістю, так і за своєю художньою майстерністю. У них висвітлюються хвилюючі для юнаків і дівчат проблеми: вибір життєвого шляху, ким бути, як жити.

У творах для юнацтва діє молодь — учнівська, робітнича, колгоспна. Шукання місця в житті, перші кроки самостійної трудової діяльності, перші успіхи, невдачі, труднощі, складний внутрішній світ молодих героїв, їх взаємини, вияви дружби, кохання — ось що розкривається в повістях і романах, які мають велике пізнавальне і виховне значення для молодих читачів, дають матеріал для їх роздумів, допомагають розібратися в багатьох нелегких питаннях, формують ідеали молоді.

Це такі твори, як «Десятикласники» О. Копиленка, «Золота медаль» О. Донченка, «Повість про перше кохання» М. Атарова, «Пригоди Кроша» А. Рибаківа, «Над Волгою» М. Прилежаєвої, «У добрий час» В. Розова та ін.

¹ Л. Кассиль, Больше поисков, «Литературная газета», 1956, 17 января.

**НАРОДНА
ПОЕТИЧНА
ТВОРЧИСТЬ**

Трудове людство протягом своєї історії створило багату усну поезію. Поетична творчість кожного народу — це його душа; в ній відбиваються його мрії, бажання й прагнення, розуміння навколишньої дійсності й історичного минулого.

Народнопоетична творчість (фольклор) є супутником людини протягом всього її віку. З перших днів життя дитині співають колискових пісень. Підрастаючи, дитина знайомиться з пестушками й утішками, лічилками й піснями-іграми, з небиллицями й скоромовками. Потім дитина вступає у чарівний світ казок, міркує над загадками, вчиться мудрості й досвіду з приказок і прислів'їв. Багато важливого й хвилюючого скажуть людині в юні роки і в зрілому віці перекази й легенди, народні балади і думи, різноманітні види обрядової поезії. А з піснею людина не розлучається і до останніх днів свого життя.

Ідейно-художній рівень і виховне значення фольклору

Твори усної народної поезії виникли в трудовому середовищі, вони виражають погляди й настрої трудящих і відповідають їх смакам. На Україні і в Росії у дожовтневі часи це була творчість експлуатованих, а в радянську добу — це творчість будівників соціалізму і комунізму. Поетична творчість радянського народу пройнята передовими ідеями, правдиво відтворює нашу дійсність і розвивається на засадах соціалістичного реалізму.

Народнопоетична творчість дає високохудожні зразки рідної мови, уявлення про її скарби й своєрідність, красу і силу. Вона знайомить з життям народу, його поглядами на світ, розповідає про взаємини між людьми.

Народна творчість звернена не лише до свідомості й розуму людини. Вона, сповнена глибоких почуттів, впливає на її емоції, викликає найрізноманітніші переживання — радощі й хвилювання, біль і гнів, ніжність і смуток, любов і ненависть.

Усна поезія народу відіграє винятково важливу роль у вихованні людей. Адже в ній відображені уявлення трудящих про те, що є доброго і поганого в людській поведінці, якою слід бути людині, які риси вдачі виробляти в собі. Широко висвітлюючи питання моралі, народна творчість дає водночас глибоке розуміння суспільного життя, виховує патріотичні почуття, вільнолюбні прагнення, ненависть до соціальної несправедливості й гноблення. В радянському суспільстві фольклор є важливим засобом виховання комуністичної моралі.

Народнопоетичні твори є дуже цінним матеріалом для розумового, морального й естетичного розвитку підростаючого покоління, вони збагачують і поглиблюють знання, впливають на формування світогляду, моральних переконань, виховують естетичні почуття у дітей.

Народна творчість виникла у найдавніші часи в процесі трудової діяльності людей і була спрямована на полегшення праці, часто супроводила її. Використання фольклору з виховною й освітньою метою розпочалося також ще за найдавніших часів розвитку суспільства. В усних творах часто давалися практичні поради людям щодо поведінки, праці, ремесла, збереження свого здоров'я, розуміння явищ природи тощо, тому фольклор виконував протягом століть важливу педагогічну функцію.

Пізнавальне й виховне значення фольклору не раз підкресливали класики марксизму-ленінізму.

Говорячи про твори стародавнього грецького епосу, який виник на основі міфів про героїв, Маркс відзначав, що ці твори «ще продовжують давати нам художню насолоду і в певному розумінні зберігають значення норми і недосяжного зразка»¹.

У сім'ї Маркса всі любили народну творчість. Він часто сам використовував казки для виховання своїх дітей. Так, Поль Лафарг згадував, як Маркс під час дальніх прогулянок з маленькими дочками розповідав їм чудесні чарівні казки, створені ним самим, і діти, захоплені фантастичними пригодами, забували про свою втому². Дочка Карла Маркса — Елеонора Маркс-Евелінг, згадуючи свого батька, називає

¹ К. Маркс и Ф. Энгельс о литературе, М., Гослитиздат, 1958, стор. 44.

² Див.: Оповідання про Маркса і Енгельса. Збірник спогадів, К., Дитвидав, 1958, стор. 32.

його «неперевершеним оповідачем казок», то страшних, то забавних, які розказував він «з невичерпною дотепністю, жвавістю й гумором»¹.

Енгельс у статті «Німецькі народні книги» вказав на важливе значення фольклорних творів, покликаних розважити селянина, коли він, стомлений тяжкою працею, повертається увечері додому, потішити, оживити, перенести його в світ поезії, краси. Але фольклор покликаний також примусити трудящих усвідомити свою силу, своє право, свою волю, пробудити мужність, любов до вітчизни².

Однак Енгельс відзначав, що не всі фольклорні твори можуть мати позитивний вплив на читачів або слухачів, а тому потрібно уважно відбирати в народній творчості найкраще.

В. І. Ленін у своїх статтях, викриваючи класових ворогів пролетаріату, широко використовував народні прислів'я і приказки («М'яко стелять, та твердо спати», «З хворої голови на здорову», «Солов'я байками не годують»).

З великою увагою читав В. І. Ленін збірники народно-поетичної творчості Е. Барсова, В. Добровольського, тлумачний словник російської мови В. Даля. На думку В. І. Леніна, фольклорні твори дають змогу значно глибше пізнати народне життя, прагнення трудящих: «Який цікавий матеріал! На цьому матеріалі можна було б написати прекрасне дослідження про бажання і сподівання народні... Це справжня народна творчість, така потрібна і важлива для вивчення народної психології в наші дні»³.

Про велику виховну роль фольклору говорив і О. М. Горький. В одній із статей він писав: «Я тверджу, що біблійна казка про поєдинок юнака Давида з Голіафом, легенда про Персея і всі казки на цю тему були створені для дітей, розказані дітям і виховували з дітей Спартаків, Фра-Дольчино та інших революціонерів»⁴.

К. Д. Ушинський високо оцінював педагогічне значення українського фольклору. «А яким невичерпним матеріалом,—

¹ Див.: Оповідання про Маркса і Енгельса. Збірник спогадів, К., Дитвидав, 1958, стор. 174.

² Див.: Ф. Енгельс, *Немецкие народные книги*. В кн.: «К. Маркс и Ф. Энгельс об искусстве», т. 2, М., «Искусство», 1957, стор. 559.

³ Див.: В. Бонч-Бруевич, В. И. Ленин об устном народном творчестве, журн. «Советская этнография», 1954, № 4.

⁴ М. Горький про дитячу літературу, стор. 78.

писав він у «Педагогічних замітках про Швейцарію», — є південноросійська народна поезія для розвитку, найвитонченішого розвитку найбагородніших і найніжніших почуттів у серці молодого покоління!.. О так, народ потрудився для нас і створив велику мову і велику поезію»¹.

Т. Г. Шевченко також високо цінував народну творчість, вважав її чудовим виховним матеріалом і тому вмістив у своєму «Букварі» деякі народні думи й ряд прислів'їв та приказок.

Висловлювання про могутній вплив народної творчості на формування людини зустрічаємо у багатьох письменників та визначних діячів культури.

Збирання й вивчення дитячого фольклору. Визначення і класифікація Усну народну творчість для дітей почали збирати й досліджувати в Росії й на Україні в середині XIX ст. Багато зробили в цій справі російські фольклористи О. Афанасьєв, Ф. Буслаєв, П. Шейн, Г. Виноградов, О. Капіца й інші фольклористи, письменники. Записи українського дитячого фольклору є в збірниках відомих збирачів народної поезії А. Метлинського, М. Номиса, П. Чубинського та ряду інших вчених. Леся Українка разом з чоловіком К. Квіткою видала у 1903 р. збірник дитячих ігор, пісень і казок Волинської губернії.

В галузі наукового вивчення дитячого фольклору працювали І. Франко («Дитина в звичаях і віруваннях українського народу», «Діти в українських піснях і поговірках», передмова до збірки казок «Коли ще звірі говорили» та ін.), М. Дерлиця, П. Іванов та інші дослідники. В радянський час український фольклор для дітей досліджували Г. Виноградов («Дитяча казка», «Дитячий фольклор і поезія пестування»), В. Бойко, І. Березовський та ін.

Поняття про дитячий фольклор у науці трактувалось по-різному. Г. Виноградов, один з кращих знавців російської й української народної педагогіки, до дитячого фольклору включає лише ті твори, які виконують самі діти. Інші ж дослідники народної творчості (О. Капіца, Е. Литвин) дотримуються того погляду, що «під дитячим фольклором ми розу-

¹ К. Д. Ушинський, Твори в шести томах, т. 2, К., «Радянська школа», 1954, стор. 136.

міємо як творчість дорослих для дітей, так і дитячу традиційну творчість» (збірник «Русский фольклор», кн. IV).

Найбільш вдалим визначенням дитячого фольклору слід вважати те, яке дає В. Анікін. Він розподіляє народну творчість для дітей на три групи:

1. Твори, які поступово перейшли від дорослих до дітей, наприклад казки про тварин, деякі обрядові пісні, загадки, прислів'я та ін. Ці твори раніше побутували серед дорослих, а згодом стали дитячими.

2. Різні види фольклору, створені дорослими для дітей: колискові пісні, пестушки, утішки, небилиці, казки.

3. Власне дитячий фольклор, цебто творчість самих дітей, наприклад лічки, жарти, дражнилки тощо. Ці твори вигадують і виконують самі діти без втручання дорослих.

Дитячий фольклор має виразну освітню й виховну спрямованість і доступну для дитячого сприймання поетику. Його тематика відповідає інтересам, запитам і смакам дітей різного віку, йому властива багата вигадка, легка, цікава й доступна форма. Весела й захоплююча розповідь, поєднання словесного матеріалу з елементами гри, фантастика й героїка — все це притаманне дитячому фольклору.

Поетичність мови, багате використання звуконаслідувань, стислий обсяг, не стільки розкриття характеру персонажів, скільки показ поведінки і вчинків, зображення подій, динамізм — це також специфічні риси дитячого фольклору. Кращі твори його відзначаються високим рівнем ідейного змісту й художньої майстерності та увагою до психології дитячого сприймання.

Відповідно до сучасної педагогічної класифікації дитячого віку розрізняємо у фольклорі твори для малят, для дітей переддошкільного й дошкільного віку, молодшого шкільного й середнього віку.

В міру того як з віком збагачується життєвий досвід дитини та її знання, ускладнюється і форма та зміст фольклорних творів.

Так, дітям-немовлятам співають колискові й розважальні пісні (пестушки, утішки, небилиці тощо). Дитині ясельного віку доступні коротенькі пісеньки про тварин, на побутові теми. Дошкільнята співають різноманітні дитячі пісні, знають загадки, деякі прислів'я, слухають казки різних видів і самі розповідають, під час гри в дитячому колективі користуються

лічилками, а іноді й дражнилками, в яких виражають незадоволення поведінкою когось із товаришів. Учні молодших класів (1—4) вже самі читають збірки народних пісень і казок для дітей, розуміють деякі історичні пісні, думи, російські білини, вибрані міфи стародавньої Греції й Риму, фольклор різних народів світу. Учням середнього віку доступно не лише все багатство народнопоетичної творчості для дітей, але й кращі твори народної поезії для дорослих.

Класифікація творів усної народної поезії для дітей остаточно не розроблена. Найбільш поширена у літературі і в практиці виховання дітей класифікація, якої дотримуються фольклористи О. І. Капіца, В. П. Анікін та ін.

Всі твори дитячого фольклору можна поділити на три основні види: 1) пісні, 2) малі фольклорні форми, або жанри, 3) казки. Кожен з цих трьох видів має в свою чергу багато жанрів, різновидів.

До пісень належать: колискові, пестушки, утішки, небиліці, календарний фольклор, пісні-ігри, жартівливі пісні, лічилки й дражнилки, побутові, про тварин і рослини та ін.

Малі фольклорні форми, або жанри,— це прислів'я, приказки, загадки, скоромовки.

Казки — про тварин, чарівні, або фантастичні, побутові і суспільно-побутові, легенди.

Народні дитячі пісні **Коліскові пісні** — вид народної творчості, з яким вперше в житті зустрічається дитина. Вони пройняті почуттям ніжності й любові до малят, відзначаються поетичністю образів, лагідністю тону. Зміст колискових пісень різноманітний. Часто в пісні висловлено побажання здоров'я і щастя дитині, наприклад:

Ой щоб спало — щастя мало,
Ой щоб росло — не боліло...

У багатьох колискових піснях відображено різні сторони народного життя, працю батьків, побут, природу.

Іноді зустрічаємо персоніфіковані образи сну й дрімоти, які ходять, розмовляють, шукають теплої хати, де мала дитина:

Ходить сон коло вікон,
А дрімота коло плота.
Питається сон дрімоти:
— А де будем ночувати?
— Де хатина теплесенька,
Де дитина малесенька...

Часто в піснях розповідається про різних тварин, птахів і комах, про ката, лисичку, голубів, ластівку, бджілку. Цих істот запрошують поколихати дитину або, посылаючись на те, що вони вже тихо й мирно сплять, умовляють і дитину заснути. Особливо часто в колискових піснях згадується кіт-воркіт. Він і хату підмітає, і на торжок ходить, і, головне, дитину колише. В українському, російському та у фольклорі інших народів пісень про ката дуже багато.

Ось одна з українських колискових пісень про ката:

А ти, котик сірий,
Не ходи по сінях;
А ти, білуватий,
Не ходи по хаті,
Не буди дитяти;
А ти, котик рудько,
Та витопи грубку;
А ти, котик чорний,
Та сідай у човен,
Лови рибки повен,
Щоб було няньці й мамці,
І бабусі старенькій,
І дитинці маленькій.

Мова колискових пісень відзначається багатством пестливих слів (*хатиночка, колисонька, дитинонька, ніженьки, роточок, котик*), своєрідними звукосполученнями, властивими лише цьому виду пісень (*люлі-люлі, люлечки, а-а, е-е-е*, а в російських піснях — *бай-бай, баиньки, баюшки-баю*). Ці звукосполучення відповідають ритмові колихання і простій, одноманітній мелодії пісні. У колискових піснях, як і в інших дитячих народних піснях, часто зустрічається наказова форма дієслів:

Котику сіренький,
Не ходи по хаті!
Не буди дитяти!

Або:

Прийди, котику, ночувати!

**Пестушки та
утішки**

В українському й російському фольклорі є чимало зразків поезії пестування, до якої належать пестушки та утішки.

Пестушки — це коротенькі пісеньки, якими дорослі забавляють дитину у важливі для неї моменти повсякденного життя: коли дитина прокидається вранці, коли її вмивають,

розчісують, годують, коли малюки роблять свої перші кроки тощо.

Якщо зміст і форма колискових пісень відповідають меті приголубити, заспокоїти й заколихати дитину, то пестушки, навпаки, заохочують дитину до діяльності, підбадьорюють її, створюють хороший настрій.

Наприклад, під час умивання співається пестушка «Водичка, водичка, умий Тані личко...». Пісенька оспівує красу чистого, умитого обличчя і закликає дитину до охайності.

Російська пестушка «Рости, косо» теж зв'язана з ранковим туалетом дитини, коли мати чепурить її, причісує волосся й співає, щоб було веселіше і мамі, і доньці:

Рости, косо, тугесенька,
До пояса, густесенька.
Рости, кісонько, до п'ят —
Волосинки всі уряд.
Рости, косо, не плутайся,—
Донько, мами слухайся!¹

Піснею-пестушкою можна також викликати у дитини краший апетит, зацікавити її сніданком, зосередивши увагу на їжі. Ось одна з таких пестушок у російському дитячому фольклорі:

Зелена травиця не спить вже давно,
Маленька синичка взялась за зерно,
Зайчик — за капусту,
Мишки — за скоринку,
Дітки — за молочко.

Дуже важлива подія в житті малюка — це перші його самостійні кроки, період, коли він стає на ноги і починає «дирити», ходити. Він робить це спочатку несміливо, невпевнено. Пісенька й тут допомагає йому, надає сил, бадьорості, сміливості. До таких пісеньок, якими супроводжуються перші кроки дитини, належать російська пестушка «Малесенькі ніжки» і українська «Ой диби-диби» та ін.

Утішки так само, як і пестушки, — веселі й життєрадісні пісеньки. Але вони не зв'язані з насущними потребами дитини. Утішки співають дітям дорослі, граючись із ними. Одна з таких утішок «Ладки-ладусі», пісенька, створена для

¹ Моя читаночка, К., «Молодь», 1957. Тут і далі уривки з російського фольклору цитуємо за цим виданням.

гри дитини з руками. Співаючи «Ладки-ладусі» або слухаючи, як співає мати, малятко плеще в долоні, кладе руки на голову. Ця утішка веселить дітей своїм ритмом, простою мелодією і цікавим змістом. Адже приємно співати про добру бабусю, про солодку кашку, а ще приємніше рухатись, діяти, як цього вимагає пісня.

Так, відома пісенька «Сорока» супроводжується перебиранням пальців руки. Це також одна з улюблених малюками пісень-утішок; вона має дуже цікавий зміст, закінчений сюжет, прищеплює повагу до роботящих, засуджує лінощі:

Сорока-ворона
На припічку сиділа,
Діткам кашку варила...
— Цьому дам, цьому дам,
Цьому дам і цьому дам;
А цьому не дам,
Бо цей буцман
Дров не носив,
Діжі не місив,
Хати не топив,
Діти гулять не водив...

Граючись із малою дитиною, дорослі чукають її, гойдають на колінах, підкидають, співаючи при цьому веселих пісеньок. Це утішки, які починаються словами «Ой чук, чук!», численні забавні пісеньки про тварин, часто фантастичного змісту («Дзелень-бом»), пісні, в яких дорослі хвалять дітей, милуються з них. Наприклад, російська утішка:

Наша донечка росте,
Наче квіточка цвіте,
Наче квіточка цвіте,
Як зернятко золоте.
Мамі — радість,
Бабі — радість,
Татові — потіха!

Народна поезія пестування надзвичайно багата. Пестушки й утішки розкривають перед дітьми скарбницю рідної мови, дають найпростіші уявлення про близький дитині світ, будять енергію, рухливість, бадьорість. Насичені любов'ю до дітей, піклуванням про їх здоров'я й щастя, про їх майбутнє, ці перші короткі пісеньки сіють зерна людяності в дитячій душі.

**Інші види
народних
дитячих пісень**

Для тих дітей, які вже самі співають, граються, розважаються в дитячому товаристві, народ створив численні пісеньки різних видів. Серед них зустрічаємо стародавні календарні обрядові пісні, які в зміненому вигляді перейшли від дорослих до дітей, пісні про природу, про людську працю, пісні-ігри, заклички або замовляння, небилиці (перевертні), жартівливі пісні, лічилки та ін.

Календарний дитячий фольклор — це ліричні твори, зв'язані з календарем, тобто із сезонними змінами в природі. Вони співаються не завжди, а лише в певну пору року. Це веснянки, колядки, щедрівки, посівальні пісні та ін.

Колядки, щедрівки й посівальні пісні, які співали під час релігійних свят до Великої Жовтневої соціалістичної революції, тепер мало хто з дітей знає.

У наші дні відомі дітям веснянки, пісні, в яких оспівується краса природи весною, коли природа ніби прокидається від сну, коли все оживає, оновлюється, зацвітає пишним цвітом, виражено почуття радості й захоплення цією красою.

У веснянках діти вітають весну, яка несе з собою стільки нового і відрадного: «Ой минула вже зима, снігу-льоду вже нема, Прилетіли журавлі й соловеєчки малі... Лугом квіти вже цвітуть» («Ой минула вже зима»).

Картини весни зображені і в пісні «Розлилися води на чотири броди»; в ній згадуються чотири прикмети весни, які породжують у всіх радісне піднесення: «Зозуленька кує, бо літечко чує, соловей щебече — садки розвиває, сопілочка грає — на грання скликає, дівчина співає — весну зачуває».

Весна в піснях олюднена, до неї звертаються діти з запитанням, вона їм відповідає:

Весна, весна — днем красна,
Що ти нам, весна, принесла?
Принесла я вам літечко
Ще й зелене житечко...

У веснянках оспівуються сили природи, прекрасна рослинність на землі. Одна з таких поетичних пісень для дітей — «Ой хвалилася та березонька»:

Ой хвалилася та березонька:
— На мені кора та білесенька,
На мені листя та широке,

На мені гілля та високе.
Ой обізався зелений дубочок:
— Ой не хвалися ти, березонько,
Не ти свою кору вибілила,
Не ти це листя широчила,
Не ти це гілля та височила.
Вибіляло кору та яснеє сонце,
Широчив листя та буйний вітер,
Височив гілля та дрібен дощик¹.

Такі пісні привчають дитину спостерігати й розуміти явища навколишньої природи, помічати зміни в ній, відчувати її красу.

Крім пісень, які колись у давнину були зв'язані з релігійними віруваннями й обрядами, існують пісеньки для дітей про природу, створені в пізніші історичні періоди, незалежно від обрядів і релігійних свят.

Пісні про природу — це життєрадісні твори про різноманітність і багатство рослинного й тваринного світу, про красу тварин і рослин і цінність їх для людей. У багатьох піснях про природу зображено людську працю в полі, на городі, в саду.

У піснях про рослини часто за допомогою епітетів і метафор розкриваються перед дітьми особливості окремих рослин, наприклад, у пісні «Гречка»:

Що у гречки
Чорні вершечки,
А у вівса
Руса коса.
У пшениці
Золоті кісниці,
А у мого братика
Карі очиді.

Весела пісня про городні рослини («Ходить гарбуз по городу») наділяє овочі людською мовою, об'єднує їх в один рід, сім'ю. Гарбуз — господар, диня — господиня, огірочки — сини й дочки. Художній засіб, персоніфікація, робить пісеньку цікавою й дохідливою для дітей, розкриває їм очі на схожість, спорідненість між овочами.

У піснях про тварин зображено свійських і диких тварин, пташок і комах. Для молодших дошкільників це переважно

¹ Зб. «А сонечко сходить», упор. М. Стельмах, К., «Молодь», 1954.

пісні, які знайомлять з голосами тварин за допомогою звуко-наслідувань, як, наприклад, українська пісня «Цвіркунець, цвіркунець»¹, російська «Поїдемо, синочку, з тобою в село!».

У піснях «Лисичка», «Зайчик та лисичка», «Їжак», «Ой ходила квочка», російській пісеньці «Ходить кінь по бережку» і в багатьох інших дано мальовничі портрети тварин, розкрито їх характерні особливості; такі пісні виховують у дітей любов до тварин — друзів людини.

Багато пісень склав народ і про сільськогосподарську, ремісничу та хатню працю. В цих піснях правдиво і привабливо змальовано труд селянина-землероба на ниві («Виорем ниву довгесенку», «Як діждемо літа», «Овес», «Вийшли в поле косарі»²), в саду («Грушка»), на городі («Мої милі огірочки», «Я сиджу на камінці») тощо. Про працю бондаря у формі діалога розповідається в пісні «Бондарю, бондарю, що ти робиш?». Є пісні про коваля, шевця та інших ремісників.

Ці пісні привчають дитину розуміти й любити народне життя, працю, поважати трудящих. Так, пісенька «Г р у ш к а» подає дітям перші уявлення про складність вирощування фруктового дерева. У пісні згадується і про підготовку ґрунту, і про те, як дерево посадили, як поливали. А далі співається, як поступово росте груша, зеленіє, цвіте й дає плоди. Пісня складається з коротких строф, по два рядки в кожній. Перший рядок усіх строф однаковий: «Ой вийду я за воротонька», у другому рядку описано спочатку певний вид роботи, а потім — наслідки догляду за грушею.

Пісня не тільки дає дітям знання про різні види сільськогосподарської праці, а й разом з тим приносить радість, насолоду, бо праця людська в цій пісні увінчується успіхом — на дереві дозріли смачні плоди.

Такий же пізнавальний зміст, поданий у поетичній формі, і в багатьох інших піснях про природу й працю. Характерно, що в ряді пісень показано щедрість і гостинність трудівників, які діляться багатими дарами природи, здобутими завдяки своїй наполегливій праці. Так, пісня «Грушка» закінчується рядками: «Ой вийду я за воротонька — груші дітям подаю». А ось останні рядки пісні «Як діждемо літа»:

¹ Див.: Зб. «А сонечко сходить», упор. М. Стельмах, К., «Молодь», 1954.

² Вірш Я. Щоголева став улюбленою народною піснею.

...З жита та пшениці
Гарні паляниці.
Всіх ми почастуєм
Ще й затанцюєм.
Іжте, молодіці,
З медом паляниці,
Хлопцям та дівчатам
Пиріжечки з маком.

Прославляючи працю, народна пісня засуджує лінощі, недбайливість, неохайність. Наприклад, у пісні «Летіла ластівка через три поля» розповідається про трьох дівчаток, дві з яких — працюючі, а третя вміє лише пустувати, неохайна. У неї «шиті рукава вже порвалися, з неї люди насміялися»¹.

Численними є пісні-ігри для маленьких дітей. У них чудово поєднуються мелодія й ритм з рухами. Мова пісень образна і влучна, зміст багатий: картини праці хлібороба, зображення рідної природи тощо. Завдяки цьому пісні-ігри викликають у дитини бадьорий настрій, сприяють розвиткові її почуттів. Найпопулярнішими серед дітей є пісні-ігри «А ми просо сіяли», «Ой на горі льон», «Огірочки» («Ой вийтєся, огірочки, та в зелені пуп'яночки»), «Мак» та ін.

У дитячому середовищі можна часто почути пісеньки-заклички, які співають діти, звертаючись до явищ природи, рослин, тварин. Наприклад, коли діти бажають, щоб дощ пішов, вони просять його:

Іди, їди, дощику,
Зварю тобі борщику
В полив'янім горщику...

А щоб дощ припинився, вони співають: «Не йди, не йди, дощику...» Звертаються діти і до сонця з піснею «Вийди, вийди, сонечко!», до гаю — «Гайку, гайку, дай гриба й бабку», до равлика, щоб висунув ріжки, до жучка — «божої корівки», щоб полетіла на небо, та ін. Пісні-заклички походять від замовлянь, складених у той давній період суспільного життя, коли люди вірили в магічну силу слова і хотіли вплинути замовляннями на сили природи, на злих і добрих духів, які, на їх думку, активно втручалися у життя людини. Пісні-

¹ Зб. «А сонечко сходить», упор. М. Стельмах, К., «Молодь», 1954.

заклички відповідають особливостям дитячої вдачі, у них відчувається властива дитині рухливість, енергія, життєрадісність. Характерним для закличок є вживання наказової форми дієслів, за допомогою якої можна якнайкраще виразити властиву дітям активність, здатність одушевляти все навколо себе, розмовляти з тваринами, рослинами, щось у них просити, вимагати, наказувати їм.

Дуже корисними для дітей є жартівливі пісні і небилиці. Жартівлива пісня «Був собі журавель» викликає сміх у малюків і своїм незвичайним змістом (журавель та журавочка накосили січня повні ясельця), і тим, що її можна співати знову й знову, адже в ній є такі слова: «Наша пісня гарна й нова, починаймо її знову...» Є й ще кілька таких пісеньок без кінця.

У пісеньках-небилицях зображено фантастичний світ, в якому відбуваються дивовижні події: тварини виконують людську роботу, поводяться не так, як їм належить; усе робиться в них навпаки, ніби світ перевернутий. К. Чуковський назвав ці пісні-небилиці п е р е в е р т н я м и («перевертыши»). Цим терміном користуються в теоретичних і критичних працях з питань дитячої літератури і фольклору.

Ось українська пісенька-небилиця «Два півники»:

Два півники, два півники
Горох молотили.
Дві курочки-чубарочки
До млина носили.
Цап меле, цап меле,
Коза засипає,
А маленьке козенятко
На скрипочку грає...

Або схожа на неї «Ой візьму я ведмедика за плугом ходити», чи пісня «А кулик намиє». У всіх цих піснях змальовано картини сільськогосподарської праці, тільки працюють — тварини. Гумор від такої перестановки функцій зрозумілий дітям дошкільного віку. Був час, коли педагоги-вульгаризатори заперечували цінність фантастичних творів. Вони твердили, що такі твори викликають у дітей перекручені уявлення про світ. Але насправді це не так, бо навіть діти дошкільного віку вже добре знають, що ні півник, ні ведмедик, ні вовчик сіренький, ані зайчик маленький не можуть оброб-

ляти землю чи виконувати будь-яку іншу роботу, а співати про це або читати їм весело і приємно. Образам забавної пісеньки або казки діти протиставляють свої реалістичні уявлення про світ, сміються з веселої вигадки. «Сміх — здоров'я людини», — каже народна мудрість. Дійсно, дитячі жартівливі пісні і небилиці сприяють зміцненню морального здоров'я дітей, виховують бадьорість, почуття гумору, тобто здатність розуміти й цінувати жарт, дотепне слово, влучний вислів, вигадку. Жартівливі, гумористичні твори вчать дітей помічати смішне у себе й в інших, боротися з недоліками.

До дитячого пісенного фольклору належить ще один вид пісень — ліч и л к и. Пісні-лічилки створюються самими дітьми в процесі гри. Лічилок існує дуже багато, їх зібрано десятки тисяч. Діти всіх країн і народів, у містах і селах, в кожному дворі співають або проказують речитативом коротенькі ритмічні лічилки, основне призначення яких — організувати гру, визначити, кому починати, кому водити, ловити, жмуритися тощо. Для цього хтось один, співаючи або проказуючи лічилку, при кожному її слові вказує рукою по черзі на всіх учасників гри. На кого впаде останнє слово, той виконує ту чи іншу роль у грі. Цікаво, що діти беззаперечно підкоряються лічилці: як вона вкаже, так і буде. Зміст лічилок дуже різноманітний. Існують дві групи цих пісеньок: одні мають зрозумілий зміст, інші — незрозумілий («заумний»). У незрозумілих лічилках є перекручені слова без усякого значення («Еники-беники їли вареники»).

А ось українська лічилка, зміст якої можна зрозуміти:

Котилася торба
З великого горба.
А в тій торбі
Хліб-паляниця..
Кому доведеться,
Тому й жмуриться..

Іноді лічилки починаються з переліку: «Один, два, три, чотири...» Це допомагає дошкільникам оволодіти рахунком до десяти.

У багатьох лічилках цікавий зміст, чіткий ритм, доступний малюкам гумор. Буває, що виконання лічилок супроводжується притупуванням, плесканням у долоні, ритмічними ударами палиці об землю та ін.

Малі фольклорні жанри

До малих фольклорних жанрів, або форм, належать прислів'я, приказки, загадки, жарти, скоромовки та інші твори невеликого обсягу.

Прислів'я та приказки—це найдавніші і найбільш поширені в народі жанри усної народної творчості. Записи прислів'їв можна знайти у багатьох джерелах, починаючи з писемних пам'яток Київської Русі. Для зивчення цього жанру багато зробив В. І. Даль. У його «Тлумачному словнику живої великоруської мови» (1863—1867) вміщено 30 тисяч народних російських прислів'їв та приказок. У той же період вийшли в світ збірники українських прислів'їв та приказок О. В. Марковича (1864) та інших українських фольклористів. У наші дні видано збірку «Українські народні прислів'я та приказки. Дожовтневий період», в якій вміщено понад 15 тисяч творів цього жанру¹.

Прислів'я—це короткий образний вислів, переважно ритмічний, який є часто двочленним реченням, з повчальним змістом. Наприклад: «Хто знання має, той і мур зламає»—це прислів'я двочленне, ритмічне, римоване, має повчальний зміст; закликаючи оволодівати знаннями, воно підкреслює могутню силу людини, озброєної ними,—«мур зламає».

У прислів'ях виражена мудрість і життєвий досвід багатьох поколінь людей. Ця мудрість передана влучно, дотепно, у висловах, відшліфованих століттями. Прислів'я і приказки завжди високо цінувалися за їх зміст і художню майстерність і використовувалися з метою навчання і виховання дітей. Ось, наприклад, що сказав про російські прислів'я і приказки К. Д. Ушинський: «Російські прислів'я мають значення при початковому навчанні вітчизняної мови, по-перше, своєю формою і, по-друге, своїм змістом.

За формою—це животрепетний вияв рідного слова, що вилетіло безпосередньо з його живого глибокого джерела—вічно юної душі народу.

За змістом наші прислів'я важливі для початкового навчання тим, що в них, як у дзеркалі, відбилосся російське народне життя з усіма своїми мальовничими особливостями. Можливо, нічим не можна так ввести дитину в розуміння

¹ Див.: «Українські народні прислів'я та приказки. Дожовтневий період», К., Держлітвидав, 1963. Упор. В. Бобкова, Й. Багмут, А. Багмут.

народного життя, як пояснюючи їй значення народних прислів'їв...»¹

О. М. Горький відзначав, що «прислів'я і пісні завжди короткі, а розуму і почуття вкладено в них на цілі книги...» «...Я дуже багато вчився на прислів'ях, інакше — на мисленні афоризмами»².

У прислів'ях відбито все, що народ думає про суспільне життя, про людські характери і взаємини, працю, сімейні стосунки, побут тощо. Народ висловлює в них свої оцінки явищам і подіям, які відбуваються в житті, свої моральні переконання і свої ідеали. Він високо цінує правду, справедливість, мужність, патріотизм, засуджує різні людські пороки й вади, наприклад: *Кожному мила своя сторона; Добрі люди погибають, діла їх не вмирають; Сам пропадай, а товариша в біди виручай; Брехня часта, але пуста, а правда рідка, зате як квітка. А ось як нещадно бичуються в прислів'ях пороки: Ховається від роботи, як собака від мух; Діла на копійку, а балачок на карбованець; Думками за горами, а ділом у запічку; Учений іде, а неук слідом спотикається; Світа багато бачив, а й трохи не вхопив*; або ось одно з прислів'їв, які Т. Г. Шевченко включив у свій «Букварь южнорусский», — *Брехню увесь світ пройдеш, та назад не вернешся*.

Проте не всі прислів'я доступні дітям. Є й такі, що «перевищують дитяче розуміння», як сказав К. Д. Ушинський. Він вважав, що в деяких прислів'ях є два змісти: один зовнішній, мальовничий, цілком зрозумілий дитині, а другий — внутрішній, недоступний. Наприклад, у прислів'ї *Коваль клепає, поки тепле* (російське аналогічне — *Куй железо, пока горячо*) Ушинський радив пояснити дітям тільки прямий, зовнішній зміст, тобто тільки з'ясувати, «чому треба кувати гаряче, а не прохолоде залізо, — з них і досить»³.

Внутрішній зміст, переносне значення багатьох прислів'їв стане доступним дітям згодом, коли вони набудуть життєвого досвіду й знань. А внутрішній зміст прислів'їв дуже багатий, складний. Таке прислів'я, наприклад, як *Коваль клепає, поки тепле*, може бути застосоване як до значних суспільно-істо-

¹ К. Д. Ушинський, Твори в шести томах, т. 2, К., «Радянська школа», 1954, стор. 426.

² М. Горький про літературу, К., Держлітвидав, 1954, стор. 244.

³ К. Д. Ушинський, Твори в шести томах, т. 2, К., «Радянська школа», 1954, стор. 427.

ричних подій, так і до різних моментів у житті й діяльності людини. Тому-то прислів'ями користуються і видатні політичні діячі. Класики марксизму-ленінізму високо цінували прислів'я й приказки як знаряддя в політичній боротьбі.

П р и к а з к а (приповідка) має з прислів'ям багато спільного, проте вона відрізняється від нього.

Приказка — це також влучний, стислий образний вислів. Але він не має повчального значення. Наприклад, бажаючи підкреслити в розмові, що якась подія відбувалась дуже давно чи якесь судження також відоме давно і зараз про нього не варто згадувати, говорять: *Було за царя Гороха*. Щоб підкреслити категоричність якоїсь думки, кажуть: *Написано чорним по білому*. Характеризуючи невиразну вдачу чи поведінку людини, вживають приказку *Ні риба, ні м'ясо*. Щоб посміятися над брехуном, кажуть: *Намолв сім мішків гречаної вовни*. Згадуючи в розмові тиху, мляву, безвільну людину, говорять: *На нього й кози скачуть*. Як бачимо, в цих висловах, вжитих при нагоді, «до слова», немає повчального висновку, дидактичної спрямованості. У приказках немає завершені думки, речення не закінчені. Вони вживаються для того, щоб оживити мову, надати їй особливої виразності, ствердити певне судження про події, про вчинки чи поведінку людей, їх характери та ін.

Іноді приказка може стати прислів'ям, і навпаки, прислів'я скорочується і переходить у приказку. Наприклад, *Найшла коса на камінь: коса не втне, камінь не подасться* — прислів'я; *Найшла коса на камінь* — приказка; *За двома зайцями поженешся — жодного не здогониш* — прислів'я; *Женеться за двома зайцями* — приказка; *Собака на сіні: собі не дам і другому не дам* — прислів'я; *Собака на сіні* — приказка тощо.

Прислів'я і приказки тому й мають такий довгий вік і так легко запам'ятовуються, що вони є художніми творами; вони багаті на різноманітні образотворчі засоби: ритмізована мова, звукопис (алітерації, асонанси), епітети, порівняння, метафори, метонімії, алегорії, паралелізми, засіб контрасту, антитези та ін. Наприклад: *Не доспи, не доїж, а дитину потіш* (чіткий тристопний розмір — анапест, рима); *Щебече, як соловейко, а кусає, як змії* (засіб контрасту, порівняння); *Всяка пташка своїм носиком живе* (метонімія); *Ість за вовка, а робить за комара* (гіпербола, літота); *Пан скаче, а хлоп*

плаче (антитеза); *Панські очі завидющі, а руки загребущі* (епігети).

Влучне і мудре слово, до того ж вчасно сказане, багато чого може навчити дітей, тому в роботі з малятами можна й слід використовувати чимало прислів'їв і приказок, доступних для їхнього розуміння і спрямованих на виховання пошани до старших, любові до праці, на виховання дисципліни, охайності тощо.

Досвід показує, що дітям зрозумілі й подобаються такі, наприклад, прислів'я, як *При сонечку тепло, а при матері добре; Пташки радіють весні, а матінка — дітям; Бджола мала, а й та працює; Любиш їздити — люби й саночки возити* та ін.

Прислів'я й приказки цінні не лише тим, що в них висловлено глибокі думки, а й тим, що вони передають ці думки дітям у ясній, стислій, дохідливій формі, допомагають їм самим вчитися образно висловлюватись, вчать любити влучне, дотепне слово, викликають бажання зачувати прислів'я і використовувати їх у своїй мові. Прислів'я й приказки також розвивають розумові здібності дитини, адже над кожним прислів'ям треба добре подумати: кожне з них — своєрідна задача.

У справі розумового й естетичного виховання дітей велика роль належить загадкам.

Загадки — це короткі поетичні твори-запитання, на які треба дати відповідь, відгадати. У загадках на основі названих однієї чи кількох рис відомих предметів або явищ належить відгадати інші предмети або явища. Наприклад, загадки про місяць: *По синьому морі срібний човник пливе; Всю ніч бродить навмання, прокладає шлях до дня.* У першій загадці названа ознака неба — «синє» і місяця — «срібний», «пливе», у другій — що він «всю ніч бродить». Ці ознаки дають натяк, за допомогою якого легше відгадати загадку.

Загадки — це також один з найбільш давніх і найбільш поширених жанрів фольклору. З давніх-давен вони були однією з форм навчання молоді, через них передавався життєвий досвід народу, знання, а також перевірялися розумові здібності підростаючого покоління. Широко використовувались загадки і на дозвіллі та під час розваг дітей. Дослідники фольклору відзначають, що на селах добре знають загадки жінки-матері. Загадуючи їх дітям, вони розвивають у них

допитливість і кмітливість, уміння міркувати, відгадувати і тим самим допомагають формувати їх уявлення про навколишню дійсність.

Загадки розповідають про властивості й якості предметів, про їх призначення; про вироби, знаряддя праці, інвентар, житло, про речі домашнього вжитку. Важливе місце в загадках займає тема природи, її явища. Дітям подобаються загадки про тварин, зокрема свійських, про птахів, комах, про рослинний світ.

Російські й українські загадки часто розкривають поетичні сторони речей і явищ, а також привчають слухачів і читачів помічати яскраве, характерне, те, в чому виявляється своєрідність тих чи інших речей або явищ. Загадкам властиві смілива художня вигадка, яскраві деталі, широке використання засобів образності, зокрема метафор. Про моркву, наприклад, у загадках говориться як про красуню з зеленою косую, про сніг — як про білу скатертину, а про дерево восени — ніби воно одягнене в золотий одяг.

Загадками користуються в дитячих закладах з метою дати дітям цікаву й корисну вправу для розуму. Адже відгадування і пристосування відгадки до загадки — це складна розумова діяльність, у процесі якої в дитини виробляється спостережливість, кмітливість, розвивається пам'ять і мислення, збагачуються знання, виховується художній смак. Відгадування викликає у дітей почуття радості, гордості.

Дітям загадують загадки на заняттях, у процесі гри, на прогулянках, під час дозвілля. Про велике пізнавальне і виховне значення загадок писав К. Д. Ушинський у своєму методичному порадинику до «Родного слова»: «Загадки я вміщав не з тією метою, щоб дитина сама відгадала загадку, хоч це може часто статися, бо багато загадок — прості; а для того, щоб дати розумові дитини корисну вправу: пристосувати відгадку, сказану, можливо, вчителем, до загадки і дати привід до цікавої та корисної класної бесіди, яка закріпиться в розумі дитини саме тому, що мальовнича й цікава для неї загадка заляже міцно в її пам'яті, приєднуючи до себе й усі пояснення, до неї прив'язані... Одно слово, я дивився на загадки як на мальовничий опис предмета»¹.

¹ К. Д. Ушинський, Твори в шести томах, т. 2, К., «Радянська школа», 1954, стор. 427—428.

Ось, наприклад, кілька загадок про природу: *Летять пташки без крил, а сідають на дереві без ніг (сніг); Всі мене просять, ждуть, а тільки появлюся — ховатися почнуть (дощ);* про тварин і рослин: *У нашої бабусі сидить дід у кожусі, проти печі гріється, без водички миється (котик); Без вікон, без дверей, повна хата людей (гарбуз); Кругле, а не місяць, зелене, а не діброва, з хвостиком, а не миша (кавун); Тисяча братів підперезана одним поясом (сніп);* про хатні речі: *Не лає, не кусає, а до хати не пускає (замок); А що то за штука, що цілий вік стукає? (Годинник) та ін.*

У загадках знайшли своє відображення погляди народу на знання, навчання, освіченість, наприклад: *Стоїть дім, увійдеш у нього сліпим, а вийдеш зрячим (школа); Біле поле, чорне насіння, хто не вміє, той не посіє (письмо); Мовчить, а багато людей навчить (книга); Не куш, а з листочками, не сорочка, а зшита, не людина, а навчає (книга); Коли зряча людина буває сліпою? (Неписьменний).*

Художня цінність загадок велика. Вони багаті на різноманітні засоби зображення: інакомовність, звуконаслідування, алітерації, метонімії та ін. Багато загадок мають чітку ритмічну будову, риму:

Хто над нами
Догори ногами? (Муха).
Хто двічі родився,
У школі не вчився,
А години знає? (Півень).

Загадуючи загадки, слід зважати на те, чи відповідають вони уявленням про навколишній світ дітей певного віку. Адже не для кожного віку та сама загадка може бути посильною. У ряді випадків перед загадуванням треба пояснювати дітям значення окремих слів, вжитих у ній.

На основі народних загадок письменники створили чимало цікавих літературних загадок, наприклад, широко відомі віршовані загадки й відгадки Л. Глібова, С. Маршака. Книжечку цікавих загадок створила і радянська поетеса Г. Демченко.

Велике значення для вироблення дикції у дітей, тобто ясної й чіткої вимови слів і складів, мають с к о р о м о в к и — коротенькі прозові або римовані твори, які треба вимовляти дуже швидко. Наприклад:

Сів шпак на шпаківню,
Заспівав шпак півню:
— Так, як ти, не вмію я,
Ти не вмієш так, як я.

К. Д. Ушинський так пояснював доцільність скоромовок, введених ним у навчальні книги: «Приказки, примовки й скоромовки, іноді позбавлені змісту, я вмістив для того, щоб наламати дитячу мову на російський лад і розвинути в дітях чуття до звукових красот рідної мови»¹.

Отже, скоромовки не лише виробляють навички вимовляти слова ясно і чітко, а й розвивають здатність прислухатися до звучання слів рідної мови, відчувати красу цих звуків. У скоромовках зустрічаємо слова, подібні за звучанням, алітерації, асонанси. У наведеній скоромовці про шпака є алітерації (повторення звуків *ш, п.*), асонанси (кілька разів повторюється звук *і, я*). Однакове звучання слів ускладнює дітям завдання — вимовляти твір швидко, але ці труднощі ще більше зацікавлюють і заохочують дітей до читання і заучування скоромовок.

Народні казки для дітей

Народні казки являють собою усні художні твори розповідного характеру про вигадані, а часто й фантастичні події. Вони є одним з найбагатших і найяскравіших жанрів фольклору, в якому переплітаються фантастичні й реалістичні елементи. У казках знайшли відображення життя суспільства, взаємини між людьми, досвід багатьох поколінь, мораль і етика трудового народу, його мрії і сподівання, картини з життя природи.

Казки, при наявності багатого й різноманітного змісту, відзначаються великою простотою й дохідливістю розповіді, майстерним розгортанням сюжету, емоційною силою, яскравою образністю і барвистою мовою.

Казки користуються популярністю серед дітей. Маючи значну силу впливу на них, казка сприяє формуванню їх характеру, високих моральних якостей, збагаченню їх кругозору. Казками захоплюються малята і вдома, і в дитячих садках, а також діти молодшого та середнього шкільного віку.

¹ К. Д. Ушинський, Твори в шести томах, т. 2, К., «Радянська школа», 1954, стор. 427.

Дуже високо цінив значення народних казок В. І. Ленін; він вбачав у них важливе джерело для пізнання життя, мрій, прагнень і сподівань народу, його психології. Значну роль відіграє казка також у розвитку уяви і фантазії. В. І. Ленін писав, що фантазія «навіть у математиці... потрібна, навіть відкриття диференціального і інтегрального числень неможливе було б без фантазії»¹.

Творча праця людини, винахідництво, розвиток науки, техніки й культури можливі саме завдяки тому, що людина здатна фантазувати, уявляти те, чого ще нема, що ще не створене.

Видатні педагоги підкреслювали велике виховне й пізнавальне значення народних казок. Зокрема, К. Ушинський писав: «...Багато з них, очевидно, народом перероблені або наново складені навмисне для дітей. Це перші і блискучі спроби російської народної педагогіки, і я не думаю, щоб хто-небудь був спроможний змагатися в цьому випадку з педагогічним генієм народу... Я рішуче ставлю народну казку недосяжно вище від усіх оповідань, написаних навмисне для дітей освіченою літературою»².

У ряді своїх педагогічних праць Ушинський відзначав багатство і яскравість українського фольклору. Тому в «Родное слово» він включив поруч з російськими кілька зразків української народної творчості (казки «Страшна коза», «Ворона і рак», «Хто дере носа догори» та ін.).

Педагогічне значення народних казок високо цінував також Іван Франко. Видаючи збірку «Коли ще звірі говорили», він писав у передмові: «Я бажав би, щоб наші діти в інтересі здорового і морального розвою якнайдовше витали фантазією в тім світі простих характерів і простих відносин... Відси вони винесуть перші і міцні основи замилювання до чесноти, правдомовності і справедливості, а надто любов до природи і охоту придивлятися близько її творам...»³

Про значення казки для дитячого читання Франко говорить також у статті «Байка про байку». Зокрема, він вказує на те, що казки зміцнюють у дітей любов до рідного слова,

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 33, стор. 275.

² К. Д. Ушинський, Твори в шести томах, т. 2, К., «Радянська школа», 1954, стор. 428.

³ І. Франко, Твори в двадцяти томах, т. V, К., Держлітвидав, 1950, стор. 508—509.

Ілюстрація
худ. *Н. Кочергіна*
до казки «Маша і ведмідь».

його краси, простоти й чарівної милозвучності. За словами Франка, враження від казок, почутих у дитинстві, не забуваються ціле життя.

Коли в двадцятих роках точилася дискусія про місце казки в дитячому читанні і педагоги-вulgаризатори заперечували цінність фантастичних творів для дітей, О. М. Горький виступив на захист казок і відзначив важливе виховне значення їх. Цінність народних казок для виховання дітей Горький вбачав у тому, що, крім наявності фантастики, у них глибоко правдиво зображено життя й людські взаємини. Вони сприяють виробленню високих моральних якостей. Особливо ж цінним, на його думку, є те, що казки елементами фантастики сприяють розвиткові уяви, посилюють «творчу могутність розуму». Крім того, вони знайомлять малят з багатством і красою мови.

В одній із статей Горький писав: «Особисто я повинен визнати, що на моє інтелектуальне зростання казки діяли цілком позитивно, коли я слухав їх з уст моєї бабусі й сільських казкарів».

Народна казка, як і добра літературна, при своїй виховній спрямованості позбавлена сухого моралізаторства, прямолінійності, штучно приплетених повчань. У рецензії на казки В. Одоєвського В. Белінський писав: «Ви розповідаєте дітям казку або повість: сховайтеся за неї, щоб вас не було видно, хай все в ній говорить само за себе, безпосереднім враженням».

Велике значення мають казки і для художнього виховання дітей. Вони сприяють виробленню у них глибоких сприймань, почуттів, адже, слухаючи казку, вони часто хвилюються, радіють або непокояться, напружено стежать за подіями. Велике педагогічне значення має і образність казок, велика поетична сила описів і картин природи. У казках «Івасик-Телесик», «Калинова сопілка» та інших у взаєминах між позитивними персонажами показано такі моральні якості народу, як чуйність, уважність, доброта і готовність прийти на допомогу у хвилини небезпеки чи горя. У цих казках майстерно поєднана розповідь з піснею, віршованими вставками, що сприяє формуванню у дітей поняття про багатство форм висловлення. Дітей чарує живописність змальованих у казках картин.

Слухаючи казки, малята готуються до читання їх і розуміння художньої літератури.

Народна казка мала значний вплив на творчість Пушкіна, Єршова, Марка Вовчка, Франка, Коцюбинського, Маміна-Сибіряка, О. Толстого й інших російських та українських письменників, які створили для дітей багато цікавих казок. Багато літературних обробок народних казок здійснили радянські письменники С. Маршак, П. Тичина, Н. Забіла, І. Нехода, А. Шиян, П. Воронько і ін.

Проте завжди слід пам'ятати про педагогічний відбір казок: найцінніша народна казка не справить великого враження і не дасть бажаного педагогічного ефекту, якщо діти її не зрозуміють, коли мова або сюжет казки складні, малодоступні для дітей певного віку. Так, діти найменшого віку легко сприймають простенькі казки про тварин, а фантастичні казки для них складні і малозрозумілі. Казки повинні спри-

яти формуванню у дітей позитивних якостей, тому не придатні для використання ті з них, які можуть викликати почуття страху, забобонність, пасивність, грубість та інші негативні риси. Не слід також переобтяжувати маленьких дітей розповідями великої кількості казок.

Казки про тварин

Казками про тварин захоплюються діти різного віку і особливо дошкільнята. Ці казки виникли в дуже давні часи і поширювались серед дорослого населення, яке займалося мисливством і скотарством. Але згодом дорослі стали розповідати їх насамперед дітям.

Перші знання і уявлення про багатьох тварин у дітей виробляються здебільшого під впливом прослуханих казок. З них малята часто довідуються про особливості поведінки тієї чи іншої тварини, про її зовнішній вигляд та умови життя. Те, що ведмідь незграбний, вовк хижий, лисиця хитра й спритна, зайчик полохливий і швидкий, діти знають ще задовго до того, як вперше побачать цих тварин. Вживані у казках звуконаслідування так само є одним із засобів пізнання тваринного світу.

Події і явища, про які розповідається в казках, відбивають багато сторін навколишньої дійсності. А оскільки тварини в казках часто є носіями людських рис і якостей, тобто вони виступають як алегоричні образи, то казки викликають у дітей почуття зневаги до негативних персонажів, до таких їх рис, як боягузтво, лінощі, грубість, хижацтво, і пошану до позитивних героїв, захоплення їх рішучістю, хоробрістю, винахідливістю, чесністю, чуйністю, справедливістю та ін.

Кажучи про сприймання дітьми алегорій народної казки, Франко відзначав: «Говорячи ніби про звірів, вона одною бровою підморгує на людей, немов дає їм знати: «— Та чого ви, братчики, смієтеся? Адже це не про бідних Баранів, Вовків та Ослів мова, а про вас самих з вашою глупотою, з вашим лінивством, з вашою захланністю, з усіма вашими звірячими примхами та забагами. Адже ж я навмисне даю їм ваші рухи, ваші думки, ваші слова, щоб ви якнайкраще зрозуміли — не їх, а себе самих!»¹ Отже, в казках про тварин виразно виявляються соціальні мотиви.

¹ І. Я. Франко, Твори в двадцяти томах, т. IV, К., Держлітвидав, 1950, стор. 133.

Те, що казки про тварин призначалися для розповіді дітям, наклало відбиток і на їх художню форму. Вони невеликі за обсягом, часто переважають у них діалоги, повторюються розмовні й пісенні формули, увага зосереджується не стільки на характерах дійових осіб, скільки на подіях і вчинках, на ситуаціях.

У Росії й на Україні однією з перших казок, яку розповідають малятам, є «Курочка ряба». Маленька за обсягом, ритмічна, ця казка подобається малечі несподіванками в ході подій. Дід і баба не змогли розбити яечко, а мишка хвостиком скинула його і розбила. Діда й бабу, що плачуть від «великого горя», заспокоює курочка, обіцяє знести їм ще одне яечко. М'який, лагідний тон розповіді, конкретні образи роблять казку особливо близькою і доступною для розуміння найменших слухачів.

Казка «Колосок» у дохідливих для сприймання малят картинах вшановує дбайливість і чесну працю півника, про-

Ілюстрація
худ. Н. Кочергіна
до казки «Коза-дереза».

тоставляє їм пустотливість і бездумність мишенят, які були покарані за свої лінощі.

Російська казка «*Зимівля тварин*» теж засуджує підступність і лінощі деяких тварин, що хотіли скористатись чужою працею, вдавалися до погроз. Та коли тварини об'єдналися, вони стали великою силою, їм нічого не було страшно.

У казочці «*Лисиця, заєць і півник*» показано красу взаємин між персонажами. Саме тому допоміг півник зайчикові вигнати підступну лисицю з його хатки. У казці жвавий діалог, багато звуконаслідувань, образні характеристики («півник — золотий гребінець» і ін.).

Українська народна казка «*Рукавичка*» належить до найбільш популярних серед дітей. Вона подібна до російської народної казки «*Геремок*». Це жартівлива розповідь про те, як у загубленій дідом рукавичці оселилися мишка, жабка, зайчик, лисичка, вовчик, кабан і ведмідь.

У казці застосовано прийом градації. Значне місце в розповіді займає діалог, в якому використовуються формули-запитання і формули-відповіді. Поруч з назвами тварин стоять слова-характеристики, пестливі іменники: мишка-скряботушка, жабка-скрекотушка, зайчик-побігачик, лисичка-сестричка і т. д., які викликають почуття симпатії до цих тварин. У казці є звуконаслідування: хро-хро-хро, гу-гу-гу, гав-гав-гав тощо.

У казці «*Котик і півник*» розповідається про дружбу, прославляються взаємодопомога і виручка в біді. Котик завжди прагнув дати півникові добру пораду, був уважним до нього, докладав всіх зусиль, щоб виручити його з бід. Він помстився над підступною і хижою лисицею, визволив і повернув до життя друга — півника.

У казці є ряд певних вставок, в яких багато характерних фольклорних епітетів (*крутї гори, бистрій води* та ін.). Зустрічаємо тут ритмічно побудовані фрази, багато пестливих слів.

У казці «*Пан Коцький*» відчувається алегорія соціального характеру. Кіт, якого приймають за великого пана, їсть на столі м'ясо й кричить: «*Ма-у!.. ма-у!*». Тварини ж, що бояться панського гніву, вважають, що пан Коцький кричить «*мало, мало!*», вони бояться ненаситного пана і намагаються від нього врятуватися.

Ілюстрація
худ. Д. Шавикіна
до казки
«Пан Коцький».

Ця казка відзначається дотепністю, гумористичною вигадкою. В ній багато цікавих деталей з життя тварин: ведмідь любить мед, лазить по дереву, зайчик почуває себе господарем у капусті і т. д. Пан Коцький, якого всі боялися, в кінці сам страшенно перелякався.

Переможцем у казках здебільшого виходить позитивний герой — в цьому знаходить вияв глибокий народний оптимізм.

Чарівні, або фантастичні, казки так само мають давнє походження. В них відбилися мрії й прагнення трудящих використати сили природи для потреб і блага людей, зробити життя їх хорошим і красивим. У цих казках багато фантастики, яскравої поетичної вигадки, словесної барвистості. Ча-

рівні, або фантастичні, казки виразно відбивають народні уявлення про те, що добре, а що погано, в них борються світлі й злі, темні сили. Персонажі їх, носії позитивних поглядів та ідеалів, ведуть складну й важку боротьбу з численними перешкодами і завжди перемагають.

У цих казках виведено яскраві образи позитивних героїв — хоробрих, благородних, винахідливих і бадьорих. Герої ці долають численні перешкоди; це люди великої і сміливої мрії, вони уміють досягати поставленої мети, виконувати найважчі завдання і служать для читачів і слухачів зразками для наслідування. Ці казки розвивають у читачів і слухачів здатність мріяти, уявляти ще не бачене ними і бажання боротись за здійснення своїх задумів і мрій.

Виведено в цих казках і чимало образів жінок, мудрих і вродливих, наділених незвичайними якостями.

Образи чудесних помічників людини — тварин (кінь, гуси-лебеді, золота рибка тощо), як і пейзажні малюнки, привчають малят спостерігати, розуміти й любити природу. Багато в цих казках і чудесних речей, які допомагають людині (килим, що літає, шапка-невидимка, чарівні мечі, цілюща вода, чоботи-сороходи тощо). Втіленням ворожої сили у казках часто є багатоголовий змії, фантастичні істоти.

В образах чарівних помічників часто розкривається і втілюється мрія людини про підкорення природи й розвиток техніки, про краще життя.

За обсягом фантастичні казки порівняно довші, увага в них зосереджена на подіях і сутичках персонажів, картини швидко змінюються.

В одній з найпоширеніших на Україні фантастичних казок — «Котигорошко» — змальовано привабливий образ молодого Котигорошка, борця проти темних, ворожих людям сил, а також проти людської підступності й невдячності, нещирості й себелюбства. Казка возвеличує благородство, відвагу, високу дружбу між людьми.

Котигорошко володіє надзвичайною силою і здійснює багато добрих справ. Але він найрішучіше мстить над тими, хто хоче будувати своє щастя на нещасті інших.

У казці гострий, напружений сюжет, є ряд чарівних перетворень (наприклад, Котигорошко народився від горошини), гіперболи (підкинута вгору булава літає тринадцять діб та ін.). Казковою є й обстановка (підземне царство і т. д.). Не-

звичайна могутня булава, птиця гриф, зцілюща вода — все це характерні деталі фантастичної казки.

У мові казки багато повторів, ритмізованих речень («Печіть, мамо, буханці та сушіть сухарці»), тавтологій (льохи-темниці), характерних прізвиськ (Вернигора, Вернидуб та ін.).

Питання морального характеру стоять також у центрі казки «Кривенька качечка». Дід і баба виявили до знайденої ними кривенької качечки співчуття, подали їй допомогу і піклуються про неї. Качечка віддячила їм за цю доброту, піклувалася про їх хату, навела порядок, виконала багато роботи.

Але коли дід і баба, вдавшись до хитрощів, не стримали своєї обіцянки, зробили не так, як казали, качечка покинула їх. У пісні качечки звучить осуд і тих її друзів-качок, які залишили її колись у біді, покинули зі зламаною ніжкою.

У казці прославляється також велика любов до рідного краю і такі моральні якості народу, як чуйність, доброта, щирість, дружба, вдячність. У малят казка пробуджує глибокі почуття сердечності й теплоти. Вчинки героїв умотивовані, діти легко знаходять пояснення вчинків і дій персонажів казки.

Серед російських чарівних казок однією з найбільш улюблених у дітей є «Сестриця Оленочка та братик Іваночко». В ній показано зворушливу доброту брата і сестри, їх самовіддану допомогу один одному, тому й долають вони найскладніші випробування, підступні заміри жорстокої відьми та її дочки. У казці також є ряд чарівних перетворень, багато пісенних вставок і діалог, насичений глибоким почуттям.

Чарівний світ розкриває перед малятами і російська казка «Царівна-жаба». В ній напружені ситуації, гострий сюжет, показано високі моральні якості героїв, зокрема найменшого сина Івана, що подолав найважчі перешкоди заради визволення Василиси Премудрої. Він невтомний у досягненні своєї мети; добре ставиться до тварин і риб, допомагає їм, і вони належно віддячують йому. Казка возвеличує людську волю, доброту, товариськість, взаємодопомогу.

Широко розповсюджуються і казки інших народів СРСР (збірки «Золоті руки», «Гора самоцвітів» та ін.), а також зарубіжні народні казки. Угорська казка «Двоє жадібних ведмежат» розповідає про те, як двоє ведмежат самі постраждали від своєї пожадливісті й скнарості.

Слід відзначити, однак, що для дітей дошкільного віку фантастично-героїчні казки не завжди приступні як за своїм ідейним змістом, так і за обсягом.

Соціально-побутові казки становлять собою найбільш численну й важливу частину українського казкового епосу. Вони відтворюють класові суперечності за часів феодалізму і капіталізму. В цих казках, як правило, немає надмірної фантастики (підземного царства, дивовижних заморських країн тощо), дія відбувається в умовах дожовтневого села, в панському або селянському дворі. Героєм казки є звичайна людина без якихось надприродних властивостей.

Побутові й соціально-побутові казки мають у собі багато елементів сатири, у них висміюються і засуджуються лінощі й неробство, хижацькі прагнення заволодіти тим, що зроблено іншими. Засуджуються в них також упертість і скнарість, продажність і підлабузництво, розумова обмеженість і намагання панувати над іншими.

Носіями цих пороків є пани, царі, купці, попи, судді, чиновники. Їм протистоять люди з народу. Це переважно селяни, наймити, селянські діти — юнаки й дівчата, іноді козаки. Їм властиві такі якості, як чесність, справедливість, уміння постояти за себе й за людей, не принижувати своєї людської гідності перед носіями зла і несправедливості. Позитивні герої цих казок відзначаються також хоробрістю, вони люблять працю, наполегливі у досягненні мети. Особливо підкреслюється в позитивних героях їх дотепність у розмовах з противником, уміння гострим словом перемогти його. Крім того, позитивні герої винахідливі, виявляють незвичайну майстерність у праці.

У соціально-побутових казках виражено прагнення народу до справедливого й вільного життя, а також висловлено впевненість у торжестві справедливості і кращого майбутнього.

У дуже давніх соціально-побутових казках в образах живих істот уособлено такі поняття соціального характеру, як правда і кривда, щастя і горе та ін.

У деяких казках події не виходять за межі родинного життя, побутових стосунків. Вони відбивають взаємини в родині, засуджують грубість і невдячність, непошану до старших і байдужість до людини.

Композиція соціально-побутових казок нескладна, в них

Ілюстрація
худ. В. Полтавця
до казки
«Розумниця».

не зустрічаємо тієї гри фантазії, що є в чарівних, або фантастичних, казках.

Характерним для художнього стилю цих казок є і те, що в них підкреслюються і загострюються саме ті якості персонажів, які схвалюються або засуджуються. Якщо персонаж, наприклад, зажерливий, дурний чи лінивий, то ці якості подаються здебільшого у гіперболізованому вигляді. У казках часто зустрічаємо гострі й дотепні вислови, влучні характеристики героїв, багато комічних ситуацій.

Соціально-побутові казки сприяють виробленню у дітей поняття про різні риси вдачі людини, суспільні відносини, допомагають їм краще зрозуміти, «що добре, а що погано». Оскільки в таких казках діти часто зустрічаються з контра-

стними, позитивними і негативними образами, вони вчать на кращих з них шанувати людей праці, справедливих, чесних і відважних героїв. Водночас поведінка негативних персонажів викликає в них почуття відрази й осуду і критичне ставлення до поганих вчинків своїх і товаришів.

У поєднанні з казками фантастично-героїчного циклу соціально-побутові казки виховують любов до мужніх людей, повагу до їх героїчних вчинків, подвигів в ім'я справедливості, на захист скривджених, на викорінення всякого зла.

Прекрасним зразком цього циклу є казка «Ріпка», яка доносить до дітей важливу думку про велику силу колективу, спільних зусиль. Адже те, чого неспроможна зробити окрема людина, легко зробитигуртом,— роблять висновок вони, прослухавши казку. Невеличка допомога може відіграти важливу і навіть вирішальну роль (ріпку змогли вирвати лише тоді, коли до всіх приєдналася ще й мишка). І сказано про це цікаво і образно.

Яскравим зразком соціально-побутових казок є «Розумниця», в якій показано моральну перевагу людей з народу над панами, велику моральну силу і красу людей праці.

Сатиричними засобами змальовано образ пана, обмеженого, але зухвалого й нахабного. Бідна дівчина тримається перед паном з великою гідністю, вона кмітлива, розумна і прониклива. Пан розгубився перед нею і змушений був визнати її моральну вищість, її розум. Розв'язкою стверджується думка про те, що трудящі неодмінно вийдуть переможцями у боротьбі з панством.

У багатьох казках сатирично змальовані попи й пани, висміюється їх зажерливість і обмеженість, наприклад у казках «Як святі сметану їли», «Як Хома панам качку ділив» та ін.

Казки, як і інші види усної народної творчості, сприяють вихованню у дітей високих моральних якостей, збагаченню їх знань і уявлень, виробленню доброго художнього смаку, розвитку їх мови. А це свідчить про необхідність вдумливо й правильно використовувати казки у роботі з дітьми.

Взагалі народна поетична творчість дала надзвичайно багатий матеріал для дитячого читання. Водночас вона стала одним із багатих і чистих джерел художньої літератури, в тому числі й літератури для дітей.

Народна поетична творчість є важливим засобом морального виховання радянських дітей.

УСНА НАРОДНА ТВОРЧИСТЬ ІНШИХ НАРОДІВ СРСР

Тісні культурні зв'язки між радянськими народами сприяють тому, що народнопоетична творчість того чи іншого народу виходить за межі своєї республіки і набуває всесоюзного поширення. Радянським дітям відомі як дожовтневі пісні та казки народів царської Росії, так і створені в наш час народами національних республік країни соціалізму. Такі твори для дітей виходять окремими виданнями, у різних збірниках, виконуються по радіо, в телевізійних постановках та ін.

Тематика, ідейний зміст цих творів, а також їх художня майстерність часто бувають близькими до змісту і форми українського і російського фольклору, вони підпорядковані одній меті — вихованню у підростаючого покоління кращих моральних якостей, працьовитості, чесності й благородства, високого патріотизму, гуманізму, вірності своєму народові. Водночас фольклор кожного народу глибоко самобутній, відбиває в собі особливості його географічних та історичних умов життя, своєрідність побуту, звичаїв, занять тощо.

У білоруському фольклорі є такі ж, як і в російському та українському, пісні-утішки («Ладкі-ладушки»), заклички («Ідзі, ідзі дожджык»), жартівливі («Быв сабе журавель») і т. д. наприклад:

Ладкі-ладушкі,
Прыляцелі птушкі,
Селі на варотах
У чырвоних ботах...

Водночас у білоруських дитячих піснях відображено своєрідність природи краю (озера, ліси, тваринний світ), звичаї й рід занять населення. Чимало дожовтневих пісень змальовують тяжке життя хлопчика-пастушка, розкривають соціальні стосунки:

Я табун сдєрагу
А усе людзі спяць.
Я адзін на расе
Абмокрев, акалев,
Перамерз, адубев. Ой!

Діти й підлітки часто є героями білоруських казок. У казці «Удовин син» розповідається, як герой її перемагає Чудовою і повертає народові сонце й місяць, захоплені змієм.

Узбецька казка «Золота риба» прославляє взаємодопомогу, дружню підтримку. Сюжет казки нескладний. Молодий бідний рибалка, впіймавши рибу, пожалів її і відпустив. Жорстокий хан, дізнавшись про це, покарав юнака, відправивши його в море на старому човні і зі зв'язаними руками. Але на далекому острові, до якого прибило хвилею човен, він знаходить собі друга, і разом з ним, ризикуючи життям, вони допомагають вилікуватись царівні, яка й стала потім його дружиною. Золота риба, випущена колись на волю цим молодим рибалкою, сприяє йому, особисто допомагає йому боротись за щастя і достатки. Але рибалка не захотів розкоші, його тягне до праці, до рідної землі, до батька. І золота риба допомогла йому і в цьому.

Литовська казка «Бідняк та багатій» протиставляє чесного бідняка-лісоруба багатієві, що вдався до хитрощів та брехні і навмисне впустив у озеро залізну сокиру, щоб обманом одержати замість неї золоту. Та нічого не одержав. А бідняк, який відмовлявся від золотої й срібної, бо хотів дістати лише свою залізну сокиру, був достойно нагороджений.

Ненецька казка «Зозуля» розповідає про те, як діти лінувалися і не хотіли допомогти своїй матері. Вона перетворилася на зозулю й полетіла від них. Лише тоді діти зрозуміли, якою ганебною була їх поведінка. Вони бігли за нею, просили, бо відчували, що це кара за їх байдужість, лінощі, неважність до матері.

У казковому репертуарі всіх радянських народів набули широкого розповсюдження радянські казки, присвячені В. І. Леніну — «Ленінська правда», «Золота грамота» та ін. Володимир Ілліч показаний у них у тісному зв'язку з народом, як його проводир і вчитель, як непохитний борець за народне щастя.

Ознайомлення малят з фольклором інших народів нашої країни є одним з чинників виховання дітей в дусі дружби й братерства.

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

УКРАЇНЬСЬКА ДОЖОВТНЕВА ЛІТЕРАТУРА

Вступ

Радянське літературознавство розглядає історико-літературний процес на основі марксистсько-ленінського вчення про закони розвитку суспільства, про народ як рушійну силу історії.

В. І. Ленін підкреслював, що у класовому суспільстві «є дві національні культури в кожній національній культурі. Є великоруська культура Пуришкевичів, Гучкових і Струве,— але є також великоруська культура, яка характеризується іменами Чернишевського і Плеханова. Є такі ж дві культури в українстві, як і в Німеччині, Франції, Англії, у євреїв і т. д.»¹.

Це положення повною мірою стосується літератури взагалі, в тому числі й дитячої.

У дожовтневий період література для дітей, так само як і література для дорослих, розвивалася в боротьбі демократичного напрямку з буржуазно-ліберальним, реакційним. Участь видатних письменників у творенні прогресивної демократичної дитячої літератури забезпечила те, що вона також була пройнята пафосом визвольних ідей, почуттям ненависті до гнобителів і любові до трудящих. Дитяча література демократичного напрямку пропагувала визвольні ідеї, правдиво зображувала життя, відзначалася високою художньою досконалістю і сприяла вихованню передових поглядів і переконань. Передові письменники у своїх творах, написаних для дітей, показували тяжке життя трудящих в умовах соціального гноблення.

Але незважаючи на сумні картини безправного становища трудящих, безрадісного дитинства, зображені у творах, цій літературі властиві були оптимізм і віра в неминучість визволення працюючих. У кращих творах письменників демокра-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 20, стор. 15.

тичного напрямку звучали заклики до маленьких читачів — майбутніх учасників суспільного життя — любити трудовий народ, готуватися до активної дії й боротьби, виробляти в собі високі прагнення і моральні якості, ненавидіти вузький світ власництва, не миритися з гнобленням і покорою.

Зрозуміла річ, що письменники буржуазно-ліберального напрямку, тобто ті, що виражали ідеологію панівних класів, намагалися використати і дитячу літературу з метою поширення через неї реакційних ідей смирення й покірливості, пасивності, пошани до «сильних світу цього». Вони виправдували і прикрашували несправедливі суспільні порядки; були й твори, які протиставляли один народ іншому, пропагували націоналізм, і твори релігійно-моралізаторського характеру. У художньому відношенні ця література відзначалася натуралістичним копанням у дрібницях, сентиментальною слізливістю, іноді в ній пропагувалася втеча від дійсності у казковий світ. У творах такого характеру відсутні були конфлікти і зіткнення, все змальовувалося в рожевих тонах, часто зустрічалося настирливе моралізаторство, відхід від правди життя, неприховане возвеличення всього затхлого, консервативного.

Однак не такі твори визначали суть процесу розвитку дитячої літератури. Провідну роль у ній відігравали письменники демократичного напрямку, близькі до визвольного руху.

Сприятливою обставиною для розвитку української літератури була спільність економічного, політичного й культурного життя українського і братнього російського народів, їх спільна боротьба проти соціального й національного гноблення. Передові діячі російської культури прихильно ставилися до української демократичної літератури, подавали їй підтримку, цінували її кращі здобутки і сприяли зміцненню в ній реалізму, народності і високої ідейності. Все це стосується і української дитячої літератури. Протягом тривалого часу доступні для розуміння дітей зразки української народнопоетичної творчості являли собою єдине джерело, яким користувалися як літературою для дитячого читання і розповіді маллятам. Для дітей трудящих фольклор був і цінним порадиником, з якого вони черпали знання й настанови для вироблення власних моральних переконань, а також естетичних смаків і уподобань.

Певне поширення на Україні мали також твори російських письменників, написані для дітей, та переклади з творів зарубіжних письменників, які видавалися для дитячого читання.

Поява перших друкованих книг на Україні пов'язана з ім'ям відомого російського першодрукаря Івана Федорова, який останні роки свого життя прожив у Львові та Острозі. У Львові в 1574 р. він видав свій «Буквар» «ради скорого младенческого научения». Говорячи про те, наскільки людині приємно бути вченою і мудрою, він порівнює ці відчуття людини з солодощами меду. Даються в «Букварі» поради: «Не сотвори насилля убогому», «Не стирай нищого во вратех» та інші, які свідчать про демократичний характер поглядів упорядника.

У XVIII ст. набули певного поширення твори Г. С. Сковороди, написані як для дорослих, так і для дітей (переважно старшого віку). Сковорода уважно керував читанням своїх учнів, рекомендував їм твори вітчизняної літератури та античних письменників.

Своїми байками Сковорода прагнув виховувати у юнацтва пошану й любов до праці, почуття дружби й взаємодопомоги, засуджував пиху, зарозумілість та інші пороки кріпосницького суспільства.

Свої твори він закінчував чітким моральним висновком, часто користувався народними прислів'ями (*Добре братство краще за багатство; Не май сто карбованців, а май одного друга тощо*).

Нова українська література, що виникла на межі XVIII і XIX ст., розвивалася по шляху народності й критичного реалізму. Основоположником нової літератури був Т. Г. Шевченко — великий поет, революційний демократ.

Т. Г. Шевченко був також зачинателем української дитячої літератури. Ще за життя поета твори його широко стали входити в дитяче читання, а в перекладах на російську мову вони ставали відомі також і дітям інших народів царської Росії. Видатні російські педагоги включали твори Шевченка в хрестоматії для початкових шкіл та рекомендували знайомити дітей з біографією Т. Г. Шевченка.

З появою творів Т. Шевченка розвиток дитячої літератури на Україні відбувається в тісному зв'язку з загальним розвитком української літератури. Твори для маленьких читачів писали майже всі визначніші українські письменники

XIX — початку XX ст. (Марко Вовчок, І. Франко, П. Грабовський, Б. Грінченко, М. Коцюбинський, Леся Українка, А. Тесленко, С. Васильченко та ін.). Крім того, в дитяче читання входили також твори, написані для дорослих читачів, але за характером своєї проблематики, обсягом і художніми якостями доступні для дітей.

Для розвитку дитячої літератури на Україні велике значення мали успіхи російської дитячої літератури, а також та увага, з якою ставилися до дитячої літератури російські революційні демократи. Виступи В. Г. Белінського, О. І. Герцена, М. Г. Чернишевського, М. О. Добролюбова з питань дитячої літератури сприяли зміцненню в ній ідейності й реалізму, перетворенню її на могутнє виховне знаряддя. Ці діячі багато разів виступали й з питань розвитку української літератури, а Добролюбов і Салтиков-Шчедрін розглядали також твори українських письменників, написані для дітей і про дітей (про казки й оповідання Марка Вовчка).

Окремими книжками художні твори, написані для дітей українською мовою, у дожовтневий час виходили рідко, тому що царський уряд забороняв друкувати для дітей підручники і книги для читання рідною мовою. Крім того, були величезні цензурні перепони. Тому письменники твори, написані для дітей, не видавали окремими виданнями, а включали у загальні збірники своїх творів, наприклад: Панас Мирний, Леся Українка, П. Грабовський, М. Коцюбинський, С. Васильченко та ін.

У Західній Україні й на Закарпатті твори дитячої літератури входили у збірники, призначені для навчальних цілей. Однією з перших таких книг була «Читанка для малих дітей» Маркіяна Шашкевича (1850), видана аж через сім років після смерті упорядника. О. В. Духнович у 1847 р. видав для дітей «Книжицу читальную для начинающих». В одному з віршів («Последняя моя песнь») він закликав дітей і молодь не рядитися в чуже пір'я, йти чесною дорогою, працювати для народу. Ряд дитячих книжок видав Юрій Федькович.

У кінці XIX і на початку XX ст. виходять окремими виданнями та друкуються в пресі написані для дітей твори Панаса Мирного («Казка про правду й кривду», «Пригода з «Кобзарем»), І. Франка («Коли ще звірі говорили» та ін.), Б. Грінченка («Байки», ряд оповідань, біографічні нариси

про Котляревського, Квітку-Основ'яненка та ін.), П. Грабовського, Лесі Українки, С. Ковалева, С. Васильченка й інших письменників.

Тоді ж з'являються в перекладах на українську мову твори зарубіжних письменників, зокрема заходами Б. Грінченка видано було казки Андерсена, «Робінзон Крузо» Д. Дефо та ін. Над перекладами працювали також М. Старицький і М. Загірня. Казки братів Грімм виходили в перекладах Г. Шерстюка.

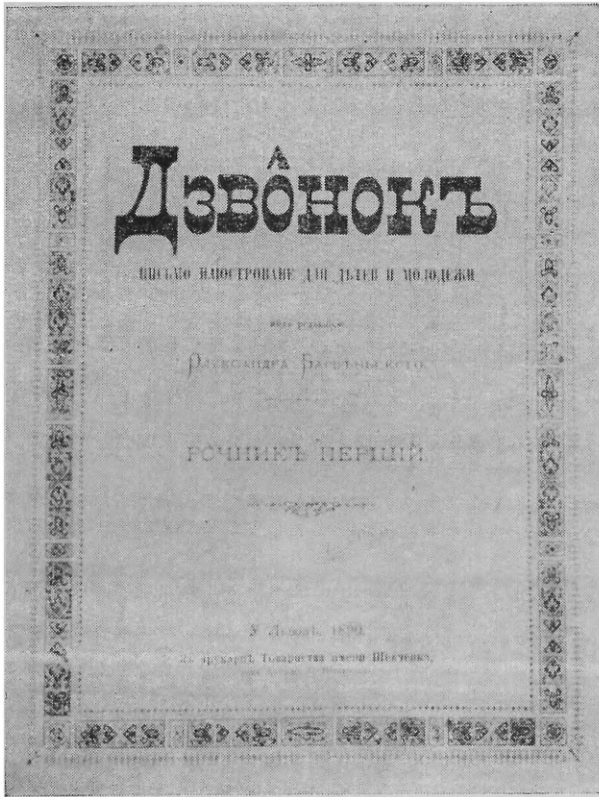
Постійними й міцними були російсько-українські зв'язки в дитячій літературі. В обох літературах довгий час працювала Марко Вовчок. Кілька разів виходили в перекладах на російську мову твори Т. Шевченка для дітей, оповідання М. Коцюбинського. Важливу роль у цьому відіграв поет І. Білоусов. П. Грабовський перекладає на українську мову цілу збірку творів одного з популярних серед дітей російського поета І. Сурикова та окремі твори інших російських і зарубіжних письменників.

Видавалися також збірники дитячого фольклору (упорядники М. Лободовський, Леся Українка й К. Квітка, М. Лисенко, Б. Грінченко), збірники приказок і загадок (К. Сементовський, Г. Ількевич та ін.).

Розвиткові дитячої музики й театру значну увагу приділив великий український композитор М. В. Лисенко. У 1874 р. він видав збірку українських дитячих ігор, веснянок і пісень з мелодіями. У 1907 р. підготував до друку «Збірку народних пісень у хоровій обробці для учнів». Крім того, на матеріалі народних казок Лисенко створив ряд невеличких дитячих опер: «Коза-дереза» (1888), «Пан Коцький» (1891), «Зима й весна» (1892). У цих операх широко використані мелодії народних пісень, відтворена боротьба трудящих проти кривди й обману, за торжество справедливості й правди. Композитор К. Стеценко написав дитячі опери «Івасик-Телесик» та «Лисичка, котик і півник».

У другій половині ХІХ ст. в Західній Україні стали виходити періодичні видання для дітей. З 1869 до 1881 р. виходив журнал «Ластовка — письмо для руських дітей» — нудне видання діячів «москвофільського» напрямку, пройняте консервативним моралізаторством. У своїх статтях і оповіданнях «Ластовка» закликала бідняцьких дітей бути слухняними

Обкладинка
журналу
«Дзвінок».

й учитися з тим, щоб стати священиками. У рецензії на «Ластовку», вміщеній у прогресивному журналі «Друг», було відзначено, що такий журнал не лише нікому не допоможе, а, навпаки, може «убити всякий зарод здорового смаку й здорової гадки».

Видавець «Ластовки» М. Клемертович випустив і дитячу книжку «Наша хата». «Друг» також піддав її критиці, кажучи, що видавець намагався подати сільським дітям «найбільші в світі нісенітниці... тому, що вони дурненькі».

Крім Клемертовича, такі ж консервативного характеру твори писали І. Пасічинський, Д. Вінцовський, ватажок «москвофілів» Б. Дідицький та ін. Вони закликали дітей

«шанувати й любити отців духовних, они бо вказують тобі дорогу до щастя земного й небесного» і т. д.

З 1890 р. у Львові став виходити дитячий журнал «Дзвінок». Редактори О. Барвінський і В. Шухевич намагалися надати журналові реакційного спрямування. Однак у 90-х роках в ньому друкують свої твори Л. Глібов, М. Коцюбинський, Леся Українка і особливо багато — Іван Франко. Їх твори для дітей стали досягненням передової демократичної літератури.

У 1907—1914 рр. у Києві за редакцією Олени Пчілки виходив журнал «Молода Україна», розрахований на дітей та юнацтво. Хоча в ньому друкувалися і деякі твори демократичних письменників, однак видання мало буржуазно-ліберальний характер, було далеким від революційної боротьби, яка наростала в країні.

З 1885 р. в Чернівцях виходив дитячий журнал «Бібліотека для молодіжі» (назва його кілька разів змінювалася). Вийшло понад 130 номерів цього видання, в якому друкувалися твори Лесі Українки, Ю. Федьковича, С. Ковалева та ін.

Величезну роль у розвитку російської й української дитячих літератур, у зміцненні в них ідейності й реалізму, піднесенні їх художнього рівня в ХІХ — на початку ХХ ст. відіграли критичні й теоретичні виступи революційних демократів — Белінського, Чернишевського й Добролюбова, які вважали дитячу літературу одним з важливих засобів виховання.

У творах українських прогресивних письменників, які писали для дітей, знайшли втілення принципи реалізму, народності, революційно-демократичної спрямованості. Ці твори відзначалися високою художньою досконалістю.

У творах Т. Шевченка, Марка Вовчка, Л. Глібова, Панаса Мирного, І. Франка, П. Грабовського, Б. Грінченка, С. Ковалева, М. Коцюбинського, Лесі Українки, С. Васильченка й інших письменників змальовані були люди праці, відтворена глибока правда життя. Їх твори виховували симпатії до трудящих, ненависть до всього, що пригноблює їх. В дитяче читання входять також твори Є. Гребінки, С. Руданського, І. Нечуя-Левицького, В. Стефаника, Є. Ярошинської, Дніпрової Чайки та багатьох інших письменників. У дитячій літературі змальовано не лише село й життя селян. У творах

І. Франка і С. Ковалева відтворено уже життя й працю робітників. Набувають поширення серед дітей також твори з історичною тематикою («Кармелюк» Марка Вовчка, «Облога Буші» М. Старицького та ін.), з'являються художні твори та нариси біографічного характеру («Шевченкова могила» та «Нюрнберзьке яйце» М. Коцюбинського, нарис П. Грабовського про М. Чернишевського тощо). Твори деяких письменників знайомлять дітей з життям і визвольною боротьбою народів зарубіжних країн, наприклад поеми Лесі Українки «Роберт Брюс» і «Давня казка». Веселі й дотепні твори для дітей пише Л. Глібов. С. Васильченко створює кілька дитячих п'єс. У багатьох творах зображуються мальовничі картини природи рідного краю.

Розширюється не тільки тематика — збагачуються й жанри української дитячої літератури, з'являються повісті й оповідання, літературні казки й загадки, нариси, поеми й невеличкі п'єси, твори жартівливого характеру.

Твори українських класиків, написані для дітей, не втратили свого значення і в наш час. Вони збагачують знання дітей про минуле життя свого народу і його боротьбу, виховують у них патріотичні почуття, становлять собою зразки використання багатств живої народної мови, сприяють вихованню художнього смаку.

**Тарас Григорович
Шевченко**

(1814—1861)

Т. Г. Шевченко — видатний український поет-революціонер — у своїй поетичній творчості, в листах, у прозі й щоденнику висловлював думки про виховання дітей, виявляв глибокий інтерес до навчання їх. Він написав «Буквар», готувався написати ще ряд шкільних підручників (з арифметики, етнографії, історії).

Шевченко вважав, що велика справа виховання дитини мусить бути зосереджена передусім у руках матері. Саме такими були погляди народу на роль матері («Не та мати, що родила, а та, що до розуму довела»). У віршах поет показав глибоку любов матері-селянки до своєї дитини:

У нашім раї на землі
Нічого кращого немає,
Як тая мати молодая
З своїм дитяточком малим¹.

(«У нашім раї на землі»).

¹ Тарас Шевченко, Повне зібрання творів у шести томах, т. 2, Вид-во АН УРСР, 1963, стор. 217. Тут і далі цитуємо за цим виданням.

Зовсім по-іншому ставляться до дітей матері-поміщиці, які

І не знають, як ті діти
У їх виростають,
Бо матері там немає,
А мамку наймають¹.

(«У нашім раї на землі», перша редакція).

З глибоким проникненням у психологію дитини Шевченко змалював образи дітей у багатьох своїх творах. Так, у поемі «Гайдамаки» він згадує про те глибоке враження, яке справили на нього спогади його діда — учасника повстання гайдамаків, як він, ще дитина, плакав, слухаючи дідові розповіді, і на все життя зберіг їх у своїй пам'яті, щоб розповісти потім онукам про боротьбу українського народу в минулому.

Великого значення надавав Шевченко читанню і ознайомленню з книгами позитивного змісту. «Дивною й ненатуральною здається... людина, яка існує без книги», — писав він у повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали».

Величезного значення у вихованні дітей надавав поет і народній творчості. Фольклорні твори, вважав він, сприяють вихованню в душі здорової народної моралі, тому в свій «Буквар» Шевченко включив дві народні думи («Про Марусю Богуславку» та «Про Олексія Поповича»), а також багато народних прислів'їв і приказок.

М. Костомаров у своїх спогадах про Шевченка розповідав: «Взагалі до дітей він відчував велику ніжність. Буваючи на селі, Тарас Григорович збирав навколо себе селянських дітей, розповідав їм казки, з серйозним виглядом робив їм пишки і скоро викликав у малюків прихильність до себе»².

Т. Г. Шевченко у своїх художніх творах розробляв цілком нову тематику, широко змальовував життя трудящих, з великою пристрасною захищав їх, був непримирним ворогом самодержавно-кріпосницької системи. Революційно-демократичні ідеї Шевченко втілював у глибоко емоційній, простій і дохідливій поезії, в яскравих реалістичних картинах. Шевченко широко використовував багатства живої народної мови.

Свої твори Шевченко писав для дорослих, але він завжди вважав, що його читачами можуть бути і діти.

І справді, твори поета стали улюбленими для дітей різного

¹ Тарас Шевченко, Повне зібрання творів у шести томах, т. 2, стор. 527.

² Див.: журн. «Русская старина», 1880, № 1—4, стор. 593.

віку. Поезія Шевченка (в значній мірі) настільки доступна для дітей за своєю тематикою й художніми якостями, що стала невід'ємною частиною дитячої літератури.

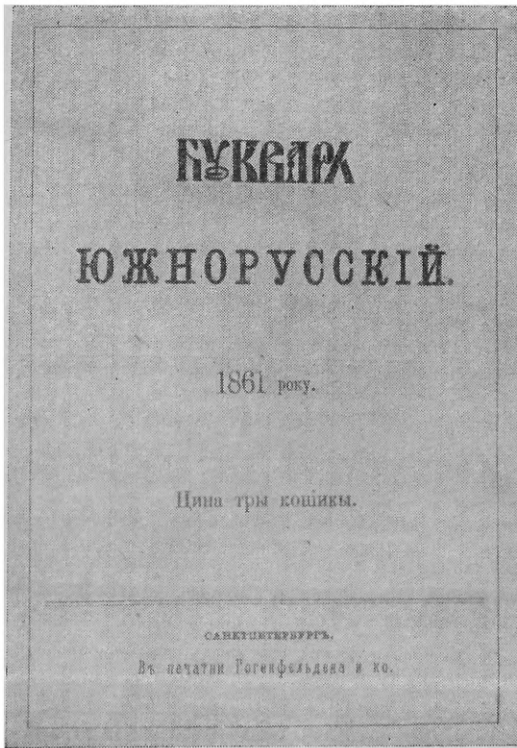
Уже з другої половини ХІХ ст. більшість поезій «Кобзаря» використовується у дитячому читанні як важливий виховний матеріал, як зразки поетичної творчості. Першим про педагогічне значення творів Шевченка прихильно відгукнувся К. Д. Ушинський у своїх «Педагогічних нотатках про Швейцарію». Визначний педагог В. Стоюнін включав у хрестоматії для молодших школярів уривки з поем «Катерина» і «Гайдамаки», поему «Іван Підкова» (в російських перекладах). Відомий методист В. Острогорський відзначав, що поезія Шевченка вчить дітей вірно служити батьківщині, віддавати всього себе трудовому народові, з якого поет вийшов. Острогорський підкреслював, що поезія Шевченка виводить юнака з вузької сфери особистості, сім'ї, міста в сферу інтересу до суспільного життя. Він радив також знайомити дітей з біографією Шевченка, бо вони знайдуть у ній чимало повчального для себе.

У книги для дитячого читання й шкільні хрестоматії твори Шевченка включали згодом В. Вахтеров, Д. Тихомиров, М. Бунаков, І. Горбунов-Посадов та інші методисти й упорядники¹.

Діти, читаючи твори Шевченка, знайомились з широкими картинами життя трудового народу, його боротьбою. Юні читачі діставали з них глибокі знання про різні явища дійсності, під їх впливом пробуджувались у них симпатії до людей праці і антипатії до гнобителів. Це була сувора правда життя, змальована в яскравих поетичних образах натхненно і мужньо. Навчаючи дітей розуміти несправедливий суспільний лад тих часів, викликаючи в них глибокі почуття і роздуми, поезія Шевченка стала великою виховною силою.

Твори поета полюбилися дітям різного віку. Багато разів виходили вони окремими книжками («Вірші», 1951; «Тече вода з-під явора», 1956 і 1963; «Зацвіла в долині червона калина», 1958; «Вечірня зіронька», 1959; «Малий Кобзар», 1961; «Встала весна», 1961 і 1964 і т. д.).

¹ Див.: «Збірник праць третьої наукової Шевченківської конференції», К., Вид-во АН УРСР, 1955, ст. О. Мазуркевича «Шевченко в працях передових російських педагогів».

Значна частина віршів та уривків з творів Шевченка, що увійшли у видання для дітей, належить до пейзажної лірики. Як високохудожні малюнки, присвячені зображенню чарівної краси української природи, такі вірші сприяють вихованню в дітей благородних рис характеру, любові до Батьківщини, до рідного краю.

У цих творах та уривках, ясна річ, не зустрічаємо сюжетно-напружених картин, у них мало дії, здебільшого вони мають описовий характер. Але ці описи сповнені глибокого почуття, ліризму, вони торкають струни душі.

Значення таких творів і уривків полягає ще і в тому, що вони привчають дітей *спостерігати*, помічати багатство барв навколишнього світу, багатство речей і явищ, спільне й відмінне між ними, своєрідність їх.

Водночас у творах описового характеру діти мають перед собою зразок того, як виразити словами бачене. Художній твір повинен допомогти дітям помічати все, що їх оточує, й уміти передати це словами. Створи Т. Г. Шевченка, великого майстра слова, дають багато для розвитку цих умінь у дітей, як, наприклад:

Он гай зелений похилився,
А он з-за гаю виглядає
Ставок, неначе полотно,
А верби геть понад ставом
Тихесенько собі купають
Зелені віти...¹

(«Якби ви знали, паничі»).

Ці й багато інших картин, при змалюванні яких використані метафори, порівняння та інші засоби образності, вчать дітей бачити світ і простими, звичайними словами розповісти про бачене.

Знайомлячи з навколишньою дійсністю, поезія Шевченка сприяє розширенню знань і досвіду дітей, з'ясуванню і закріпленню понять про різні явища й події та розвитку мови й мислення.

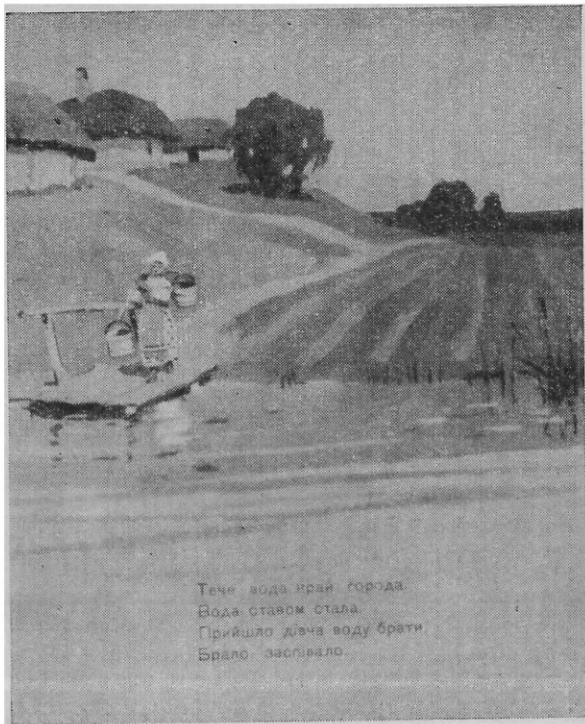
Пейзажні твори Шевченка сповнені глибокого почуття, радісні, світлі, оптимістичні. Так, у маленькій поезії «Тече вода з-під явора» змальована квітуча, барвиста природа, коли червона калина пишається, явір молодіє, а в річці хлюпочуться качаточка. У картинах природи виражено настрої людини спостережливої і чулої до краси:

Зацвіла в долині
Червона калина,
Ніби засміялась
Дівчина-дитина.
Любо-любо стало,
Пташечка зраділа
І защебетала.
Почула дівчина
І в білій свитині
З біленької хати
Вийшла погуляти
У гай на долину².

(«Зацвіла в долині червона калина»).

¹ Тарас Шевченко, Повне зібрання творів у шести томах, т. 2, стор. 253.

² Там же, стор. 215.

Малюнок
худ. В. Полтавця
до збірки поезій
Т. Г. Шевченка
«Тече
вода з-під явора».

Тече вода крає города.
Вода ставом стала.
Прийшло деча воду брати
Брало, заслало.

Поет створює зорові образи (червона калина, біленька хатина), передає радісний настрій дівчини, співзвучний природі в час її розквіту.

У вірші «Ой діброво — темний гаю!» показано зміни барв у природі в різні пори року: зелений покрив змінюється золотистим, а потім білим. Для змалювання їх використано засіб уособлення: діброва-донька, про яку турбується люблячий батько — рік:

Раз укріє тебе рясно
Зеленим покровом,—
Аж сам собі дивується
На свою діброву...
Надивившись на доненьку

Любу, молодую,
Возьме її та й огорне
В ризу золотую...¹

Популярними серед дітей є також уривки «По діброві вітер виє» (поема «Тополя») та «Дивлюся, аж світає» (поема «Сон»). У першому з них доля самотньої тополі серед поля порівнюється з долею одинокої сиротини, яка гине на чужині. У другому уривку — «Дивлюся, аж світає» — поет змальовує чудову й радісну картину чарівної української природи. Однак, спостерігаючи її, поет сумує, його душа рветься з жалю, коли він думає про тяжку долю покріпаченого селянства, про знущання над ним поміщиків-кріпосників. Цей уривок побудований на конкретному зіставленні картин природи і становища трудового народу. На фоні чудової природи поет бачить, що кріпосники латану свитину з каліки знімають, розпинають вдову за подушне, єдиного сина в військо віддають, — і цим досягає могутньої сили впливу на читача, на його почуття.

Крім високої образності і ліризму, пейзажні твори Шевченка відзначаються багатою мелодійністю, вони близькі до народної пісні. Багато з них були покладені на музику і стали улюбленими народними піснями («Зоре моя вечірняя», «По діброві вітер виє» та ін.).

З невеличким віршем поета «Садок вишневий коло хати» діти ознайомлюються уже в дошкільному віці або в початкових класах. Він складається з трьох строф, кожна з яких малює окрему картину. У першій строфі — повернення селян з поля, у другій — вечеря, в третій — початок ночі, відпочинок після трудового дня.

Кожен рядок стислий, економний щодо слова, але надзвичайно живописний, образи природи (садок коло хати, вечірня зіронька встає, соловейко щебече) мальовничі, яскраві. Це — майстерне живописання словом. Дохідливість вірша пояснюється простою змісту, закінченістю малюнка у кожній строфі

Вірш пройнятий ідеєю добра, любові до життя, до трудової людини, до природи. До людей праці поет ставиться з великою пошаною, в їх скромному й простому житті він бачить багато красивого, поетичного, благородного: матері

¹ Тарас Шевченко, Повне зібрання творів у шести томах, т. 2, стор. 381.

ждуть дітей з поля, дівчата співають улюблену пісню, дочка подає вечерю, мати поклала спати маленьких діточок своїх... Все просто, але у всьому — вияв сердечного почуття, піклування, глибокої людяності. Це ставлення поета до зображуваного передано і за допомогою пестливих слів: *зіронька, соловейко, маленькі діточки*.

Поезія «Садок вишневий коло хати», як і інші твори Шевченка, відзначається музикальністю мови, недаремно вона покладена на музику і стала улюбленою народною піснею.¹

Вірш «І досі сниться: під горою...» — близький до попереднього. Поет показує, що добро й краса — в житті простих людей, трударів. У цьому вірші багато пестливих слів, що передають замилювання оповідача баченим і доброту його душі (*біленька хаточка, маленькеє внуча, сонечко* тощо).

В обох цих віршах змальовано селян-трудівників під час відпочинку, в дружній сім'ї.

У багатьох своїх творах Шевченко відображає трагічну долю матері й дитини в умовах феодально-кріпосницького гноблення. Так, у вірші «Сон» («На панщині пшеницю жала») показано, як люди праці ніжно люблять своїх дітей. Мати уві сні бачить свого сина вільним і щасливим — це її найпалкіша мрія і бажання. Та щастя приходить до неї лише уві сні, а кріпосницька дійсність важка і жорстока.

Праця на панській ниві виснажує. Мати втомилася, і до дитини вона не пішла, а *пошкандибала*; не може вона і відпочити. Лише біля сина *сидя* задрімала.

Цій гнітючій дійсності протиставляє поет світ мрій і прагнень, який кріпаки могли бачити лише в уяві: *вільні, не панські*, вони працюють на *своїм веселім* полі, у них виростають *щасливі діти*.

Висока художня майстерність вірша полягає в тому, що тут надзвичайно лаконічно зіставлено дві картини, два світи: справжній і уявний, омріяний. Вірш багатий на підтекст, за кожним словом криється глибокий зміст, широка картина. Словами *попестила, тихенько сповила* поет створює образ ніжної, люблячої матері. Відчуття глибокого трагізму долі матері-кріпачки викликають у нас слова «прокинулась — нема нічого».

У своїх поезіях Шевченко часто звертався до змалювання долі дитини-сироти, жертви кріпосницького ладу. Так, у вірші «На великдень, на соломі», відтворюючи радісні

святкові розмови дітей, яким батьки подарували обнови, прикраси, поет викликає у читачів співчуття до сирітки, яка «сидить без обнови... рученята сховавши в рукава». З властивою дітям щирістю і безпосередністю, прагнучи теж не відстати від інших (це — властивість дитячої психології), вона каже, що «в попа обідала».

Вірш написано в підкреслено розмовній інтонації, він багатий на образи і картини, створені за допомогою зменшувальних суфіксів у словах «сиріточка», «рученята сховавши в рукава», образ сирітки виділяється з-поміж образів інших дітей і викликає особливо тепле ставлення і співчуття до долі цієї дівчинки.

У дитяче читання ввійшло багато віршів Шевченка, які мають автобіографічний характер. Це, зокрема, ліричні вірші, в яких Шевченко згадує про своє важке дитинство. Але це не розповідь про вузько особисте життя, в них відбито типові картини кріпосницької дійсності, життя дітей кріпаків.

Таким є вірш «Мені тринадцятий минало». В ньому відтворена складність і глибина почуттів маленького хлопчика-пастушка. Глибоко вразлива дитяча душа з радістю сприймає барвистий світ: серед зелені, під теплим сонцем, коли все навколо ніби раділо і «ягня, здається, веселилось», весело і приємно було хлопчикові.

Але ці враження і почуття швидко змінюються іншими. Спогади про втрату батьків, важке сирітство викликають у серці хлопчика інші почуття й настрої — і йому здається, що село почорніло і голубе небо помарніло. Все для хлопчика стало чужим, полилися з очей гіркі сльози — він відчув себе глибоко самотнім. Та піклування і чуйність дівчини зворушують дитину, вселяють радість у її юну душу:

...А дівчина
При самій дорозі
Недалеко коло мене
Плоскінь вибирала,
Та й почувла, що я плачу.
Прийшла, привітала,
Утирала мої сльози
І поцілувала...
Неначе сонце засіяло,
Неначе все на світі стало
Мое... лани, гаї, сади!..¹

¹ Тарас Шевченко, Повне зібрання творів у шести томах, т. 2, стор. 38—39.

Глибоким гнівом проти кріпосницького лихоліття пройнято вірш «І в и р і с я н а ч у ж и н і». Кріпосницька неволя призвела до того, що «чорніше чорної землі блукають люди», скрізь запустіння, злидні, туга. Малюючи уявну картину розквіту української землі, поет каже, що «воно б, може, так і сталося, якби не осталося сліду панського в Україні».

До кращих зразків Шевченкової лірики належить і «Заповіт», твір, в якому на всю силу проголошена ідея народної революції. Заповідаючи нащадкам поховати його «на Вкраїні милій», над широким Дніпром, поет водночас закликає їх порвати кайдани віковичного рабства і окропити святую волю ворожою кров'ю. Шлях до волі, стверджує він, лежить через народне повстання і боротьбу, жорстоку, кровопролитну. Тільки позбувшись ярма, народ може створити нову, велику, вільну сім'ю.»

У цьому вірші, багатому на яскраві картини, відтворено могутнє наростання гніву народного, висловлено думки про майбутнє. Завдяки глибокому ідейному змістові і художній довершеності вірш став однією з найпоширеніших у народі пісень.

У дитяче читання ввійшли також деякі уривки з прозових творів Шевченка, зокрема передмова до повісті «Княгиня». Вона має характер ліричної новели, в якій з почуттям глибокої любові описано рідне подвір'я й село, де пройшло дитинство поета, розкішну природу в рідних поетові місцях, його мандрівки й блукання. У малого хлопчика виникали різноманітні запитання й інтереси, він хотів дізнатись про будову світу, його вабило на власні очі побачити залізні стовпи, що підпирають небо, побачити широкий світ.

Цей уривок відтворює атмосферу людяності і сердечності серед людей праці, їх любов до дітей. Чумаки, з якими зустрілось хлоп'я, потурбувалися, щоб повернути його в рідне село, з почуттям доброзичливого гумору розмовляють вони з «мандрівником». Старша сестра, трохи погримавши на нього, кладе його спати й цілує. А хлопчик не може позбутись фантастичних уявлень про залізні стовпи і хоче розповісти про свою вигадку старшим, «здивувати» їх.

Поет змалював тут типові картини з дитячого життя, художньо відтворив психологію дитини, її мрії, прагнення, настрої і вчинки.

Під назвою «Залізні стовпи» цей уривок і увійшов у дитячу літературу.

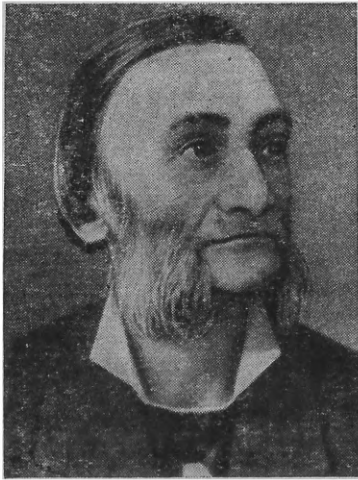
Пройнята радісним світосприйманням і глибокою людяністю, ненавистю до несправедливого соціального ладу, поезія Шевченка кликала до активної дії й боротьби проти всякого зла, до боротьби в ім'я волі і щастя трудящих. Ці твори сприяють вихованню в дітей кращих моральних якостей, любові до народу, до своєї Батьківщини, до природи рідного краю.

Поезія Шевченка поклала початок реалістичній художній літературі для дітей на Україні. Вона давала дітям глибокі знання про тогочасну дійсність, відтворювала широку картину життя безправного, підневільного трудового народу, в ній на повний голос звучали передові визвольні ідеї. Водночас вона привертала увагу до багатства й краси народної поезії, вчила любити живе народне слово, показувала трудовий народ як творця і носія всього прекрасного на землі.

Ці традиції продовжили згодом Марко Вовчок, І. Франко, Панас Мирний, М. Коцюбинський, В. Стефаник, С. Васильченко, А. Тесленко та інші письменники.

Всіма своїми якостями твори Шевченка близькі радянським дітям і стали їх улюбленим читанням.

Творчість Шевченка збагачує знання наших дітей, сприяє формуванню їх поглядів, вихованню кращих почуттів. Вона дає зразки красивого в людській поведінці, у взаєминах між людьми і викликає в них почуття естетичного задоволення. Твори поета вчать дітей розуміти художню картину, образ, розвивають їх мову і мислення, виховують почуття обов'язку перед народом, перед Батьківщиною.

**Леонід Іванович
Глібов**

(1827—1893)

Видатний український байкар і лірик Леонід Іванович Глібов був також і одним з перших українських дитячих поетів. Він написав для маленьких читачів понад 50 творів, до яких належать віршовані загадки та відгадки, казки, акростиhi, вірші для дітей.

Активну участь брав Л. Глібов у львівському дитячому журналі «Дзвінок», де виступав під вигаданим прізвисьмом «Дідусь Кенир».

За фахом він був педагогом, працював учителем географії й історії в гімназії у м. Чорний Острів на Поділлі (1855—1858), а потім у Чернігівській гімназії (1858—1863). Л. І. Глібов був послідовником передових педагогів, зокрема в ряді статей у газеті «Черниговский листок» та в громадських виступах він захищав і підтримував педагогічні погляди М. І. Пирогова. Прогресивний характер виховної й освітньої діяльності письменника, як і його діяльності в літературі і журналістиці, був причиною того, що письменникові було заборонено займатися педагогічною роботою, а «Черниговский листок» було закрито.

Твори Л. Глібова для дітей відзначаються високою художньою майстерністю й оригінальністю. За своїм змістом

вони близькі до уявлень і інтересів дітей, доступні для їх розуміння. Оригінальна форма його творів — весела розмова з елементами гумору, жарту.

У дитяче читання ввійшло чимало байок Л. Глібова, хоч вони призначені не лише для дітей і іноді бувають складними для розуміння соціального змісту алегорій. У байках поета викриваються і засуджуються різні пороки експлуататорського класового суспільства: хижацтво, паразитизм і зневажливе ставлення до людей, жадоба до збагачення, фальш і лицемірство, підлабузництво та ін.

У байці «Вовк та Ягня» Л. Глібов викриває хижаків-кріпосників і відображає становище пригнобленого трудового народу. З допомогою алегоричних образів поет відтворює картину тогочасних соціальних стосунків. В узагальненому вступі-роздумі він говорить, що для кріпосницького суспільного ладу характерні відносини, коли «нижчий перед вищим гнеться, а більший меншого тусає та ще й б'є — затим що сила є». Так діє хижий і жорстокий Вовк. Спершу він ще намагався якось обгрунтувати й виправдати свою жорстокість і зажерливість, та, не зумівши завуалювати своїх дій, говорить відверто: «Вовк, може, їсти захотів».

Правдивість у зображенні ситуацій, вміння користуватись діалогом, індивідуалізація мови персонажів — все це свідчить про високу художню майстерність твору, спрямованого на засудження кріпосництва, на захист працюючих.

Байка «Щук а» є сатирою на кріпосницький суд, який виправдував хижаків, суд, у якому панували лицемірство й хабарництво, кругова порука. Недотепні судді (два Осли, Шкапа, два стареньких Цапа) легко згодились на пропозицію підступної і лицемірної Лисиці, і Щуку кинули у річку. Це типова для царського суду картина. У байці використано промовисті художні деталі, наприклад: у тих, що притаскали Щуку до суду, «чуби мокренькі стали». Епітети «нікчемна Шкапа», «два стареньких Цапа» досить влучно характеризують нетямущих суддів. Особливо влучно викриває байкар лицемірство Лисиці, яка з удаваним обуренням говорить про те, як слід «покарати» негідницю Щуку, і цим зуміла обдурити обмежених і нерозумних суддів.

Байка «К о н и к - с т р и б у н е ц ь» спрямована проти таких вад людини, як безтурботність і лінощі, і може бути

використана з повчальною метою у розмові з дітьми. У цьому творі виявляється характерна для багатьох байок поета особливість — введення пейзажних описів, ліричних елементів.

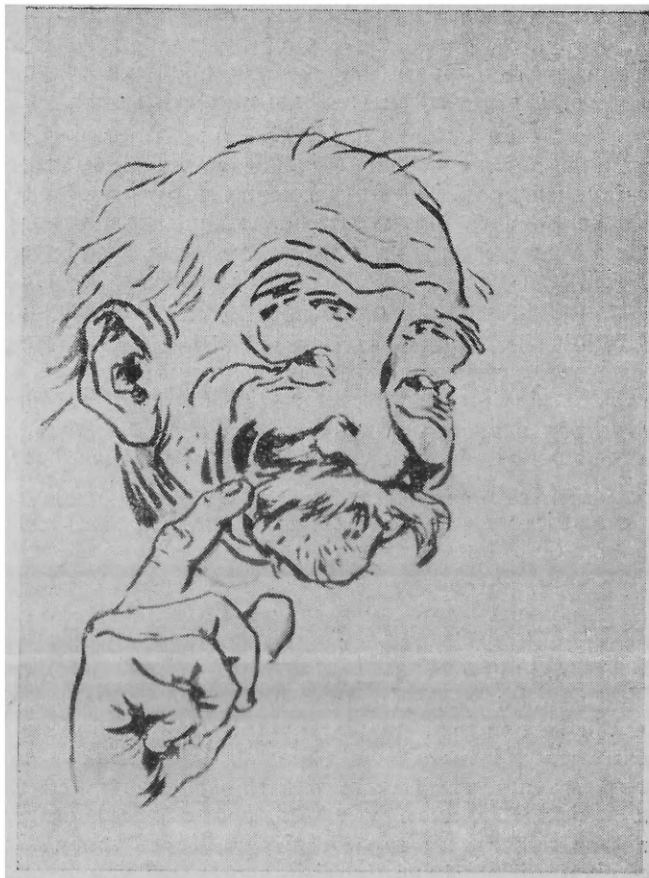
Велика за обсягом байка «Музики» відтворює веселу картинку гри на різних інструментах Цапа, Осла, Ведмеда та Малпенка, позбавлених будь-яких музикальних здібностей і смаку. Твір майстерно побудований, дає влучні характеристики і викликає у читачів осуд і сміх над тими, хто береться не за свою справу.

Значну увагу Л. Глібов приділив створенню загадок для дітей. Вони становлять значну частину його спадщини. Загадки є свідченням того, що Глібов добре знав народне життя, народну мудрість і педагогіку. Вони жваві, мальовничі, дають корисні вправи для розуму дітей. В основу загадок Глібов поклав народні загадки (поет добре знав і високо цінував народну творчість). Але, створюючи свої, поет значно поширював їх зміст, складав, по суті, більш-менш широкі віршовані оповідання. Деякі загадки Глібова мають понад 50 віршованих рядків. До загадок поет створював також віршовані відгадки.

У загадках Глібова є не лише характерний для цього виду творів елемент загадування. У них — дотепне запитання з метою виявити кмітливість того, хто відгадує, широкі описи, пейзажні малюнки, розповіді про події і явища, подаються характеристики предметів, речей, виробів. Часто в загадках бувають ліричні відступи, в яких відтворюються настрої, почуття та ін. Загадки у доступній і цікавій формі дають дітям чимало відомостей про навколишній світ, про різні події і явища.

Основні вимоги до змісту дитячих загадок полягають у тому, щоб вони відповідали уявленням дітей і стосувалися знайомих їм речей і предметів. Глібов враховував особливості психології дитячого віку, тому його загадки стосуються здебільшого речей побутового характеру, обстановки, навчального обладнання, страв, одягу, іноді — деяких явищ природи, тобто всього того, з чим діти найчастіше стикаються, наприклад загадки про колеса, вікно, двері й сволок, про папір, піч, дим, дорогу, скрипку, горох; про кавуна і ножа, про перо, книжку, бджолу і мед, про шапку, моркву, віник тощо.

Малюнок
О. Яблонської
з книжки
Л. Глібова
«Загадки й
відгадки».

Багато загадок присвячено зображенню явищ природи. Це загадки про місяць і про зорі («Раз уночі я в ліс ходив...»), про дощову хмару («Була собі бабуся Гася...»), про сонце й ніч («Котилася тарілочка...») та ін. У ряді загадок мова йде про частини людського тіла: губи, зуби, язик, руки.

У жвавій і цікавій формі автор веде розмову «про край наш милий», про правдиву людину, про книжку й знання тощо.

Отже, загадки зосереджують увагу дітей на речах, які їх оточують, розвивають спостережливість і мислення малят. Вони вчать бачити й відчувати поетичні сторони народного життя, і в цьому їх висока цінність.

Загадкам Глібова властива конкретність і образність, письменник виявив себе справжнім живописцем слова. Вони настільки яскраві і зримі, що можуть бути використані не тільки як розвага під час дозвілля, а й для читання. Водночас вони відзначаються теплотою почуттів, щирістю, любов'ю до дітей, м'яким гумором. Автор звертається до своїх маленьких читачів як співрозмовник, учасник подій, герой або спостерігач.

Часто автор використовує форму звертання, що надає загадкам відтінку безпосередності, щирості. Письменник користується в звертаннях словами, які виражають його глибоку любов до дітей: *діти-квіти; лебедята; пташенята; любі дітки; дітки — наші квіточки; діти-молодята; діточки* і т. д.

У цілому ряді загадок Глібова є розгорнений сюжет — розповідь про певну подію, у них буває по кілька дійових осіб.

Як уже сказано, у загадках Глібова елемент загадування не єдиний засіб зображення якогось предмета чи явища. В них є, крім того, широкі описи, гумористичні вставки, жарт. Письменник реалістично змальовує явища природи, життя дітей, їх розваги, дозвілля. Ці твори Глібова відзначаються багатством інтонацій: від жвавих і радісних — до тих, які передають почуття смутку. За манерою викладу загадки побудовані здебільшого у формі розмови старого, досвідченого дідуса з великим гуртом дітей. Дідусь розповідає їм іноді серйозно й поважно, іноді — з веселою усмішкою, не боячись зробити й самого себе об'єктом сміху:

Дивлюся — з поля щось біжить,
Неначе бісова отара,
Шумить, гуде і торохтить,
А курява така, як хмара!
От-от на мене налетить...
Я з переляку скоком-боком
Та у бур'ян — дух притаїть —
І виглядаю одним оком...

Пробігло... зникло у ліску,
А я навтікача додому
Та про okazji таку
І досі не хвалюсь нікому...

Спитав я голуб'ят моїх:
Що ж воно бігло по дорозі?
Сміються діти — кіх-кіх-кіх:
«Дідусю, то колеса в возі!»¹

(«Щоб дітям веселіш було...»).

Розповідь у загадках динамічна, жвава; дідусь-оповідач у них виступає як цікавий співрозмовник, здатний створити радісний настрій, викликати інтерес до навколишньої дійсності. У загадках відбита радість дітей від пізнання світу. Це почуття радості відтворене здебільшого у відповідях на загадки, які нібито дають самі діти.

Велике значення для запам'ятовування, для легкого сприймання твору має те, що автор користується формою, близькою до форми народної пісні. Часто вживає він повні прикметники жіночого роду: *добрая, далекая, сердитая* та ін. Часто зустрічаються й пестливі слова, які надають творам відтінку лагідності, доброти: *дідусь, деньок, славонька, гайок, пташечка, травиця* тощо.

Мальовничість, емоційність, простота художньої форми загадок Глібова сприяють закріпленню у пам'яті дітей спостережень, різноманітних знань, запам'ятовуванню корисних порад. Особливо ж цінним є в них те, що вони знайомлять дітей з народним життям, привчають любити трудовий народ, його працю, творчість і поезію, соковитий народний гумор.

До загадок наближаються й акростики Глібова. Акростіхами називаються вірші, в яких початкові літери рядків, прочитані згори вниз, утворюють певне слово. У формі акростихів Глібов часто писав загадки, відповіді на які й давав у таких словах. Тематика віршів-акростихів так само пов'язана з тими предметами і явищами, які дитина помічає й спостерігає щоденно (яблуко і груша, морква, ковбаска, гречка і просо тощо). Ось один з популярних акростихів Глібова:

¹ Л. Глібов, Твори, К., Держлітвидав, 1962, стор. 278—279. Тут і далі цитуємо за цим виданням.

Хто вона?

Лиха зима сховається,
А сонечко прогляне,
Сніжок води злякається,
Тихенько тануть стане,—
І здалеку бистресенько
Вона до нас прибуде,
Кому-кому любесенько,
А дітям любо буде¹.

Такими ж особливостями творчої манери й стилю відзначаються й віршовані казки Л. Глібова. Письменник враховував велике виховне й естетичне значення казки в дитячому читанні. Слід мати на увазі, що він був одним з перших казкарів в українській дитячій літературі.

Поет прагнув ознайомити читачів з досягненнями російської дитячої літератури. Він пише «Початок невикінченої казки», яка являє собою переспів «Казки про рибака і рибку» О. С. Пушкіна. У казці знайшла втілення ідея зневажливого ставлення до багатства, схвалення скромності людини. До сюжету, який є у казці Пушкіна, Глібов написав великий віршований вступ, пройнятий життєрадісним настроєм, теплий.

Деякі явища природи знайшли відтворення в казці «Дуля». У ній є тонкі спостереження, хоч загалом вона не належить до кращих творів поета через певну ускладненість ситуацій.

Поет написав також ряд віршів для дітей. Вони пройняті почуттям любові до природи, відчуттям краси навколишнього світу. До таких творів належать «Веснянка», «Зимня пісенька», «Пташка» та ін.

У вірші «Веснянка» дано чудовий опис пробудження весною всього живого, прекрасного, молодого; поет захоплено звертається до природи:

Не в'янь, рости,
Красуйся ти,
Королику квітчастенький!²

Вірш відзначається мелодійністю, легкістю і простотою форми. Картина радісного, бурхливого життя передається за допомогою звертань і вигуків:

¹ Л. Глібов, Твори, стор. 325—326.

² Там же, стор. 266.

«Весна прийшла!
Тепло знайшла!» —
Кричать дівчатка й хлопчики.
«Цвірінь! Цвірінь!
Журбу покинь!» —
Клопочуться горобчики¹.

Зображення дитячих розваг взимку та пейзажні зарисовки знаходимо у вірші Глібова «Зимова пісенька». Теплим ліричним почуттям пройнятий вірш «Пташка», в якому широко й задушевно розказано про звільнення співочої пташки з клітки.

Крім зображення картин природи, у віршах досить широко відтворено дитячі розваги і світ дитячих почуттів. Поет використовує в них різноманітні художні засоби: повторення, звуконаслідування, яскраві епітети й метафори.

Твір «Квіткове весілля» Глібов назвав «алегоричним жартом». Поет у ньому чудово відтворює закоханість у життя, змальовує красу природи. Дітей захоплюють легкий ритм вірша і мальовничі, яскраві образи: Барвінок і Фіалочка, Нагідка й Мак, Півень та Індик і т. д.

У творах для дітей, як і для дорослих, Глібов виявив себе талановитим поетом, майстром художнього слова. Він з натхненням прищеплював дітям любов до всього прекрасного, до того, що приносить людині радість і щастя. Його твори не тільки сприяють збагаченню знань дитини, а й навчають її любити життя, спостерігати за явищами природи і навколишньою дійсністю. Вони також є свідченням дальшого розвитку української літературної мови. Вірші Глібова реалістичні, близькі до життя, вчать любити народ, народну мудрість і творчість, барвисту і мелодійну народну мову.

Вже за життя Глібова його твори для дітей набули масового розповсюдження. На протязі багатьох десятиліть вони включалися в хрестоматії й читанки, в декламатори, використовувалися як під час навчання, так і на дозвіллі. Ними цікавилися і далеко за межами України. Так, у літературно-громадському журналі «Зоря» (1883, № 9), що видавався у Львові, сповіщалося про переклади байок Глібова чеською мовою. Тут сказано також, що чеська вчителька, письменниця Вільма Соколова, писала до редакції журналу «Дзвінок»:

¹ Л. Глібов, Твори, стор. 265.

«Спасибі Вам за Ваш «Дзвінок». Я закохана у Вашого Глібова. Його напрочуд хороші байки і загадки — це одинокі в цілій слов'янській літературі... Я подбаю про їх переклад на чеську мову».

Твори Глібова заслуговують на те, щоб з ними широко знайомилися і радянські діти. М. Рильський в одному з віршів циклу «Чернігівські сонети», високо оцінюючи літературну спадщину Глібова, писав:

Нащадки сіверян, полян, дулібів,
Малята вчать ті сонячні слова,
Що, ніби чародійник з рукава,
Ти сипав їм — і в доброті не схибив...

Сини і дочки! Щебетанням славте
Дідуся, що за тих сумних часів
«Дзвінком» серця дитячі веселив¹.

Спадщина письменника має важливе пізнавальне, виховне й естетичне значення. Його твори сприяють розумовому вихованню дітей, розвитку їх уяви, кмітливості, уваги, спостережливості, викликають радісні настрої.

¹ Максим Рильський, Твори в десяти томах, т. 2, К., Держлітвидав, 1960, стор. 88.

Іван Якович
Франко

(1856—1916)

Великий український письменник революціонер-демократ Іван Якович Франко — визначний поет, прозаїк, драматург і перекладач художніх та наукових творів з інших мов — був, крім того, талановитим працівником багатьох ділянок української культури. Він вніс багато цінного в українське літературознавство й критику, у фольклористику і публіцистику. Письменник, учений, політичний і громадський діяч Іван Франко був також активним борцем за нову народну школу рідною мовою.

У своїй педагогічній діяльності, як і в громадсько-політичній, І. Франко був послідовником російських революціонерів-демократів, спадкоємцем революційних традицій Т. Г. Шевченка.

Франко гостро критикував систему навчання й освіти, яка в той час в Австро-Угорщині перебувала в руках реакціонерів — вірних захисників монархії.

У школах Австро-Угорщини в II половині XIX ст. дітей виховували в дусі покори монархічному ладові, в дусі ворожості до всього прогресивного.

Засуджуючи таку школу, письменник вимагав, щоб освіта була доступною для дітей трудящих, виступав за таку освіту, яка б давала учням широкі знання, прищеплювала б їм любов

до народу і збуджувала б у них прагнення всіма силами служити йому, готувала б до боротьби за народні інтереси. Освіта й виховання повинні, на його думку, допомогти людині виявити свої найкращі якості й здібності, підтримувати і розвивати їх, привчити до самостійного мислення, спрямовувати на шлях суспільно корисної діяльності і визвольної боротьби.

Уже в статті «Женщина-мати», написаній на початку літературної діяльності (1875), Франко характеризує виховання дітей як святу працю для людства, як працю для вітчизни. Виховання дітей, твердить він,— це один з найперших моральних обов'язків людини, від нього залежить майбутнє народу. «Яка молодь, таке й майбутнє народу»,— пише він в іншій статті («Громадянські права студентів»).

У вихованні дітей і молоді Франко надавав великого значення дитячій літературі. Він був не лише автором значної кількості художніх творів, що увійшли в золотий фонд дитячої літератури, а й видатним теоретиком та критиком дитячої літератури.

У статті «Женщина-мати» один з розділів, «Лектура для дітей», Франко присвятив організації дитячого читання в сім'ї. Стисло висловлюючи вимоги до дитячої книги, Франко писав: «...Не належить давати... сентиментальних і романтичних нісенітниць, але вибирати твори, які образують розум, ублагороднюють почуття, будять рівночасно розум і дух і становлять таким чином здоровий корм душі. Найотвітніші до того — малі оповідання з подорожей та історії з народного і родинного життя, де уявлення живе і ясне, спосіб вираження короткий, простий і зрозумілий. Наука, поправа і моральність повинні бути головними елементами і підставами тих творів»¹.

Отже, великого значення надавав письменник не тільки тому, які книжки слід рекомендувати дітям, а й тому, що батьки повинні бути обізнані з критеріями цього добору. Книжки для дітей, говорить він, повинні відтворювати правду життя, відзначатися реалістичним зображенням його, повинні поглиблювати знання дітей, а також сприяти моральному вихованню їх, виробленню здорового світосприймання. А в статті «Ученицька бібліотека в Дрогобичі» він відзначає, що література для учнів повинна привчити їх «думати й робити само-

¹ Журн. «Друг», 1876, № 4, стор. 61—62.

стійно й свobodно... піднятися до критики оточуючих обставин, до супротивлення тим обставинам»¹.

Виходячи з цих принципів, Франко оглядає видавану на той час літературу для дитячого читання. Він засуджує незграбні переробки та переклади іноземних книжок, прийнятих консервативним моралізаторством і сентиментальністю. Бібліотеки, як свідчать наведені Франком факти, заповнені «кисломоральними оповіданнями Гофмана, кислорелігійними пустозвонствами попа Шміда та різними старинами, сагами та небилицями різних Бекерів, Швабів, Шмідів і чортзна яких проповідників»². Гостро критикує Франко також дитячий журнал «Ластовка» та книгу Клемертовича «Наша хата», які відзначалися вкрай низьким ідейним і художнім рівнем.

Водночас у своїх ранніх статтях він називає й ті твори, які, на його думку, можуть бути широко рекомендовані в дитячому читанні. У статті «Женщина-мати» він згадує «Робінзона Крузо» Д. Дефо, «Хатину дядька Тома» Г. Бічер-Стоу, деякі твори Фенімора Купера. «Наша словесність... подає... також досить багатий матеріал. Повісті Основ'яненка і Устияновича, Шевченкові: «Гамалія», «Наймичка» і «Москалева криниця» та інші того роду твори можуть стати корисною і здоровою лектурою початковою»³, — пише він далі. А в статті «Ученицька бібліотека в Дрогобичі» відзначає: «...Повісті Нечуя читаються найбільше, а се дуже корисна проява, бо повісті... більш усяких других спосібні звертати увагу на факти щоденного життя, будити застанову і критику і на всякий раз більше дають до мислення, ніж такі ніби учені, ніби поетичні дурниці, як історичні премудрості яких-небудь Шараневичів або... Ільницьких»⁴.

Як бачимо, у статтях 70-х років Франко ще не міг рекомендувати творів українських письменників, написаних спеціально для дитячого читача. Їх тоді майже не було. Тому він ґрунтовно досліджує, як і які твори, написані для дорослих, можна використати в дитячому читанні. Уже це свідчить про ту значну увагу, яку приділяв письменник дитячій літературі.

¹ І. Франко, Педагогічні статті й висловлювання, К., «Радянська школа», 1960, стор. 32.

² Там же, стор. 36.

³ Журн. «Друг», 1876, № 4, стор. 62.

⁴ І. Франко, Педагогічні статті й висловлювання, стор. 35.

Надалі Іван Франко і сам активно включається в творення дитячої літератури, стає активним співробітником дитячого журналу «Дзвінок», а також видає свої твори окремими виданнями. Так, з 1890 по 1900 р. у «Дзвінку» він надрукував близько 30 творів. Крім того, до співробітництва в цьому журналі він залучає М. Коцюбинського, Олену Пчілку, Лесю Українку, Л. Глібова та інших письменників.

Водночас Франко виступає і як критик дитячої літератури, розробляє питання її теорії. У всіх своїх критичних працях він підкреслює, що виховна цінність художніх творів визначається їх високим ідейним і художнім рівнем. І від дитячої літератури він вимагає реалістичного зображення життя, народності, глибокої ідейності і високої художньої майстерності. Зокрема в «Передньому слові» до «Дрібної бібліотеки», яка видавалася головним чином для молоді та юнацтва, Франко пише, що ця серія книжок включає в себе «повіді видатно реального напрямку», «взірці новішої поезії з соціальною, науковою та політичною підкладкою», а також популярні наукові праці.

Література для дітей має сприяти виробленню в них передових переконань і власних поглядів на речі й явища, широким поглядів на життя, а не «слимачного горизонту». Отже, загальні вимоги до дитячої літератури мусять бути тими самими, що й до літератури для дорослих.

Але Франко завжди підкреслював велике значення специфічних рис і якостей дитячої літератури. Вона, стверджував Франко, має бути максимально дохідливою, цікавою, веселою. У творах для дітей цілком правомірною є вигадка, домисел, фантастика. Неабияке значення має й те, що дитяча література впливає на почуття юних читачів, дає їм естетичну насолоду.

У творі «Байка про байку», перша частина якого є власне своєрідною теоретичною статтею про специфіку дитячої літератури, Франко відзначає, що розмова з малолітнім читачем має свої особливості, зумовлені психологією дитини.

— А як думаєте, любі мої... чи маленьким дітям можна давати їсти твердий хліб, волову печеню, капусту?

— Ні. Вони би від того занедужали. Їм дають кашку на молоці.

— От і бачите! Гола, повна правда життя— то тяжка страва. Старші можуть заживати її, вона для них смачна і здорова. Але дітям не можна давати її так, як старшим, треба приготувлювати її в ріденькім

стані, в образках, у байках. І вони так приймають її. А притім ще одно. Вони люблять звірів, чують себе близькими до них, розмовляють з ними і розуміють їх: от тим-то й оповідання про звірів ім такі цікаві, особливо, коли ті звірі в байці ще починають говорити, думати і поводитися, як люди¹.

У цій бесіді з'ясовується, що дітей не всяка вигадка цікавить і хвилює, а лише та, яка близька до правди життя, має коріння в світі реальних подій і взаємин. Дітей не зацікавить і здається їм нісенітницею розповідь про те, що Вовк літає в повітрі, Лис плаває у воді, а Кіт живе в норі під землею. А коли образи тварин є алегоріями і за ними криється те, що доводиться спостерігати у взаєминах людей,— такий твір і схвилює, і багато чого навчить.

...Значить, дітоньки любі, не тим цікава байка, що говорить неправду, а тим, що під лушиною тої неправди криє звичайно велику правду. Говорячи ніби про звірів, вона одною бровою підморгує на людей, немов дає їм знати:

— Та чого ви, братчики, смієтеся? Адже се не про бідних Баранів, Вовків та Ослів мова, а про вас самих з вашою глупотою, з вашим ліниством, з вашою захланністю, з усіма вашими звірячими примхами та забагами. Адже ж я навмисне даю їм ваші рухи, ваші думки, ваші слова, щоб ви якнайкраще зрозуміли — не їх, а себе самих!²

Не применшуючи важливості інших жанрів дитячої літератури, Франко надає великого значення казці, в якій найбільш повно враховано особливості дитячого сприймання. Адже фантазія і вигадка, наявні в казці, сприяють розвитку і збагаченню дитячої уяви, вражають дітей своєю незвичайністю, хвилюють і збуджують їх. Разом з тим, незважаючи на елементи фантазії, казка повинна поглиблювати у дітей знання про навколишній світ, ознайомлювати їх з природою і суспільством, навчати їх розуміти людські характери і сприяти формуванню кращих рис характеру дитини. Вигадка в казці буде непотрібною і зайвою, якщо вона не сприятиме поглибленню світорозуміння, якщо вона буде самоціллю.

Народні казки являють собою, на думку Івана Франка, незамінну цінність у вихованні дітей, зокрема в розвитку естетичних сприймань і прищепленні любові до рідної мови:

¹ І. Франко, Твори в двадцяти томах, т. IV, К., Держлітвидав, 1950, стор. 134. Тут і далі художні твори цитуємо за цим виданням.

² Там же, стор. 133.

...Оті простенькі сільські байки, як дрібні, тонкі корінчики, вкорінують у нашій душі любов до рідного слова, його краси, простоти і чарівної милозвучності. Тисячі річей у життю забудете, а тих хвиль, коли вам люба мама чи бабуся оповідала байки, не забудете до смерті ¹.

Велику увагу приділяв І. Франко педагогічному керівництву дитячим читанням. У читанні, говорить він, треба насамперед забезпечити систему, яка передбачала б ознайомлення дітей з найкращими творами, усвідомлення їх ідейного багатства і художньої довершеності. Зразком такого вдумливого керівника є у творах письменника вчитель Міхонський («Борис Граб»), який добре знає індивідуальні схильності й запити учнів, палко любить літературу і прищеплює любов до свого предмета учням. Рекомендуючи читати в певному порядку кращі книги, ведучи розмови про прочитане, він прагне виробити в своїх учнів власні погляди й переконання. «Власна думка! Власна духовна праця, ось у чім властива ціль гімназії!» — говорив не раз Міхонський.

* * *

Критичні виступи Івана Франка великою мірою впливали на літературне життя України, в тому числі й на розвиток дитячої літератури. Не менше значення мала і його власна практика в галузі творчості для дітей. Особливо плідно працював письменник у дитячій літературі протягом десятиліття — з 1890 до 1900 р.

Більшість творів, написаних Франком для дітей, за жанром — казки. Письменник часто використовував у них сюжети, взяті з народної творчості різних країн світу. В казках його особливо цікавили ідейний зміст, моральна спрямованість і співзвучність з тими проблемами й справами, якими жило тоді суспільство. Сюжети, використані Франком, набирали глибоко актуального значення, відзначалися яскравим національним колоритом, набували виразної виховної спрямованості.

Ряд творів Франко написав для дітей-дошкільнят. Вони відзначаються глибоким знанням психології малят, їх уявлень і інтересів. У них багато м'якого гумору, радісного почуття, дотепності. Так, широко відомий сюжет казки «Ріпка»

¹ І. Франко, Твори в двадцяти томах, т. IV, стор. 134.

Франко зробив більш динамічним, дійовим особам дав імена (дід Андрушка, баба Марушка, мишка Сіроманка і т. д.). У казці відтворено ряд побутових подробиць, дано опис трудового процесу, знарядь праці (мотика, граблі та ін.). Мова казки ритмізована; в ній багато гумору, дотепних порівнянь, влучних характеристик. Наприклад:

Тішитись дід, аж не знає, де стати. «Час,— каже,— нашу ріпку рвати!» Пішов він у город — гуп, гуп! Узяв ріпку за зелений чуб: тягне руками, заперся ногами, добуває сил усіх, сопе, як ковальський міх,— мучився, потів увесь день, а ріпка сидить у землі, як пень¹.

Значним успіхом користується у малят і вірш Франка «К и ц я». Невинна киячка плакала на кухні, бо кухар сам сметану злизав, а вину на неї звалив та ще й хотів її побити. Високою художньою майстерністю відзначаються і віршовані казки Франка «Лисиця-сповідниця», «Медвідь» та ін.

Видатним явищем в українській дитячій літературі був вихід у світ збірки казок письменника під назвою «К о л и ще з ві р і г о в о р и л и» (перше видання — 1899 р., друге — 1903 р.)! До цієї збірки Франко додає передмову, в якій писав: «Оці байки, що зібрані в тій книжечці, то старе народне добро...

Бажаючи вибрати для наших дітей книжечку щонайкращих казок різних часів і народів, я зупинився поперед усього на тих, де оповідається про самих звірів. Вони найбільше відповідають смакові дітей від 6 до 12 літ, заставляють їх сміятися і думати, розбуджують їх цікавість та увагу до явищ природи»².

Далі письменник підкреслює, що, видаючи цю книжку, він мав «на оці мету більше педагогічну, ніж наукову»: діти «відси... винесуть перші й міцні основи замилювання до чесноти, правдомовності і справедливості, а надто любов до природи і охоту придивлятися близько її творам...»³.

В основу казок цієї збірки Франко поклав сюжети із збірника російських народних казок, упорядкованих О. Афанасьєвим, німецьких казок братів Грїмм, сербських, грецьких та індійських казок, а також однієї перської казки — «Як звірі правувалися з людьми» (цю казку письменник рекомендував

¹ І. Франко, Твори в двадцяти томах, т. III, стор. 184.

² Там же, т. IV, стор. 508.

³ Там же, т. IV, стор. 509.

для старших дітей, зазначаючи, що вона буде «не лише цікавою, але й пожиточною лектурою, даючи їм у казковій одежі немало фактів із історії розвою та культури людей і природи»¹).

Казкові прийоми, елементи фантастики й вигадки, застосовані письменником у цій збірці, не тільки не приховують взаємин між людьми, явищ реальної дійсності, а й сприяють глибшому викриттю різних вад у характері людини і негативних явищ у суспільному житті.

Багато казок цієї збірки не втратили свого значення і в наші дні, їх використовують у роботі з дошкільнятами. Такою є казка «Лисичка і Журавель» (перероблена Франком російська народна казка із збірника Афанасьєва). Нешира Лисичка частувала Журавля кашею, розмазавши її по тарілці. Журавель віддячив їй тим же: частував із глечика, з якого Лисиця ніяк не могла дістати їжі. Висновок ясний — дружба може ґрунтуватися лише на щирості й доброті.

У казці «Заєць і Їжак» змальовано два цілком різні характери: скромного, розумного Їжака та хвалькуватого, самозакоханого Зайця. Заєць з погордою ставиться до Їжака, не відповідає на його добрі привітання, глузує з його кривих ніг. І Їжак знайшов спосіб провчити цього хвалька. Казка закінчується мораллю:

А для вас, небожата, відси така наука: ніколи не підіймай на сміх бідного чоловіка, хоч би се був простий, нерепаний Їжак².

Художня майстерність казки виявилася в умінні письменника виразно окреслити характер персонажів, у використанні різноманітних прийомів і засобів зображення. Зайць, наприклад, запитує Їжака: «Ти чого так рано в полі волочишся?» І в цьому *волочишся* виявляється його прагнення показати свою зверхність над Їжаком. У казці цікавий зачин (часто трапляється такий у фольклорних творах), яскраві деталі пейзажу; використовується іронія («мої буряки» у Їжака, «своя капуста» у Зайця), внутрішній монолог для глибшого розкриття характеру, народні приказки («Про мене, Семечен...»); жваво й дотепно будується діалог.

Казка «Королик і Медвідь» спрямована на захист почуття власної гідності; вона бичує тих, хто, будучи впевненим у сво-

¹ І. Франко, Твори в двадцяти томах, т. IV, стор. 511.

² Там же, стор. 66.

їй силі, принижує й ображає інших, зневажає їх. Взагалі всі казки збірки «Коли ще звірі говорили» в алегоричній формі викривають вади класового буржуазного суспільства з його експлуатацією, кар'єризмом, зловживанням владою й силою. У казках прославляється честь і дружба, взаємодопоміжка і взаємодопоміжка в захисті скривджених і слабких. Характерно також, що у казках показано перемогу тих, хто обстоює справедливу справу. Це відповідає народним поглядам і переко-
нанням.

Казка «Ф а р б о в а н и й Л и с» — одна з кращих у збірці. У ній показано хитрого і нахабного Лиса, який вважав, що «нема нічого неможливого для нього». Одного разу, ховаючись від псів, він вскочив у діжку з фарбою. А коли став фарбованим і побачив, що його вигляду жахаються всі звірі, скористався цим, щоб здобути царську владу. А ставши царем, він зберіг звичайні царські порядки:

...Справедливість його була така, як звичайно у звірів: хто був дужчий, той ліпший, а хто слабший, той ніколи не виграв справи.

Жили собі звірі під новим царем зовсім так, як і без нього: хто що зловив або знайшов, той їв, а хто не зловив, той був голоден. Кого вбили стрільці, той мусив загинути, а хто втік, той богу дякував, що жие¹.

Зрештою тварини, дізнавшись, хто насправді назвався царем звірів, побулися цього ошуканця й крутія.

Казка зривала ореол вищості з монархів, показувала їх як хижаків і злочинців, байдужих до людського горя.

У своїй збірці «Коли ще звірі говорили» І. Франко вдало використовує художні засоби, вживані в народних казках про тварин, зокрема традиційне змалювання рис тварин: зажерливості вовка, хитрості лиса, незграбності ведмедя, упертості осла тощо. Письменник ще більше підкреслив ці характерні особливості тварин, майстерно розкриваючи їх через вчинки або розмови персонажів. Це допомагає читачам гостріше відчутися натяк на людей, зрозуміти алегоричність образів, у яких легко пізнати представників різних верств класового суспільства, особливо панівних і привілейованих його прошарків.

Франко в казках не вдається до складних метафор, малодоступних дітям молодшого віку. Він вживає переважно епі-

¹ І. Франко, Твори в двадцяти томах, т. IV, стор. 95.

тети й порівняння, зокрема такі, які образно розкривають психічний стан персонажів, наприклад: «Наш Микита скрутився, мов муха в окропі», «Лев став, мов чолом о стіну стукнувся», «Лев пішов, похнюпившись та підбравши хвіст, немовби хто виляв на нього бочку зимної-презимної води»¹.

У казках багато веселих, комічних сцен і ситуацій, сповнених широго й доброзичливого гумору, сміху. Позитивні герої казок, носії кращих рис і якостей, теж не позбавлені вад, бувають смішними; іноді вони наївні, іноді — дотепні, а то вдаються до несподіваних хитрощів, які й допомагають їм здобувати перемогу.

Але, зображаючи хижаків, автор користується засобами гострої сатири, змалювання їх має викривальний характер.

Особливе місце серед творів І. Франка займає велика віршована казка «Лис Микита», призначена для дітей середнього шкільного віку. В основу її Франко поклав поширений у фольклорі й літературі різних народів сюжет, але надав йому сучасного звучання й нової ідейної спрямованості, а також українського національного колориту. У казці відтворено галицьку дійсність кінця ХІХ ст., буржуазний лад Австро-угорської імперії, соціальну несправедливість. У цьому царстві привільно почувають себе Лев, Вовк, Ведмідь. Серед них добре влаштувався і хитрий та винахідливий Лис Микита, який, вмів використовуючи слабкості інших, завжди виходить сухим з води і має до того ж ще й значні вигоди.

Сюжет казки розгортається динамічно, в ній багато гострих і напружених епізодів, які викликають у читача найрізноманітніші почуття і настрої — від веселого сміху до гніву.

Національний колорит казки виявляється, зокрема, у використанні суто українських назв тварин (Ведмідь — Бурмило, Вовк — Неситий, Кіт — Мурлика та ін.), у широкому змалюванні картин побутового характеру і у вживанні побутової лексики (жупан, сап'янці тощо).

Царська цензура перешкоджала розповсюдженню казок І. Франка в Росії, вважала небажаним ознайомлювати з ними дітей. У передмові до збірки «Коли ще звірі говорили» (1903) Франко писав: «...Оцю книжечку... подавали наші київські земляки до російської цензури... І що ж ви скажете — цен-

¹ Див.: «Дослідження творчості І. Франка, Вид-во АН УРСР, вип. 1 і 2, 1956 і 1959, статті Я. Закревської про мову казок.

зура заборонила її всю, від початку до кінця! От які-то небезпечні ті звирячі історії для цілості російської держави»¹.

✓ Крім казок, Франко написав для дітей і про дітей також велику кількість оповідань. Окрему групу серед них становлять оповідання з елементами автобіографічного характеру.

Яскрава і глибоко зворушлива картина ставлення трудящих до дітей, їх турботи про дитину показані в оповіданні «У кузні». Франко показує, який глибокий і незгладний слід залишився в його пам'яті з літ раннього дитинства, проведених в батьковій кузні, серед людей праці. Народне життя, здорова народна мораль виховують дитину вже з найменших літ:

...В ту пору ніхто з них не думав, що та кузня, і та компанія в ній, і той її дружній, радісний настрій лишаться живими та незатертими в душі маленького, рудоволосого хлопчини, що босий, у одній сорочці сидів у куті коло огнища і якого дбайливий батько від часу до часу просив заступити від скачучих іскор².

Письменник пише, що запас вогню, взятий ним у батьківській кузні ще дитиною в свою душу на далеку мандрівку життя, ніколи не погасав.

Письменник з любов'ю змальовує образи чесних трудивників, показує їх пошану й любов до праці, їх просту й щирю дружбу. Батько, «пильний і тямущий робітник, любив кпити собі з дармоїдів та фушерів, з роззяв та галапасів». Тут, у кузні, розповідали повчальні історії про недотепу, який за сім років навчився робити пшик, висміювали нероб. Будучи людиною громадською, товариською, батько любив людей. «З людьми і для людей» — се був девіз його життя». Ставлення батька до роботи («коваль радісно глядить на своє діло, любується ним») і вся атмосфера кузні навчали дитину любити працю і людей праці. В оточенні цих людей у малої дитини закладалися основи здорової моралі, правильного світорозуміння, повага до людей праці і прищеплювалась ненависть до соціальної несправедливості.

В цьому оповіданні Франко показує народну педагогіку в дії, показує, як могутньо виховує дитину те оточення, в якому вона перебуває. Проте письменник був далекий від ідеалізації тих умов, в яких виховувалися діти трудящих. В умовах

¹ І. Франко, Твори в двадцяти томах, т. IV, стор. 511.

² Там же, стор. 197.

соціального гноблення вони не мали доступу до культури й освіти. Знання й освіта проникали в середовище трудящих з великими труднощами. В оповіданні «М а л и й М и р о н» Франко висловлює думку, що треба чуйно ставитися до індивідуальності дитини, не приглушувати, а підтримувати й розвивати природні нахили дітей.

Маленький селянський хлопець Мирон, допитливий, енергійний, зосереджений, має добру пам'ять, він з захопленням сприймає навколишній світ. У нього виникає багато запитань, на які він намагається сам знайти відповідь. Його дивує байдужість і черствість людей.

Хлопчик любить природу і відчуває її чарівну красу. А мати дуже часто гримає на нього за те, що він несхожий на інших дітей. Замість того, щоб підтримати хлопця в його нахлах і шуканнях, відповіді на його запитання, мати приголошує хлопця своєю нечуйністю, і цим зумовлюється його пригнічений настрій, боязливість.

У Мирона чітко виявляється власна думка, певна схильність до аналізу. Але він звичайна дитина, і йому властиві, як показує Франко, дитячі муки й сумніви, помилки.

В кінці оповідання письменник говорить:

...Коли прийдеться такій дитині вік жити під тісною сільською стріхою, без ширшого досвіду, без яснішого знання, коли відмалку не-тямучі родичі почнуть натокати в неї все на такий спосіб, «як звичайно у людей», то їм і вдасться придавити вроджений нахилок до своєрідного; всі невживані і приголошені здібності дитини занімнуть і занидіють у зав'язку, і з малого Мирона вийде кепський господар, або, що гірше, не доразу приголошена живість та прудкість характеру попре його до злого, не можучи розвинути на добре¹.

Роздумуючи далі над можливою долею Мирона, Франко передбачає, що й при сприятливому ставленні до нього батьків, доброму навчанні й широкій освіті хлопця все ж чекає важкий шлях. Перейнявшись правдами науки і прагнучи перетворити їх у життя, Мирон не уникне в'язниці, «скінчить тим, що або згине десь у бідності, самоті та опущенню на якімось піддашшю, або з тюремних стін винесе зароди смертельної недуги, котра перед часом зажене його в могилу»².

¹ І. Франко, Твори в двадцяти томах, т. I, стор. 236.

² Там же.

Таким є типовий шлях талановитої людини за тогочасного ладу.]

Важливе місце в спадщині І. Франка належить оповіданням про школу. Письменник показав навчання дітей на різних щаблях. Початкова школа відтворена в оповіданнях «Грицева шкільна наука», «Оловець», «Schönschreiben», «Отець гуморист». Навчання старших дітей (що було рідкістю) показано в оповіданнях «Молода Русь», «Борис Граб», «Гірчичне зерно» та ін.

Сумна й глибока правда відтворена в оповіданнях Франка про школу. Письменник з почуттям болю й обурення показав перед суспільством гнилизну системи тогочасної освіти. Ця «освіта» в зародку вбивала у дітей всі кращі якості, їх мрії й жвавість, їх дитячі інтереси й прагнення. Мертва схоластика в змісті навчання, жорстокі побої на уроках, підкреслення на кожному кроці соціальної нерівності, гум над беззахисними дітьми — ці й багато інших неподобств шкільного життя викрив Франко у своїх оповіданнях. Чистий світ дитячої душі, благоговіння перед школою, з яким вона вперше переступає її поріг, і моральне звиродніння педагогів, жорстких і вкрай обмежених, — таке зіставлення проходить через більшість творів цього циклу.

Маленький Гриць («Грицева шкільна наука») вперше прийшов до школи. І відразу вчитель став крутити йому вуха, бити різкою по плечах. Наука була такою, що вісімнадцять учнів з тридцяти нічогосінько не навчилися, і «всі вони під час того шкільного року заєдно робили собі блискучі надії, як то буде гарно, як вони увільняться від щоденних різок, позаушників, штурканців, «пац» та «попідволосників» і як покажуться знов у повнім блиску своєї поваги на пасовищі». Невміння вчителя вчити дітей призвело до того, що й гусак на пасовищі без будь-яких труднощів прокричав те, чого Гриць навчився за цілий рік — вислову «а баба галамага!»¹.

Валько («Schönschreiben») став учителем після того, як довгий час працював економом і жорстоко знущався над селянами. І в класі він більше відчуває себе економом, ніж учителем.

¹ І. Франко, Твори в двадцяти томах, т. II, стор. 59.

...Якого біса тим хлопам пхатися сюди!.. Хлопський син.— значиться, можна його бити і зобиджати, як хочеш, ніхто за хлопським сином не впіметься¹.

Так думає Валько і так діє.

Таку ж систему жорстоких побоїв завів у школі й учитель з оповідання «Оловець». В школу він приходив п'яний, на учнях зводив свої рахунки з селянами, безжалісно бив дітей. Отець Телесницький («Отець гуморист») примушував одних учнів бити перед усім класом інших учнів, сам нестримно реготав під час побоїв і примушував сміятися і всіх дітей.

Закінчуючи оповідання «Отець гуморист», Франко пише, що він мав намір словом нестертої ганьби та прокляття запламувати тих, «що вчительство трактують як жорстоку іграшку та задоволення своїх диких інстинктів, а не як велике діло любові...».

У цих оповіданнях письменник надає окремим зображуваним епізодам величезної узагальнюючої сили, ставить питання широкого суспільного значення, і в цьому вияв його високої художньої майстерності.

Іноді Франко вдається у своїх оповіданнях до широких публіцистичних відступів (наприклад, роздуми про те, що чекає Мирона в майбутньому — «Малий Мирон»), які, однак, органічно входять у тканину твору. Часто зустрічаємо в них ліричні відступи, в яких виявляється ставлення автора до зображуваного, його почуття (наприклад, згадка про «запас вогню, взятий на далеку мандрівку життя» — «У кузні»; звертання — «бідний малий Мирон» та ін.).

Читача вражає здатність автора заглиблюватись у психологію дитини. Зокрема в оповіданні «Мій злочин» письменник відтворює живий дитячий інтерес до природи, радісне світосприймання, не затьмарене ще враженнями від навколишньої дійсності, безпосередність дитячого відчуття, жвавість і здатність спостерігати над собою.

А поряд з розкриттям психології дитини автор досягає глибокого драматичного напруження у показі подій. Зразки такої складності й протиріч у почуттях персонажів є в оповіданнях «Мій злочин», «Оловець» тощо.

¹ І. Франко, Твори в двадцяти томах, т. I, стор. 252.

Трапляються в оповіданнях і елементи гумору та іронії, що викликають час від часу ширий сміх маленького читача («Грицева шкільна наука» й ін.).

Твори Франка свідчать про його глибоку повагу і любов до дітей. Слід згадати про ту яскраву характеристику, яку дав Франкові М. Коцюбинський у своєму рефераті: «Здавалось би, що авторові грізної, понурої картини життя працюючих у «поті чола» недоступні ясні й ніжні образи. А подивіться, з яким теплим, сердечним чуттям, з якою любов'ю малює він дітей. Доволі пригадати оповідання «Малий Мирон», «Грицева шкільна наука», «Мій злочин» і інші, доволі згадати написані їм для дітей казки і вірші — і стане ясным, що борець вміє бути голубом: Франко наче спочиває на дітях од моря сліз і горя, співцем яких він зробився»¹.

Творчість І. Франка відіграла велику роль у розвитку української дитячої літератури, у вихованні людей «хоробрих, смілих, гордих і палких».

¹ М. Коцюбинський, Твори в шести томах, т. 4, К., Вид-во АН УРСР, 1962, стор. 56. Тут і далі цитуємо за цим виданням.

Михайло Михайлович Коцюбинський

(1864—1913)

Михайло Михайлович Коцюбинський — видатний український письменник революційно-демократичного напрямку кінця ХІХ — початку ХХ ст. Його творчість з великою силою відображає життя і боротьбу народу, його мрії і прагнення до світлого майбутнього, тому вона актуальна і в наші дні. Звертаючись до сучасників, О. М. Горький радив їм вивчати прекрасні твори Коцюбинського і вчитись на них жити.

Великого значення надавав Коцюбинський освіті і вихованню молодого покоління. І свою трудову діяльність майбутній письменник розпочав як учитель, що дало можливість йому краще зрозуміти життя, психологію і нахили дітей.

Коцюбинський високо цінував роль дитячої літератури як надійного засобу у вихованні молодого покоління. Осуджуючи тогочасну антинародну літературу, що прищеплювала юним читачам молчалинську мораль, він рекомендував для дитячого читання казки і кращі твори класичної літератури.

За спогадами дочки письменника Ірини Михайлівни, Коцюбинський змалку читав своїм дітям народні казки, а деякі казки він сам створив для них («Про двох цапків», «Дві кізочки» та ін.). Він вдумливо добирав і читав дітям такі твори, як поеми «Абу-Касимові капці» і «Лис Микита» І. Франка. Потім, за свідченням письменника, у родинному колі були

прочитані оповідання і повісті І. С. Нечуя-Левицького («Баба Параска і баба Палажка» та ін.), «Енеїда» І. П. Котляревського, що стала «улюбленою книгою», вірші Т. Г. Шевченка і ряд творів з російської та зарубіжної літератур.

Коцюбинський прагнув виховати в своїх дітей ідейно-художні уподобання, любов до літератури, дбайливе ставлення до книги, збудити в них творчу думку, розвинути фантазію; виховати любов і пошану до рідного краю та людей чесної праці. Прагнення письменника здійснились: його діти стали активними учасниками нового життя.

Праця Коцюбинського в галузі української дитячої літератури зв'язана з його педагогічною діяльністю, вона є свідченням глибокої зацікавленості письменника проблемою виховання дітей засобами художнього слова. Як і його попередники — російські революціонери-демократи, Шевченко і Франко, — він вважав дитячу літературу «підручником життя», одною з найважливіших частин виховання. Тому з такою вимогливістю він ставився до праці дитячого письменника, вважав її своєрідним покликанням. Навіть свої «казки» він не наважувався опублікувати за життя, а у відповідь на лист П. Тичини, який писав про необхідність перекладати твори української літератури на російську мову, Коцюбинський радить збагачувати українську дитячу літературу за рахунок кращих надбань братньої літератури.

«Ви пишете про переклади оповідань українських авторів на мову російську, — пише він у листі від 22/II (9/II) 1912 р. — А мені здається, що корисніше було б перекладати з російського на українське, бо таким чином перекладач краще познайомив би ся з українською мовою і такі переклади здалися б нам. У нас, наприклад, дуже слаба література для дітей, і коли б хто зробив переклад кращих російських творів для дитячої лектури, можна б було видати»¹.

Характерно, що Коцюбинський виступив вперше у літературі як дитячий письменник, надрукувавши в журналі «Дзвінок» (1890) вірш «Наша хатка».

Зворушливо-простими словами, лагідним тоном розмовляє письменник з дітьми, ніби ділиться своєю мрією — побудувати гарну хатку з ясным віконцем, низенькими порогами, з покрівлею із житніх снопів, з кублом лелеки на стрісі. А за

¹ М. Коцюбинський, Твори в шести томах, т. 6, стор. 351.

хаткою він ніби наяву бачить зелений сад, квіти, а далі — широке поле... З кожним рядком вірша М. Коцюбинський веде малого читача вперед, показує йому, з чого має бути зроблена хатка, які мають бути в ній вікна, пороги, двері, чим накрити її, не забута і така подробиця, яка завершує картину:

Та бузькові треба гніздечко зробити,
Щоб чудно курлюкав, годуючи діти¹.

І хатка ніби росте, оживає, стає дедалі ріднішою, милішою. В останніх рядках вірша письменник ніби веде читача за межі окремої садиби, розкриває перед ним ширші обрії:

Та жито посієм за садом на полі,
Щоб хліба вродило голодним доволі².

Як бачимо, Коцюбинський висловив у вірші «Наша хатка» світлу мрію про щастя для тих, хто живе у темряві і нужді, терпить голод і кривду. Письменник дає зрозуміти малюкам, що в світі не все гаразд: є і дідуся убогі, в яких немає свого притулку, є й голодні люди, і про них треба подбати. Людям, говорить він, потрібні хати з ясними віконцями, куди б заглядало, «мов золото, сонце», зелені сади, квіти. Вірш написано з великою майстерністю. Він динамічний. Кожний рядок — це зображення певної дії, а тому в них значне місце відводиться дієсловам: *наносимо, збудуємо, зробимо, відкриє, посієм, буде, співали, сідали, вродило* та ін.

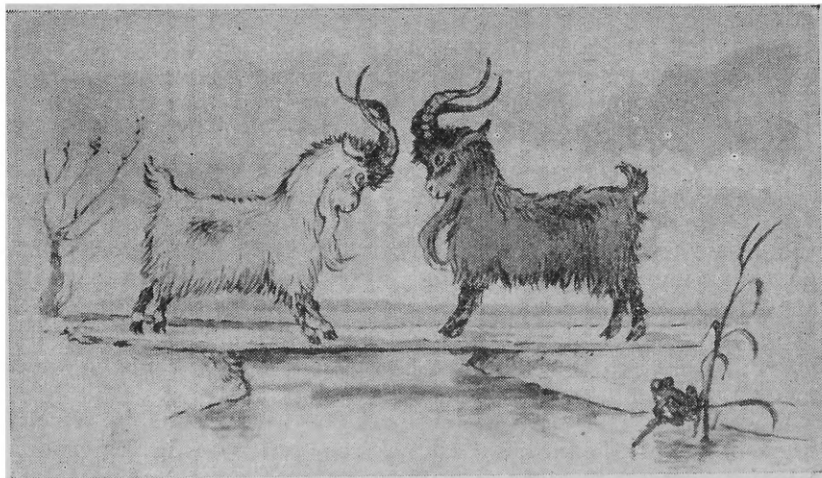
Використовуючи художні засоби народнопоетичної творчості і продовжуючи шевченківські традиції, М. Коцюбинський вживає у вірші пестливі слова, традиційні епітети, порівняння: *ясне віконце, зелений садочок, рясенький віночок, мов золото, сонце*. Як і в народних пісеньках для дітей, у вірші Коцюбинського послідовно витримано римування суміжних рядків:

За хаткою буде зелений садочок,
Навколо із квітів рясенький віночок³.

¹ М. Коцюбинський, Твори в шести томах, т. 1, стор. 301.

² Там же.

³ Там же.

Ілюстрація худ. Самула до казки
М. Коцюбинського «Про двох цапків».

Завдяки цим художнім особливостям вірш «Наша хатка» добре сприймають навіть діти дошкільного віку. Щира і тепла розмова письменника з дітьми будить у них любов до людей, яка згодом повинна перерости у бажання боротися за їх щастя, будувати для них краще життя.

Звичайно, письменник вкладав у слово «хатка» більш широке поняття, ніж житло для однієї сім'ї. Чим старший читач, тим глибший смисл розкриває він у цьому прекрасному вірші. Маленькі діти відчують ще неусвідомлену любов до рідного краю, до людей, а дорослі відчують у цьому творі красу душі визначного письменника, його революційний демократизм, його боротьбу за кращу долю для трудящих. Яскравий зразок глибокого глумачення вірша показав поет М. Рильський у своїх «Варіаціях на поезію Коцюбинського «Наша хатка». М. Рильський бачить у вірші «Наша хатка» образ батьківщини.

Дітям молодшого віку Коцюбинський присвятив і ряд прозових творів. В основному це короткі, лаконічні оповідання, основна увага в яких зосереджена не на описах і характеристиках, а на розвитку сюжету, і маленькі казки.

Коцюбинський уникає моралізаторства, а змальовує картини й образи, близькі до дитячих уявлень, які й спонукають малих читачів самим робити потрібні висновки. Подібними до творів Коцюбинського повчальними творами з певним педагогічним спрямуванням збагатили дитячу літературу К. Д. Ушинський і Л. М. Толстой.

Казки Коцюбинського «Про двох цапків» та «Дві кізочки» виховують у дітей почуття дружби і товаришування, засуджують впертість. У першій з них розповідається про двох цапків, яким потрібно було перейти через місток-кладку. Але тому, що кладка була вузька і на ній не можна розминутись двом, цапки, зійшовшись на ній і не бажаючи поступитись один перед одним, почали битися. Бились, бились та й попадали обидва у воду.

«А дві кізочки — то були розумнішими», — розповідається у другій казці. Вони теж зустрілися на вузькій гірській стежці. Але, будучи розважливішими, вони обдумали, як їм краще перейти понад проваллям, і спокійно розминулись.

Ці казки навчають дітей, що не слід бути такими впертими, як цапки, а поступати так, як ці дві розумні кізочки, поважати інших, поступатися своїми інтересами заради інших і всюди проявляти витримку.

У казці «Десять робітників», що нагадує народну загадку про п'ять братів-пальців, розповідається про жінку Одарку, в якій в хаті все чисто прибрано, діти вміті, чисто одягнені, обід зварений. Коли Одарку запитали, як вона встигає все зробити, вона відповіла, що в неї працюють аж десять робітників, «і поклала на стіл свої десять пальців». Оповідання уславлює чесну, благородну працю трудового народу, прищеплює дітям любов до праці, до чистоти, акуратності.

У казці «Івасик і Тарасик» письменник протиставляє образи двох хлопчиків: працюючого Івасика і лінивого, безтурботного Тарасика. Твір виховує в дітей чесність і працьовитість.

В ліричній мініатюрі «Чого ж вони зраділи?» письменник засуджує вчинок хлопчика Данилка. Данилко на рибалді спіймав рибку. Вона б'ється на гачку, а діти, які також прийшли до річки, кричать і радіють. «І чого ж зраділи? — запитує з сумом автор. — Нерозумний хлопчик за-

мордував бідну рибку. Чого ж тут радіти?» Твір спонукає дітей замислитись над тим, як треба ставитись до навколишньої природи — оберігати її, захищати, а не знищувати.

Ці «П'ять казочок», як називалась маленька збірка, вперше були опубліковані в Києві лише за Радянської влади, у 1919 р. Проте і в наші дні вони не втратили свого виховного значення: їх використовують у роботі з дошкільнятами.

Віршована казка «Завидющий брат» написана за фольклорними мотивами і вперше опублікована в журналі «Дзвінок» (1892). Казка відзначається своєрідними мовно-стилістичними засобами, що свідчать про велику спостережливість автора і вміння відтворювати різноманітні явища природи.

В образах трьох братів, створених в душі фольклорної символіки, показано зміни в природі навесні. Брати Марець, Квітень і Май — це сини Весни запашної. Старший брат Марець приносить усім лихо. Він, сердитий і мстивий («Сердиті в простору вирячив очі, пика — червона од вітру чи злості»), «вітрами бурхає», «билинку зелену снігом вкриває». Відчуваючи, що йому скоро доведеться віддати землю Квітню-квітчастому, він від заздрості і злості хоче згубити меншого брата Квітня. Вривається в його володіння, посилає на землю хуртовину, нівечить квіти. Найменший брат — Май — радісний і привітний, «хлопчина на диво вродливий: як небо, очиці сині-блакитні», в пишній його короні «росинки перлисті». Він радить братові-Квітню, як врятуватись йому від злої напасти, яка на нього чекає у найстаршого брата. Даремно злиться Марець — йому не здолати Квітня і Мая, бо їм належить майбутнє. Казка «Завидющий брат» пройнята любов'ю до краси й багатства рідної природи і засуджує такі негативні якості, як жорстокість і егоїзм.

Працюючи вчителем на Поділлі, письменник глибоко вивчав життя і побут селянства, записував народну творчість. Його, зокрема, хвилювало становище дітей бідноти, позбавлених радощів дитинства і змушених тяжко працювати з малих літ. «Кажуть — діти щасливі; дитина не знає біди, не знає лиха, — каже він устами героя повісті «На віру». — Пусте! Скільки сягає його пам'ять в час дитинства — усе не вбачає він себе щасливим»¹.

¹ М. Коцюбинський, Твори в шести томах, т. 1, стор. 21.

Серед ранніх творів Коцюбинського помітне місце займають оповідання «Харитя» і «Ялинка», в яких майстерно відтворено життя і трудову діяльність дітей, розкрито їх психологію, мрії і сподівання.

Оповідання «Харитя» (1891) правдиво відтворює хвилюючі картини з життя дореволюційного села. Важко живеться восьмирічній Хариті — героїні твору. Бідна селянська родина потрапила в безвихідне становище. Недавно помер батько, згодом захворіла мати, і на плечі маленької Хариті лягли всі турботи по господарству і догляд за хворою. Вже на початку твору автор знайомить читача з своїми героями і з обставинами, в яких розгортається дія. Це було в гарячу пору жнив.

І вдовине жито поспіло, та нема кому його жати; сиплеться стигле зерно на землю, а вдова лежить недужа: тяжка слабість спутала руки й ноги, прикувала до постелі... Лежить бідна мати Харитина та б'ється з думами...¹

Картина безмежного людського горя, опис вдовиної ниви, на якій ми ніби чуємо шум перестиглого колосся, так нагадує поезію М. Некрасова «Невижата смуга».

Через окремі портретні деталі письменник підкреслює такі риси характеру Хариті, як працьовитість, розсудливість, кмітливність, турбота і ніжність у ставленні до хворої матері. Коцюбинський милується своєю героїнею, моторною і роботящою дівчиною:

Любо було глянути на її дрібненькі, запечені на сонці рученята, що жваво бігали від одної роботи до другої. Великі сиві очі з-під довгих чорних вій дивилися *пильно й розумно*. Смугляве личенько розчервонілося, повні уста розгулилися,— вся увага її була звернена на роботу².

У цьому описі читача приваблює не тільки вродливість Хариті, а й її внутрішня краса, її працьовитість. Про тепле, щире ставлення автора до своєї героїні свідчать і зменшувально-пестливі слова: пестливі іменники з епітетами (*дрібненькі рученята, смугляве личенько, русява головка*); порівняння (Харитя *легенько, мов кізка*, стрибнула на лаву; *ластівкою* припадала вона коло недужої); звертання (не плач, *перепілочко, доню*).

¹ М. Коцюбинський, Твори в шести томах, т. 1, стор. 13.

² Там же, стор. 14.

Маленька Харитя позбавлена дитячого товариства і розваг, в її маленькій голові снують смутні думки про хвору маму і про їх майбутнє. Слова матері: «Як не зберемо хліба — загинемо з голоду зимою!» — примушують її шукати виходу з тяжкого становища. Турбуючись про маму, вона ластівкою припадає до неї, запитує, що в неї болить, що їй подати. Любов до матері і розуміння свого становища наштовхують її на думку самій вижати ниву, щоб порадувати матір, запобігти її журбі.

Думка ця заповонила всю дитячу істоту, не давала їй спокою. Хариті хотілося швидше діждатися ранку, щоб здійснити свій замисел. Вона раніше лягла спати, щоб встати зранку і піти на ниву. Але сон не приходив до неї. Так хотілось їй зробити мамі приємність, що вона готова була вночі вийти на поле. Але при всьому бажанні бути дорослою вона лишається дитиною. Письменник майстерно відтворює психологію Хариті, яка боїться вночі сама вийти надвір. В її дитячій уяві ще свіжі казкові образи. «...Страшно,— думає вона,— вовк вибіжить з лісу, русалки залоскочуть, страхи повилазять з пшениці...»

Страх охоплює дівчинку і тоді, коли вона сама жне жито. І робота йшла якось недобре. Довге стебло плутається, великий серп не слухається в маленькій руці. Хариті дуже хочеться покинути все і майнути в село, до людей, але почуття обов'язку, думки про бідну матір спиняють її. «Вона мусить вижати жито! Вона мусить потішити свою добру нещасну маму!» І Харитя забуває про врізаний палець, що дуже болить, про свою самотність і всі страхи, вона жне.

Твір закінчується щасливою розв'язкою. Люди побачили Харитю на полі, дізналися про їх лихо. Вони гуртом вижали вдвине жито і завезли хліб у стодолу. Згодом одужала вдова. Письменник підкреслює, що тільки в трудовому середовищі можливий вияв взаємної допомоги і чуйності до інших.

Помітне місце у творі займають пейзажі, з допомогою яких письменник глибше розкриває риси характеру героїв, змальовує тяжке бідкування сім'ї вдови. Так, наприклад, картина прекрасної літньої ночі («А надворі так місячно, ясно, хоч голки збирай») є контрастом до розповіді про життя сім'ї бідної вдови. Таку ж функцію виконує опис чудового

краєвиду: «Погідне блакитне небо дихало на землю теплом. Половіли жита й вилискувались на сонці». Проте ця чарівна природа, і весела пісня жайворонка, і чудові пахощі од нестиглого зерна і польових квіток викликають у Хариті різні думки, їй робиться і добре, і страшно.

Оповідання «Харитя» було високо оцінено сучасниками письменника. Про нього з захопленням відзивається Панас Мирний. «Прочитав я її та й не стямився!..— пише він у листі до Коцюбинського.— У такій невеличкій приповіді та такого багато сказано! Та як сказано? Чистою, як кринишна вода, народною мовою; яскравим, як соняшний промінь, малюнком; невеличкими, домірними рисами, що розгортають перед очима велику — безмірно велику — картину людського горя, краси світової, виявляють безодню глибину думок, таємні поривання душі, забої невеличкого серця!.. Та так тільки справжній художник зможе писати!»¹

У своїх спогадах про Коцюбинського українська письменниця Маргарита Сенгалевич згадує, яке велике враження на неї в дитинстві справило оповідання «Харитя». Разом з матір'ю вона відвідала хворого письменника в лікарні. «Я глянула на його руки,— згадує вона.— Під тонкою шкірою просвічували синюваті жилки.

Я подумала, що цією рукою він тримав перо, писав слова, рядочки слів, які з'єднувались між собою в чудове оповідання про Харитю, а люди читали, плакали, сміялись, сумували і раділи, і хотіли бути такими ж хорошими й добрими, як вона.

— Ріто! — гукнула мене мама і, вже іншим тоном, до Михайла Михайловича: — Ріточка дуже полюбила Харитю і хоче бути такою ж, як вона.

Я зашарілась, квіти тремтіли в моїх руках, і я не знала, куди покласти їх.

— Це вам,— вимовила я нарешті і подала букет Михайлу Михайловичу.

— Спасибі, це я візьму за Харитю,— ласкаво сказав він і поклав велику білу троянду на свою ковдру.— Буде, Ріточко, колись час, люди виборють собі щасливе і вільне життя...

¹ Панас Мирний, Твори в п'яти томах, т. 5, К., Вид-во АН УРСР, 1955, стор. 377.

Читатимуть тоді вони «Харитю», як сумну казку про страшне минуле»¹.

В оповіданні «Я л и н к а» письменник розказує про важке життя трудящих до революції, про марні надії селянства вибитись з нужди і злиднів чесною, тяжкою працею. Навіть у святкові дні Яким журиться, що нездукає і нема грошей викупити від шевця жінчині чоботи. Отже, і Новий рік не приносить щастя у родину бідняка, ще болючіше відчуває він у цей день безправ'я і злидні трудящих. Розповівши про трагічне становище бідняцької родини і про пригоди, які сталися в лісі з Васильком, коли він повіз у місто ялинку — прикрасу на свято для панських дітей, письменник своїм оповіданням виступив і проти тогочасної буржуазної літератури для дітей, так званих «новорічних оповідань», які відволікали увагу юних читачів від реального життя і прагнули замаскувати класові протиріччя. М. Коцюбинський, як і Т. Шевченко («Три літа»), М. Некрасов («Мороз, Червоний ніс»), Панас Мирний («Морозенко»), з позицій критичного реалізму зображує дореволюційну дійсність, з великою симпатією і сердечністю змальовує образи трудящих і їх дітей.

Василько — центральний образ твору. Хлопчиків лише 12 років, але він найстарший у сім'ї, і тому йому доводиться виконувати різну роботу в господарстві. Василько має ніжне і чуйне серце, він з любов'ю і пошаною ставиться до батьків, розуміє їх турботи. Любить Василько і природу. Йому шкода красивої молодої ялинки, яку продали для втіхи панських дітей. Хлопчик думає про неї, як про живу й близьку істоту.

Образ ялинки відіграє важливу роль у розвитку сюжету. Ялинка — це теж персонаж твору, в якому уособлено життя природи. На фоні чорних, голих дерев і білого, снігового простору струнка і весела ялинка маячила зеленою глицею, наче лісова красуня.

Батькові і синові стало жаль молодого деревця, яке «наче раділо гостям», пише письменник, підкреслюючи, що дії його героїв вимушені і що природу необхідно оберігати і захищати.

Особливо сильне враження справляє на читачів картина, коли рубають ялинку:

¹ Спогади про Михайла Коцюбинського, К., Держлітвидав, 1962, стор. 345.

Яким підійшов ближче, замахнувся сокирою і вдарив по стовбурові. Ялинка затремтіла від низу до верхечка, наче злякалась несподіваного лиха, і кілька зелених глиць упало на сніг. Яким рубав, а ялинка тремтіла, як у пропасниці. Василькові здавалось, що вона от-от застогне. Аж ось деревце похилилося, хруснуло і, підтяте, впало на сніг... Василько мало не плакав з жалю. Він бачив, як батько взяв ялинку за стовбур, закинув на плечі і поніс¹.

Ця зворушлива картина, подана крізь призму почуття героя твору, нагадує окремі місця поеми Некрасова «Саша» («Плакала Саша, как лес вырубали»). В образі ялинки ніби уособлена жива істота, яка гине від «несподіваного лиха». Свіжий пеньок нагадує Василькові живу рану, і він, щоб не бачити того місця, де перед тим красувалася струнка ялинка, загортає його снігом.

Сюжет оповідання «Ялинка» — напружений, драматичний. Головний герой твору — рішучий і мужній хлопчик Василько. Ось він везе в місто панові ялинку. Почалася хуртовина, Василько збився з дороги і заблудився в лісі. У дорозі поламались сани. Темно в лісі, вие, свище завірюха. Страшно зробилося хлопчикові. Дитяча уява малює різні страховища. Здорові дуби здаються йому мерццями, закутаними в білі покривала. До того ж здалеку почулося завивання вовків. Василько мало не загинув, потрапивши в біду, і тільки завдяки великій силі волі, витримці і кмітливості (риси, властиві людям-трудівникам) він неушкодженим повертається додому. Здається, розв'язка щаслива, проте ніщо не змінилося в сім'ї Якіма. І ялинки не стало, і радості нема. Все залишається без змін у бідняцькій хаті — нестатки, злидні.

Оповідання «Ялинка» знайомить дітей з гнітючою картиною життя трудящих дореволюційної Росії. Так, Яким, вирядивши Василька в дорогу, тяжко переживає за долю сина. Та й ялинку продав він, бо грошей було край потрібно:

...Треба було і чобіт жінці, треба було і на Новий рік дещо купити... Якимові трохи жаль стало Василька, що так любив туя ялинку. Та що вдієш, коли біда: ні в віщо вдягнутися, нічого кусати...²

¹ М. Коцюбинський, Твори в шести томах, т. 1, стор. 83.

² Там же, стор. 84.

Але не скрізь і не для всіх було тяжко жити: адже пан купляє своїм дітям ялинку на свято, вони будуть веселитись біля неї, у них всього вдосталь. А в бідняцькій хаті і в цей день «уюю ніч сум літав по хаті, шарпав за серце бідних людей та не давав їм спати...». Оповідання вчить дітей ненавидіти той лад, де панує експлуатація людини людиною, де існує зневага до бідних. Образ Василька, чуйного, сміливого хлопчика, його вчинки і любов до праці мають позитивний вплив і на радянських дітей.

Серед творів Коцюбинського, присвячених дітям, особливе місце займає оповідання «Маленький грішник» (1893). Подібно до Д. Григоровича («Гумовий хлопчик»), А. Чехова («Ванька», «Спати хочеться»), Д. Маміна-Сибіряка («Годувальник»), В. Короленка («Діти підземелля») Коцюбинський зображує життя дітей міської бідноти, торкається питань виховання.

На прикладі Дмитрика письменник правдиво показує життя і долю дітей капіталістичного світу, позбавлених радості, щастя, і розкриває ті соціальні умови, в яких вони зростають і виховувались.

Дмитрик, восьмирічний хлопчик, живе з матір'ю в душній низенькій хатині, «що по самі вікна влізла в землю». Його мати ходить на поденщину. Згорблена і нужденна, вона змушена цілими днями носити воду. Навіть хвора, вона працює, щоб заробити на хліб. Мабуть, від того, що вони живуть у душній низенькій хатині (до того ж найняті), що мати тяжко заробляє на хліб, підкреслює автор, у нього «блідий видочок», пошматована одежа і сум в очах.

Про убоге життя Дмитрика свідчить і його портрет. На ньому «здорові зашкарублі чоботи», «стара... матирина юпка з клаптиками вати, що висіли крізь дірки з пошарпаної одежини, довгі рукава теліпались нижче рук, заважали йому. Русяву голову прикривав старенький картузик з одірваним козирком». З допомогою епітетів письменник розкриває ті страшні злидні, які обсіли бідну родину наймички, що своєю тяжкою працею не може заробити ні на хліб, ні на одяг для своєї дитини, і водночас викриває несправедливий лад буржуазно-поміщицької царської Росії.

В оповіданні «Маленький грішник» Коцюбинський виявив себе тонким психологом, майстром психологічної характеристики дітей. Слова М. Г. Чернишевського, який писав, що

Л. М. Толстой висвітлює внутрішні переживання своїх героїв, їх «діалектику душі», можна певною мірою віднести і до М. М. Коцюбинського.

Письменник не прикрашує свого героя, уникає надмірної чутливості і повчань; він просто розкриває поведінку Дмитрика в конкретних життєвих обставинах. Дмитрик — добрий і допитливий хлопчик, в душі його постійно борються різні почуття. Так, Дмитрикові жаль неньки, яка навіть хвора змушена йти на щоденну роботу. Проте в його дитячому серці смуток довго не затримується. Надворі веселий погожий день — і він забуває і про матір, і про її наказ сидіти вдома, а самі ноги, взуті у великі порвані чоботи, винесли його на вулицю. Дмитрик в душі протестує проти негідних вчинків і поведінки Гаврилка, але в той же час виконує всі його накази: просить милостиню, курить і навіть краде. Гаврилко забирає в Дмитрика гроші, які йому дала мати на хліб. Хлопчик знає, що мати за це битиме, але думка купити ножі сильніша за страх. «Дмитрик чує дитячим серцем, що так погано чинити, як вони чинять, але боїться й натякнути про це, бо Гаврилко просвітку не дав би, глузуючи». Дмитрик знає, що його місце вдома, біля матері, але боїться йти без хліба і «уперше в житті ночує під чужою стріхою, далеко від матері». Внаслідок такого глибокого розкриття настроїв і переживань дитини цей «маленький грішник» виступає перед нами не як злочинець, а як нерозсудлива дитина, позбавлена справжнього виховання. Дмитрика фактично навчають діти, зіпсовані вулицею. Гірка та школа, але іншої нема. А мати Дмитрика, переобтяжена тяжкою працею, не має змоги виховувати сина чи віддати його до справжньої школи. І вулиця виховує хлопчика по-своєму.

Проте Дмитрика ще не встигло зіпсувати таке оточення. В нього прокидається каяття, почуття сорому і любов до матері переборюють все, і він прагне виправитись. Кинувши товариство, хлопчик спішить додому, щоб пригорнутись до неньки, перепросити її. Та ще по дорозі він дізнається, що мати померла. Страшна звістка приголомшила його. Ця трагічна картина має велике значення для розкриття характеру маленького героя, його тонкої і вразливої душі:

...Дмитрик випрочується з обіймів і кидається далі. Він усе зрозумів, і страшна безнадійність обняла йому серце.

— Матінко моя!..— кричить він.— Матінко! — Сльози течуть йому по обличчю, серце маленьке рветься з болю, а Дмитрик біжить усе далі і нічого не бачить перед собою. Він давно вже загубив свого картузика, кілька разів падав на слизькій дорозі, поли з рудої юпки, мов крила, мають за ним від прудкого бігу, а він усе біжить далі та голосить.

Щоб розкрити глибокі переживання Дмитрика, показати, як ця малолітня дитина усвідомлює своє безнадійне становище, письменник використовує різноманітні прийоми і художні засоби: це і нагромадження дієслів, що відтворюють стан і почуття дитини, і метафори («щось стискає коло серця», «страшна безнадійність обняла йому серце», «серце маленьке рветься з болю»), і порівняння («поли з рудої юпки, мов крила, мають за ним») та окличні речення.

Далі, перебуваючи в лікарні, Дмитрик болісно обдумує свої вчинки, засуджує свою поведінку і задумується над своєю долею:

Що зо мною буде? — турбують думки дитячу голову.— Де я подінусь?.. Хто мене нагодує, хто зодягне мене, каліку непотрібного?.. Знов старцювати?.. Ні, не буду, не хочу й бачити того Гаврилка, що навчив мене руку простягати...

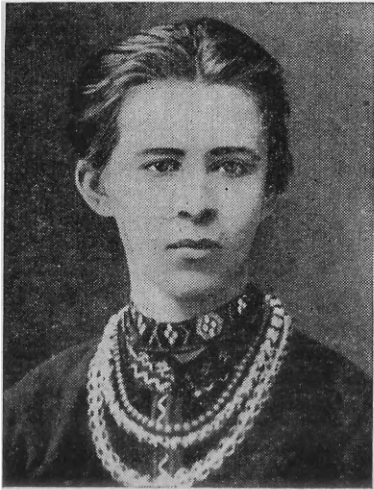
Хлопчик приходить до висновку, що добрі люди допоможуть і що він знайде своє місце в житті. І читач хоче вірити, що Дмитрик стане чесною, хорошою людиною.

Для дітей Коцюбинський створив також художні нариси — «Нюренберзьке яйце» і «Шевченкова могила».

У нarisі «Нюренберзьке яйце» письменник розповідає про мужність і самовіддану працю годинникаря Петра Гельє, засуджує темряву і забобони часів середньовіччя. Нарис «Шевченкова могила» викликає в юних читачів бажання побувати на могилі Кобзаря, прищеплює їм велику любов до поета.

Коцюбинський відомий і як перекладач ряду творів для дітей, як, наприклад, «Святий вечір» Ф. Достоєвського, «Поворот тата» А. Міцкевича, «Тадейко» Е. Ожешко, «Люди та собаки» М. Вагнера та ін.

Твори Коцюбинського для дітей мають освітнє і виховнє значення. Вони дають змогу нашим дітям краще уявити, яким важким було минуле нашої Батьківщини, прищеплюють любов до знедолених, дітей трудящих та їх батьків, засуджують будь-які прояви експлуатації людини людиною, вони викликають почуття гордості за щасливе дитинство в нашій країні, за нашу велику Вітчизну.

Леся Українка

(1871—1913)

Визначну роль у розвитку української дожовтневої дитячої літератури відіграла Леся Українка (Лариса Петрівна Косач). Продовжуючи і розвиваючи революційно-демократичні традиції Тараса Шевченка і Івана Франка, Леся Українка створила не тільки твори високого ідейного звучання і неперевершеної художньої майстерності для дорослих, а й зробила значний внесок у дитячу літературу.

Твори Лесі Українки люблять наші діти. Лише за останні роки кілька разів окремими виданнями виходили її поезії, оповідання, казки, збірки віршів для дітей. І не тільки українською мовою, а й у перекладах на російську, білоруську, грузинську та інші мови народів нашої країни.

Найбільше уваги дитячій літературі Леся Українка приділяла на початку 90-х років XIX ст. Тоді написала вона для дітей кілька віршованих творів і казок (прозою), активно виступала в дитячому журналі «Дзвінок»; в листах до друзів і рідних висловлювала поетеса думки про поліпшення справи дитячої літератури.

Бажання писати для дітей у Лесі Українки виявилось рано. В листі до брата М. П. Косача (жовтень 1889 р.) вона сповіщає, що почала писати для дітей твір «Чотири казки зеленого шуму». «Казку сю,— пише вона,— я хотіла послать

в Галичину в дитячий журнал; якщо вдасться мені добре ця проба, то писатиму більш, якщо ні, то, значить,— «кебети не маю!»¹ Але твору Леся Українка не закінчила.

Пізніше Леся Українка пише для дітей багато творів, бере активну участь у роботі журналу «Дзвінок». Тут були надруковані її казки («Метелик» — 1890, «Біда навчить» — 1891), вірші («Мамо, іде вже зима» — 1890, «Вишеньки» — 1891), поема «Роберт Брюс, король шотландський» (1894) та ін. Деякі свої поезії для дітей («На зеленому горбочку», «Літо краснее минуло») Леся Українка вмістила в альманасі «Перший вінок», у збірнику «Ілюстрована бібліотека для молодіжці, міщан і селян» («Тішся, дитино, поки ще маленька»), у журналі «Молода Україна» («Казка про Оха-чудотвора»).

Все це — свідчення того, що письменниця прагнула активно працювати в дитячій літературі. Вона була глибоко зацікавлена в тому, щоб єдиному тоді на Україні дитячому журналові «Дзвінок» дати добре спрямування, зробити його змістовним і цікавим, через нього виховувати у дітей високі моральні якості, громадські інтереси, добрий художній смак. Так, у листі до О. Маковея 12 грудня 1893 р. вона писала: «Бачила тут одного вашого краяна і чула від нього цікаві для всіх нас вісті про редакції «Зорі» і «Дзвінка». Тепер буде більш ніж коли залежати від нас, щоб поставити вище сі часописи, і якщо ся справа не вийде (принаймні з «Дзвінком»), то тут вже буде й нам сором»².

Українське педагогічне товариство та редакція журналу «Дзвінок», які містились у Львові, прагнули залучити до участі в журналі і письменників з Наддніпрянської України. В кінці 1893 р. вони доручили Лесі Українці й іншим молодим письменникам з літературного гуртка «Плеяда» добирати і редагувати твори українських письменників з Наддніпрянщини. Леся Українка з великим захопленням береться за цю справу, прагне заохотити найвидатніших письменників до участі в творенні глибокоїдейної і високохудожньої, різноманітної за жанрами й тематикою дитячої літератури. Звертаючись з проханням до М. Коцюбинського, вона пише: «Това-

¹ Леся Українка, Твори в десяти томах, т. 9, К., «Дніпро», 1965, стор. 23. Тут і далі цитуємо за цим виданням.

² Там же, стор. 152.

риство педагогічне у Львові згодилося на те, щоб українські твори, надслані до «Дзвінка», редагувались у Києві і щоб до Львова посилалися звідси вже зовсім упорядковані числа. При тому «Дзвінок» має виходити в меншому форматі, але в подвійному об'ємі і через те в ньому могли б міститися довші оповідання і поеми... Не відмовте, шановний добродію, нам поради і помочі при сій не блискучій, але корисній праці»¹.

У листі до Олени Пчілки Леся Українка писала про потребу створення репертуару для лялькового театру.

З цього ж листа видно, що Леся Українка вважала доцільним вмістити в «Дзвінку» переклади казок Ч. Діккенса. Вона пише також, що «добре було б, якби хто написав довгу повість історичну і другу з сучасного життя». Закінчує листа словами, які яскраво характеризують її зацікавленість у розвитку дитячої літератури: «Ах, як би я хотіла, щоб «Дзвінок» став у наших руках кращим і цікавішим, ніж він був в останніх часах»².

Однак активна участь письменниці в «Дзвінку» швидко припинилася. Це сталося тому, що редакція журналу була тоді значною мірою в руках діячів народовського напрямку (редактор був В. Шухевич), що в Товаристві педагогічному, яке давало журналові напрямок, одним з головних керівників був О. Барвінський. Барвінський намагався спрямувати освіту, як і дитячу літературу, на виховання в дітей вірнопідданських поглядів, на виховання покірливості, смирення, провінціальної обмеженості. Керівники Товариства педагогічного й у питаннях дитячої літератури захищали консервативне моралізаторство, слащавий тон і сентименталізм у зображенні дійсності, архаїчну мову. Тому в журналі «Дзвінок» часто друкувалися твори примітивні за формою й змістом, написані убогою мовою, твори, які не збагачували й не розвивали дітей.

Леся Українка вказувала на це негативне явище в згаданих вище листах. Вона хотіла поліпшити журнал, змінити його напрям відповідно до своїх революційно-демократичних поглядів на літературу, на її роль у суспільному житті. Твори

¹ Леся Українка, Твори в десяти томах, т. 9, стор. 155—156.

² Там же, стор. 155.

для дітей, на її думку, повинні також відзначатися досконалістю композиції, динамічністю сюжету, майстерністю, багатством мови; в дитячій літературі слід уникати нудного моралізаторства, тематичної й ідейної убогості.

Хоч у «Дзвінку» вміщено було в різні роки чимало хороших творів, зокрема творів І. Франка, Л. Глібова, М. Коцюбинського та інших визначних майстрів художнього слова, все ж напрям журналу не став прогресивним. А до цього прагнула Леся Українка. Проте вона зустріла з боку редакції рішучий опір і була усунена від участі в журналі. Гостро ненавидячи засади народовців, Леся Українка писала в одному з листів до Павлика: «Далебі, інший раз думаєш: «Ей, взяти б віника, замахнути разів два-три, вимести всю барвінщину, романчуччину і багато іншого в придачу, то принаймні чисто було б»¹. В іншому місці вона писала: «Я плюнула і на ті «Дзвінки» і на їх редакторів... Страх, як вони грають такими словами, як «толерантність», «моральна тиранія», «патріотизм», «українство» і т. п., обертають їх на всі боки, як самі хотять»².

Не маючи змоги друкуватися в дитячій періодиці та й взагалі у виданнях для дітей (вони перебували тоді в руках Товариства педагогічного), Леся Українка, природно, стала менше приділяти уваги дитячій літературі. Але інтересу до неї вона не втратила протягом усього життя. У листі до сестри Ольги від 18 березня 1903 р. вона сповіщає, що працює над переробками народних казок для дітей. За кілька тижнів до смерті в одному з листів з Кутаїсі (червень 1913 р.) вона просить надіслати їй етнографічний збірник «Дитина в звичаях і віруваннях українського народу». Вона продовжує цікавитись журналом «Дзвінок», про що свідчить її листування.

У листі до О. Кобилянської від 21 березня 1913 р. Леся Українка пише, що «хочеться комусь написати одну новелку і одно дитяче оповідання на єгипетські теми, але не стародавні, а теперішні». Вона оцінює дитячу оперу М. Лисенка «Зима й весна» як «дуже гарну музику», разом з чоловіком К. Квіткую видає у 1903 р. фольклорний збірник «Дитячі гри, пісні й казки Ковельського, Луцького й Новоград-Волинського повітів Волинської губернії» та ін.

¹ Леся Українка, Твори в десяти томах, т. 9, стор. 209.

² Там же, стор. 181.

У дитячу українську літературу, як і в літературу взагалі, Леся Українка увійшла зі своїми темами й образами, з власним голосом, оригінальним почерком.

У чому ж ця своєрідність голосу письменниці?

Леся Українка написала ряд віршів для малят, дітей дошкільного віку. Ці маленькі поезії характеризує передусім вміння поетеси передати те відчуття радості, яке виникає в дитини, коли вона пізнає навколишній світ.

Поетеса у своїх віршах змальовує картини рідної природи, навчає бачити прекрасне в ній, багатство її барв і яскравість їх, відчувати багатоголосся її, помічати безліч звукових відтінків і тонів, різноманітних шумів. Письменниця фіксує увагу і на різноманітності тих почуттів, які виникають внаслідок спостережень над природою.

Наприклад, у маленькому вірші «Літо краснее минуло» Леся Українка відзначає, що всі принади й радощі літа діти не помічали доти, поки не настала зима. І лише відчувши стужу зимову, вони збагнули привабливість і красу літа й засумували за ним. Це зіставлення двох пір року дає дитині й нові знання, і нові відчуття. У вірші відтворено бажання дітей швидше дочекались, коли «весна прекрасна квіточками вкриє» поле, коли настане «мила годинонька». Привілля літньої пори, такої принадної волі протиставляється смутку дітей, зумовленому тим, що вони змушені нудитися, сидіти взаперті.

Вірш «Мамо, іде вже зима» являє собою діалог між сином і матір'ю. Під час цієї розмови дитина одержує простенькі, але важливі для неї відомості про те, які зміни відбуваються в природі з настанням зими, про зимівлю птахів, які залишаються в рідному краї. І роздуми матері й дитини пройняті почуттям радості від пізнання, гордістю за сміливу малесеньку пташку.

Вірш написано двома розмірами — дактилем і анапестом. Мова малого сина, жвава, безпосередня і емоціональна, багата на запитання й вигуки, добре вкладається в дактилічний розмір (трискладова стопа з наголосом на першому складі):

«...Мамо, чи кожна пташина
В вирій на зиму літає?..»

«Чом же вона не втіка?
Нащо морозу чека?..»

«Нащо ж співає? Чудна!
Краще б шукала зерна!..»¹

Через мову хлопчика поетеса розкриває характерні риси його вдачі: активний інтерес до навколишнього світу, допитливість, уміння уважно спостерігати явища природи і думати про їх причини. Він не заспокоїться, поки не з'ясує якийсь питання до кінця.

Мова матері має іншу інтонацію, інший темп, іншу ціль. Мати говорить більш повільно, вдумливо, зважуючи слова, щоб дитина зрозуміла відповідь. Для цього Леся Українка дуже влучно використовує анапест (трискладова стопа з наголосом на останньому складі):

«Не боїться морозу вона,
Не покине країни рідної,
Не боїться зими навислої,
Жде, що знову прилине весна»².

У відповіді матері на запитання сина виражена любов її до своєї дитини, бажання на прикладі маленької пташки, яка не боїться зими, «хоч голодна, співа веселенько», навчити сина не лякатися труднощів, бути завжди бадьорим, любити рідну землю, вірити в краще майбутнє свого народу.

Вірш «На зеленому горбочку» належить до пейзажної лірики. Поетеса, змальовуючи красу української природи, не тільки створює чудові зорові образи, а й дає малятам змогу відчуту красу і лагідність рідної мови.

«На зеленому горбочку» — це невеличкий вірш із десяти коротких рядків. Кожен рядок — ніби намальована пензлем картина, проста, конкретна, доступна для сприймання навіть молодшими дошкільниками:

На зеленому горбочку
У вишневому садочку
Притулилася хатинка...³

Далі у вірші подано розгорнуте порівняння: хатина порівнюється з дитиною, сонце — з матір'ю.

¹ Леся Українка, Твори в десяти томах, т. 1, стор. 104—105.

² Там же, стор. 104.

³ Там же, стор. 103.

Осяяну сонцем хатинку у вишневому садочку легко уявити. Вся картина, змальована поетесою, сприймається, як жива, ніби бачиш перед собою мальовничий куточок України. Поетеса не описує прикмети, а зображує дію: хатинка «притулилася», дитинка «стиха вийшла виглядати», сонце — «вийшло», «засвітило і хатинку звеселило».

Таке багатство метафор надає віршу динамічності, робить його близьким і цікавим для малят.

Цікавило Лесю Українку і те, щоб видавана для дітей література, в тому числі і її твори, була добре ілюстрована. Ілюстрацію вона розглядала як засіб для унаочнення створеного з допомогою слова образу. Те, якого великого значення надавала поетеса ілюструванню книжки, бачимо з її листа до сестри Ольги від 18 березня 1903 р. У ньому вона просить: «...Не пускати до друку ілюстрацій, не показавши мені. Найкраще було б, якби я могла з самого початку сама списатись або на словах порадитись з ілюстратором, щоб наша робота була якомога в одному стилі і справді одна одну доповняла»¹.

У цьому ж листі Леся Українка, пишучи про свій намір дати обробки народних казок для дітей, зазначає, що вона прагнула б вносити до них ліричні елементи, бо їй «чиста епіка мало вдається». Вірші, написані поетесою для дітей, показують, що вона прагнула викликати у малят такі враження і почуття, які накладали б відбиток на подальші вчинки людини, на її думки. Життєрадісність, жадоба пізнання, благородство вчинків — такі моральні принципи прагнула прищеплювати своїм малим читачам поетеса. Водночас вона знайомила їх з окремими сторонами народного життя.

Майстерно написано вірш «Вишеньки». Тема його близька малим читачам, бо взята з життя дітей. Яскраво змальовано невеликий епізод: діти в саду біля вишневого деревця. З доброзичливою іронією, з почуттям ніжності до малят, співчуваючи їм, зображує поетеса невдачу хлопчика і дівчинки, які не змогли зрвати вишні. Дуже виразно показано силу дитячого бажання: вони і «скачуть», і «простягають рученята», і «мало не плачуть» — так хочеться їм дістати вишні.

Ой раді б зрвати,
Та годі дістати!

¹ Леся Українка, Твори в десяти томах, т. 10, стор. 134.

Разом з тим дітям і досадно, що так високо, так недоступно ростуть вишні, які наче дражняться: «поблискують... у листі зелененькім», «ваблять очі діточкам маленьким».

Діти з докором запитують у вишень, ніби скаржачись на те, що так високо вирости вишні, а ті відповідають з іронією:

Якби зросли низесенько,
Чи то ж би доспіли?

У діалозі між дітьми і вишнями використано художні засоби народної пісні: звернення, повторення, форма запитання й відповіді, олюднення рослин:

Ой вишеньки-черешеньки,
Червоні, спілі,
Чого ж бо ви так високо
Вирости на гіллі?¹

Леся Українка писала твори для дітей різного віку. Враховуючи психологічні і вікові особливості дітей, письменниця створює поезії, які мали пізнавальне і виховне значення. Так, наприклад, вірш «Т і ш с я, д и т и н о, п о к и щ е м а л е н ь к а» є спробою в дохідливій формі сказати дитині дуже важливі думки, вести з нею серйозну розмову. Двічі у вірші повторюються рядки:

Крила не втинай сизокрилій голубці,
Хай вона вільно літа!

Ці рядки, як і весь вірш, пройняті почуттям гуманності, ворожістю до того, що людину поневолює, до того, що обмежує, робить її безкрилою. Здатність до сміливої мрії прикрашає й звеличує людину. І треба вміти зберегти високу мрію і високі поривання, протиставити перешкодам незламну мужність і загартованість. Людина, як птиця, мусить бути сміливою, безстрашною:

Йй не страшні були дикі простори,
Бескиди й хвилі морські,
Перелітала найвищії гори,—
Мала крильцята прудкі².

¹ Леся Українка, Твори в десяти томах, т. 1, стор. 107.

² Там же, стор. 105.

Леся Українка — співець мужності й боротьби — навчає дітей перемагати «журбу невсипущу», знаходити живуці й цілющі джерела, які дадуть насагу і впевненість у житті й боротьбі!

Близьким за ідеєю до вірша «Тішся, дитино...» є вірш «К о л и с к о в а» (з циклу «Сім струн»). Ніжна любов до дитини, турбота про її долю і материнські щирі почуття поєднані в ньому з закликом бути стійким і мужнім у сутичках з суворою долею, яка чекає на хлопчика в майбутньому. Життя сьворе, і поетеса відверто говорить про це. Але не для того, щоб породити у дитини настрій смутку і зневіри, а щоб гартувати в неї мужність і стійкість:

Сором хилитися,
Доли коритися;
Час твій прийде
З долею битися...¹

За формою вірш близький до народних колискових пісень. Мова його мелодійна, ритмізована, багато в ньому пестливих слів (*яснесенький, тихесенький, малесенький, дитинонько* та ін.).

Для дітей Леся Українка написала також кілька прозових творів. Вона зверталася до улюбленого дитьми жанру казки і в «Дзвінку» вмістила казки «Метелик» і «Біда навчить».

У казці «М е т е л и к» змальовано два контрастні образи: Лилик і Метелик. Байдужий до всього й самозадоволений Лилик «сидів тихо в своєму кутку, ні за чим він не жалкував, та нічого й не бажав, хіба тільки кутка ще темнішого, щоб міг сидіти там спокійно і ніколи того прикрого, разливого світла не бачити». Він усе спав. А Метелик поривався до світла і заради цього покинув свій льох. Хоч Метелик і згорів у полум'ї лампи, Леся Українка закінчує казку оптимістично:

А хіба ж розумніша була б його смерть, якби він навкі заснув у темнім льоху? Те світло спалило його,— але він рвався на простір! Він шукав світла!²

¹ Леся Українка, Твори в десяти томах, т. 1, стор. 93.

² Там же, т. 7, стор. 15.

Письменниця засобом алегорії звеличує високі поривання, здатність на рішучі вчинки й на самопожертву і протиставляє їх обивательському животінню.

Казка Лесі Українки «Біда навчить» має фольклорну основу. Вона починається традиційно: «Був собі горобець...»; дійові особи твору, птахи, розмовляють по-людському, як у народних казках про тварин. Сюжет ділиться на окремі епізоди, у кожному з них зображено зустріч горобця з іншими птахами: куркою, зозулею, гавою, сорокою та ін. Головне місце в казці належить діалогу, написана вона виразною народною мовою,— і це зближує твір Лесі Українки з народною творчістю. Але в казці «Біда навчить» багато і своєрідного. Дуже дотепно, з тонким гумором розкриває письменниця засобом діалога характерні особливості кожної з дійових осіб. Так, із слів курки видно, що вона дуже переобтяжена турботами, дбає лише про своїх курчат, а до всього іншого їй байдуже. На прохання горобчика навчити його розуму вона відповідає:

— Е, ні! — вибачай, серденько! Маю й без тебе клопоту доволі,— он своїх діточок чималенько, поки то всіх до ума довести! Шукай собі інших учителів!

Це мова заклопотаної своїми родинними турботами курки, вірніше — квочки.

Зовсім інакше відповіла горобцю бездітна зозуля:

...Як у мене свого клопоту нема, то чужого я й сама не хочу! От, не мала б роботи, чужих дітей розуму вчити! Се не мое діло!..

Або ось що сказала гава, коли горобчик попросив її:

— Чи не можете, дядиночко, мене розуму навчити?
— Та ні, синочку, я й сама його не маю...
Я до того розуму не дуже, бог з ним!

А сердита сова, сон якої потривожив горобчик удень, сказала:

— Горобець? Який горобець? Не бачу! Чого притирився? І яка вас лиха година по днівє носить? Осе напасть! І вдень не дадуть заснути!¹

¹ Леся Українка, Твори в десяти томах, т. 7, стор. 21—25.

Так через мову персонажів дуже влучно характеризуються своєрідні риси, вдача, настрої кожного з них. У діалозі немає традиційного казкового повторення одних і тих же речень, навпаки, не лише кожна птиця відповідає по-різному залежно від своїх природних особливостей, але й горобчик, у якого єдина мета — навчитися розуму, кожного разу теж по-різному звертається до птахів, по-різному їх величає, не однаково починає розмову. Так, до курки він звертається: «Пані матусю!», до зозулі: «Тіточко, що я вас прошитиму!», гаву називає дядиною, сову — «моя пані», а сороку — панянкою. Горобчик дуже чемний, уважливий, але, коли треба, уміє й дати відсіч. На пораду сороки вчитися красти, як вона, горобчик з обуренням відповів: «— А бодай тобі заціпило, скреготухо!.. Цур тобі!»

«Біда навчить», як більшість народних казок про тварин, «однією бровою підморгує на людей», тобто через образи птахів Леся Українка засуджує різні пороки, властиві людям, утверджує позитивні моральні якості.

Казка Лесі Українки повчальна. Вона навчає малих читачів цінувати досвід, мудрість, не боятися труднощів, долати їх, жити в злагоді з товаришами, сумлінно працювати.

Ілюстрація
худ. В. Литвиненка до
казки Лесі Українки
«Біда навчить».

Творчість Лесі Українки, пройнята світлими почуттями, будить у дітей думку, сприяє розвиткові кращих почуттів і розвиває їх естетичні смаки. Вона не втратила свого значення і в наші дні. Вона заслуговує на те, щоб бути надбанням радянських дітей.

** *

Твори українських письменників дожовтневого періоду, написані для дітей, стали улюбленим читанням радянської дітвори і відіграють важливу роль у вихованні підростаючих поколінь.

Вступ

Велика Жовтнева соціалістична революція визволила народи царської Росії від соціального й національного гноблення, відкрила їм шлях до вільного, щасливого життя.

Радянська влада створила всі умови для культурного зростання трудящих. Вона підняла до активної творчої праці мільйонні маси раніше гноблених, створила всі необхідні умови для всебічного розвитку їх талантів і здібностей, поклала початок новій, радянській літературі.

Разом з усією радянською літературою створювалась і розвивалась на ґрунті нашої соціалістичної дійсності і література для дітей.

Сприймавши всі кращі надбання дитячої літератури до жовтневого періоду, радянські письменники повели активну боротьбу за якісно нову дитячу літературу, головним змістом якої стали героїчна боротьба трудящих за перемогу Великої Жовтневої соціалістичної революції, утвердження нового, соціалістичного ладу, боротьба радянських людей за світле майбутнє — комунізм.

Соціалістична за змістом і національна за формою радянська дитяча література активно і неухильно допомагає партії й державі виховувати молодь у дусі радянського патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму, в дусі відданості ідеям комунізму, справі Комуністичної партії і народу.

Радянська дитяча література, як і вся література народів СРСР, розвивається в братній співдружності соціалістичних націй. На Україні люблять і шанують твори для дітей російських письменників М. Горького, В. Маяковського, А. Гайдара, К. Чуковського, С. Михалкова, С. Маршака, М. Пришвіна, А. Барто; білоруських — Янки Купали, Я. Коласа, А. Куляшова; грузинського письменника Г. Леонідзе; вірменського — О. Туманяна; казахського — Д. Джабаєва; таджицького — М. Міршакара та ін. В усіх республіках Ра-

дяньського Союзу великою популярністю користуються дитячі твори українських радянських письменників П. Тичини, А. Головка, М. Рильського, О. Копиленка, Н. Забіли, О. Іваненко, М. Трублаїні, О. Донченка, П. Воронька і багатьох інших.

Радянська дитяча література являє собою один з передових загонів усієї багатонаціональної літератури СРСР. У своїх творах для дітей радянські письменники ставлять і розв'язують найактуальніші проблеми соціалістичного будівництва. Молодому читачеві вони правдиво і широко розкривають різні сторони нашої дійсності і життя трудящих за кордоном і своєю творчістю сприяють всебічному вихованню культурних, освічених будівників комуністичного суспільства.

Створювана зусиллями кращих майстрів художнього слова, дитяча література за роки Радянської влади виросла і зміцніла. Підвищився її ідейно-художній рівень. Письменники дали молодому читачеві цікаві твори про дітей — учасників громадянської війни («Пилипко» і «Червона хустина» А. Головка, «Юрко» О. Копиленка, «Малий партизан» П. Панча та ін.). З глибоким хвилюванням діти читають твори про юних учасників боротьби нашого народу проти німецько-фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної війни («Школа» О. Іваненко, «Допит» О. Копиленка, «Петрусь і Гапочка» і «Серед руїн» Ю. Яновського, «Після бою» П. Панча та ін.).

У багатьох книгах відображено щасливе дитинство радянських малят, показано їх дозвілля і навчання в школах, взаємини в сім'ї і в дитсадку, в колі своїх ровесників («Веселі малюки» й «Про дівчинку Маринку» Н. Забіли, «Веселі школярі» В. Бичка, «Мої ляльки» І. Неходи, «Мій квітник» М. Познанської тощо).

Українські радянські письменники в своїх творах не лише відображають щасливе життя дітей Країни Рад, а й прищеплюють їм трудові навички. Багато чудових образів дітей, що люблять працю, готують себе до серйозної роботи в майбутньому, створили поети Н. Забіла, П. Воронько, М. Стельмах, В. Ладижець, прозаїки О. Іваненко, О. Копиленко, О. Донченко, Ю. Збанацький.

Гумористичні оповідання Остапа Вишні, віршовані смішинки-веселинки Грицька Бойка, сповнені іскристого гумору вірші Івана Неходи, Платона Воронька, Марії Познанської

принесли багатомільйонному маленькому читачеві щасливі хвилини радості і сміху.

Для дошкільнят за роки Радянської влади створено також немало чудових фантастичних казок («Івасик-Телесик» і «Дударик» П. Тичини, «Про дівчинку Наталочку і сріблясту рибку» і «Мандрі Закомарика» М. Трублаїні, «Великі очі» О. Іваненко, «Чотири вітри» П. Воронька та ін.), казки про природу («Хатинка на ялинці» і «Бджолина перемога» Н. Забіли, «Куди літав журавлик» та «Лісові казки» О. Іваненко).

Основні етапи розвитку радянської дитячої літератури

Перші роки після перемоги Великої Жовтневої соціалістичної революції в історії радянської літератури були надзвичайно складними і напруженими. Саме в цей період відбувалась ломка всього соціального ладу колишньої Російської імперії. В країні точилася запекла боротьба проти іноземних інтервентів і внутрішньої контрреволюції. У ці ж роки починає зароджуватись радянська література, в тому числі і дитяча література, яка згодом стала одним із засобів комуністичного виховання підрастаючого покоління.

У винятково складних умовах життя молодій державі було прийнято цілий ряд заходів, спрямованих на створення книг для дітей. Уже в 1918—1919 рр. в російському видавництві «Народно-школьня бібліотека» виходять твори для дітей В. Короленка, М. Горького, О. Серафимовича та ін.

У 1918 р. В. Маяковський запропонував літературному відділові Наркомосу Росії видати його збірку віршів «Для детков». Сюди поет мав намір вмістити поезії «Вітівки хмаринки», «Казка про червону шапочку» і «Інтернаціональна байка». Правда, з цілого ряду причин ця збірка Маяковського не вийшла у світ, і вірші пізніше були надруковані в інших збірниках. Проте заслуговує на увагу сам намір поета.

17 лютого 1918 р. газета «Правда» друкує статтю «Забута зброя», в якій з усією серйозністю вказувалось на роль дитячої літератури у вихованні підрастаючого покоління, підкреслювалося, яка велика потреба у створенні нової, радян-

ської дитячої книги. «Дитяча книга, як важлива зброя виховання,— говорилося в статті,— повинна дістати найширше розповсюдження. Але разом з тим те, чим зараз користуються наші діти, мусить бути очищене від отрути, бруду і сміття. На обов'язку ж держави лежить подальше і невідкладне при тому забезпечення дітей новими книгами»¹.

Неоціненне значення для розвитку дитячої літератури цього періоду, як і в наступні роки, мала історична промова В. І. Леніна на III з'їзді Російської Комуністичної Спілки Молоді 2 жовтня 1920 р. В. І. Ленін, звертаючись до молоді, підкреслював, що пролетарську культуру можна збудувати, лише критично засвоївши класичну спадщину, засвоївши все, створене людською думкою протягом віків.

У створенні дитячої літератури в роки громадянської війни важливу роль відіграв О. М. Горький. Його справедливо вважають основоположником радянської дитячої літератури. За ініціативою Горького було засновано перший радянський дитячий журнал «Северное сияние» (1919—1920). Перед редакцією цього журналу О. М. Горький поставив завдання об'єднати кращі сили письменників, що пишуть твори для дітей, дати молодому читачеві книги, які б жваво відгукувалися на важливі події радянської дійсності, книги, які допомагали б читачам осмислювати минуле і сучасне. У цьому журналі Горький надрукував і свої казки «Яшко» та «Випадок з Євсейкою».

В ці роки О. М. Горький друкував свої твори для дітей також і в інших журналах та збірниках. Зокрема в збірнику «Ялинка» (1918) він вмістив жартівливу казку «Самовар» та «Казку про Іваночка-дурника».

В Пєтрограді у 1919 р. певний час виходив журнал «Красные зори», в якому друкувались оповідання й вірші для дітей. У Новоросійську письменники Ф. Гладков і Г. Фіш видавали альманах «Красная звездочка»; в ньому друкувались оповідання й нариси про життя радянських дітей.

У роки громадянської війни робила свої перші кроки і українська дитяча література. Для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку з'явилися поезії Павла Тичини «Хор лісових дзвіночків», «А я у гай ходила» (вміщені у збірці

¹ Див.: Л. Конон, Детская литература в годы гражданской войны, М., Детгиз, 1953, стор. 28—29.

«Сонячні кларнети», 1918). Інші поезії П. Тичини — «На майдані», «Як упав же він» — хоч і не були адресовані дітям, але, здобувши широке визнання у народі, стали улюбленими творами і в дітей. Їх вивчали в школі, виконували в дитячих хорах, декламували на дитячих ранках і вечорах в дні революційних свят.

У період відбудови народного господарства та соціалістичної індустріалізації нашої країни Комуністична партія Радянського Союзу вимагала від письменників посилити увагу до питань дитячої літератури і дитячого читання. XIII з'їзд партії виніс спеціальне рішення, в якому говорилося: «Треба приступити до створення літератури для дітей під пильним контролем і керівництвом партії з метою посилення в цій літературі моментів класового, інтернаціонального, трудового виховання. Зокрема, розгорнути справу видання піонерської літератури»¹.

Важливим заходом у справі поліпшення комуністичного виховання дітей в період відбудови було створення у 1922 р. піонерської організації. Для піонерів і школярів у ці роки видаються дитячі журнали й газети. У Росії починають виходити журнали «Мурзилка», «Искорка», «Еж», «Пионер» та газета «Пионерская правда», на Україні — журнали «Червоні квіти», «Октябрьские всходы», «Більшовиченята», «Жовтень» та газета «На зміну».

У середині 20-х років на сторінках газет і журналів розгорілася дискусія навколо питань розвитку дитячої літератури, її жанрів. Певна частина критиків-педагогів стала заперечувати потребу у використанні усної народної творчості, жанру казки, фантастики та гумору в дитячій літературі, вважаючи їх породженням буржуазної епохи. Н. К. Крупська і О. М. Горький дали гідну відповідь цим «критикам» і стали на захист улюблених дитьми жанрів фольклору — казок, фантастичних та гумористичних творів.

У своїх статтях «Ще про грамотність», «Про казки», «З доповіді про дитячу літературу» та ін. М. Горький переконливо довів величезне значення тих жанрів, які сприяють розвитку уяви у дітей, тобто казки, романтичної повісті і наукової фантастики.

¹ КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК, ч. II, К., Держполітвидав УРСР, 1954, стор. 60.

У кращих творах дитячих письменників цього періоду («РВР» А. Гайдара, «Червоний бакен» С. Григор'єва, «Пилипко» і «Червона хустина» А. Головка) відтворено героїзм дітей трудящих в роки громадянської війни. Подвиги молодих героїв — Дімки з повісті «РВР» А. Гайдара і Пилипка з однойменного оповідання А. Головка — це хвилюючі сторінки з історії громадянської війни, якими безмежно захоплювався і захоплюється юний читач.

Дитячі бібліотеки поповнилися багатьма книгами на теми морального виховання дітей: про школу, труд, дитячий колектив. Цим важливим проблемам присвятили свої твори російські письменники В. Маяковський («Ким бути?», «Кіньогонь»), С. Маршак («Пожар»), українські письменники А. Головка («Інженери»), С. Васильченко («Авіаційний гурток»), О. Копиленко («Друзі»).

Кожен з цих письменників по-своєму розкриває тему, але в творах їх є й багато спільного. Це, зокрема, прагнення показати захоплення радянської дівчороби виробничими процесами, відобразити велике виховне значення радянської школи у прищепленні дітям трудових навиків, потяг малят до техніки і технічних знань.

В оповіданні «Інженери» А. Головка, проникаючи глибоко у внутрішній світ молодого героя, відображає колективний труд учнів із дитбудинку на спорудженні водокачки, потрібної для зрошування городу.

Розповідаючи про працю дітей, А. Головка малює чарівну картину літнього ранку, яка так імпонує душевному настрою героїв:

Ще сивіли роси на гичці картоплі, на капусті, на бур'янах попід парканом. А сад білий, в цвіту, рожево забарвився: сходило сонце. І на шибках дитячого будинку сонце поклато червоні мазки.

Автор щиро співчуває своїм героям, він закоханий у їх натхненну працю і пише про них тепло, задушевно. Окремі місця твору — справжня поезія в прозі:

В берегах зелених — шум. Аж луна понад водою розлягається. Лунко дзвенять дитячі голоси. Ляскають праники — жінки полотно вибивають. І полотно на зеленій траві стьожками довгими розстелено — білється на сонці.

На косі піщаній, трохи ближче до мосту, діти так і вкрили її, мов квіти рожеві.

В українській дитячій поезії цього періоду вперше було створено образ В. І. Леніна («Сон», «Колискова», «Траурний марш» В. Сосюри).

З віршами для дітей дошкільного віку успішно виступали в ці роки Ю. Будяк та О. Донченко. Віршовані утішки, пестушки, смішинки та пісні-ігри Ю. Будяка, що увійшли до збірок «Маленьким діткам» (1927), «Зозуля-регедзуля» (1928) і «Співаночки-стьожечки» (1929), як і віршовані оповідання з книг О. Донченка «Півень у звіринці», «На пасіці», «Про kota-воркота» (1928), користувалися популярністю у малят.

У 20-ті роки значних успіхів у своєму розвитку досягає і дитяча драматургія. Для дитячих театрів та гуртків шкільної художньої самодіяльності С. Васильченко інсценізує свої оповідання «Свекор» і «Червоний вечір», а В. Минко — оповідання А. Головка «Червона хустина» («Ой у полі жито»). З'являються й оригінальні дитячі п'єси: «По зорі» (1925) В. Гжицького, «Пастушкові пригоди» (1927) В. Минка.

У боротьбі за комуністичну партійність дитячої літератури та її ідейно-художнє зростання в цей період велику роль відіграла постанова ЦК ВКП(б) від 23/VII 1928 р. «Про заходи до поліпшення дитячої та юнацької преси». В цій постанові вказано було на істотні недоліки дитячої літератури:

«Негативними сторонами дитячої книжки все ще є: незадовільність висвітлення і прямий обхід соціальної теми... сухість викладу і відсутність привабливої, живої фабули, зловживання тенденційною агіткою».

У постанові було визначено завдання дитячої літератури — сприяти «вихованню дітей в дусі колективізму та інтернаціоналізму...»¹. Цей важливий документ сприяв згуртуванню сил дитячих письменників, націлював їх на оволодіння великим вченням марксизму-ленінізму.

Великі соціально-економічні перетворення зумовили і бурхливий розвиток культури, науки і освіти. Комуністична партія поставила важливе політичне завдання — піднести культурний рівень трудящих мас. У цей період в нашій країні швидко зростає сітка початкових і середніх шкіл, збільшується

¹ КПРС про комсомол і молодь, К., «Молодь», 1958, стор. 189—191.

кількість бібліотек. У 1930 — 1932 рр. ЦК партії видає ряд постанов про школу, піонерську організацію і про дитячу літературу. Визначаючи основні завдання у справі комуністичного виховання підростаючого покоління, ЦК партії в своїх рішеннях звертає увагу також на поліпшення ідейного і художнього рівня творів для дітей.

Згідно з постановою ЦК ВКП(б) від 23/IV 1932 р. «Про перебудову літературно-художніх організацій» водночас із створенням Всесоюзної спілки та республіканських спілок письменників було створено і секції дитячих письменників. У квітні 1934 р. в Харкові відбулася Всеукраїнська партнарада в справі дитячої літератури; на ній з доповіддю «Завдання дитячої літератури на сучасному етапі соціалістичного будівництва» виступив В. Затонський. З промовама на нараді виступили П. Панч і О. Донченко. У доповіді В. Затонського було проаналізовано стан української дитячої літератури, вказано на відсутність творів на інтернаціональну тему, відсутність хороших дитячих п'єс і особливо творів про нашого сучасника. Промови П. Панча і О. Донченка в основному були присвячені специфіці дитячої літератури.

На I Всесоюзному з'їзді радянських письменників у 1934 р., з ініціативи О. М. Горького, письменник С. Я. Маршак виголосив доповідь «Про велику літературу для малих». У виступі М. Горького на з'їзді письменників були поставлені найактуальніші проблеми дитячої літератури.

На цьому з'їзді з промовою про українську дитячу літературу виступила Н. Л. Забіла. Вона відзначила досягнення в творчості українських письменників, які пишуть для дітей, і вказала на недоліки, що гальмували розвиток дитячої літератури.

За рішенням ЦК партії у 1933 р. в РРФСР було створено видавництво дитячої літератури «Детгиз», а в 1934 р. на Україні — «Дитвидав».

Пожвавлюється робота дитячих журналів. З 1931 р. на Україні починають виходити журнали «Піонерія» (раніше називався «Червоні квіти»), «Весела бригада», «Знання та праця», «Жовтень» (для молодшого шкільного віку) і «Тук-тук» (для дошкільнят).

У 30-х роках дитяча література поповнюється кращими творами російських письменників: М. Пришвіна («Звір бурдук»), В. Катаєва («Чарівна квіточка»), О. Толстого

(«Золотий ключик, або пригоди Буратіно»), К. Паустовського («Кара-Бугаз»). На Україні активно працюють письменники Н. Забіла, І. Нехода, В. Бичко, М. Пригара, В. Владко, О. Донченко, О. Іваненко, М. Трублаїні. З дитячими творами і в цей період продовжують виступати представники літераторів старшого покоління — П. Тичина, М. Рильський, В. Сосюра, І. Микитенко, П. Панч, О. Копиленко.

Провідними темами в дитячій літературі цих років були тема соціалістичного будівництва та участь у ньому молоді («Війна з Дніпром» С. Маршака, «Дальні краї» А. Гайдара, «Тракторобуд» Н. Забіли, «Вугільні бригади» Я. Гримайла), організації і зміцнення колгоспів («Ударний загін» О. Донченка, «Товариш урожай» М. Пригари), тема дружби дітей («Школа над морем» О. Донченка, «Секрет» О. Копиленка, «Черемиш — брат героя» Л. Кассіля).

Борючись за утвердження методу соціалістичного реалізму в дитячій літературі, письменники успішно працювали і над створенням образу нового позитивного героя (дитини чи юнака), показували народження нових, соціалістичних ідеалів у нашої молоді. Ця тема розроблялася як на матеріалах Великої Жовтневої соціалістичної революції і громадянської війни («Син Таращанського полку» П. Панча, «Повість про Петра Рубанта» М. Сказбуша), так і на матеріалах про життя й побут радянських воїнів («Червона Армія» М. Пригари, «Особлива Далекосхідна» О. Донченка, «Хусточка червона із каймою» І. Неходи).

Успішному зростанню дитячої літератури цього періоду сприяли стаття Н. К. Крупської «Дитяча книга — могутнє знаряддя соціалістичного виховання», статті М. Горького «Про казки», «Про теми», «Про безвідповідальних людей і про дитячу книгу наших днів» та А. С. Макаренка «Стиль дитячої літератури». У цих статтях розглядалися актуальні питання про зміст і форму дитячої літератури, визначались ті напрямки, по яких вона мусить іти. У статті Н. К. Крупської було поставлено питання про комуністичне спрямування творів дитячої літератури, про завдання дитячих письменників через твори прищеплювати дітям матеріалістичний світогляд. Крупська піддала критиці спроби окремих дитячих письменників лакувати дійсність, вказувала на потребу вести боротьбу за краще художнє оформлення книг для дітей.

У 30-х роках інтенсивно розвивається жанр казки. Характерною ознакою більшості казок було те, що письменники намагались пов'язати їх зміст з подіями сучасного життя, втілювати в казках нові моральні та естетичні ідеї. В жанрі казки успішно виступали К. Чуковський («Мийдодір»), В. Каверін («Про Митька і Машу»), Н. Забіла («Хатинка на ялинці», «Казка про півника та курочку і про хитру лисичку»), О. Іваненко («Великі очі», «Кисличка», «Джмелик»), М. Трублаїні («Мандри Закомарика»), А. Шиян виступив з казкою-п'єсою «Івасик-Телесик».

З цікавими віршованими оповіданнями й казками для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку виступила Н. Забіла (збірки: «Веснянки» — 1937, «Дві дівчинки» — 1939, «Нам весело жити» — 1940, «Приспівки» — 1941). У своїх віршах поетеса щиро й натхненно розповідає дітям про насолоду від праці, ознайомлює дітей з природою.

Про чудові картини вітчизняної природи, про життя птахів, звірів і комах, а також про радісне, щасливе життя радянських дітей розказали малим читачам О. Копиленко в збірці оповідань «В лісі», О. Іваненко в «Лісових казках», В. Бичко в книзі поезій «Я хоч невеличка», І. Нехода в збірці «Моя книжка».

Радянська дитяча література цього періоду помітно виросла. Вийшло в світ чимало творів, в яких відображено кипуче життя і діяльність радянських дітей і молоді. В літературу прийшли нові письменники: С. Михалков, Є. Чарушин, М. Трублаїні, В. Бичко, І. Нехода, М. Пригара, В. Владко й ін.

Оволодіваючи методом соціалістичного реалізму, використовуючи досвід кращих письменників, що пишуть для дорослих, дитячі письменники в цей період домоглися значних успіхів: розширилась тематика їх творів, збагатилась їх жанрова різноманітність. У багатьох творах для дітей (прозі, поезії і драматургії) створено образ молодого героя — радянського школяра, піонера, комсомольця, активного учасника боротьби за честь і незалежність Батьківщини, будівельника нових фабрик і заводів, сміливого і самовідданого патріота («Тимур і його команда» А. Гайдара, «Велике протистояння» Л. Кассіля, «Школа над морем» О. Донченка, «Шхуна «Колумб» М. Трублаїні та ін.).

У ці роки значно піднісся художній рівень творів для дітей. Письменники створили ряд типових образів молодих героїв. Композиційна побудова переважної більшості книг стала стрункішою, мова творів виразнішою, зникли штампи і сухість, спрощенство і одноманітність, що були характерні для ряду дитячих творів попередніх періодів.

У грізні роки Великої Вітчизняної війни радянського народу проти німецько-фашистських загарбників роль дитячої літератури у вихованні в нашій молоді почуття патріотизму і дружби народів зростає ще більше. Комуністична партія і Радянський уряд поставили перед письменниками завдання з допомогою художнього слова виховувати в людей, особливо у підростаючого покоління, мужність і героїзм, безстрашність, самовідданість і віру в нездоланність нашого народу, виховувати почуття радянської національної гордості і ненависті до німецько-фашистських загарбників.

Багато дитячих письменників брали безпосередньо участь у боротьбі з ворогом на фронтах Великої Вітчизняної війни і в тилу ворога — у партизанських загонах. Письменники А. Гайдар, М. Трублаїні, Б. Івантер, Г. Замчалов і М. Гершензон полягли на полі бою смертю хоробрих.

У роки Великої Вітчизняної війни в дитяче читання широко входили твори, що їх писали для дорослих читачів, — публіцистика, нариси й оповідання О. Толстого, І. Еренбурга, М. Тихонова, Б. Горбатова, В. Василевської, О. Корнійчука, М. Бажана, Ю. Яновського та ін.

Для молоді і юнацтва у 1942 р. був виданий збірник віршів, оповідань і статей під назвою «Радянським дітям». Він відкривався патріотичним твором О. Толстого: «Фашизм буде знищений». Розповідаючи історію поневолення гітлерівцями ряду країн Європи, наводячи факти фашистських звірств, О. Толстой закликав радянську молодь і дітей віддати всі свої сили на боротьбу з озвірілим фашизмом, одностайно піднятися на захист своєї Батьківщини, її священних рубежів.

Із рядів діючої армії письменниця В. Василевська прислала до збірника послання «Маленькому громадянину моєї Вітчизни», в якому закликала дітей сумлінно вчитися, щоб бути готовими в разі потреби замінити старших.

Форма послання і заклику властива була також і творам інших письменників. До такої форми звертається, наприклад,

А. Гайдар у нарисі «Війна і діти». Письменник з великою вірою воїна-патріота пророкував загибель німецькому фашизмові і закликав дітей і молодь трудитись у дні війни, щоб внести й свою частку в загальну перемогу. Він писав:

Минуть роки. Ви станете дорослими. І тоді в хорошу годину відпочинку після великої і мирної праці ви будете з радістю згадувати про те, що колись, у грізні дні для Батьківщини, ви не плуталися під негами, не сиділи згорнувши руки, а чим могли допомагали своїй країні в її тяжкій і дуже важливій боротьбі з людиноненависним фашизмом¹.

Письменник М. Трублаїні, що також перебував в діючих частинах Радянської Армії, пильно стежив за участю радянських дітей у боротьбі з іноземними загарбниками і збирався написати книгу про їх героїзм і подвиги в тилу ворога і на фронтах Вітчизняної війни. У статті «Війну з фашизмом веде весь радянський народ» він з великою гордістю писав про внесок радянських дітей у справу боротьби з ворогами: «Весь радянський народ — від найменшого до найстарших — бере найактивнішу участь у Великій Вітчизняній війні. Школярі прифронтового міста Г., дізнавшись, що при допомозі пляшок з палим червоноармійці знищують ворожі танки, зібрали тисячі порожніх пляшок. У місті Волчанську піонери за кілька днів зібрали півтори тонни кольорових металів для потреб оборонної промисловості».

У творах, написаних для дітей в роки Великої Вітчизняної війни, українські радянські письменники відображали героїчні подвиги радянського народу, який з честю витримав суворі випробування, мужньо боровся за свою честь і незалежність і переміг ворогів.

У кращих творах цього періоду — «Допит» і «Сонце» О. Копиленка, «Секретне завдання» та «У ворожому тилу» О. Донченка, «Пошта прийшла» і «Дочка» О. Іваненко, «Сирітка» П. Тичини, «Червоні галстуки» і «Після бою» П. Панча, «Петрусь і Гапочка», «Дівчинка у вінку» і «Школяр» Ю. Яновського, у збірці поезій «Дорогою війни» і поемі «Яринка» М. Пригари — оспівано воїнську доблесть, героїзм радянських людей на фронті і в партизанських загонах, показано трудові подвиги дітей у радянському тилу, змальовано палке почуття любові до Радянської Армії-визволительки.

¹ Аркадій Гайдар, Твори в чотирьох томах, т. 3, К., «Молодь», 1956, стор. 217.

Основною особливістю більшості творів дитячої літератури, написаних у роки війни, є те, що письменники не вишукували якогось особливого героя ані подій особливого масштабу. Їх герої — радянські діти в звичайних обставинах — у праці і боротьбі.

Ось дівчина Феня Кравченко з оповідання «Дівчинка у вінку» і хлопчик Іван Шевченко з оповідання «Школяр» Ю. Яновського. Це звичайні радянські учні, які прагнули мирно жити, працювати і вчитися. Феня мріє вивчитись на художницю, а Іван Шевченко ще й не задумувався над своєю майбутньою професією. Та обоє вони безмежно люблять свою Батьківщину і ненавидять фашистів.

Феня смілива і розумна, тому вона перехитрила німецьких шпигунів, затримала їх і передала в руки радянських органів. Іван, будучи заарештованим як партизан-розвідник, мужньо поводить себе серед ворогів.

Інші епізоди боротьби радянських дітей проти ворогів зображено П. Панчем в оповіданні «Після бою». Сміливі хлопчики Гриць і Тарас виводять з ладу німецький танк і допомагають радянським воїнам вистежити фашистів.

Про героїзм радянських дітей на фронті і в тилу писали В. Катаєв — «Син полку», С. Маршак — «Дітям Ленінграда», Л. Кассіль — «Звичайні хлоп'ята», С. Михалков — «Билиця для дітей». У цих різних за обсягом і жанровими ознаками творах російські радянські письменники правдиво відобразили суворі будні війни, показали, як діти-підлітки ділили тяжку долю дорослих. Важкі шляхи війни, жорстокі випробування, яких зазнали радянські діти, показав В. Катаєв у повісті «Син полку». Німецькі фашисти вбили рідних Вані Солнцева, і він, ставши сином полку, допомагає громити ворогів, проявляє героїзм і мужність як боець-розвідник.

Твори дитячої літератури часів Великої Вітчизняної війни мали і мають велике пізнавальне і виховне значення. В час війни вони допомагали радянським дітям правильно орієнтуватись у складній обстановці, пробуджували в дітей і юнаків палку любов до Батьківщини, виховували жагучу ненависть до ворогів і кликали до перемоги.

Кращі з цих творів і сьогодні не втратили своєї цінності. Вони збуджують ненависть до всіх і всіляких паліїв нової світової війни. Ці твори залишаються цінною художньою па-

м'яткою про героїчні подвиги радянської молоді в грізні роки боротьби з німецько-фашистською навалою.

Перемога радянського народу у Великій Вітчизняній війні показала не лише перевагу Збройних Сил Радянської країни, а й перевагу соціалістичної ідеології над ідеологією буржуазною. Ця перемога зумовила небувале піднесення творчих сил нашого народу, гаряче прагнення його скоріше залікувати рани, нанесені війною, і підготувати ґрунт для розгорнутого будівництва комунізму в СРСР.

Комуністична партія і Радянський уряд у післявоєнні роки приділяють велику увагу дитячій літературі. У післявоєнний час поступово поновлюються видання всіх дитячих журналів і газет, що виходили до Великої Вітчизняної війни, а також відкриваються і деякі нові. На Україні, зокрема, почав виходити журнал «Барвінок». У післявоєнні роки розширилась діяльність Всесоюзного видавництва дитячої літератури «Детгиз» (зараз «Детская литература»), а на Україні «Дитвидав» (тепер «Веселка»).

Посилилась увага і до науково-дослідної роботи в галузі літератури для дітей і юнацтва. Питанням створення книг для дітей і пропаганди дитячої літератури тепер займаються не лише Спілка письменників СРСР та республіканські спілки, а й Академія педагогічних наук РРФСР, Всесоюзне та республіканські дитячі видавництва, Інститут літератури ім. О. М. Горького АН СРСР, Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. Для вивчення і пропаганди дитячої книги створено в Москві і Ленінграді спеціальні Будинки дитячої книги. Систематично кожного року по всіх містах і селах нашої країни проводяться тижні дитячої книги, літературні читання тощо.

З січня 1966 р. виходить у світ журнал «Детская литература» — літературно-критичний і бібліографічний щомісячник.

Питання про роль дитячої літератури у вихованні молоді ставилось на XI з'їзді ВЛКСМ та на VII Пленумі ЦК ВЛКСМ, який відбувся у 1950 р. Відзначаючи велике виховне значення дитячої літератури, XI з'їзд ВЛКСМ у резолюції на доповідь «Про роботу комсомолу в школі» закликав письменників «створювати нові високоідейні, по-справжньому художні твори, що виховують у школярів високі моральні якості, розкривають мудрість політики великої Комуністичної

партії, прославляють нашу Соціалістичну Вітчизну, розкривають мужність і героїзм радянських людей»¹.

У березні 1950 р. відбувся XIII пленум правління Спілки письменників СРСР, присвячений проблемам розвитку дитячої літератури. На цьому пленумі з доповіддю «Про сучасний стан і деякі питання розвитку дитячої літератури» виступив К. Симонов, співдоповідь про українську дитячу літературу виголосив О. Корнійчук. Пленум прийняв резолюцію «Про стан і завдання розвитку дитячої літератури», в якій було відзначено досягнення радянської літератури і визначено її найближчі завдання. У резолюції сказано, що «розв'язання великих виховних завдань, які стоять перед дитячою літературою, і посилення її ідейно-художнього впливу на читачів можуть бути здійснені тільки при умові дотримання в дитячій літературі принципів більшовицької партійності і створення справді творчої атмосфери критики і самокритики, що виключає найменші прояви сімейності і приятельського підходу в оцінці літературних творів»².

Питанням розвитку дитячої літератури в СРСР були присвячені скликана в 1952 р. спільна наукова сесія Академії педагогічних наук і Міністерства освіти РРФСР та нарада дитячих письменників, організована за ініціативою ЦК ВЛКСМ і правління Спілки письменників СРСР. Ці питання розглядалися також на нарадах дитячих письменників України у вересні 1948 р. та в квітні 1952 р. На II і III з'їздах письменників України, а також на II Всесоюзному з'їзді письменників були виголошені співдоповіді про дитячу літературу.

Післявоєнні роки ознаменувались значним поповненням лав дитячих письменників, збагачених життєвим досвідом, авторами, які пройшли славний шлях боротьби і перемог нашого народу. В дитячу літературу прийшли колишній командир партизанського з'єднання Герой Радянського Союзу Ю. Збанацький, учасник легендарного партизанського рейду підричник П. Воронько, вчителі М. Прилежаєва і Ф. Вигдорова. У різні роки післявоєнного періоду приходять у дитячу

¹ Резолюции и документы XI съезда ВЛКСМ, М., «Молодая гвардия», 1949, стор. 38.

² Постанова XIII пленуму правління Спілки радянських письменників СРСР, 1950. Див.: «О детской литературе», М., Деггиз, 1950, стор. 426.

літературу й інші письменники: Б. Чалий, М. Познанська, Г. Бойко, В. Ладижець, Г. Демченко й ін.

Серед творів для дітей післявоєнного періоду зустрічаються книги найрізноманітніших жанрів і видів: романи, повісті, оповідання, поеми, пісні, балади, казки, драматичні твори. Вони адресовані читачам різного віку — старшокласникам, дітям середнього дошкільного віку, молодшим школярам і дошкільнятам.

Значна частина творів, написаних після війни, присвячена зображенню героїзму радянських людей, особливо молоді й дітей, на фронтах Великої Вітчизняної війни та в партизанських загонах. Це «Перемога» Є. Трунєвої, «Салют» З. Александрової, «Таємниця Соколиного бору» Ю. Збанацького, «Київська соната» Ю. Яновського, «Три щастя» П. Воронька, «Зорі на верховині» А. Турчинської, «Сашко» Л. Смілянського, «Валя Котик» М. Познанської.

У повісті «Таємниця Соколиного бору» Ю. Збанацький розповідає про героїчні подвиги піонерів Мишка, Василька, Тимка, Софійки, які в тяжкі дні німецько-фашистської окупації разом з дорослими радянськими підпільниками (командиром партизанського загону Іваном Павловичем Сидоренком, вчителькою Іванчук, комісаром Горським) ведуть нещадну боротьбу з ворогом. Кожен з розділів повісті проїнятий героїчним пафосом боротьби. Майстерно змальовано картини бою, життя в партизанському таборі, розвідку Тимка і Софії. В образах Василька, Мишка, Тимка, Софії відтворено ті риси, які визначають характер молоді нашого часу. Про діяльність партизанів Ю. Збанацький написав і свої дві наступні повісті — «Лісова красуня» і «Між добрими людьми».

З творами Ю. Збанацького перегукується повість Л. Смілянського «Сашко». Основне місце в ній приділяється показу формування характеру радянського юнака в умовах боротьби з німецько-фашистськими загарбниками.

Колись недисциплінований школяр, шибайголова Сашко, переживши лихоліття німецької окупації і проявивши неабияку мужність у боротьбі з ворогом, після війни стає одним із кращих учнів. Образ Сашка Л. Смілянський подає в розвитку, у зростанні, глибоко розкриває зміни у характері хлопця.

Великий знавець дитячої психології, Ю. Яновський в оповіданні «Київська соната» створив образи юних героїв

боротьби з ворогом у роки Великої Вітчизняної війни — Волі і Фелікса.

Однією з провідних тем у післявоєнній дитячій літературі є тема праці і трудового виховання. Цій широкій і актуальній темі в післявоєнний час присвятили свої твори О. Мусатов («Стожари»), Л. Воронкова («Село Городище»), Н. Забіла («Наша Батьківщина»), І. Нехода («Хочу бути таким, як тато»), О. Донченко («В колгоспі», «Сад»), М. Познанська («На рідній землі»), Ю. Збанацький («Літо в Соколиному»), М. Стельмах («Жнива», «Колосок до колоска»).

«Наша Батьківщина» Н. Забіли — це віршована розповідь про неосяжні простори Радянської країни. Провівши молодого читача дорогами Вітчизни, письменниця робить висновок про те, що немає в світі більшої, багатшої і кращої землі, ніж наша радянська.

Життю післявоєнного колгоспного села, творчій праці радянських людей, а також участі в цій праці дітей присвячена книга М. Познанської «На рідній землі». Вона не лише захоплює описом подій і фактів, а й виховує в дітей любов до праці. Ідеєю прославлення творчої праці пройняті також поезії М. Стельмаха (збірки «Жнива» — 1951 і «Колосок до колоска» — 1952). Звеличуючи працю, письменник створює конкретні образи трудівників, говорить про щастя і добробут працівників полів, про багатий урожай («Червень», «Влітку», «На баштані»). Змальовуючи працю, М. Стельмах не лише звертає увагу на її результати, а й говорить про радість і задоволення, які вона приносить дітям. Цим поет прищеплює дітям любов і пошану до праці.

Значним внеском у післявоєнну дитячу літературу є твори про працю шахтарів. Ця тема в довоєнній дитячій літературі не знайшла свого широкого висвітлення. Книжки П. Байдебури («Діти шахтарів»), М. Упеника («Про Донбас»), Г. Бойка («Будем шахтарями», «Ми з Донбасу») просто, широко й доступно розповідають дітям про те, як шахтарі добувають вугілля, що з нього виробляють, як механізовано процес видобування, яка почесна професія шахтаря в нашій країні.

Як і в попередні роки, у післявоєнній дитячій літературі з'явилося чимало книг про школу і піонерську організацію: «Васок Трубочов і його товариші» В. Осєєвої, «З тобою товариші» М. Прилежаєвої, «Юрко Васюта» О. Донченка, «Як ми в таборі жили» В. Бичка, «На все життя» і «Проста

задача» Ю. Збанацького, «Щасливий день суворовця Криничного» і «Блакитне плесо» І. Багмута та ін.

Післявоєнна дитяча література збагатилась значною кількістю творів на тему боротьби за мир та про життя дітей трудящих в країнах капіталу. Твори С. Михалкова «Я хочу додому», В. Любимової «Сніжок», Б. Чалого «Діти миру», Ю. Збанацького «Ти не один, Джонні», І. Неходи «Про негрів-гянського хлопчика», П. Панча «Ерік шукає щастя» допомагають молодому читачеві розібратися, хто вороги миру, а хто його охоронці. Ці твори виховують у читача ненависть до паліїв нової війни і прищеплюють благородне почуття гарячої любові до країни соціалізму, яка несе всім людям мир і щастя.

Серед творів про тяжке життя дітей трудящих капіталістичних країн особливої уваги заслуговують балади Б. Чалого. Частина з них увійшла до збірки віршів «Діти миру», деякі виходили окремими виданнями. Балади Б. Чалого привертають увагу читача вмінням поета розповідати про різні події і явища просто й зрозуміло. Найяскравішим зразком є «Балада про живого манекена». Змальовуючи тяжке життя трудящих Англії і, зокрема, гірку долю дітей-сиріт, Б. Чалий показує, що стояти манекеном у магазині дитячого одягу хлопчика-бідняка примушують злидні і нужда.

Такою ж хвилюючою є «Балада про Антея», в якій автор відтворює епізод із героїчної боротьби грецьких дітей проти англійських окупантів.

Дітям героїчного народу Іспанії, що разом з дорослими ведуть боротьбу проти фашизму і диктатора Франко, Б. Чалий присвячує баладу «Хлопчина з Гренади».

Використавши мотив, навіть дотримуючись віршованого розміру знаменитої «Гренади» російського радянського поета М. Светлова, Б. Чалий створив свою оригінальну поезію про нові часи, нові обставини. Подібно до того, як у період громадянської війни на Україні юнак-українець згадував героїчну Гренаду і повторював це милозвучне слово у пісні, так нині юний борець проти фашизму в Іспанії згадує і повторює, як слова пісні, соціалістичну Росію:

Для цілого світу —
Єдиний маяк
Росія, Росія —
Вітчизна моя!

Збагатилася за післявоєнні роки і література для дошкільнят та молодших школярів. Для них написали свої казки М. Пришвін — «Комора сонця», М. Носов — «Пригоди Незнайки і його друзів», Н. Забіла — «Під дубом зеленим», О. Іваненко — «Куди літав журавлик», П. Воронько — «Казка про Суховія».

Дитяча драматургія в цей період поповнилась п'єсами, що розповідають про участь дітей у Великій Вітчизняній війні («Червона ракета» Є. Кравченка, «Побратими» Б. Чалого), про боротьбу за мир («Не затримуйте» І. Плахтіна, «Кінець Чорного Крука» Б. Чалого), про життя й діяльність радянських школярів («Тоді залишайся один» Б. Чалого, «Квіти» Є. Кравченка).

Сатира і гумор притаманні радянській дитячій літературі протягом усього її існування. У післявоєнний період з гумористичними оповіданнями і повістями для дітей виступали М. Носов («Вітя Малеев у школі і вдома»), А. Барто («Льошенька»), прославлений український гуморист Остап Вишня подарував дітям чудові оповідання «Федько Зошит», «Геометрія», «В новому році — все нове, хороше», «Веселі артисти» та ін.

Історичні рішення XX, XXI, XXII і XXIII з'їздів КПРС, нова Програма Комуністичної партії Радянського Союзу поставили перед дитячою літературою нові завдання — дати юному читачеві багаті за змістом високохудожні твори.

Критика культу особи і його наслідків сприяла новому підходу до зображення радянської дійсності і створення позитивного образу в літературі і мистецтві. В останні роки, роки розгортання комуністичного будівництва в нашій країні, ЦК Комуністичної партії і Радянський уряд особливу увагу приділяють розвитку дитячої літератури в нашій країні. З ініціативи ЦК КПРС у грудні 1960 р. відбувся об'єднаний пленум правління Спілки письменників Російської Федерації, Москви і Ленінграда, на якому обговорювалось питання про стан і завдання розвитку літератури для дітей і юнацтва.

Заслухавши цікаву доповідь голови Спілки письменників РРФСР Л. Соболева «За нову людину», учасники пленуму жваво обговорювали найактуальніші проблеми дитячої літератури, відзначили її успіхи і по-серйозному намітили ті

шляхи, якими мусила йти література для дітей і юнацтва, щоб мати повне право називатися помічником партії у вихованні молодих будівників комунізму.

Важливі проблеми розвитку дитячої літератури обговорював IV з'їзд письменників України (1959), а також нарада дитячих письменників, скликана в квітні 1962 р. Спілкою письменників України та ЦК ЛКСМУ. На нараді дитячих письменників України основну увагу було приділено питанню комуністичного виховання дітей засобами літератури і у зв'язку з цим обговорювались твори української дитячої прози.

У лютому 1964 р. в ідеологічній комісії ЦК КПРС відбулося спеціальне засідання, на якому було розглянуто питання про якість художньої ілюстрації в книжках для дітей. Про це ж йшла мова і на президії СРПУ в березні 1964 р.

З ініціативи комісії по літературі для дітей і юнацтва та видавництва «Детская литература» Російської Федерації у 1964 р. в Москві була скликана нарада дитячих письменників і працівників дитячих видавництв з метою обговорення питання «Книга для дітей і завдання виховання підростаючого покоління». У тому ж 1964 р. проблемам розвитку літератури для дітей і юнацтва був присвячений міжнародний симпозіум, що відбувся в місті Празі (Чехословаччина).

Широко розглядалось питання розвитку дитячої літератури на січневому пленумі Спілки радянських письменників України у 1965 р. Крім центральних доповідей — П. Загребельного «Література для юнацтва» і П. Воронька «Сучасна література для дітей», — на пленумі були виголошені співдоповіді про образ нашого сучасника у літературі для дітей, про героїко-патріотичну тему в дитячій літературі, про науково-фантастичну і пригодницьку літературу для юних читачів.

Багато місця літературі для дітей і юнацтва відвів Л. Соболєв у своїй доповіді на II з'їзді письменників Російської Федерації у 1965 р. Справедливо критикуючи ті твори для дітей, в яких письменники зображають героїв «зразково показовими», такими, які ходять по поверхні життя і все знають і від яких у маленьких читачів появляється тільки нудота,

Соболев підкреслював, що в дитячій літературі психологічна заглибленість і життєвість образів так само необхідні, як і в літературі для дорослих. Герой дитячої книги, на думку Соболева, повинен бути дійовим, таким, що вміє переборювати труднощі, досягати поставленої мети, боротися з несправедливістю¹.

Саме такі риси характеру властиві героям нових книг як представників старшого покоління дитячих письменників — С. Михалкова, А. Барто, М. Носова, Н. Забіли, О. Іваненко, В. Бичка, так і молодих авторів — Сергія Вікулова, Андрія Дементьєва, Валентина Берестова, Пилипа Бабанського, Панааса Висікана, Радія Полонського, Олександра Пархоменка та ін.

У ряді творів дитячі письменники розробляють тему праці, трудового виховання. Цим важливим проблемам присвячені твори М. Жестєва — «Пригоди маленького тракториста» (1957), М. Печерського — «Генка Пижов — перший житель Братська» (1958), П. Бабанського «Тасмниця Толі Стародуба» (1958), Л. Письменної — збірка «Павлик-Равлик» (1959), А. Дрофаня — «Коли я виросту» (1963).

Останнім часом з'явилося багато віршів і прозових творів про завоювання радянськими людьми космосу. До них належать: «Білянка і Пістрява в ракеті» В. Бороздіна, «Корабель вернувся з космосу» Б. Ляпунова. Політ у космос першої в світі людини, громадянина Радянського Союзу Юрія Гагаріна відобразив у своїй поемі «Космонавт» (1961) поет Б. Чалий, про дитинство космонавта Павла Поповича розповів дітям О. Пархоменко в оповіданні «Миска груш» (1964). Для наймолодших читачів поет Г. Бойко у віршованому оповіданні «Жива казка» (1963) показав довгий і складний шлях, який пройшла людина від паперового змія до великих космічних кораблів, на яких радянські космонавти штурмують небо.

Новими творами дитячої драматургії збагатилися в останні роки театри юного глядача, дитячі театри та шкільні драмгуртки. У цікавій драмі «Пастушка» (1957) Є. Кравченко відобразив події часів громадянської війни на Україні і показав участь дітей у війні. Героїзм дітей, проявлений в боротьбі з німецьким фашизмом у роки Великої Вітчизняної війни, роз-

¹ Див.: «Литературная газета» 1965, 4/III.

кривається в п'єсі П. Воронька «Казка про Чугайстра» (1957). Життю й діяльності радянських школярів присвячені п'єси А. Боженка «Шукачі подвигів» (1962) і «Таємничий скарб» (1963). Для дошкільнят Н. Забіла створила чудову п'єсу-казку «Коли зійде місяць» (1963).

З'явилися у дитячій літературі цікаві твори науково-фантастичного і пригодницького жанру. Серед них: роман І. Єфремова «Туманність Андромеди» (1959), повість І. Багмута «Пригоди чорного кота Лапченка, описані ним самим» (1964), оповідання Н. Забіли для дітей молодшого шкільного віку, — «Дивовижні пригоди хлопчика Юрчика та його діда» (1964), казки І. Хоменка — «Хоробрий Грицик» (1963) та Р. Полонського — «Таємниця Країни Суниць» (1964). На сюжет багатьох казок народів СРСР І. Нехода написав книжку «Казки моїх братів» (1959).

Звернувшись до історичного минулого нашої Батьківщини, дитячі письменники за останні роки написали ряд творів про визначних діячів минулого. Б. Полевой у книзі «Наш Ілліч» розповідає дітям про життя В. І. Леніна. З нагоди відзначення 100-річчя з дня смерті і 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка в українській дитячій літературі з'явилось багато ілюстрованих збірок поезій для дошкільнят: «На Тарасовій горі» (1963) В. Скоморовського і «Про дідуся Тараса» (1964) Г. Бойка. Для учнів молодшого шкільного віку вийшли оповідання Д. Красицького «Дитинство Тараса» (1959), О. Пархоменка «Горич» (1963) та лірична поема В. Бичка «Козачок» (1964). Учні середнього шкільного віку адресувались книги В. Лисенка «Легенди про Тараса» (1963) та збірка поезій Ю. Герасименка «Тарасова зоря» (1962).

Поет А. Волощак написав для дітей поему-казку про дитинство Івана Франка, назвавши її «Довбушеві скарби» (1963), А. Костенко подарував дітям цікаву повість про життя Лесі Українки — «Співачка досвітніх вогнів» (1963).

Бурхливий розвиток української радянської дитячої літератури — яскраве свідчення великого піклування Комуністичної партії і Радянської держави про виховання молодого покоління. Багато важливих проблем нашої сучасності піднімають і вирішують у своїх творах дитячі письменники. Але невпин-

ний поступ нашої країни вперед, до комунізму, ставить перед письменниками посилені вимоги. У всіх жанрах дитячої літератури вони повинні показати місце молодого героя у боротьбі за щастя людства, дати молодому читачеві такі книги, які кликали б його на роздуми, прищеплювали благородні почуття гордості за свій народ, що є маяком для всіх людей світу.

Про високі вимоги до дитячої літератури та про відповідальність дитячих письменників перед народом говорилося і на V з'їзді українських радянських письменників (листопад 1966 р.).

У звітній доповіді «Українська радянська література напередодні великого п'ятдесятиріччя» письменник Олесь Гончар сказав: «Чи варто доводити, яку відповідальність беруть на себе ті, чії книги призначені формувати душі нашої дітвори. Влучно ж бо сказано: сьогодні дітвора — завтра народ!»

Павло Григорович Тичина

(Народився у 1891 р.)

Натхненний співець соціалістичної епохи, автор численних віршів про Комуністичну партію Радянського Союзу, поет-академік, Герой Соціалістичної Праці Павло Тичина вніс великий вклад в українську радянську літературу. З творчістю цього поета пов'язаний період становлення і розвитку української радянської поезії. Вся його творчість пройнята комуністичною партійністю і почуттям радянської національної гордості.

Павла Григоровича Тичину справедливо вважають одним з основоположників української радянської дитячої літератури. В історії української радянської літератури він відомий не лише своїми ліричними і філософськими поезіями для дорослих, а й багатьма цікавими творами для малого і юного читача: піснями, казками, віршами, поемами.

Уже в збірці ранніх творів «Сонячні кларнети» (1918) є ряд віршів («Хор лісових дзвіночків», «А я у гай ходила»), в яких поет, широко розмовляючи з дітьми, розповідає їм про красу рідної природи, про їх улюблених тварин, птахів і прищеплює своїм слухачам і читачам любов до рідного краю.

Найістотнішими ознаками творів П. Тичини для дітей є оптимістичний характер їх, щирість і безпосередність у вираженні настроїв ліричного героя. Проникаючи в психологію

дитини, автор створює образи, змальовує картини природи і передає уявлення і настрої малят, як, наприклад, у вірші «А я у гай ходила»:

А я у гай ходила
по квітку ось яку!
А там дерева — люлі.
І все отак зозулі:
ку-
ку!
Я зайчика зустріла
дрімав він на горбку.
Була б його спіймала —
зозуля ізлякала:
ку-
ку!¹

Вірш «А я у гай ходила» запам'ятовується легко, бо всі предмети, про які йде мова, близькі й зрозумілі дітям. Розповідь ведеться плавно, спокійно, ритміка чітка. Вірш відзначається винятковою музичальністю, пісенністю ритму, зорові образи лаконічні і виразні, розповідь ведеться від першої особи. Мова вірша музичальна, мелодійності поет досягає і звуконаслідуванням (*ку-ку!*) і вживанням алітерацій (повторення приголосних *л, з*), асонансів (повторення голосних *о, і*), вживанням пестливих слів (*зайчика* зустріла), пісенних зворотів («А там дерева — люлі. І все отак зозулі: ку-ку!»), а також особливою синтаксичною будовою речень: вживання інверсії, еліпсиса тощо («А я у гай ходила по квітку ось яку!»).

Вірш «Хор лісових дзвіночків», як мелодійний і музичальний, часто виконується дітьми як маршова пісня або ж як пісня для хору, яка славить радісний, світлий день, сонце і життя.

Як і попередній, вірш «Хор лісових дзвіночків» відзначається радісним світосприйманням. Художні засоби його підпорядковані розкриттю веселого настрою дітей, їх життєрадісності. Цьому сприяє і бадьорий ритм пісеньки, і лексичні повтори (*день, тень, дзвіночки, сонце* та ін.), і вдало підібрані метафори (*жито усміхається*), і яскраві епітети (*світла тень, затишні гаї, золотому полю*), які надають віршеві мажорного тону.

¹ Павло Тичина, Твори в шести томах, т. 1, К., Держлітвидав, стор. 84. Тут і далі цитуємо за цим виданням.

У 20-х роках П. Тичина звертається до жанру казки. Він пише для дітей молодшого віку дві віршовані казки — «Дударик» (1924) та «Івасик-Телесик» (1923).

Переосмислюючи образи старих народних казок, поет створює нові образи, які з'явилися як відгук на ті грандіозні зміни, що їх принесла народові Велика Жовтнева соціалістична революція і Радянська влада.

У стару казку про Дударика вривається сучасність. Талановитого музиканта хлопчика Дударика показує Тичина в казковому світі. Дударикові допомагають дивовижний коник, чарівна сопілка і пташка-крилашка. Всі незвичайні вчинки Дударика спрямовані проти царя. Тичина своїй казці надає соціального звучання. Дударик, який може передбачати життя на сто років уперед, навчає людей, що можна жити й без царя.

А він узяв та й одкрив їм усе чисто на сто літ уперед,
що можна й без царя,
що можна й без цариці,—
отакий був Дударик¹.

Образи, мова й художні засоби казки П. Тичини «Дударик» цілком підпорядковані жанру народних казок, але водночас вони несуть на собі і нове навантаження — виражають думку про неминучу загибель старого світу — світу експлуатації і визиску. Використовуючи казковий матеріал, Тичина сміливо поводиться з ним і домагається художньої виразності твору та його політичної гостроти. Поет уникає, наприклад, традиційних для цього жанру повторів, і це не шкодить його казці. З допомогою лаконічних фраз автор домагається динамічного розгортання сюжету.

Мотиви популярної на Україні казки про Івасика-Телесика П. Тичина використав для створення своєї казки «Івасик-Телесик». У його казці наявна нова фантастика, що має реальну основу і відбиває радянську дійсність.

У казці «Івасик-Телесик» Тичина, використовуючи відомий мотив народної казки про хлопчика Телесика і хитру змію, сміливо вводить нові елементи.

Розпочинається казка Тичини, як і народна, з того, що були дід і баба і в них був син Івасик. Далі говориться про

¹ Павло Тичина, Твори в шести томах, т. 1, стор. 211.

Малюнок худ. *Д. Шавикіна* до казки
П. Тичини «Дударик».

те, як Івасик ловив рибку і як змія впіймала його і хотіла спекти. А потім сюжет дістає нове спрямування. Телесика врятовують не гуси-гусенята, а дивовижний орел — літак. Картина врятування Івасика у цій казці є сміливою вигадкою автора.

Поєднавши казкові елементи з реальною дійсністю середини 20-х років, тобто подіями того часу, коли писалася казка, П. Тичина показує свого героя в новому, уже не казковому, а реальному світі. Івасик потрапив в оточення радянських дітей-піонерів, в тій місцевості є електрика, телефон, книги, хлопчика навчають читати.

Обидві казки Тичини привертають увагу читачів багатством фантастичних і водночас виразних образів, динамічністю сюжету, простотою і барвистістю мови, близькістю до народнопоетичної творчості.)

У творчості П. Тичини є чимало віршів, написаних на суспільно-політичні, морально-етичні та естетичні теми: про

великого вождя й учителя трудящих В. І. Леніна — «Слухаєм про Леніна» (1950), про історичне возз'єднання України з Росією — «На Переяславській раді» (1953), про любов дітей до пісні й музики та про дружбу українського народу з російським — «Музичний ранок в консерваторії» (1954).

У формі пісні-розповіді написано вірш «Слухаєм про Леніна». Розповідь ведеться від імені групи дітей із дитсадка, які, уважно слухаючи, як вихователька читала їм книжку про життя й діяльність Володимира Ілліча Леніна, розповідають про свою любов до великого вождя.

Вірш насичений мотивами народної пісні. Зокрема з пісних мотивів узято образ вишні в цвіту, яка у вірші Тичини символізує красу і відродження нашої Батьківщини, щасливе життя її людей («...Радянське щастя те — мов ця вишня ось цвіте!»). Із фольклору поет також запозичає метафоричні вислови («Вітер по траві ступає, цвіт із вишні обсипає»), звідти ж іде і широко вживаний в народнопоетичній творчості засіб інверсії («Школу Ленін дітям дав, матерям він помагав»), а також пейзаж:

...Саме тут під цюю пору
пташка з гілки ізлетіла,
й цвітом гілка затремтіла...
Цвіт спадає нам на плечі,
юні плечі, молодечі¹.

У вірші «Слухаєм про Леніна» розповідь про біографію вождя переплітається із спогадами про факти життя й діяльності робітників і селян в умовах капіталізму:

...Книжку старша розгортає,
нам про Леніна читає,—
як учився він, як жив,
як з біднотою дружив...

— Всі трудящі, як в неволі,
на чужому роблять полі².

Такий прийом автора допомагає дітям краще уявити, як жили люди за капіталізму і чому Ленін закликав трудящих повалити самодержавство.

¹ Павло Тичина, Твори в шести томах, т. 3, стор. 8.

² Там же, стор. 7—8

А говорячи про Леніна-борця, П. Тичина використовує порівняння фольклорного походження, яким у цьому вірші підкреслюється могутність ленінських ідей:

Ленін встав, як світ-зоря,
й кличе всіх проти царя:
— Робітництво і селяни!
А вставайте! — сонце гляне...
Правда з нами! Ми не згинем!
Трони царські перекинем!¹

На актуальну тему написано і вірш «На Переяславській раді». У ньому відтворено історичний акт возз'єднання України з Росією у 1654 р. Хоч і написаний він для дорослих, проте актуальністю теми, важливістю поставленої в ньому проблеми, мальовничістю картин героїки минулого і багатством мови привернув увагу дітей і ввійшов у дитяче читання.

З художньою переконливістю П. Тичина змальовує величну картину, яка переносить читача уявою в ті далекі часи на площу українського міста Переяслава, де відбувалася історична Переяславська рада. Народ України устами Богдана Хмельницького заявив про своє бажання навіки возз'єднатися з єдинокровними братами, з російським народом:

І гримить на площі: «Слава!»
І лунають голоси:
— В дружбі нам тепер з Москвою
розвітуть нові часи!²

Конкретність і історична правдивість у змалюванні подій, мальовничі картини природи і збудженої юрби народу підсилюють емоціональне сприймання вірша. Для відтворення урочистості хвилини проголошення акту возз'єднання двох братніх народів П. Тичина вживає часті риторичні вигуки («Слава!», «Дружба, вірність і братерство!..» та ін.), риторичні запитання («Що скажу вам, милі браття!»), діалоги, пряму мову.

Поезія «Музичний ранок в консерваторії» — один з найоригінальніших творів не лише в Тичини, але й у всій українській післявоєнній дитячій літературі.

Павло Тичина — глибокий знавець музики і пісні. Він

¹ Павло Тичина, Твори в шести томах, т. 3, стор. 8.

² Там же, стор. 80.

закоханий у музику, багато з його віршів для дітей і для дорослих читачів покладено на музику.

Звертання Тичини до теми про роль музики і пісні в житті дітей не випадкове. Вона завжди хвилювала поета. У вірші «Музичний ранок в консерваторії» тема любові дитини до музики поєднується з такими актуальними темами, як дружба російського і українського народу і боротьба за мир.

Зміст поезії «Музичний ранок в консерваторії» нескладний. Дочка московського робітника Леночка відвідує музичні ранки в консерваторії. Вона любить музику, знає популярні твори видатних композиторів: Римського-Корсакова, Чайковського, Лисенка. Мати Леночки родом з України, співає сама багато українських народних пісень і навчає співати їх і свою дочку. У складі радянської делегації мати Леночки поїхала в Болгарію, а дочка з батьком ідуть на черговий ранок до консерваторії.

Авторська розповідь у творі чергується з розповіддю юної оповідачки. Такий прийом дозволяє поетові глибше розкрити внутрішній світ Леночки.

У перших строфах автор знайомить читачів з портретом дівчинки, який створюється з окремих незначних деталей, розкиданих у кількох місцях твору. Читач дізнається і про бант на голові в Лени, який, мов метелик, тріпотить, і про веселі, ясні очі дівчинки, і навіть про те, що «в Лени на ногах сап'янці, синій на носках нашив». Ця портретна характеристика доповнюється деталлю з біографії героїні: «Лені ж тільки вісім років,— молоденька, що їй казати!»

Характеризуючи естетичні уподобання дівчинки, П. Тичина говорить про посилений інтерес її до музики. Леночка любить слухати «Казку про царя Салтана» Римського-Корсакова на текст О. Пушкіна, пам'ятає музикальні картини з опери Миколи Лисенка «Тарас Бульба». Духовний світ героїні широкий. Вона не без гордості розповідає:

— На концерти ж мене водять
щонеділі в цій порі.
Я люблю: як то виходять
тридцять три богатирі.

Знаєте, як Пушкін пише?—
«Море хвилі розколише,
закипить все навкруги
й понесе на береги».

Кажуть, так і на Каховці? —
бризка море... аж в лице...
Чорнобривки й чорнобровці
збудували море це¹.

Автор поеми не обмежується лише показом музичних інтересів героїні. Він говорить про те, що дівчинку цікавлять і інші важливі питання з життя й побуту радянських людей, і цим підкреслює широту інтересів радянської школярки. Лєночка, наприклад, досить уважно слухає лекцію вченого-мистецтвознавця Никона Павловича в консерваторії, захоплено розповідає про цікаву подорож своєї матері за кордон, веде розмову з батьком про людей, що борються за мир у всьому світі.

У поезії «Музичний ранок в консерваторії» знайшли своє глибоке поєднання епічний характер викладу подій з глибоким ліризмом. Мальовничий московський зимовий пейзаж, хвилююча розповідь Лєночки про свої враження від побаченого й почутого в консерваторії, виразні характери головної героїні, її батька й матері, знайомого сім'ї Никона Павловича — це ті риси, що визначили епічний характер поезії, а піднесена авторська розповідь, емоціональні монологи Лєночки сповнюють її глибоким ліризмом.

Павло Тичина дуже багато зробив для ознайомлення молодого українського читача з дитячими творами письменників інших радянських республік. Він переклав на українську мову ряд творів для дітей російських письменників І. Крилова, В. Жуковського, О. Пушкіна, С. Маршака, білоруського письменника Янки Купали, вірменських — О. Туманяна, С. Капутікян, єврейського — Л. Квітка та ін.

Дитячі твори Павла Тичини є невід'ємною частиною всієї його багатогранної творчості. У них поет відобразив основні проблеми радянської дійсності. Тут героїзм дорослих і дітей на фронтах громадянської та Вітчизняної воєн, і мирна творча праця радянських людей, і любов трудящих до Комуністичної партії і В. І. Леніна, любов до Батьківщини і її мальовничої природи, захоплення дітей музикою і піснею.

¹ Павло Тичина, Твори в шести томах, т. 3, стор. 161.

**Максим Тадейович
Рильський**

(1895—1964)

Видатний майстер українського слова, співець соціалістичних перетворень у нашій країні Максим Тадейович Рильський збагатив українську радянську поезію тематично і сприяв піднесенню її ідейно-художнього рівня. Його високохудожні та ідейно наповнені твори принесли поетові славу і здобули визнання не тільки радянського читача, а й наших друзів за межами Радянського Союзу.

За свої твори, в яких М. Рильський оспівав високий патріотизм радянського народу, його творчу працю і натхненника всіх здобутих перемог — Комуністичну партію, він був удостоєний звання лауреата Державної премії, а за збірки «Троянди і виноград» та «Далекі небосхили» — лауреата Ленінської премії.

Значний внесок зробив Максим Тадейович Рильський і в дитячу літературу.

Любов до дітей, інтерес до їх життя й побуту Рильський виніс ще з власного дитинства, яке проходило на лоні чарівної сільської природи в селі Романівці на Житомирщині. Пізніше роки вчителювання в сільській школі, а потім і в школах міста Києва спонукали Рильського звернути увагу на те, яке велике значення для навчання і виховання дітей має художня література.

Писати твори для дітей Рильський розпочав рано, навіть дуже рано, але серйозної уваги заслуговують його вірші для дітей пізнішого періоду, тобто ті, в яких і тематика, і поставлені проблеми мають пізнавальне й виховне значення.

Особливою любов'ю серед юних читачів користуються твори М. Рильського, написані протягом останніх 20—25 років його творчої діяльності. Вірші цього періоду свідчать про інтерес поета до молодого читача, про його турботи за духовне зростання радянських дітей:

За дітей я слово промовляю,
За дітей, що на землі ростуть,
Щоб розкрити далеч їм безкраю,
Щоб ясна стелилася їм путь.

(«За дітей»).

Через усі дитячі вірші Максима Рильського проходять чотири основні мотиви: а) уславлення вождя революції В. І. Леніна; б) радянська школа й школярі; в) природа і діти; г) боротьба за щастя і мир для дітей.

Життя й діяльність великого вождя трудящих усього світу, організатора Комуністичної партії і творця першої в світі соціалістичної держави В. І. Леніна привертали жадібну увагу не одного письменника й поета. Своєю величністю образ Леніна захоплював і М. Рильського. Уславленню генія революції присвятив він немало чудових віршів і серед них такі цікаві, високохудожні твори для дітей, як «Про Леніна», «Володя Ульянов», «Ілліч і дівчинка», «Портрет Леніна», «За дітей» та ін.

У цьому циклі віршів М. Рильський намагається засобами художнього слова показати дітям всю повноту бурхливого життя й діяльності Ілліча, створити величний образ В. І. Леніна в його безсмертних ділах.

Вірш «Про Леніна» — це поетична біографія великого вождя і вчителя народів. З десяти чотирирядкових строф перед читачем постає дорогий і рідний усім трудящим образ В. І. Леніна. Поет окремими штрихами стисло, але виразно малює життєвий шлях і діяльність Леніна, починаючи з дитячих років і до бурхливих днів створення соціалістичної держави.

У перших строфах вірша поет зазначає, що над річкою Волгою в тяжкі часи капіталізму «З Ульянова Володі вели-

кий Ленін ріс». У поезії згадується про тяжке горе сім'ї Ульянових — страту царськими катами старшого брата Ілліча — Олександра.

Стисло і просто Рильський говорить про роздуми юнака Володі піти іншим шляхом на штурм самодержавства, не таким, як обрав його брат, а організованою, революційною боротьбою, шляхом, який вказали трудящим Маркс і Енгельс:

З'єднати треба лави
Усіх робітників,
Щоб стати за діло праве
Проти усіх катів!¹

Користуючись засобами алегорії, поет малює картину грізної боротьби трудящих під керівництвом Леніна проти ненависного капіталістичного ладу, підкреслює могутність спільних зусиль партії і народу:

І тюрми захитались,
І в трон ударив грім,
Коли бійці з'єднались
Під прапором одним².

Рильський, проте, не створює розгорнутої біографії вождя народів. Він звертає увагу читача лише на окремі факти й найбільш значні періоди в житті й діяльності В. І. Леніна. Згадавши, наприклад, про «бої криваві з навалюю і злом», автор за допомогою стислої метафори говорить про наслідки цих боїв — «Жовтень став у славі над Волгою й Дніпром».

Вірш «Про Леніна» вражає своєю стислістю і водночас чіткістю й яскравістю образів. Простими словами двох коротких поетичних рядків Рильський створює узагальнений образ ненависного народові страшного капіталістичного минулого:

Була пора проклята,
Була пора гірка³.

Тісну єдність і згуртованість трудящих навколо вождя автор відтворює за допомогою скупого, але влучного порівняння — «і друзі оточили борця, як полк один».

¹ Див.: Хрестоматія з української дитячої літератури, К., «Радянська школа», 1964, стор. 224.

² Там же, стор. 225.

³ Там же, стор. 224.

Більшість епітетів, що їх використовує поет у вірші «Про Леніна», оригінальні, свіжі, вони глибоко виражають суть явищ, образів, деталей, наприклад: «великий Ленін», «пора гірка», «дорога непевною була», «діло праве», «великій справі», «в радісну годину», «про партію єдину».

У вірші «Про Леніна» М. Рильський досягає виняткової простоти вислову, мелодійності ритму, чіткості у побудові строф.

Дещо в іншому плані написано вірш «Володя Ульянов» (в окремих збірках він називається «Портрет Володі Ульянова»). Основну увагу автор звертає тут на портретні деталі образу Ілліча. Він створює портрет Леніна-дитини. Це той самий широко відомий портрет, який носять на своїх грудях жовтенята, він часто зустрічається на сторінках дитячих книг і журналів:

Хлопчєня з розумними очима,
Із чолом високим та ясним...¹

Далі автор розповідає про роки революційної діяльності уже дорослого Леніна, коли він піднімав народи на боротьбу проти кривавої неправди, про Леніна — будівника Радянської держави, сівача дружби між народами. Закінчується вірш закликком поета до дітей: скласти присягу вчитися так, як заповідав Ленін, і працювати по-ленінськи.

Осмислюючи багатий на політичні події шлях Ілліча, Рильський окремими штрихами підкреслює заслуги Леніна перед народом. Поет знаходить таке поетичне слово (епітет), щоб воно водночас і було зрозуміле для юного читача, і було миле для слуху дитини. Ленінська слава, говорить Рильський, *безсмертна*; партія, створена Леніним, *велика*; дружба, що її Ленін заповів народам берегти і розвивати, — *прекрасна*.

Вірш «І л л і ч і д і в ч и н к а» («Про дівчинку й Ілліча») написано у формі ліричної розповіді. Автор переносить читача уявою в перші роки існування Радянської влади, коли в країні ще панували розруха і голод, кругом діяла озброєна до зубів зовнішня і внутрішня контрреволюція, а великий

¹ Див.: зб. «Наш перший вірш про Ілліча», К., Дитвидав, 1963, стор. 25.

вождь трудящих В. І. Ленін знаходив час не лише керувати державою, а й думати про дітей, особливо тих, які залишились сиротами.

Основний смисл цього вірша — показати любов Леніна до дітей трудящих, турботи його про їх щасливе майбутнє. Для типізації обставин автор широко використовує розмовну мову у поєднанні з побутовою лексикою («дав їсти — дав пити»). Зустрічаються у вірші і пестливі слова, які свідчать про любовне ставлення автора до маленької героїні — *мале дівча, маля, діток*. Порівняння, вжиті Рильським, здебільшого пісенного походження («Щасливі діти в нас ростуть, немов сади зелені»).

Вірцем виняткової простоти і стислості вислову, мудрості думки може служити вірш «Портрет Леніна». Згадавши про портрет вождя, що висить на стіні, автор розповідає дітям про велич ленінських ідей.

З метою підсилення ліричної інтонації вірша, якою підкреслюється увага до портрета Леніна, М. Рильський використовує анафору — повторює однакові слова на початку рядків поезії:

Його портрет — в селянській хаті скромній,
Його портрет — в землянці у бійця¹.

Говорячи про велику любов до вождя багатомільйонної радянської дівчорі, Рильський вказує на таку важливу деталь, як квіти біля портрета Леніна. Вдало використовує автор широко вживану в народі гіперболу — побажання Леніну від усіх трудящих світу «в століттях жити і сонцем землю нашу осявають».

Радянській школі і школярам Максим Рильський присвятив такі поезії, як «Пісня про радянську школу», «Дітлахи гудуть, як бджоли», «Квіти друзям», «В сільмагу», «Грибок», «Піонерам». У кожній із них він по-своєму, оригінально зображує школу і школярів, розповідає про любов радянської дівчорі до школи, про велику радість, що її відчують діти в обіймах рідної школи.

У «Пісні про радянську школу» автор відтво-

¹ М. Рильський, Твори в десяти томах, т. 2, К., Держлітвидав, 1960, стор. 197.

рює піднесений настрій дітей, які вперше прийшли до школи, їх свіжі враження від усього побаченого й почутого в школі. Щоб надати картині щасливого дитинства більшої урочистості, Рильський змальовує яскравий пейзаж сонячного ранку:

Сонце дивиться на нас,
Заливає ясний клас.
Промінь кидає ласкавий
І на книги, і на лави¹.

Невеличкий за розміром, з виразними фольклорного походження порівняннями («Вітчизна розцвіла, як пишний сад»), з легкими, точними римами в рядках (сад — рад, діти — жити) вірш-звертання «Піонерам» є одним з кращих творів поета для дітей. У двох строфах М. Рильський висловлює глибоку думку: закликає дітей любити свою Батьківщину, вивчати рідну і братні мови, готувати себе до праці на користь матері-Вітчизні.

Цикл поезій М. Рильського на тему природа й діти найбільш багатий і різноманітний. В окремих віршах цього циклу автор змальовує вітчизняну природу в різні пори року, славить річку — улюблене місце купання і розваг дітей, пише про ліс, поле і сад. Ця група віршів адресована здебільшого наймолодшим читачам — дошкільнятам і першокласникам. Предмети і явища, про які згадує поет, близькі і знайомі дітям: рання весна в квітах («Веснянка», «Травнева пісня»), вода, рибки («Річка»), білий пухнастий сніг, катання на санках («Білі мухи»), радість зустрічі з новорічною ялинкою («Пісня про ялинку»).

Вірші Рильського про природу й дітей сповнені ніжних мелодій, близьких до народнопісенних, і пройняті почуттям поваги і любові до дітей. Майже всі вони написані улюбленим для поета розміром — хореєм. Основна думка, яка пронизує поезії на тему природи, — захоплення красою рідної природи; поет прагне прищепити дітям любов до природи рідного краю, до її чарівної краси, такої цікавої і привабливої в усі пори року; збудити в них бажання вивчати і охороняти природу, множити її багатства.

Сповнені радісним, бадьорим і життєстверджуючим настроєм, вірші М. Рильського про природу своєю легкістю рит-

¹ Див.: Хрестоматія з української дитячої літератури, стор. 225.

му, образністю мови, конкретністю предметів зображення до глибини душі схвильовують і захоплюють малят. Ось як, наприклад, поет змальовує картину зими:

Сніг та й сніг навколо ліг,
Грає сріблом білий сніг,
А ялинка молода,
Наче влітку, вигляда ¹.

(«Пісня про ялинку»).

В окремі поезії про природу поет іноді вплітає й політичні мотиви. Так, у «Травневій пісні» читач відчуває не лише хвалу весняній природі — щасливій порі відродження, а й людському труду. Бо в нашій країні праця й пісня нероздільні:

В травні — праця на полях,
На городах, у садках:
Праця з піснею дзвінкою,
Як сестра живе з сестрою ².

«Травнева пісня» написана в стилі народної пісні. Чітке попарне римування рядків, влучні поетичні порівняння («В травні трави молоді, ніби хвилі по воді») надають пісні ніжної мелодійності і художньої виразності.

Серед творів Максима Рильського, написаних в роки Вітчизняної війни і післявоєнний період, особливо серед поезій для дітей, зустрічається чимало віршів на тему боротьби за мир у всьому світі і за щасливе дитинство. Цій темі присвячені поезії «Колискова», «За дітей», «За мир», «Орлина сім'я».

Один з віршів («Колискова») написано в роки Великої Вітчизняної війни, інші — у післявоєнний період, але всіх їх єднає один спільний мотив — віра в сили свого народу, який у найзапеклішій боротьбі з ворогом відстояв честь і незалежність своєї країни і допоміг утвердити мир для щастя дітей трудящих країн, раніше поневолених німецько-фашистськими загарбниками.

«К о л и с к о в а» написана в стилі народної колискової пісні: такі ж повтори, розповідна манера, постійні звертання

¹ Максим Рильський, Ілліч і дівчинка, К., Дитвидав, 1958, стор. 11.

² Там же, стор. 8.

до сина. Але зміст вірша цілком новий. У вірші створено образ батька — радянського воїна, що за волю сина і його матері «б'ється з ворогом лихим». Кінцівка вірша оптимістична, сповнена віри в перемогу над ворогом:

Хмара вражая розтане,
Ясен, красен день настане,
Сонця-світу вороття...¹

Великий внесок зробив М. Рильський у дитячу літературу і своїми перекладами з інших літератур. Він переклав казки геніального російського поета О. С. Пушкіна, широко популярну казку П. Єршова «Горбоконики», казки В. Одоевського «Городок у табакерці» і «Мороз Іванович», «Казку про Івана-царевича та сірого вовка» В. Жуковського. М. Рильський переклав на українську мову також «Мийдодір» К. Чуковського, «Містер Твістер» С. Маршака, «Рейнеке-Лис» німецького поета М. Гете та багато інших.

Творчість М. Рильського для дітей характеризується широтою тематики і багатством проблем, які висуває і вирішує поет. Його поезії для дітей знайшли собі масового читача серед численної аудиторії радянської дитвори. Як і твори для дорослих, поезії М. Рильського для дітей служать великій справі виховання підростаючого покоління, прищепленню дітям великих почуттів радянської людини — творця і будівника безкласового комуністичного суспільства.

Своїми творами для дітей М. Рильський зробив помітний вплив на молодше покоління поетів, що пишуть для наймолодших читачів, зокрема на П. Воронька, М. Познанську, Г. Бойка.

¹ Максим Рильський, Твори в десяти томах, т. 2, К., Держлітвидав. 1960, стор. 190.

**Олександр Іванович
Копиленко**

(1900—1958)

Великим успіхом у читачів різного віку користуються твори Олександра Копиленка. З іменем цього визначного письменника пов'язано зростання і розвиток як української радянської прози, так і дитячої літератури зокрема.

Олександр Іванович Копиленко народився 1 серпня 1900 р. в сім'ї робітника-залізничника в повітовому містечку Костянтинограді Полтавської губернії (тепер місто Червоноград на Харківщині).

Писати твори Копиленко розпочав, коли йому сповнилося 16 років, але надруковані вони були тільки у 1920 р. У 1923 р. в місті Харкові вийшла перша збірка оповідань письменника «Кара-Круча», за нею з'являються й інші книги, зокрема «Іменем українського народу», «Весела історія», «Македон Блин» та ін.

З 1926 р. О. Копиленко наполегливо працює в галузі дитячої літератури. Він пише ряд книжок для дітей молодшого й середнього шкільного віку: «Сеньчині пригоди» (1926), «Друзі» (1928), «Комашня» (1932), «В лісі» (1934), «Школярі» (1936) та два великі романи для дітей середнього і старшого шкільного віку — «Дуже добре» (1937) і «Десятикласники» (1938).

У роки Великої Вітчизняної війни, крім творів для дорослих («Брати», «Мовчання», «Батько»), О. Копиленко пише два оповідання для дітей: «Допит» (1941) і «Сонце» (1943).

За період з 1945 по 1958 р. він написав багато дитячих оповідань та роман для дорослих «Земля велика», в якому значне місце займає проблема навчання і виховання дітей.

Помер О. І. Копиленко 1 грудня 1958 р. у розквіті своїх творчих сил.

Людина м'якого, відкритого серця і веселої вдачі, О. Копиленко протягом усього свого життя понад усе любив дітей, цікавився їх навчанням, мандрівками, розвагами. Цей безмежний інтерес до дітей, до їх занять, уболівання за долю молодого покоління помітні в усіх без винятку творах автора.

У другій половині 20-х років, коли в українській дитячій літературі з'явилися твори «Авіаційний гурток» і «Олив'яний перстень» С. Васильченка, «Гавриіл Кириченко» і «Вуркагани» І. Микитенка, виходять з друку перші збірки дитячих творів О. Копиленка «Сеньчині пригоди» (1926) і «Друзі» (1928). Ці перші твори засвідчили обдарованість автора в жанрі дитячої літератури, а також виявили вміння О. Копиленка глибоко проникати у внутрішній світ молодого героя.

Книжка оповідань «Сеньчині пригоди» складається з трьох різних за характером оповідань — «Сеньчині пригоди», «Пригноблений» і «Юрко». В першому оповіданні автор у сатиричному плані розповідає про Америку. Через уявлення хлопчика Сеньки О. Копиленко викриває хижацькі засоби експлуатації трудящих в Америці. Страшна потвора, в пашу якої вливається золото, здобуте тяжкою працею трудящих,— так письменник характеризує капіталістичну Америку.

О. Копиленко навмисне не називає країни, в яку Сенька потрапив на літаку. До речі, це лише сниться хлопчикові. Автор, використовуючи прийом сну, намагається так передати картини дійсності, щоб читач упізнав саме Америку:

Золото пливе з лісів, із степу, а особливо з заводів, з міста... Бідняків-робітників гонять сюди цілими загонами... Робітники, знеможені, знесилені, голодні, кидають багато золота з сльозами на очах... і вони проклинали і золото, і панів, і пекельну працю...

— Так ось на кого працюють робітники, ось на кого піт ллють... На отаких гідючих товстих панів та паненят...»¹.

¹ Олександр Копиленко, Твори в чотирьох томах, т. 4, К., Держлітвидав, 1961, стор. 14. Тут і далі цитуємо за цим виданням.

Своїм змістом оповідання Копиленка перегукується з такими творами про Америку, як «Без язика» В. Короленка і «Місто Жовтого Диявола» М. Горького.

Хлопець Митько з оповідання «П р и г н о б л е н и й» з любов'ю думає про Леніна, друга і визволителя пригноблених. Він заявляє, що коли виросте, то обов'язково поїде до Леніна і розповість йому все про своє життя.

Реалістично змальовує автор образ сміливого і рішучого Юрка в однойменному оповіданні. Цей хлопчик здатний на героїчні вчинки. Він бере активну участь у визволенні з пазурів білогвардійців свого брата-комуніста. О. Копиленко показує становлення характеру Юрка в розвитку, у зв'язку з подіями громадянської війни, в яких він бере посильну участь.

Після виходу в світ історичної постанови ЦК ВКП(б) «Про перебудову літературно-художніх організацій» від 23/IV 1932 р. і після широкого обговорення актуальних проблем дитячої літератури на I Всесоюзному з'їзді радянських письменників у 1934 р. О. Копиленко створює ряд цікавих оповідань на тему навчання і виховання дітей у школі, в дитячому колективі («Порізана парта», «Секрет», «Воликове нещастя»).

В усіх трьох оповіданнях письменник гостро ставить питання про прищеплення учням початкової школи хороших навиків: вміння самостійно працювати в класі, готувати уроки дома, гарно поводити себе в дитячому колективі, розвивати почуття колективізму, дитячої дружби і товаришування.

Розгортаючи перед читачем суть конфлікту між групою дітей і окремим індивідумом («Порізана парта»), письменник показує процес перевиховання порушників дисципліни, розкриває роль дитячого колективу у вихованні дружби між учнями, підкреслює величезне значення вчителя як основної фігури в класі.

В оповіданні «Порізана парта» (1936) поставлено проблему перевиховання учня-заязика, забіяки.

Сюжет оповідання «Порізана парта» розвивається надзвичайно напружено. У третій клас, в якому верховодить задерикуватий Кость, прибуває новий учень, лагідний і спокійний Марко. Кость непривітно зустрів новачка. Він з першого ж дня появи нового учня спробував мазнути його по обличчю, але Марко так легко відвів його руку, що Кость

зразу відчув у його особі свого сильного супротивника, а учні, побачивши це, коли вже Кость вийшов з класу, розсміялися.

Дальші події розвиваються ще більш напружено. Автор показує прагнення Костя будь-що зганьбити Марка, принизити його в очах дітей і вчительки. Він зважується на злочин: порізав Маркову парту і розпустив славу, ніби Марко сам зробив цей негідний вчинок.

У конфлікт, що розгорівся між Костем і Марком, вступає учнівський колектив разом з учителькою: вони не вірять наклепам Костя.

Розкриваючи психічний стан порушника дисципліни, письменник показує, що в своїх намірах діяти проти колективу учнів Кость безсилий, а в своїй люті — навіть смішний. Коли вчителька дала вказівку поміняти парти Костя і Марка, саможовбий Кость, погарячившись, сам себе викрив. «Ти переставив,— кричить він до Марка, — знаю. Все одно я й цю поріжу тобі...» — «Ага, значить, ти порізав!.. Я ж казав,— хутко сказав Марко...»¹

Після цієї сутички стало очевидним, хто винуватець, але спокійний Марко не хоче загострювати і так вкрай натягнуті взаємини з Костем. Розв'язка конфлікту письменником умотивована цілком логічно. Глибоко усвідомивши негідність і ганебність свого вчинку, Кость запропонував Маркові дружбу. Він дав слово, що перед усім класом розкаже про свою поведінку і осудить її.

Оповідання має оригінальну композицію. Воно складається з п'яти невеличких частин, кожна з яких вносить щось нове, важливе до сюжету. У першій частині («Марко і Кость»), що є зав'язкою, письменник різко протиставляє характери двох основних персонажів — Костя і Марка. У наступних частинах показано наростання конфлікту. Кульмінаційним моментом у творі є кінець третьої частини оповідання («Дерево баобаб і баодід»), після чого, власне, повинна була б настати розв'язка. Проте автор навмисне затримує увагу читача. У двох останніх частинах («Дивовижна несподіванка» і «Вороги миряться») він розкриває зміни в характері Костя, які відбулися, однак, не зразу. Це дуже важливо: показати шляхи усвідомлення школярем своїх помилок.

¹ Олександр Копиленко, Твори в чотирьох томах, т. 4, стор. 133.

Мета оповідання — художнім словом закликати дітей оберегати шкільні речі від псування, а також показати, як колектив класу може і бореться проти порушників дисципліни, як він перевиховує їх.

Два інших оповідання на цю тему — «Секрет» і «Воликове нещастя» — написані в манері розповіді очевидця, учасника подій. Такий прийом дає авторові змогу весь час супроводжувати своїх героїв, розглядати їх вчинки з точки зору школяра, а висновки робити, звичайно, на підставі своїх власних спостережень.

Досі ніхто в класі не розкрив цього великого секрету.

А всіх дуже цікавить знати — як це сталося, що Боря потоваришував з дівчинкою, що Боря і Ліда стали найкращими друзями. Спочатку сварилися, ворогували, ніхто не міг їх помирити, а тепер нерозлучні друзі.

Так розпочинається оповідання «Секрет» (1936). Уже цим вступом автор захоплює читача, обіцяє йому розповісти цікаву історію про те, як подружили двоє дітей.

А історія ця дуже повчальна. Письменник розповідає її з глибоким знанням дитячої психології. Він навмисне наголошує на тому, що не тільки покарання з боку вчителя, обговорення поведінки школяра на класних зборах чи скарга батькові можуть вплинути на нього. Є ще й інші засоби впливу — чуйне, гуманне ставлення. І це показує О. Копиленко на конкретному прикладі. Коли в школі всі критикували Борю, дорікали йому за те, що він погано вчиться, нечемно поводить себе в класі, б'є дівчаток, Боря ображався і часто робив на зло. А ось учениця Ліда пожаліла Борю, з глибоким співчуттям поставилась до його «горя»: зашила сорочку, яку він розірвав, падаючи з воза, обіцяла не передавати батькові записки вчительки, запропонувала разом готувати уроки. І Боря, відчувши приязне ставлення до себе, проймається почуттям вдячності до Ліди, усвідомлює свої помилки і стає зразковим учнем у класі.

Отже, в центрі уваги автора два образи: негативний — Борі і позитивний — учениці Ліди, яку він протиставляє порушникові дисципліни.

З метою поживалення розповіді О. Копиленко вдало використовує напружений діалог, гумор. Ось як, наприклад,

письменник передає розмову Борі з учителькою, яка докоряє хлопчикові за те, що він спізнився на урок:

— Ти знову спізнився, Бору?

А Боря відповідає:

— Я не спізнився.

— Вся школа на занятті давно. Це, по-твоєму, зветься не спізнився?

— Звичайно, не спізнився. У вас годинник невірно йде. Мабуть, зіпсований годинник. А я не спізнився...

— У нас у всіх годинник невірний, у тебе в одного вірний...¹

Не менш цікаве за своїм змістом і за формою викладу також оповідання «Воликове нещастя» (1936).

Учень другого класу Волик «безнадійно погано вчиться», один він підводить клас. Він ніяк не може організувати свій час так, щоб як слід готувати уроки. Вже й учителька серйозно попереджувала його, і на класних зборах він давав слово добре вчитися, а ось додержати його не може. Причини Воликових невдач письменник умотивовує переконливо, бо вони повчальні для багатьох дітей-невдах.

Письменник і думки не допускає про те, що його герой — злісний прогульник чи ледар. Хлопець просто безвільний, неорганізований. Довго гуляє він після обіду, а уроки відкладає на вечір. Настане вечір, а Воликові уже спати хочеться. Він потішає себе тим, що вранці зробить уроки, але він довго спить, а потім гуляє і не встигає будь-що зробити. Ось так і зовсім відстав від товаришів.

Аналізуючи причини, які породжують у дітей таке ставлення до навчання, як у його героя, письменник засуджує байдужість і безвільність.

Та ось у Волика трапилось «нешастя». Повертаючись додому з школи, він так захопився грою в сніжки, що й книжки забув на вулиці. А вчителька, йдучи мимо того місця, де гралась діти, побачила забуті книжки, забрала їх і вирішила провчити хлопця. Сцена розмови Волика з учителькою в класі на другий день — найбільш цікаве і повчальне місце в оповіданні.

Користуючись засобом іронії, О. Копиленко описує комічне становище, в яке потрапив Волик, фантазуючи, нібито

¹ Олександр Копиленко, Твори в чотирьох томах, т. 4. стор. 118—119.

його перестрів якийсь величезний чоловік з кинджалом і револьвером в руках і відібрав книжки.

— Значить, він був озброєний, той самий дядько? — знову спитала Віра Володимирівна.

— Дуже здорово озброєний, — зарадів Волик.

Йому здалося, що вже Віра Володимирівна повірила і зараз пожаляє хлопця. Але вона, посміхаючись, сказала:

— Отож і я вчора після засідання в школі поверталася додому. Коли дивлюсь — іде якийсь величезний дядько. У нього в одній руці гармата, а в другій кулемет, а в зубах гвинтівка. Несе твої книжки. Певне, це і був той дядько, що в тебе книжки відібрав? Я, звичайно, взяла і відібрала в нього твоє майно.

Весь клас засміявся. Волик не звернув уваги на сміх, здивовано запитав:

— Відібрали? Та ну? — вигукнув він щиро.

— От тобі й «ну»...¹

Ця розмова в класі стала повчальною для хлопчика. Він глибоко пережив свою невдачу, а особливо те, що намагався обдурити клас і вчительку. Після цього випадку Волик став регулярно приходити на годину раніше кожного дня. Йому допомогли товариші наздогнати клас у навчанні.

На жаль, образ вчительки в цьому оповіданні розкритий поверхово. Про її індивідуальні особливості за твором судити важко.

Все ж оповідання про школярів — «Порізана парта», «Секрет» і «Воликове пещастя» — це хвилюючі розповіді О. Копиленка про будні школи, про велику силу дитячого колективу, який здатний перевиховувати і тих, хто важко піддається вихованню; відзначає письменник також і вирішальне значення учителя-вихователя.

У формі розповіді від імені учасників Великої Вітчизняної війни про події тих часів О. Копиленко написав оповідання «Допит» (1941) і «Сонце» (1943), які стали значним внеском в українську дитячу літературу періоду Великої Вітчизняної війни. Хоч в оповіданнях відтворено різні події і різні обставини, в яких діють малолітні герої Петро і Гордій, але вони пройняті однаковими почуттями — почуттям безмежної відданості Батьківщині і своєму народові, готовності віддати за них і своє життя.

¹ Олександр Копиленко, Твори в чотирьох томах, т. 4, стор. 111—112.

Партизанський розвідник піонер Петро («Допит»), виконуючи бойове завдання, потрапив у пазури до німецьких фашистів та їх прихвоснів — українських буржуазних націоналістів. Він мужньо, як і личить радянському юнакові, веде себе на допиті. На пропозицію катів повести їх і показати місце розташування партизанів Петро гордо і рішуче відповідає: «Я піонер загону імені товариша Кірова... І ніколи в світі ленінський піонер не був і не буде зрадником Батьківщини». Своєю поведінкою у ворожому штабі Петро показав справжню мужність, він в очі сміявся ворогам.

А вночі партизани на чолі з батьком Петра напали на штаб гітлерівців і визволили свого відважного юного розвідника.

Душевна краса хлопчика Гордія, його героїчні вчинки (врятування капітана Радянської Армії Гуліашвілі) справді відповідають назві оповідання «Сонце». Читач проймається почуттям любові і поваги до цього по-сонячному чистого і чесного юного героя, захоплюється його героїчним характером, великою силою волі і душевною теплотою, чуйністю і відвагою.

Оповідання «Сонце» пройняте ідеєю дружби народів. З такою ж відданістю, щирістю і теплотою, як Гордій ставиться до врятованого ним капітана, грузина за національністю, радянський офіцер піклується про долю цього українського хлопчика, в якого окупанти вбили батька й матір, а потім померла і бабуся.

У період, коли радянський народ, залікувавши рани, нанесені війною з фашистськими поневолювачами, активно завершує будівництво соціалізму в нашій країні і будує комуністичне суспільство, О. Копиленко створив ряд нових високохудожніх творів про наших дітей, про радянську дійсність, зокрема оповідання «Петроградський хлопчик» (1947), «Хата хлопчика-мізинчика» (1947), «Адмірал» (1950) та ін., які увійшли до збірки «Сонячний ранок» (1951), бере активну участь у роботі дитячих журналів «Барвінок» і «Піонерія».

Оповідання «Петроградський хлопчик» — хороший подарунок письменника юним читачам з нагоди 30-річчя Великої Жовтневої соціалістичної революції. В основу твору покладені події, що відбувалися у 1917 р., — підготовка збройного повстання і штурм Зимового палацу. Учасником цих подій стає хлопчик Микита, син солдата.

Оповідання складається з семи невеличких розділів, тісно пов'язаних між собою. Основна думка, яку автор проводить через усі розділи,— класова солідарність трудящих і їх ненависть до експлуататорів. Дружба двох дітей— Микити і Тані— це дружба, яка є закономірним продовженням дружби їх батьків— солдата і матроса.

Уже в свої дитячі роки Микита проймається жагучою ненавистю до багатіїв-експлуататорів:

Микита ненавидів Валеріана Лапшова, бо буржуйський синок завжди з презирством дивився на Микиту й на Таню. Вони бідні, до школи не ходять, а він багатий і фаетоном щодня в гімназію їздить¹.

Ненависть Микити до багатіїв виливається в його подвиг. Хлопчик активно допомагає робітничому загонові пробратися в казарму до юнкерів і захопити їх. Під час операції по оточенню юнкерів Микита діє разом з дорослими. Робітники високо оцінили його допомогу.

В інших оповіданнях, написаних у післявоєнні роки, О. Копиленко підносить актуальні проблеми соціалістичного будівництва і комуністичного виховання підростаючого покоління.

Серед творів післявоєнного періоду на теми сучасності на особливу увагу заслуговує оповідання «Х а т а х л о п ч и к а м і з и н ч и к а», присвячене відбудові колгоспного села в післявоєнні роки. Це один з кращих творів, в якому О. Копиленко художньо переконливо, з глибоким знанням життя колгоспного села розкриває ті нові взаємини між радянськими людьми, які породила соціалістична епоха і закріпила Велика Вітчизняна війна радянського народу з німецько-фашистськими загарбниками.

У центрі оповідання— піклування Радянської влади про долю сімей фронтовиків, що полягли смертю хоробрих в боях з ворогами Соціалістичної Батьківщини. Для малого хлопця, сина фронтовика, і його хворої матері колгосп будує нову простору хату. Автор показує нові методи спорудження хат, складання їх з частин, виготовлених на заводі.

¹ Олександр Копиленко, Твори в чотирьох томах, т. 4, стор. 181.

Обкладинка
худ. Г. Сокиринської
до твору
О. Копиленка

Особливого ефекту письменник досягає, змальовуючи дружню працю колгоспників, сам процес будівництва:

— Ну, Денисе Даниловичу! — сказав дядько Кирило і ляснув Дениса по плечу.— Оце тобі хата. Вона з готових частин. Бачиш? Такі хати виробляють у нас на радянському заводі. Тут усе зладжено загодя так, що треба тільки скласти, дещо позамазувати і все... Тут і піч, і вікна, й двері...¹

В оповіданні більше уваги приділено образам будівельників і менше — образу хлопчика.

¹ Олександр Копиленко, Твори в чотирьох томах, т. 4, стор. 178.

Оповідання «Хата хлопчика-мізинчика» має пізнавальний і виховний характер. Письменник знайомить дітей з різними трудовими процесами і навчає їх поважати працю будівельників.

Значною удачею автора є оповідання «А д м і р а л». Уже в самій назві гвору прихований гумор. Адміралом, як дізнається читач, в селі називають колгоспні дівчата хлопчика Степана, який під час літніх канікул працює у колгоспі перевізником. Не без гумору автор говорить і про транспорт, на якому працює Степан,— старий незграбний і неповороткий човен, що його хлопець любовно назвав «Сміливим».

Як виявилось, Степан був не лише вправним перевізником, він здатний і на подвиг. Коли віл скинув у річку теля і воно почало тонути, хлопець, ні хвилини не вагаючись, кинувся в глибоку річку і, ризкуючи своїм життям, врятував теля. Ось тоді уславлена колгоспна доярка дівчина Уляна, яка найчастіше підсміювалась над Степаном, цілком серйозно заявила:

...Молодець ти, адмірале. Ні, я й раніше знала, що ти молодець, а зараз... зараз я вірю, що ти зможеш водити кораблі. Наші кораблі можуть водити тільки найзавзятіші, найсміливіші люди. Такі, як ти, Степанку...¹

В оповіданні «Адмірал» О. Копиленко значну увагу приділив проблемі поєднання природних нахилів підлітків з їх майбутньою професією. Степан не випадково захоплюється роботою перевізника. Він мріє про навчання в морському училищі, готується стати капітаном.

Збірка оповідань «Подарунок» (1956) складається з двох циклів: «Весняна дорога» (нові оповідання) і «Як вони поживають» (твори, написані в попередні роки).

У різних за змістом оповіданнях циклу «Весняна дорога» автор підносить найактуальніші проблеми навчання і виховання нашої молоді на сучасному етапі: прищеплення молоді почуття товариськості, дружби, братерства, честі тощо.

Цикл оповідань «Як вони поживають» має свою довгу історію. Вперше ці оповідання з'явилися невеличкою книжечкою ще у 1934 р. під назвою «В лісі». Дещо доповненим і роз-

¹ Олександр Копиленко, Твори в чотирьох томах, т. 4, стор. 208.

ширеним виданням вдруге вони вийшли у 1937 р. Після війни письменник надзвичайно багато працював над цими оповіданнями, доповнював їх, переробляв, і в 1948 р. вони з'явилися вже під назвою «Як вони поживають». Збірку супроводило звернення письменника «До моїх читачів», в якому автор писав: «Всюди і майже щодня ми зустрічаємося з ними, з нашими друзями — з тваринами й птахами. Зустрічаємося й дома, а частіше в полі, в лісі, в степу.

Ми їх дуже любимо.

Саме про те, як вони поживають, деякі з наших друзів, я й намагаюся розповісти в цій книжечці.

Серед картинок з життя природи і оповіданнячок, вміщених у цій книжці,— немає нічого вигаданого. Все це я сам бачив, переживав, спостерігав від самого дитинства».

Чим приваблюють оповідання цього циклу, чим чарують вони молодого та й не тільки молодого читача?

Насамперед високою художньою майстерністю, з якою вони написані, вмінням письменника вдало обрати предмет змалювання, простотою і щирістю викладу думки.

У кожному з оповідань циклу і в збірці в цілому письменник розкриває перед дітьми таємниці природи, таємниці рослинного і тваринного світу, радить дітям пильніше подивитись навколо.

Оповідання циклу «Як вони поживають» оригінальні й за своєю формою. Вони невеличкі за обсягом, переважно від однієї до двох сторінок. Розповідь, як правило, ведеться від імені оповідача, стисло, просто, невимушено. З цих коротких оповідань О. Копиленка перед читачем постає царство лісу, поля, річки. Всі пори року грають-переливаються всіма своїми барвами. Діти дізнаються з цих творів про корисних птахів і комах, про птахів-хижаків і жуків-шкідників, про те, як поводять себе звірі й птиці в різних обставинах, про їх звички, голоси та ін. Тільки внаслідок того, що письменник уважно і наполегливо вивчав і спостерігав поведінку птахів і тварин, він з винятковою точністю і лаконізмом зміг описати їх зовнішній вигляд, манеру рухатися, маскуватися. Так, в оповіданні «Перша наука», наприклад, читаємо про поведінку зайців:

Навіть на три кроки людське око не помітить, що в сіро-рудій траві тихенько насторожився пухнастий живий клубочок. Зайчена сидить в

ямці, під корінням, а над ним ворухиться сухе велике листя торішнього бур'яну, що зветься ведмеже вухо¹.

Розповідаючи про птахів і тварин: шпаків, чижів, перепелів, синиць, коноплянок, білок, зайців, лисиць,— письменник не тільки повідомляє про цікаві епізоди з їх життя, не тільки допомагає дітям глибше пізнати навколишню природу, а й закликає дітей охороняти птахів, не руйнувати їх гнізд («Покинуте гніздо», «Ідальня для птахів», «Ідальня на дереві»), оберігати від знищення корисних диких тварин і птахів.

Так, вислухавши розповідь своєї виховательки про те, що птахам, які не відлітають від нас на зиму в теплі краї, живеться дуже важко, діти вирішили побудувати для них спеціальну ідальню:

— Тьотю Галя,— проказала швидко Ніна,— а коли я залишатиму пташкам трохи хліба, трохи цукру, трохи супу і всього, всього потроху? Нехай собі зимою ідять. Можна?

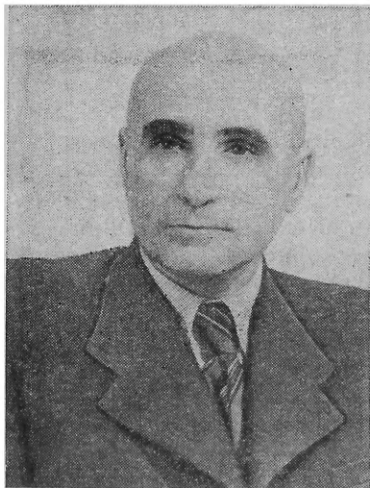
— Аякже, звичайно, можна,— сказала тьотя Галя.

— І я! І я! І я! — закричали всі діти. Бо всім же хочеться годувати пташок, щоб легше і веселіше жилося щигликам, синицям, чижикам, коноплянкам, снігурам, горобцям, які на зиму нікуди не хочуть від нас летіти.

— Тоді давайте зробимо інакше,— сказала тьотя Галя.— Знаєте як? Давайте зробимо на дереві ідальню для пташок. («Ідальня на дереві»)

Молоді читачі люблять і читають твори О. Копиленка. Дитячі оповідання Копиленка відомі не лише на Україні. Вони перекладені на російську, грузинську, башкирську, узбецьку, єврейську та інші мови народів СРСР. Його твори видавалися і за межами нашої Батьківщини: в Австрії, Чехословаччині, Югославії.

¹ Олександр Копиленко, Твори в чотирьох томах, т. 4, стор. 330.

**Олесь Васильович
Донченко**

(1902—1954)

У середині 20-х років у сім'ю українських дитячих письменників прийшов активний працівник культосвітніх установ, учасник самодіяльних колективів Олександр (Олесь) Васильович Донченко. Він приніс палке прагнення зобразити правдиві картини дійсності, які б сприяли вихованню у молодого читача почуття гарячого радянського патріотизму і гордості за свій народ, за рідну Батьківщину.

Олександр Васильович Донченко народився 19 серпня 1902 р. в містечку Великі Сорочинці на Полтавщині, в родині вчителя. Дитячі роки майбутнього письменника пройшли в селі Велика Багачка, де його батько вчителював. У 1911 р. сім'я переїжджає в місто Лубни, де Олесь вступає до гімназії і навчається там аж до 1920 р. Після закінчення гімназії вчиться на кількомісячних курсах робітників позашкільної освіти і їде вчителювати. Пізніше працює інспектором політосвіти та на інших посадах.

З 1922 по березень 1924 р. О. Донченко працює відповідальним секретарем редакції газети «Червона Лубенщина», а з березня 1924 р. перебуває в лавах Червоної Армії, спочатку як рядовий воїн, а потім — полковий учитель. Повернувшись з армії, працює секретарем юнацького сектора Дер-

жавного видавництва України, потім редактором літературного бюлетеня РАТАУ.

Писати Донченко почав ще з часу роботи в газеті «Червона Лубенщина». Перші свої вірші друкує в цій газеті, а потім в журналах «Червоний шлях» та «Молодий більшовик».

З творами для дітей Олесь Донченко почав виступати з 1927 р., коли написав для них віршовані оповідання і казки. Та справжнім покликанням письменника стала проза для дітей. Першими великими прозовими творами для юних читачів були його повісті «Ударний загін» і «Веселі кролі» (1931). Ці твори цікаві й цінні тим, що автор на основі справжніх фактів з життя радянських дітей розповідає про активну участь шкільної молоді в суспільно корисній роботі.

У повісті «Веселі кролі» О. Донченко пише про те, як при сільській школі було організовано артіль юних кролівників. Ця артіль стала для дітей школою навчання колективно господарювати, а вирощені дітьми кролі — одним із значних засобів для укріплення матеріальної бази школи. У повісті «Ударний загін», що була відзначена премією на Всеукраїнському конкурсі, письменник відобразив діяльність піонерської організації в перших сільських комунах. Але обидві ці повісті багато втратили від того, що автор недостатньо показав керівництво дітьми з боку дорослих. Як і в повісті «Веселі кролі», в «Ударному загоні» помітно схематизм у створенні образів дітей, штучність у змалюванні окремих ситуацій. Обидві повісті носять на собі значний вплив дуже модного на той час «дитячого авангардизму».

Подальша діяльність О. Донченка як у літературі для дорослих, так і в літературі для дітей ішла в напрямі піднесення художньої майстерності письменника, розширення тематики його творів, наближення її до актуальних проблем життя. Помітним явищем на шляху до цієї перебудови і творчого зростання була повість «Школа над морем» (1937). Центральна проблема, поставлена в повісті,— формування нової людини, проблема комуністичного виховання молоді.

Цим актуальним питанням сучасності письменник присвятив і інші твори цього періоду, зокрема повісті «Вітер з Дніпра» (1936), «Батьківщина» (1936), «Лукія» (1939), «Карафут» (1940), збірки оповідань «Галаганчик» (1936), «Школярі» (1941) та ін.

Працюючи над повістю «Школа над морем», автор всю свою увагу приділив проблемі правдивого змалювання молодого героя. У статті «Твориться повість про піонерську мужність і чесність», що появилася в період роботи над цим твором, О. Донченко писав: «Зараз я обмірковую нову повість про дітей у колгоспі. Це буде твір про піонерську мужність і чесність». Письменник прекрасно розумів, що читачі чекають від нього книжки, герої якої б «були справді живими людьми, щоб вони були справді героями, а не якимись ляльками, за яких промовляє автор і смикає їх за ниточки, щоб вони рухались»¹.

Сюжет повісті «Школа над морем» розгортається по кількох лініях: а) зображення навчання і виховання учнів школи; б) змалювання пригод Олега Башмачного; в) показ життя прикордонників. Але в центрі уваги автора — змалювання подвигу дітей. Подвиг цей письменник розуміє не як вчинок ради задоволення свого власного бажання, а як дію, спрямовану на чесне і віддане служіння Батьківщині. Автор засуджує будь-яку спробу здійснити подвиг заради особистої слави.

Герої повісті — сини й дочки колгоспників, воїнів Червоної Армії, радянської інтелігенції. Їм властиве відчуття перспективи майбутнього, за яке вони наполегливо борються. Сашко Чайка, наприклад, мріє стати поетом, Олег Башмачний — капітаном криголама, Омелько Нагірний — вченим, Яша Дереза — винахідником.

О. Донченко пише про життя школярів, у якому є високе і буденне, прекрасне і таке, що заслуговує на осуд. На цьому загальному фоні діяльності школярів вимальовується героїчний вчинок Олега і Сашка, вчинок, гідний називатися справжнім подвигом.

Художньо переконливо і правдиво показано в повісті діяльність піонерської організації школи на чолі з піонервожатим Максимом. Максим — справжній вихователь піонерів, кращий друг і порадник їх. Він вміло організовує культурний відпочинок піонерів, влаштовує цікаві ігри з дітьми, добре розуміється в художній літературі. Навіть сам написав п'єсу про життя піонерів своєї школи.

¹ Олесь Донченко, Твори в шести томах, т. 6, К., «Молодь», 1957, стор. 586. Тут і далі цитуємо за цим виданням.

Добре змальовано в повісті образ директора школи Василя Васильовича. В цьому образі письменник втілює ті кращі риси й якості, які необхідні кожному вчителю, вихователю і, особливо, директору школи.

Василь Васильович — не лише хороший директор і досвідчений учитель мови і літератури. Він всебічно розвинена людина, прекрасно розуміється в астрономії і організовує в школі агрогурток. Він — глибокий психолог, по виразу обличчя вміє читати думки своїх учнів. Саме тому він своєчасно помітив неухважність на уроках Олега Башмачного, розгубленість піонерки Галі Кукуби, захоплення Омелька Нагірного гіпнозом. Василь Васильович завжди вміє знайти ключ до серця кожного з своїх вихованців.

Досить вдало в повісті зображено дружбу Сашка і Галі, а також обставини, за яких позитивно розв'язався конфлікт між Сашком і Олегом.

Автор своєчасно і цілком закономірно в ті роки поставив у повісті питання про поєднання навчання й виховання дітей у школі з їх мріями і прагненнями здійснити подвиги в ім'я Батьківщини — адже це був час, коли в Німеччині до влади прийшли фашисти і стали готувати похід на Радянський Союз.

Значне місце в повісті відведено опису змагання із шахів, шашок і фізкультурних змагань між учнями різних класів тощо. «Школа над морем» стала якісно новим кроком вперед у піднесенні художньої майстерності письменника. Гострота сюжетних ситуацій, тонкий гумор у зображенні побутових сцен з життя й діяльності школярів, романтична піднесеність у змальованні дитячого подвигу роблять цей твір цікавим для читача.

Після Великої Вітчизняної війни О. Донченко працює найбільш продуктивно і виступає переважно з творами для дітей. За післявоєнні роки він написав такі цікаві твори, як «Лісничиха» (1947), «Повість про новий дім» (1947), «Заповітне слово» (1948), «Сад» (1949), «Юрко Васюта» (1950), «Золота медаль» (1953).

Повість «Лісничиха» — один з кращих творів для дітей. У ній створено привабливі образи дітей і дорослих, які у надзвичайно складних умовах жили і боролися проти німецько-фашистських загарбників.

В основу повісті «Лісничиха» покладено факти, взяті з життя людей близької й рідної авторові Лубенщини. В од-

ному із сіл поблизу Лубен справді був випадок, коли батька, який пішов на фронт, замінила на посту лісника його малолітня дочка.

Провідною ідеєю повісті «Лісничиха» є утвердження моральної переваги радянських людей над фашистськими загарбниками. На ряді фактів з життя й боротьби радянських людей письменник переконливо показує, що соціалістична система виховує таких людей, яких не знала, не знає і не може знати капіталістична система протягом всього її існування.

Головна героїня повісті Улянка — це смілива, мужня дівчинка-патріотка, яка самовіддано служить Батьківщині. Залишившись без батька й матері, Улянка знаходить притулок і захист у приятеля своїх батьків — Макара Макаровича; поматеринському про дівчинку турбується і вчителька Людмила Степанівна.

Розкриваючи нові взаємини між радянськими людьми, автор майстерно влітає у свою розповідь про долю сироти Улянки чудову народну легенду про Чарнамай-зілля — квітку щастя; той, хто зірве її, ніколи не буде сиротою:

...Виросло над ручаєм товсте м'ясисте стебло, а на ньому розцвіла червона, гаряча, як вогонь, квітка. Ніхто ще її не бачив ніколи. А хто знайде її й зірве, той ніколи-ніколи, скільки житиме, не буде сиротою. Кожна стрічна жінка буде йому матір'ю, кожний чоловік — батьком, юнак — братом, а дівчина — сестрою. В кожній сім'ї стане він рідним, серед усього народу — улюбленим сином¹.

Улянка не зірвала такої квітки, хоч вона довго шукала її, хоч вона ввижалася їй у найглухіших закутках лісу, але в чудовій радянській родині, між радянськими людьми вона не відчула себе сиротою, до неї ставились всі, як до рідної, піклувались про неї ніжно і турботливо.

Для глибшого розкриття психічного стану Улянки, її переживань і настроїв О. Донченко створює хвилюючі пейзажні малюнки. Коли дівчинка дізналася про смерть батька, вона глибоко переживає і, не знаючи, де себе подіти, біжить у гущавину лісу. І їй у тяжкому горі співчуває навіть природа:

Тривожно загули верховини грабів і кленів. Чорна хмара оповила півнеба, кривавим оком моргала в темряві блискавка. Все тривожніше гули верховини. І враз вони затихли, немов прислухаючись до чогось

¹ Олесь Донченко, Твори в шести томах, т. 4, стор. 106.

таємничого й невідомого. І тоді в раптовій тиші, коли вітер згорнув свої крила, почувся в нічній тиші далекий шум. Він швидко наближався. Перші краплини, важкі, як олово, застукали по листях, і слідом за дим хлюпнула злива¹.

Створені О. Донченком картини природи — це не тільки поетичні малюнки чарівної краси української природи, вони є одним із засобів для глибшого розкриття характеру, думок і почуттів юної героїні. Навіть і тоді, коли письменник дає лише портретну характеристику Улянки-лісничихи, він використовує окремі деталі, взяті із багатой палітри природи:

На ній була картата новенька кофтина, синя спідниця й біла хустинка, як терен-двіт. І ця хустинка різко відтіняла чорні брови дівчинки, її засмагле обличчя й світлі очі. Такі світлі й зелені, що в темряві вони, мабуть, блимають, як світлячки. Її кругле ніжне підборіддя схоже було на яблуко, а припечений сонцем кирпатенький ніс скидався на жовту лісову грушку, яка вистигла проти сонця аж на самісінькій верхівці дерева².

Щоб надати мові повісті емоціональної піднесеності, автор майстерно користується засобом звуконаслідування. У хвилину тяжкого смутку, що охопив Улянку, на дереві раптом з'являються сороки, і увага дівчинки зосереджується на їх скреготінні, а потім на стукотінні жолудя, що зірвався з дерева і залопотів по гілках, ніби гніваючись на сорок:

— Чи скорро, старра, буррю стріч-чати? Чи скорро, старра? А друга: «Не старра я, сестро-сестрра! Не старра!»

Жолудь зірвався, застукав по гілках, сердито забубонів: «Буду бити вас обох, білобок! Буду бити вас обох, білобок!»³

У повісті «Лісничиха» письменник із замилюванням розповідає про ставлення дітей до праці, до виконання своїх обов'язків. Так, Улянка не просто заміняє старших на роботі. Вона любить професію лісника, безмежно закохана в ліс. Через внутрішні монологи автор передає захоплення дівчинки красою лісу, її вміння розуміти «душу» дерева; з ними Улянка може розмовляти, як з подругами:

— Здрастуйте, сестри-берізки, вас не впізнати сьогодні. Чи ви це, мої білокорі? Ой, леле, не чують привіту, свічками золотими палахкотять⁴.

¹ О лесь Донченко, Твори в шести томах, т. 4, стор. 117.

² Там же, стор. 39.

³ Там же, стор. 41.

⁴ Там же, стор. 40.

У післявоєнні роки О. Донченко написав багато творів для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Найбільшою популярністю в наймолодшого читача користуються оповідання «Голубий гвинтик» (1951) і «Золоте яечко» (1952).

Основна ідея обох оповідань — виховання в дітей поваги до праці і людей праці, проблема вибору професії. Обидва ці твори відзначаються щирістю розповіді, доступною для розуміння читача мовою, стислістю викладу думки, наявністю в них гумору.

Цікаво й доступно для малят розповідає Олень Донченко про роботу тракторного заводу в оповіданні «Г о л у б и й г в и н т и к».

Живучи в Харкові, письменник часто бував на ХТЗ, знайомився з роботою його цехів і детально вивчив процес складання тракторів. Про це він і розказує дітям. Але прийом розповіді у цьому творі — особливий. Герої оповідання — діти-дошкільнята із дитячого садка. Їх устами письменник розмовляє про різні професії робітників на тракторному заводі. Суть цієї розмови про різні професії — викликати повагу в дітей до праці.

У творі «Голубий гвинтик» письменник змальовує чіткі індивідуальні характеристики своїх малих героїв, подає стислі портрети їх і розкриває внутрішній світ.

Уже на початку оповідання автор малює портрет Софійки. Це «чорнява дівчинка в нових рипучих черевичках». Над лобом у неї був чубчик, перев'язаний червоною стьожкою. Інший герой оповідання хлопчик Топа — «товстий, недовіра і насмішник, завжди носив у кишені цукор і смоктав — любив солодке».

Софійчина подруга Тася — білоголова, з коротким волоссячком, схожа на хлопчика. А Петрусь — це хлопчик, що краще за всіх умів робити з паперу кораблики.

Уже в окремих портретних деталях відчувається доброзичливий гумор. Так, говорячи про непокірний чубчик Софійки, автор зауважує, що «цей чубчик завжди стримів угору і при кожному кроці кланявся: «Здрастуйте, здрастуйте, здрастуйте!»

Оповідання «З о л о т е я е ч к о» автор присвятив показові сучасного колгоспного села. На кількох сторінках твору письменник зумів розповісти про складне сучасне механізоване,

електрифіковане колективне сільське господарство, в якому тепер не є новинками ні трактори, ні комбайни, ні механізовані кузні, ні птахоферми. З роботою на колгоспній птахофермі і знайомить автор своїх малолітніх читачів.

Через діалог, який відбувається між хлопчиком Андрійком і завідуючою птахофермою Оленою Григорівною, письменник показує, як працює птахоферма, як слід себе вести під час роботи. Автор виховує у малят любов до професії птахівника. Так, після відвідання птахоферми малий Андрійко, говорить автор, став допомагати Олені Григорівні:

Часто тепер ходить на птахоферму Андрійко, допомагає бабусі. А в дитячому садку він хвалиться таким, як і сам, малюкам: «Що без мене й робила б бабуся Олена Григорівна!»¹

В оповіданні часто зустрічаються діалоги, питальні та окличні речення, які надають розповіді більшої виразності і жвавості («Ну й ловко грає Андрійко на пищику! Ви ніколи не чули, як він грає?»; «Ой бабуся, скільки тут кліток!.. Нащо вони?»; «А який це Андрійко? Чи не той, що приніс із птахоферми золоте яєчко?»).

12 квітня 1954 р. Олесь Донченко помер у розквіті творчих сил. Багато незакінчених творів залишив він, багато цікавих задумів забрав з собою. Але й те, що залишив письменник молодим читачам, увійде цінним внеском в українську радянську дитячу літературу. Твори його багато разів видавалися на Україні в центральних і обласних видавництвах, перекладені на російську, білоруську, казахську та інші мови народів СРСР. Окремі твори О. Донченка видавалися також в країнах народної демократії.

¹ Олесь Донченко, Твори в шести томах, т. 6, стор. 488.

Наталя Львівна Забіла

(Народилася у 1903 р.)

Понад сорок років невтомно працює в українській радянській дитячій літературі Наталя Львівна Забіла. За цей час вона написала понад сто книжок для дітей, упорядкувала кілька колективних збірників творів українських поетів для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку.

Твори Н. Забіли широко відомі і за межами України. Вони перекладені на мови народів республік Радянського Союзу.

Наталя Львівна Забіла народилася 5 березня 1903 р. в Петербурзі в сім'ї інтелігента. Батько її працював у міністерстві землеробства. У 1917 р. сім'я переїжджає на Україну й поселяється на станції Люботин біля Харкова. Тут Н. Забіла навчалася спочатку в Люботинській гімназії, а потім у Харківській, яку й закінчила у 1920 р.

Сімнадцятирічною дівчиною Н. Забіла йде працювати у профспілкову установу, а згодом учителює і водночас навчається на історичному факультеті Харківського інституту народної освіти.

Ще в студентські роки Наталя Забіла пише твори для дітей, прозу і поезію. У 1924 р. в кам'янець-подільській газеті «Червоний кордон» був надрукований перший вірш поетеси «Війна— війні».

Після закінчення інституту Н. Забіла працює редактором у журналі «Нова книга», в «Українській книжковій палаті» тощо.

Починаючи з 1926 р., одна за одною виходять твори Н. Забіли: «За волю» (1926), «Ясочина книжка» (1934), «Хатинка на ялинці» (1935), «Казка про півника та курочку і про хитру лисичку» (1936), збірка «Нам весело жити» (1940), нарис «Наша Батьківщина» (1947), цикл «Прогулянка до лісу» (1949), збірки «Під ясним сонцем» (1949), «Під дубом зеленим» (1952), повість «Катруся вже велика» (1955), збірка віршів «У широкий світ» (1960), п'єса «Коли зійде місяць» (1963), фантастичне оповідання «Дивовижні пригоди хлопчика Юрчика та його діда» (1964).

Водночас Н. Забіла виконує велику громадсько-політичну роботу. Протягом багатьох років вона член Президії СРПУ, голова комісії дитячої літератури, член редколегії дитячих журналів, редакційної ради Дитвидаву УРСР. Багато робить письменниця і в справі виховання молодих кадрів дитячих письменників.

Основне місце в творчості Наталі Забіли займають вірші для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку. Її різноманітні за жанром твори (приспівки, примовки, лічилки, пісеньки, казки) пайтісніше переплітаються з народнопоетичною усною творчістю цих жанрів.

З народної пісні Забіла запозичає зразки для створення своїх власних поетичних образів, переймає мотиви традиційних народних приспівок, примовок і приповідок матерів. Проте поетеса не копіює народнопоетичні жанри, а творчо використовує їх. У приспівках Н. Забіли «Л а д к и, л а д у с і», «Л ю л і, л ю л і» неважко впізнати народну основу материнських приспівок майже з тією ж самою назвою, але в них поетеса вкладає новий зміст. Так, у першій приспівці, наприклад, письменниця говорить не тільки про те, що бабуся почастувала внучку медом, а й розповідає про те, де беруть мед:

А де брали медок?
Діставали у бджілок,
у садку зеленому,
під рясними кленами,
під кленами,
під липами...¹

¹ Наталія Забіла, Веселим малюкам, К., Дитвидав, 1959, стор. 13. Тут і далі цитуємо за цим виданням.

Це ж саме слід сказати і про казки із збірки «Під дубом з едеєм». Майже всі їх сюжети запозичені з народних казок, однак до кожної казки поетеса підійшла по-своєму, оригінально. Насамперед народні казки Н. Забіла переклала на мову поезії. Від цього вони стали мелодійними, легкими для читання й заучування дітьми напам'ять. Працюючи над віршованими переспівами казок, поетеса збагачує їх новими поетичними барвами, підсилює їх ліричну інтонацію, майстерно користуючись при цьому засобами алітерації, асонансу тощо. Щоб переконатися в цьому, варто прочитати хоча б початок переробленої народної казки «Рукавичка».

По ялинку внучка з дідом
йшли по лісі навмання.
А за ними бігло слідом
довговухе щуцеля.

Задивилась, мабуть, внучка
на ялинку, на сосну,
і зронила якось з ручки
рукавичку хутряну¹.

Н. Забіла — майстер віршованої казки. Її казки вражають молодого читача напруженістю, динамічністю сюжету, поетичністю вірша. Як багато, наприклад, цілком нових, яскравих деталей, скільки винахідливості в переспіві народного сюжету казки про сороку.

Кожне із дітей сороки наділене певним характером, риси якого взяті з українського народного побуту:

Цей, здоровий,
носить дрова,
той, швидкий, пшоно товче.
Третій в чашку відить бражку,
а малий млинці пече².

Та й сама сорока в казці виступає як образ працюючої і турботливої матері, яка піклується про долю своїх дітей.

Взявши за основу мотив народної казки про те, як сорока навчала своїх дітей, Н. Забіла створила повчальну казку для

¹ Наталя Забіла, Веселим малюкам, стор. 155

² Там же, стор. 163.

читачів молодшого віку. Вона захоплює барвистістю мови, мелодійністю ритму, яскравістю образів.

Ще до Великої Вітчизняної війни, у 1936 р., Н. Забіла порадувала дітей своєю чудовою віршованою казкою на народний сюжет — «Казка про півника та курочку і про хитру лисичку». Поклавши в її основу відомий сюжет про півня, курочку і хитру лисичку, поетеса вводить у свій твір новий мотив, який майже не зустрічається в дореволюційних казках. Обдуреним і скривдженим лисицею півникові і курочці допомагають доброзичливі білочка і зайчик.

У Н. Забіли яскраві характери звірів. Мова казки ритмічна, милозвучна, майстерно використано діалог, пряму мову. Виразність казки підсилюється чудовими пейзажними малюнками. Ось як змальовано гай влітку:

Пішли вони далі зеленим гаєм,
навколо вітерець дерева колихає,
під деревами рясна травичка,
а на деревах смачні кислички ¹.

Цим твором Н. Забіла зарекомендувала себе не тільки як майстер віршованої казки, а й як досвідчена поетеса. В її творі багато таких елементів, які під силу цілком зрілим майстрам поетичного слова: динамічність сюжету, пластичність зображення картин природи, індивідуалізація характерів персонажів і водночас певна лаконічність у розгортанні подій.

У Наталі Забіли є багато творів про патріотизм і національну гордість радянських людей («Повість про Жовтень», «Хатинка над озером», «Дві дівчинки», «Наша Батьківщина»).

У цих творах, писаних в різні періоди, поетеса ставить і розглядає різні проблеми, торкається різних сторін життя і творчої праці радянських людей, говорить про велич і красу нашої Батьківщини, про геній творця Радянської держави В. І. Леніна, про рідну Комуністичну партію. І всі ці твори єднає велична ідея, яка пронизує їх, — ідея палкого радянського патріотизму і радянської національної гордості.

У вірші «Повість про Жовтень» Н. Забіла розповідає про історію боротьби трудящих нашої країни за своє

¹ Наталія Забіла, Під ясним сонцем, К., «Молодь», 1953, стор. 240. Тут і далі цитуємо за цим виданням.

соціалне і національне визволення, історію Великої Жовтневої соціалістичної революції.

Форма викладу сюжету — це розмова між дідом і внуком:

— Дідусю! Про Жовтень мені розкажіть! —
Всміхається дід до онука ласкаво
і гладить голівку його кучеряву.
— Охоче, мій внучку, тобі розповім,
бо знать цю бувальщину треба усім!¹

Устами діда поетеса розповідає внукові про те, як тяжко жилося трудовому народові за царизму, як під керівництвом Комуністичної партії і її вождя В. І. Леніна трудящі повалили ненависний капіталістичний лад і побудували щасливе життя:

Весела та спора пішла в нас робота,
пішло будівництво невидане доти:
могутні заводи, просторі цехи,
великі міста, залізничні шляхи...²

Отже, всім твором «Повість про Жовтень» Н. Забіла малює узагальнену картину радянської дійсності, з якої перед читачем постає наша чудова Батьківщина і велич завоювань трудящих.

У вірші «Хатинка над озером» Н. Забіла змальовує близький і дорогий дітям образ Володимира Ілліча. Хоч у творі поетеса спинилась лише на одному з епізодів із життя вождя революції, але вона зуміла показати ленінську велич, простоту й гуманність, велику любов трудящих і їх дітей до Леніна.

Як відомо з біографії В. І. Леніна, у часи, коли до влади в Росії прийшов контрреволюційний Тимчасовий уряд, вождь партії змушений був переховуватись, щоб його не схопили вороги. Деякий час він жив у Фінляндії в будиночку над озером. Там Ленін обмірковував план повалення Тимчасового уряду і план проведення соціалістичної революції. І хоч умови життя були надзвичайно тяжкі і Ленін був перевантажений роботою, він завжди знаходив час для розмов з простими людьми і навіть з дітьми. Ось про це і розповідає Н. Забіла в поезії «Хатинка над озером».

¹ Наталя Забіла, Веселим малюкам, стор. 143—144.

² Там же, стор. 148—149.

Вірш має казковий зачин, який надає розповіді урочистості:

Не за синіми глибокими морями,
не за дальніми високими горами,
а в країні, де ліси стоять дрімучі,
де озера розлягаються блискучі,—
там жили собі із мамою і татком
у хатинці два білявеньких хлоп'ятка ¹.

«Хатинка над озером» — твір сюжетний. Поетеса відтворює момент прибуття Леніна в сім'ю фінського робітника, показує, як Ленін знайомиться з господарями та з їх дітьми і як потім це знайомство переросло в щире дружбу між Іллічем і дітьми:

І лишився гість у хатці жити,
і до нього зразу звикли діти,
бо такий же він ласкавий та хороший,
і такий-то він на інших не похожий ².

У вірші всебічно показано життя й діяльність великого вождя трудящих під час перебування його на озері. Ленін дуже рано вставав, разом з дітьми йшов на прогулянку, збирав лісові ягоди, ловив рибу, а потім допізна працював: читав, обдумував, писав. Письменниця знаходить такі поетичні прийоми, які дають їй змогу розкрити любов трудящих до Леніна і водночас зрозумілою для дітей мовою сказати, а хто ж такий Ленін, чому його так люблять всі трудящі світу.

Говорячи про пошану фінських трудящих до Леніна, Н. Забіла користується засобом персоніфікації, показує, що не тільки люди, а й природа розкриває свої об'єми для дорогого гостя:

В лісі сосни величаються столітні,
зустрічають гостя гомоном привітним,
а над озером, над синім Кафі-Ярві,
посміхаються їм квіти різнобарвні ³.

А даючи відповідь на запитання хлоп'ят — хто ж такий цей лагідний і дорогий для дитячого серця чоловік, поетеса через розмову робітника з Леніним розкриває світогляд

¹ Наталія Забіла, У широкий світ, К., Дитвидав, 1960, стор. 87. Тут і далі цитуємо за цим виданням.

² Там же.

³ Там же, стор. 87—88.

батька хлоп'ят — трудової людини, яка знає Леніна і гордиться ним, розуміє всю велич його революційної діяльності:

— Знаю я про тебе, чоловіче,
як ти борешся за щастя робітнице,
за нове життя, за вільну працю,
а пани усі тебе бояться...
І тому ти всіх панів сильніший,
бо твоє нам слово найрідніше,
бо твоє нам наймиліше ймення,
бо ім'я твоє велике — Ленін!¹

Так, без вишуканих слів, через розкриття рис ленінської вдачі Н. Забіла малює дорогий нам образ вождя трудящих, чие ім'я стало символом революційної боротьби всіх народів світу за визволення з-під іга капіталізму.

Політичні події великого масштабу — визволення трудящих Західної України і возз'єднання їх в єдиній сім'ї радянських народів — знайшли своє відображення у вірші «Дві дівчинки». Вірш був написаний по свіжих слідах важливих подій 17 вересня 1939 р. І тут поетеса знайшла такі художні засоби і фарби, які допомогли їй розкрити для наймолодшого читача значення цих подій. Ідейний задум вірша — показати соціальний контраст між життям і становищем дітей радянських і дітей в країнах, де панує капітал.

Перед читачем постають дві різні соціальні системи, уособлені в образах дівчаток одного віку, однієї нації, та не однієї долі. Перша дівчинка народилася у вільній, щасливій радянській сім'ї, друга — в бідній родині у панській Польщі.

Причини, що зумовили різну долю цих двох дівчаток, Н. Забіла передає з допомогою контрастних картин життя радянської дівчинки-школярки і дівчинки-пастушки із селянської родини, яка працювала на польських панів:

— Я йду до школи, в перший клас! —
школярка обізвалася.
На неї заздрісно глядять
дівчатко, що за річкою.
— Мені нема коли ходити,
бо, бачиш, чередничка я!²

¹ Наталя Забіла, У широкий світ, стор. 88.

² Там же, стор. 92.

Скупо, але виразно малює Забіла урочисту картину возз'єднання трудящих Західної України з Радянським Союзом:

Усі, мов рідні, не чужі,—
сміються, обіймаються.
— Нема межі! Нема межі! —
аж голос уривається¹.

Найвизначнішим твором Наталі Забіли є її віршований нарис «Наша Батьківщина». В основу його поетеса кладе численні факти й події, взяті з життя і творчої праці людей нашої країни. Твори такого своєрідного жанру, як «Наша Батьківщина», останнім часом стали дуже популярними в літературі — це «Билиця для дітей» С. Міхалкова, «Над картою Батьківщини» М. Михайлова, такого типу є твори у С. Маршака та інших письменників.

У нарисі «Наша Батьківщина» нема ні сюжету, ні постійних героїв, але читається він з особливим захопленням. Чарівні картини вітчизняного пейзажу, картини бойових і трудових подвигів радянських людей, широчінь горизонтів Батьківщини — ось що є основним у творі Наталі Забіли. І про це сказано щиро, натхненно, з почуттям любові і гордості за свій народ.

Поняття *Батьківщина* розкривається поетесою у найрізноманітніших аспектах і деталях. Н. Забіла не йде шляхом накопичення значної кількості слів і виразів, що визначають широту просторів нашої країни. Поетеса намагається розкрити ці поняття через ряд конкретних предметів: це «свавільний, буряний Дніпро», який «до моря плавно лине», це республіка бавовни й нафти Азербайджан, і вугільний Донбас, і зоряна Москва, і швидкі поїзди, й надшвидкісні літаки, що прокладають траси із теплого Криму на далеку Північ.

У творі є чимало вдалив порівнянь, зіставлень. Поетеса то розповідає сама, то надає слово дітям, іноді напружений діалог змінюється ліричним відступом, описом, узагальненням.

Пейзажі у творі «Наша Батьківщина» трапляються не часто, зате вони багаті, колоритні і надовго запам'ятовуються. Ось, наприклад, картина Півдня нашої країни:

¹ Наталія Забіла, У широкий світ, стор. 94.

Чудовий край, багатий край,
квітуний та зелений!
Отут росте той самий чай,
що ми п'ємо щоденно.

Цвітуть поля пахучих роз,
герань цвіте червона.
Звисають з виноградних лоз
важкі прозорі грона¹.

Зображенням простих і близьких дітям предметів, машин, пейзажів міст і полів, героїчної праці радянських людей поетеса допомагає читачам уявити безмежні простори і незліченні багатства нашої неосяжної Батьківщини, відчутти її красу і велич:

І кожний цех, і кожний лан
нових здобутків прагне,
бо кожний п'ятирічний план —
це план нових досягнень...

Ми любим працю, любим мир,
ми любимо Вітчизну.
І в сяйві наших ясных зір
йдемо до комунізму!²

Два цикли поезій Наталі Забіли — «Ясоччина книжка» і «Про дівчинку Маринку» — це розповідь про щасливе дитинство радянських дітей. Яся і Маринка — це збірні образи, в яких поетеса намагається втілити типові риси нашої щасливої дівчини.

Яся всім цікавиться, про все хоче знати, сама все хоче поспробувати. Побачивши дітей із дитсадка за роботою на грядках, Яся загорілася бажанням не відставати від них і собі скопати грядку:

Тягне Яся і собі лопатку,— ой, яка ж велика та важка!
— Буде в мене теж маленька грядка, як у всіх дітей із дитсадка!³

Образ Маринки дано в розвитку. Спочатку ми зустрічаємося з дівчинкою, коли вона бавиться ще в матері на руках. Потім Маринка підрастає. Письменниця показує, як

¹ Наталя Забіла, У широкий світ, стор. 107.

² Там же, стор. 124—125.

³ Наталя Забіла, Ясоччина книжка, К., Дитвидав, 1961, стор. 10.

Обкладинка
худ. Г. Захарчук
до збірки віршів
Н. Забіли.

змінюються риси характеру дівчинки, як з часом розширюються її інтереси.

Значне місце в творчості Н. Забіли займають поезії про природу. Тут варто оговоритися, бо природа «присутня» буквально в кожному творі поетеси, але в окремих віршах тема природи в центрі уваги письменниці. До них належать цикли поезій «Дванадцять місяців», «Прогулянка до лісу» та ін. Забіла сама добре знає і любить рідну природу, і всі свої «секрети» хоче розкрити перед юними читачами.

«Дванадцять місяців» — це своєрідний календар природи. З віршів цього циклу діти дізнаються про особливості природи в різні пори року, усвідомлюють, як відбуваються зміни в природі. Забіла розповідає про красу і привабливість природи, про її значення в житті людей. Та не

тільки про природні прикмети кожного місяця говорить дітям письменниця. Вона нагадує їм також про революційні свята, видатні події, що відбулися в тому чи іншому місяці і які ми відзначаємо:

Є у Квітні день знаменний
на листках календарів:
народився в Квітні Ленін,
вождь усіх пролетарів.

(«Квітень»).

Або:

Перше Травня славим здавна —
свято праці і весни.
А за ним — дев'яте Травня,
Перемоги день ясний¹.

(«Травень»).

У віршах циклу «Прогулянка до лісу» Н. Забіла з глибоким знанням життя рослинного і тваринного світу розповідає дітям про красу лісу, про різні породи дерев, лікарські рослини; про звірів і птахів, що живуть у лісі. Її твори сприяють вихованню в малят любові до природи, до рідного краю.

Вірші Н. Забіли цього циклу — не сухі повчання дітям про природу, а задушевна розповідь, в якій звичайні речі стають привабливими і зрозумілими, коли їх суть розкрито у художніх образах.

Ось як просто і водночас лірично говорить поетеса про сосну:

Ялинки кожен добре зна,
радіє взимку їм.
А де нема їх, там сосна
на свято прийде в дім...
Високі щогли кораблів
теж роблять із сосни.
В далеку путь серед морів
тоді плывуть вони².

Наталя Забіла багато працює над перекладами творів дитячої літератури з інших мов. Вона переклала на українську мову «Російські народні казки», «Казку про рибака

¹ Наталя Забіла, У широкий світ, стор. 78-79.

² Там же, стор. 61.

і рибку» О. Пушкіна, поезію М. Некрасова «Дід Мазай і зайці», оповідання Л. Толстого «Булька і кабан», віршовану казку К. Чуковського «Айболить», вірші С. Михалкова «Дядя Стьопа» та «Поважайте труд, малята», вірші О. Благініної «Осінь» та А. Алексіна «Прапорець», вірш єврейського поета Л. Квітка «Коли я виросту», грузинську народну казку «Зароблений карбованець» та ін.

В історії української ~~радянської~~ дитячої літератури Наталі Забілі належить одне з почесних місць. Багатство тематики, виразність і простота мови, глибокий зв'язок віршів поетеси з народною творчістю сприяють широкій популярності її творів серед юних читачів.

**Оксана Дмитрівна
Іваненко**

(Народилася у 1906 р.)

В українській дитячій літературі вже багато років плідно працює талановита письменниця Оксана Дмитрівна Іваненко.

Народилася Оксана Іваненко у м. Полтаві 14 квітня 1906 р. Мати її була вчителькою, а батько спочатку працював у газеті, а згодом також перейшов на педагогічну роботу. Любов до педагогічної професії рано пробудилась і в їх дочки. Уже в 16 років Оксана Дмитрівна іде працювати в дитячий будинок, там і почала писати твори для дітей.

У 1924—1925 рр. письменниця працювала в колонії ім. М. Горького, якою керував талановитий радянський педагог А. С. Макаренко. Її образ (сімнадцятилітньої комсомолки, що писала казки та п'єси для вихованців колонії) Макаренко змалював у «Педагогічній поемі».

Про роботу разом з А. С. Макаренком О. Іваненко згадує з теплотою: «Колонія — найкращі спогади моєї юності. При мені під час молотьби, коли я на столику подавала снопи в барабан, прийшов перший лист від Горького з Італії. Я була в числі небагатьох гостей, як стара колоністка, коли Олексій Максимович приїхав до колонії у 1928 р. Зі мною ділився Антон Семенович своїми мріями про книгу «Педагогічна поема», яку ще тільки задумав тоді. Це все незабутні спогади».

Друкуватися письменниця почала у 1925 р. (в журналі «Червоні квіти» було опубліковано її оповідання «До царя»).

У 1926 р. О. Іваненко закінчує Харківський інститут народної освіти.

З 1928 до 1931 р. О. Іваненко навчалася в аспірантурі Українського науково-дослідного інституту педагогіки. Рік керувала вона секцією дитячої літератури при Київській філії науково-дослідного інституту педагогіки, а потім рік працювала редактором дитячої літератури у видавництві «Молодий більшовик».

У 1930 р. вийшла в світ перша книга письменниці, а з 1933 р. вона цілком переходить на літературну роботу.

О. Іваненко створила багато повістей і оповідань, які вийшли збірками і окремими виданнями.

О. Д. Іваненко відома і як талановита перекладачка казок Андерсена, «Малахітової шкатулки» Бажова, творів А. Гайдара та багатьох інших письменників.

Значне місце у творчому доробку письменниці займають казки, над якими вона працює понад чверть століття.

У 1935 р. вийшла її збірка під назвою «Лісові казки», яка зразу ж завоювала симпатії маленьких читачів. Широко відомими стали і казки про виховання дітей («Сандалики, повна скорість», «Великі очі», «Три бажання», «Чудесна квітка», «Маяк» та ін.).

У цих оригінальних за змістом і формою казках О. Іваненко розповідає про велич нашої Батьківщини, про патріотизм радянських дітей, про боротьбу народів світу за мир («Сандалики, повна скорість»), про те, як формуються характери наших дітей («Великі очі», «Три бажання», «Чудесна квітка»), про життя рослинного і тваринного світу («Лісові казки»).

Письменниця-педагог майстерно розкриває дитячу психологію, розповідає про красу людської праці. Герої її казок, діти, захоплюються натхненною працею дорослих і самі намагаються їх наслідувати. Так, дівчинка («Сандалики, повна скорість» — 1935), мандруючи всюди у своїх чарівних сандаликах, з великим інтересом спостерігає, як працюють радянські люди.

Ось будівельники перетинають річку велетенською стіною, щоб вона не «губила свої сили, а віддавала їх людям, щоб машини працювали, щоб всім легше жилося». Чудові перетворення бачить дівчинка в пустині. Там, де раніше кохалися рудувато-жовті хвилі піску та де-не-де витикалися жорсткі

колючі рослини і проходили каравани верблюдів, мужні радянські трудівники прокладають канал, і на місці мертвої пустині виростає море веселої базовни, зелений виноград, солодкі дині. Нашу країну письменниця називає країною чудес, бо скрізь радянські люди творять багато нового і чудесного, сувору Північ перетворюють на квітучий сад.

Проте герої казок не тільки спостерігають, як працюють дорослі, а й самі трудяться. Вони від гри поступово переходять до праці, але і в праці їхній зберігається елемент гри. Так, у казці «Чарівні зерна» письменниця розповідає про те, наскільки нецікавим, сірим було життя школярів, коли кожний з них займався своєю справою. Та ось діти одержують від гострого лікаря три торбинки зерна, в одній з яких зерна чарівні. Дізнатися ж, в якій саме торбинці чарівні зерна, можна, лише виростивши їх, а зробити це під силу тільки вірним, щирим друзям, що вміють весело, з усмішкою працювати.

Така незвичайна зав'язка твору захоплює юного читача. Далі письменниця показує, як цікава загальна справа об'єднує всіх дітей. Кожний, одержавши доручення, яке йому до душі, з охотою виконує його. Щоб краще працювати, діти вивчають казковий словник природи, в якому зібрана мова звірів, птахів, рослин, мова матері-землі. Письменниця розповідає також, як діти навчились розуміти цю чарівну мову, як вони почули голос землі, що, прокинувшись після зимового сну, благала людей обробити її. За допомогою метафори (*земля зітхала, шепотіла*) письменниця створює зворушливу картину:

Земля зітхала і шепотіла тихо: «Скопайте мене і засійте. Я багата, родюча, я зберегла живущі соки для насіння, я нагодую всіх, всіх, тільки пильнуйте, шануйте мене»¹.

Люди давно навчились розуміти цю мову землі, вивчили її і діти. Вони сумлінно обробляли поле, з інтересом працювали біля кожної зернини. Багато любові вклали діти в свою працю, тому з їхнього зерна і спекли чарівні паляниці. Вони були високі і не вміщувались у форми; спечені паляниці були легкі й пухкі, і всі, хто пробував їх, ставали сильнішими. Так, поєднуючи реалізм з фантастикою, письменниця

¹ Оксана Іваненко, Великі очі, К., «Молодь», 1956, стор. 101.

переконливо показує, що любов до праці кожну справу робить чарівною. Герої казок розуміють, що у наш час, якщо не вмієш чи не хочеш працювати, не допоможуть ніякі чарівні предмети чи надприродні сили.

Вірна, щира дружба і любов до праці («всі працювали без зради, заздрості й брехні») допомагали дітям збудувати чарівний човен і маяк, який став освітлювати всім дорогою («Маяк» — 1941).

Письменниця утверджує, що, тільки працюючи, діти можуть здійснити свої кращі мрії. Ясь — герой казки «Великі очі» (1936) — дуже хотів навчитись добре грати на скрипці, і гострий лікар дарує йому чарівну скрипку, чари якої зникають, як тільки на ній перестають грати, і збільшуються, чим більше на ній грають. Багато пригод трапилось з хлопчиком, багато труднощів він подолав, але завжди невтомно грав і, зрештою, навчився грати так, «як співають птахи, як літає вітер». Грав Ясь «про молоду радісну країну, в якій всі працюють і радіють з своєї праці», і його гра чарувала людей і надихала на трудові подвиги. В цій казці письменниця яскраво показала, що праця — джерело радості і натхнення, вона робить дитину кращою.

Праця перевиховує і Зіну — героїню казки «Три бажання» (1940). У казках на моральні теми О. Іваненко показує, яку радість приносить людині праця, яку велику виховну роль вона відіграє.

У казках письменниця майстерно створює образи дітей. Хоч реалістичні події чи явища у сюжетах казок переплітаються з фантастикою, образи юних героїв завжди змальовані реалістично. Малі читачі бачать у них своїх друзів. Герої казок (Ясь, Галя, Зіна) долають багато труднощів, поведінка їх вмотивована, характери яскраві.

В усіх казках відчувається справжня любов письменниці до дитини, її юні герої показані жвавими, сміливими, допитливими, розумними; вони люблять свою Батьківщину, не бояться труднощів, і найголовніше для них — загальна справа. Це і безстрашна дівчинка з казки «Сандалики, повна скорість», і діти з казок «Три бажання», «Чарівні зерна», «Маяк». У дітей добре розвинене почуття обов'язку: у відповідальний момент кожен із них пам'ятає про свій обов'язок і виконує його. Але деяким з героїв цих казок властиві й негативні якості — байдужість, полохливість, заздрість та ін.

О. Іваненко не глузує з дітей, з їх недоліків, а допомагає їм виправитись; діти показані в таких обставинах, коли вони можуть проявити свої кращі якості. «Лікує» дитячі вади колектив і гострий лікар.

Письменниця створює оригінальний образ гострого лікаря. У нього все було гостре: і борідка, і пальці, і очі. Він з гострою увагою придивляється до всього. Очі його такі гострі, що від них нікуди не можна було втекти. Він ніби пришпилював ними. Не любить він брехунів і цокотух, базік, ледарів, заздрих і тому подібних «хворих», що заважають жити собі й іншим. Всіх їх він лікує просто й скоро. Гострий лікар приваблює дітей своєю добротою і незвичайними ліками; лікує порадою, а інколи і чарівним предметом, але «одужання» починається не зразу: треба дуже-дуже хотіти стати здоровим і не лінуватись.

Казки, що ввійшли до збірки «Великі очі», знаходять вірний шлях до дитячого серця, пробуджують чисті прагнення дітей, викликають у них щирі захоплення, хороші бажання, навчають їх радіти з успіхів інших.

На жаль, не всі казки із збірки «Великі очі» композиційно чіткі, у деяких з них рихлий, розтягнутий сюжет («Сандалики, повна скорість», «Чудесна квітка»), схематичне змалювання сім'ї, дитячого колективу, недостатньо показана їх роль і значення у формуванні кращих рис характеру дітей.

Але це не знижує значення казок, вони виховують у дітей кращі риси характеру людини комуністичного суспільства.

Крім казок на моральні теми, написала О. Іваненко і цікаві казки про рідну природу. В цих творах письменниця продовжує традиції В. Гаршина, Д. Маміна-Сибіряка, М. Пришвіна. Її казки перегукуються з творами В. Біанкі, О. Копиленка, у них відчувається така ж, як і в їх творах, безмежна любов до рідної природи, до всього живого, що нас оточує. О. Іваненко, як і кращі письменники-аніمالісти, добре знає природу, допомагає дітям бачити її красу, пробуджує в них допитливість і інтерес до навколишньої дійсності.

Приваблюють у «Л і с о в и х к а з к а х» і цікавий сюжет, і властивий їм теплий тон, і добродушний гумор, а також доступні для дитячого розуміння образи.

В основі сюжету кожної казки — розповідь про якесь явище природи: чи то опилення рослин комахами («Джмелик»), чи перетворення хмарини в краплину («Бурулька»), чи пере-

літ птахів («Куди літав журавлик»). Розповідає письменниця і про те, як живуть тварини («Чорноморденький», «Казка про білочку-мандрівницю», «Про братика-ведмедика»), про прищеплення рослин («Кисличка»), про те, як люди створюють нові ріки, розводять там рибу («Казка про золоту рибку»), та багато ін.

З «Лісових казок» малий читач одержує чимало знань про природу, про різні країни, проте твори письменниці — це не «підручник з приманочкою» (Б. Житков). О. Іваненко не намагається давати дітям наукові відомості про природу, а створює поетичний образ її.

Поетичність казок про природу виявляється і в змалюванні птахів, тварин та рослин і у композиції. Майже завжди на початку казки письменниця розмовляє з дитиною, як ніжна, добра мати. Наприклад, казку «Кисличка» вона починає такими словами:

Знаєте, дітки, що? Ви ніколи не плачете! А то раз одна дівчинка гуляла в лісі, посварилась і гірко заплакала. Сльози кап-кап та на землю, та на насіннячко, що там лежало, та такі гіркі сльози! От і виросла з того насіннячка гірка та терпка кисличка¹.

Такий оригінальний вступ, властивий тільки казкам О. Іваненко, психологічно готує дитину до сприймання сюжету, зацікавлює її, надає казці ліричного забарвлення. Багато казок мають інтригуючий початок: «Ви вмієте тримати секрети? Я розкажу вам зараз одну таємницю. Тільки ви мене не видавайте, добре?» (казка «Про зелену ялинку та золоту мандаринку»).

А в казці «Що трапилось в саду» письменниця розповідає дітям, «про що співали клопітливі синички, шелестіла яблунька своїм листям, віяв вітер та гуркотів смугастий кіт з оксамитовими лапами, і пищала гострозуба миша».

У «Лісових казках» вона спирається і на традиції усної народної творчості, використовує характерний для народних казок вступ: «Був собі, жив собі невеличкий жучок» («На добраніч»).

Звертаючись до дитини, О. Іваненко збуджує в неї інтерес до явищ природи. Вона ніби закликає дитину: будь уважною, придивись, як багато навкруги цікавого, і про все ти будеш знати, коли захочеш.

¹ Оксана Іваненко, Казки, К., Дитвидав, 1964, стор. 7.

Щоб більше привернути увагу дитини до казки, письменниця наділяє тварин, птахів, рослини людськими якостями: вони мають певний характер, свої погляди на життя. Художній прийом — персоніфікація — тут відіграє велику роль. Краплина води, бурулька, кульбабка одухотворяються, робляться «живими». Вони радіють, сумують, дрімають, мріють. Ось, наприклад, маленька кислечка мріє, що незабаром відкриється цвітом, що досягнуть на ній яблука і буде вона найкращим деревом у лісі. Кислечка береже свої квіти, благає вітер, щоб він летів стороною і не зривав її квіточок. А як вона плаче від суму, голосно зітхає і страждає, коли дізнається, що на ній погані яблука! Як і в людини, у неї змінюється настрій.

З «Казки про маленького Піка» ми дізнаємось про життя чижиків, про те, що характерно для цих птахів, і про те, якими своїми вчинками і поведінкою нагадують вони людей, взаємини між ними.

Більш яскравого змалювання явищ природи О. Іваненко часто досягає за допомогою алітерацій, наприклад: рипіння старої ялини, яка заспокоювала чижиху під час бурі, передається так: «Тррримайся! Тррримайся! А я втримаю...» («Казка про маленького Піка»). Квітки дзвіночків ласкаво запрошують джмелика завітати до них: «Дзень-дзень, я тут! Співаю тут!» («Джмелик»). Діти уявляють, як галасують пташки: «Чіт-чіт-перечіт! Чи почули мій привіт?» («Цвітарінь»). Таке звуконаслідування робить характеристики жвавшими і яскравими.

У казках багато гумору. Різними прийомами досягає його письменниця. Так, у казці «Чорноморденький» гумористично змальовує вона стару зайчиху, яка виголошує урочисту промову і прославляє тих, хто вміє втекти від ворогів; сміх тут викликає заяча «логіка».

З добродушним гумором розповідає письменниця і про звнішність та звички звірів (наприклад, про те, чому у зайців косі очі). А іноді гумор виникає від спроби порівняти птахів з людьми («Казка про маленького Піка»).

Казки про природу відрізняються від казок на моральні теми більшою лаконічністю, стрункістю композиції, тіснішим зв'язком з усною народною творчістю.

«Лісовими казками» та повістю-казкою «Куди літав журавлик» О. Іваненко намагається не тільки збудити

в дітей цікавість до всього, що їх оточує, показати їм, як багато навкруги хорошого, яке прекрасне життя, а й вчить розбиратися в людях, правильно оцінювати їх вчинки, виховує у них кращі моральні якості, почуття любові до Батьківщини.

О. Іваненко розповідає в своїх творах і про мирне, радісне й щасливе життя наших дітей, про їх навчання. Це такі оповідання, як «Галочка», «Сороки», «Питання», «Веселим літом» та ін. Написані вони з гумором, в них відчувається увага до дитини, до її інтересів.

Письменниця вміє створити живі й переконливі образи дітей, показати, як дитина набуває життєвого досвіду, як формується її характер, як вона вчиться аналізувати свої вчинки, вирішувати, що добре і що погано.

О. Іваненко добре знає психологію малят, враховує нахил дитини до гри і підказує вихователям, педагогам, як зробити так, щоб вона виконувала свої обов'язки з інтересом, щоб робота була їй приємною.

Велика Вітчизняна війна розширює творчі горизонти письменниці. У цей час вона живе в місті Свердловську, поділяє всі труднощі, які мужньо зносить радянський народ, бачить великий трудовий героїзм людей.

Про мужність, стійкість, гуманність радянських людей, про участь дітей у боротьбі з ворогом розповідає О. Іваненко у творах, що увійшли до збірки «Т а є м н и ц я» (1959). В її оповіданнях «Школа», «Таємниця», «Пошта прийшла», «Молодша сестричка», «Через малого Сашка», «Черешенька», «Подарунок» ми бачимо простих радянських людей, безмежно відданих нашій Батьківщині. У цих творах діють як дорослі, так і діти.

Письменниця показує, як у суворих випробуваннях швидко мужніють хлопчики і дівчатка, як з пустотливих (Льоня з повісті «Школа»), непримітних (Галя з твору «Через малого Сашка» і Кишинка з оповідання «Пошта прийшла») вони стають героями. Діти з честю виконують відповідальні завдання старших, допомагають їм як у мирній праці, так і в бою.

Твори О. Іваненко про Велику Вітчизняну війну не тільки цікаві за змістом, вони стрункі за композицією, у них динамічно розвивається сюжет, немає невиразних описів.

Письменниця з перших рядків вміє зацікавити читача.

Школа! Ще залишилась школа! З обох її поверхів строчили кулемети, і вона одна стримувала натиск ворожих частин. Фашисти ніяк не могли прорватися на вулицю Леніна. Вони, звичайно, не знали, що це за будинок, але їм здавалося, що там засіли чималі зағони, бо стріляли з кожного вікна цієї маленької фортеці¹.

Так захоплююче починає О. Іваненко твір «Школа».

Оповідання «Пошта прийшла» починається з розв'язки: письменниця розповідає про радісну зустріч Килинки з партизанами. О. Іваненко емоційно змальовує переживання дитини, яка зазнала багато горя і мало не загинула в окупованому фашистами селі.

Письменниця у своїх оповіданнях майстерно створює образи дітей. Двома-трьома штрихами вміє вона намалювати виразні портрети героїв. Наприклад, у головної героїні оповідання «Черешенька» *очі, як черешні, що вистигають у рясах полтавських садах. Великі, круглі, темні і личко кругленьке, смаглявеньке. Дідусь так і називав її: «Моя черешенька»*. Письменниця використовує тут прості і влучні порівняння, епітети.

Такий же лаконічний портрет Льоні Шивченка («Школа»).

У руденського пустуна Льоні, який всім «добре дався взнаки», «рухливе обличчя і задерикуваті очі». І тут два епітети, *рухливе, задерикуваті*, допомагають підкреслити в характері дитини найзначніше.

О. Іваненко майже не вдається до змалювання внутрішнього світу героїв. Їхні характери розкриваються здебільшого у вчинках. Так, Льоня Шивченко потрапляє у винятково складні умови. У місті фашисти, лише одна школа не підпускає близько ворога. Хлопчик, потрапивши до школи, всіляко допомагає бійцям, не залишає їх навіть тоді, коли становище жменьки бійців в чолі з пораненим командиром було зовсім безнадійним.

Сміливий і відважний хлопчик, хороший товариш — таким ми бачимо Льоню. Він швидко мужніє, нічого не залишилось у нього від колишнього «бога розрухи», як його називали товариші.

¹ Оксана Іваненко, Таємниця, К., Дитвидав, 1959, стор. 53. Тут і далі цитуємо за цим виданням.

Тендітну Килинку не зламала сувора війна, а зробила більш зібраною і дорослішою. Вона на пошті виконує роботу свого батька, який пішов на фронт, і вірить у швидку перемогу над ворогом.

Діти в творах О. Іваненко уважні, чуйні, спостережливі, турботливо і ніжно ставляться до батьків, нічого не шкодують, щоб допомогти їм («Дочка»). Вони сміливі, вміють зберігати таємницю. Так, десятирічний Толя — білявий, худенький, нічим особливим не примітний хлопчик — під час тимчасової окупації Києва заховав полковий прапор і два роки беріг таємницю. Цей червоний прапор, «политий кров'ю, пробитий кулями, зійшов зорею на вулицях визволеного Києва» («Таємниця»).

Юні герої О. Іваненко ненавидять ворога, і хоч їм доводиться голодувати, хоч загрожує їм смерть, вони нізащо не хочуть працювати на фашистів і, де тільки можна, як тільки можна, допомагають нашим бійцям і партизанам прискорити перемогу.

В усіх творах О. Іваненко про Велику Вітчизняну війну діти вважають своїм священним обов'язком допомагати Батьківщині в грізний для неї час, рятувати від ворога все найдорожче, хоча б за це довелось заплатити життям («Черешенька»).

Мова творів про Вітчизняну війну яскрава і проста; письменниця вдало добирає епітети, метафори. Наприклад, у творі «Таємниця» в рядку: «Життя справді пливло тепер страшними, темними завулками» — вжито метафору *життя пливло* і епітети *страшні* й *темні*, які відтворюють картину окупації міста фашистськими поневолювачами.

Вдало використовує письменниця прості й зрозумілі дітям порівняння, наприклад: *діти* галасливі, *мов гороб'яча зграя*, *очі, як черешні*, та ін.

У творах О. Іваненко зустрічаємо характерні для народних казок звертання, порівняння, наприклад:

— Земленько рідна, — благає її Килинка, — не розкривайся із-під снігу. не вийдуть чесні люди тебе орати, засівати, почекай ще трохи, вже близько наші соколи! Тоді, як на свято, вийдемо працювати...¹

Зустрічаються в оповіданнях і казкові переходи: «Чи довго, чи швидко йшла й як страшно було — про це не думала».

¹ Оксана Іваненко, Таємниця, стор. 66.

Твори про Велику Вітчизняну війну написані здебільшого коротенькими простими реченнями, в них динамічно розвивається сюжет. Вся образна система їх підпорядкована розкриттю ідеї — віри і впевненості радянських людей у перемозі над німецько-фашистськими загарбниками.

Твори О. Іваненко про Велику Вітчизняну війну виховують у дітей мужність, любов до Батьківщини, до хоробрих її захисників. Не випадково письменниця епіграфом до них взяла рядки з «Пісні піонерів Радянського Союзу» С. Михалкова:

Ти всяку здолаєш в житті перешкоду,
Готуйся у путь вже тепер.
Учись в комуністів, як жить для народу,
Будь вірним йому, піонер!¹

Особливе місце серед творів, присвячених Великій Вітчизняній війні, займає повість О. Іваненко «Рідні діти», для якої письменниця використала матеріал, взятий з життя радянських дітей, репатрійованих з Німеччини і повернених у Київський дитбудунок № 13.

Головну увагу письменниця звертає не на опис війни, а на змалювання жорстоких наслідків її: сиротілі діти, тяжка їх доля в концтаборах у Німеччині та в англо-американській зоні, піклування про них після повернення їх Радянською Армією на Батьківщину, значення колективу у формуванні особистості.

Тема повісті «Рідні діти» близька до п'єси С. Михалкова «Я хочу додому», але письменниця розкриває її оригінально як за змістом, так і за формою. У повісті кілька сюжетних ліній. Ми дізнаємось з твору про мирне життя радянських людей до війни, про навчання дітей та їх відпочинок, про їхні мрії і сподівання. Змальовує О. Іваненко також жахливі картини фашистської окупації, розповідає про боротьбу з ворогом як на фронті, так і в тилу, про натхненну працю евакуйованих радянських людей.

Таке багатство змісту розкривається в оригінальній композиції твору. Повість складається з десяти глав, в переважній більшості яких письменниця розповідає про життя дітей.

Скориставшись такою формою розповіді, як листи, щоденники, біографії героїв, ліричні відступи, О. Іваненко вміє весь

¹ Див.: Оксана Іваненко, Таємниця, стор. 51.

час тримати читача, інтригуючи й захоплюючи його, в напруженій увазі.

У творі «Рідні діти» багато персонажів. З материнською теплотою й любов'ю змальовує письменниця образи різних за віком і характером дітей. Це Ліна, Світланка, Таня, Катя, Левко Світличний, Яринка.

Почуття огиди й обурення викликають негативні персонажі: міс Джой, професор Хопперт, Фогельша і її дочка Золя.

Центральне місце в творі займають привабливі образи радянських дітей. У них різні характери, по-різному склалася і їхня доля.

О. Іваненко змальовує щасливих учнів наших радянських шкіл, розповідає про їх життя і навчання. Багато світлих прагнень у життєрадісних веселих дівчаток: Тані, Килинки, Леніни. Всі вони добре вчаться і не уявляють свого життя без невтомної праці на користь Батьківщини, на благо народу. Високі мрії й сподівання сповнюють юні серця, але війна жорстоко руйнує їх.

Більшість юнаків і дівчат залишається на окупованій території, їм важко, проте і в найтяжчих умовах вони не втрачають почуття власної гідності. Вони безмежно люблять свою Батьківщину і ненавидять її ворогів.

Килянка, Ліна, яких вивезли на каторгу у фашистську Німеччину, гордо несли високе звання «радянські дівчата».

Письменниця розповідає про страждання дітей у фашистських концтаборах Німеччини та в англо-американській зоні. Налякані, змучені, ходили вони, як примари. Обличчя у них були виснажені, «жовто-сірі», «в зморшках», «ноги були худенькі, як сірнички», їх брудні подерті халатики зливалися з «сіро-брудними стінами».

Розповідає О. Іваненко і про те, як Радянська Армія повертає дітей на Батьківщину. Багато сторінок повісті «Рідні діти» присвячено змалюванню світлого, радісного життя дітей у наших дитбудинках, піклуванню про них вихователів, які замінюють дітям батьків, повертають їм втрачене дитинство. Повість «Рідні діти», як і маленькі оповідання про Вітчизняну війну, закликає боротися за мир в усьому світі, за щасливе дитинство.

У післявоєнний час О. Іваненко пише історико-біографічні твори, зокрема про першодрукаря Івана Федорова — «Друкар книжок небачених» (1947), нарис «Богдан Хмельниць-

кий», присвячений дружбі українського і російського народів, а також продовжує працювати над вивченням життя і творчості Т. Г. Шевченка.

У 1961 р., до 100-річчя з дня смерті великого Кобзаря, письменниця створила роман «Т а р а с о в і ш л я х и», в якому захоплююче розповідає про життєвий шлях Т. Г. Шевченка. Проте це не вперше письменниця звернулася до образу великого українського поета. Ще в 1939 р. вона написала невелику повість для дітей з цією ж самою назвою. Другим, доповненим виданням вона вийшла у світ у 1947 р., третім — у 1953.

Письменниця глибоко вивчала архівні матеріали, мемуари. Вона одержала з Польщі листи польських революціонерів,

Ілюстрація
худ. В. Євдокименка
до твору
О. Іваненко
«Маленьким про
великого Тараса».

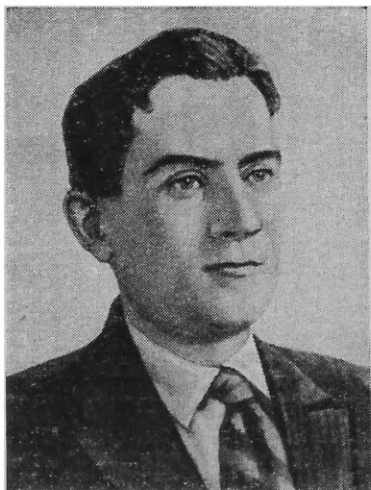
з якими Т. Г. Шевченко перебував на засланні і яких він називав своїми «соизгнанниками». Не лише творчість поета і документи вивчала О. Іваненко, вона побувала також в місцях, зв'язаних з життям і літературною діяльністю Т. Г. Шевченка: на Україні, в Ленінграді, у Новопетровському укріпленні. На фоні громадсько-політичної боротьби того часу О. Іваненко всебічно змальовує життя і діяльність Т. Г. Шевченка, розповідає про його ніжне й полум'яне серце, про його боротьбу за свободу України, за права свого пригніченого народу. Читач дізнається про дружбу поета з передовими діячами російської, української і польської культури та знайомиться з багатьма іншими цікавими фактами з життя поета.

Про великого Кобзаря маленьким читачам письменниця розповідає в книзі «Маленьким про великого Тараса», яка вийшла у «Дитвидаві» в 1963 р. О. Іваненко в доступній для малюків формі розповідає про дитячі роки Тараса, про його допитливість, любов до знань. Діти дізнаються також про те, як поневірявся Тарас, як він працював у дядка, а потім у поміщика, про знайомство з художником І. Сошенком, про викуп Т. Шевченка з неволі і навчання в Академії художеств у Петербурзі.

Дуже вдало у свою розповідь письменниця вводить вірші поета, в яких звучить заклик до свободи, любов до народу.

Діти довідуються, як поневірявся поет на засланні. Проте ніщо не могло зломити його. Лише через 10 років він повернувся із заслання — знесилений, хворий, але не скорений. Так у десяти невеличких розділах О. Іваненко з любов'ю, задушевно розповіла маленьким про великого Тараса, про безмежну любов до нього всього радянського народу.

Багатогранна творчість О. Іваненко має велике пізнавальне значення, її твори сприяють вихованню справжнього будівника комунізму.

Микола Петрович Трублаїні

(1907—1941)

В історії української радянської дитячої літератури визначне місце посідають твори талановитого українського прозаїка, невтомного мандрівника, широкого друга і чуйного вихователя молоді Миколи Трублаїні.

Все бурхливе життя і творчість письменника були присвячені проблемам виховання нової людини і передусім молоді. У творах Миколи Трублаїні відображено соціалістичні перетворення в нашій країні, формування людей нової, соціалістичної ідеології. Він збагатив українську дитячу літературу новими темами і новими героями, яких до нього майже не було в творах для дітей,— завойовниками Арктики, штурманами, боцманами, морськими мисливцями та ін.

Микола Петрович Трублаїні (справжнє прізвище Трублаєвський) народився 25 квітня 1907 р. в селі Вільшанці на Вінниччині в родині сільських трудівників. Батько його працював на лісорозробках, а мати була вчителькою. У 1915 р. Миколу віддали вчитися до Немирівської гімназії, та закінчити її йому не довелося. Восени 1920 р., захопившись героїчними подіями громадянської війни, тринадцятирічний Трублаїні відправляється на фронт. До фронту він, правда, не дійшов: зірвавшись з приступок вагона, покалічив собі ноги і мусив повернутися додому.

Трохи підлікувавшись, Микола віддається культосвітній роботі на селі. Він організовує хату-читальню, бере участь у гуртках художньої самодіяльності, багато читає і сам пробує писати. У 1924 р. Трублаїні стає штатним співробітником Вінницької окружної газети «Червоний край», а через рік його відряджають на Всеукраїнські курси журналістів при ЦК КП(б)У в Харкові. Після закінчення цих курсів Трублаїні йде працювати в газету «Вісті», і з цього часу починається його регулярна робота в літературі.

Як спецкор газети «Вісті» Микола Трублаїні робив подорожі по Далекому Сходу, а в 1929 р. на криголамі «Ф. Литке» відправився на острів Врангеля.

Згодом Микола Петрович бере участь ще в кількох арктичних рейсах, зокрема на криголамах «Сибиряков» і «Русанов». На основі зібраних у час цих експедицій матеріалів він потім створив чимало цікавих оповідань та нарисів.

З кінця 1932 р. Трублаїні живе в Харкові і наполегливо займається літературною роботою. В цей час він пише оповідання «На морі» (1932), «Лови білого ведмедя» (1933), «Вовки гоняться за оленями» (1933), «Литке» — переможець криги» (1934), «Малій посланець» (1933), «Крила рожевої чайки» (1934) і повість «Лахтак» (1935).

У всіх цих творах письменник з властивою йому пристрастю і натхненням розповідає молодому читачеві про героїчний труд радянських людей, про їх мужню боротьбу з силами стихії, про безстрашних покорителів Арктики, про торжество соціалістичної моралі і культури, про братерську єдність народів СРСР.

Багато зробив Трублаїні для прищеплення дітям любові до літератури. Для дітей, які захоплювалися художньою літературою, він сам добирав потрібні книжки і керував їх читанням, а з тими, що байдуже ставились до літератури, Микола Петрович працював наполегливо, щоб прищепити і їм любов до художнього слова.

Велику і плідну роботу проводив Трублаїні в Харківському палаці піонерів. Початок його роботи в Палаці піонерів збігся якраз з експедицією легендарного «Челюскина». Маючи значний досвід роботи на Півночі, М. Трублаїні організовує при піонерському Палаці гурток юних дослідників Арктики і сам керує його роботою. Письменник часто бував разом з дітьми в різних туристських походах, експедиціях.

Навесні 1941 р. М. Трублаїні задумав організувати з дітьми екскурсію по містах і селах України, проте війна не дала письменникові змоги здійснити цей прекрасний намір.

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, Трублаїні організував оборонну секцію при клубі письменників. Він влаштував зустрічі харківських літераторів з учасниками боїв, брав активну участь в обладнанні бомбосховища для дітей і жінок.

20 вересня 1941 р. М. Трублаїні добровільно йде на фронт. Як кореспондент червоноармійської газети «Знамя Родины», він дуже часто виїздив за матеріалами на передову лінію боїв. 4 жовтня 1941 р. недалеко від передових позицій фронту письменник був тяжко поранений осколком авіабомби і в ніч на 6 жовтня помер.

У творчості Миколи Трублаїні важливе місце займає тема соціалістичного будівництва на Півночі. У ряді його оповідань («Морем плив тюлень», «З півночі мчав ураган», «Хатина на кризі»), як і в збірці оповідань Б. Горбатова «Звичайна Арктика», книзі К. Паустовського «Північна повість», у збірці оповідань Я. Кальницького «Вогні в Арктиці», зображено героїчну працю радянських людей по освоєнню далекої Півночі, показано ті зміни, які принесла Радянська влада колись відсталим кочовим народам, відтворено особливості північної природи, а також життя і побут людей Півночі.

Твори М. Трублаїні про далеку Північ сповнені захоплюючої романтики. Героями їх є радянські патріоти — дорослі і молодь, що захоплюють читача своєю відданістю Батьківщині, наполегливістю в досягненні мети, спритністю, хоробрістю, вмінням перемагати труднощі.

Повість «Л а х т а к» (1935) — найбільший твір Миколи Трублаїні про Арктику. Тема твору — показ боротьби радянських людей за освоєння Арктики. Історія врятування радянськими людьми судна «Лахтак», що осіло на вимушену зимівлю в льодах Арктики, пригоди з членами команди і, нарешті, вивільнення пароплава з лещат крижаних гір і становлять зміст повісті.

У книзі «Лахтак» багато героїв, ще більше пригод і справжньому героїчних вчинків. Змальовуючи всі ці події, показуючи витримку і мужність радянських людей у винятково важких умовах, письменник демонструє перед молодим читачем людей залізної волі, яких виховали Батьківщина, партія і комсомол.

Організатором і керівником команди матросів «Лахтака» в часи суворих випробувань стає мужня, але чуйна й високогуманна людина — штурман Кар. Він уміло розставляє людей на пароплаві під час шторму, уважно вивчає події, зважає кожен крок. Мужній характер штурмана підкреслено і в його виразному портреті: «Кар з гранітним обличчям... з сталевим блиском очей, що свідчить про залізну волю і невтомну роботу мозку»¹.

Розкриваючи риси характеру Кара, Трублаїні підкреслює його скромність, високий рівень культури, тісний зв'язок з членами команди, він уважно прислухається до голосу кожного із членів команди судна. Тому і матроси з повагою ставляться до свого командира, чітко виконують його накази.

Приваблюють читача також образи й інших матросів: кочегара Павлюка і юнги Стьопи Черлака.

Кочегар Павлюк — людина тиха, спокійна, навіть трохи замкнута. Найповніше розкривається його характер, коли він вперто і наполегливо бореться за встановлення радіозв'язку між «Лахтаком» і Батьківщиною. Нічого не кажучи товаришам і навіть Кару про свій намір, Павлюк ночами просиджує над книгами, інструкціями і таки домагається свого: налагоджує радіозв'язок. Він сміливо кидається, щоб захистити Стьопу від розлютованого ведмедя.

Змальовуючи образ юнги Черлака, письменник весь час намагається підкреслювати молодечий запал, ініціативність, рішучість хлопця. Стьопа організовує змагання за те, щоб швидше відремонтувати стерно, проявляє винахідливість під час гасіння пожежі, активно працює в редколегії стінної газети. Юнга проявляє хоробрість у єдиноборстві з ведмедем, мужньо поводить себе при зустрічі з норвежцями.

Автор підкреслював, що відчуття смутку, журби майже ніколи не було гостем у цього хлопця. Йому були притаманні цікавість до всього, бажання подолати перешкоди і велика рухливість. Жодного разу він не поскаржився на свою долю.

Так само любовно змальовує письменник і інших героїв повісті — Запару, Торбу, Вершомета, Лейте. Це дружній колектив мужніх радянських людей, які, долаючи небачені

¹ Микола Трублаїні, Твори в чотирьох томах, т. 1, К., «Молодь», 1955, стор. 357. Тут і далі цитуємо за цим виданням.

труднощі, наполегливо борючись із стихією, вірно служать своїй Батьківщині, своєму народові.

У змалюванні образів дезертирів Аксенюка, Шора і Попова та норвежця-шкіпера Ларсена письменник користується засобами сатири. Він викриває їх егоїзм, паразитичний спосіб життя, прагнення поживитися коштом чужої праці, засуджує їх зраду Батьківщині.

Сюжет повісті «Лахтак» розгортається в основному напружено, але не скрізь однаково. Коли письменник малює шторм, сюжет розвивається динамічно, в іншій частині повісті, де відображається життя членів команди, розповідь тече плавно, спокійно, навіть уповільнено.

У розповіді веселий гумор чергується з бойовою публіцистикою. Гумором автор користується, щоб глибше розкрити психічний стан позитивних героїв. Зразком цього, наприклад, може бути розповідь Торби про свої пригоди.

А зображуючи важливі події з героїчних буднів радянських матросів у суворох умовах Півночі, автор часто вдається до мови публіцистики, дає політичну оцінку фактам і подіям. Ось як, наприклад, описано трудові будні команди:

Кожного дня читалися лекції. Кар викладав штурманську справу, математику та астрономію, Запара — метеорологію, гідрологію та хімію. Обидва вони виступали і в ролі географів. Торба провадив розмови про жарову машину, паровики і подавав деякі відомості з фізики. Машиніст Зорін викладав суспільствознавство і кожного третього дня влаштовував відкриті партійні збори, хоч членами партії були лише він, Кар та Шелемеха. Стьопа репрезентував комсомол¹.

Крім творів про дослідників Арктики, М. Трублаїні написав ще чимало оповідань про життя народів Півночі, зокрема «Вовки гоняться за оленями», «Крила рожевої чайки», «Малій посланець» і «Волохан».

Змальовуючи життя й побут людей далекої Півночі, М. Трублаїні в центрі уваги ставив, проте, не екзотику суворого краю, а життя людей, їх боротьбу за культуру, за новий побут.

Спостерігаючи повсякденне життя і працю північних народів, М. Трублаїні не лише звертав увагу на особливості їх звичаїв, а й зробив спробу з'ясувати причини деяких із них, зокрема звичаю убивати хворих і старих. Причину появи

¹ Микола Трублаїні, Твори в чотирьох томах, т. 1, стор. 359.

таких суворих законів письменник бачив у надзвичайно тяжких матеріальних умовах життя людей Півночі, а також у суворих умовах природи. Разом з тим автор показує, як з приходом Радянської влади ці старі звичаї зникають і замінюються іншими — гуманними. Соціалістична революція принесла народам Півночі новий побут і нову культуру.

Саме такий підхід до поставленої проблеми цілком відповідав настановам О. М. Горького «проникати глибоко в побут і психіку тих людей, яких «державний геній» Романових викреслював із життя...» статі поруч з узбеком і киргизом, з чеченцем і ненцем, стати з кожним, як рівний з таким же рівним... і своїм активним товариським прагненням зрозуміти людину «зсередины», вивчити і висвітлити її стародавній побут, вікові навички її»¹.

Нездоланна сила нового, що прийшло до народів Півночі разом з Жовтнем, як показує письменник, міцно входить у повсякденне життя колись відсталих народів. У найвіддаленіших закутках іде завзята боротьба за новий побут і звичаї, боротьба проти темряви і релігійного дурману. Цю боротьбу очолює в основному молодь, комсомол. Вчителі насаджують нові звички через учнів у школах, лікарі — через лікувальні установи, радянські і партійні органи — через нові, колективні форми господарювання.

Героїня оповідань «Малий посланець» (1933) і «Крила рожевої чайки» (1934) Анка всіма силами прагне до нового, бореться проти темряви і старих дикунських звичаїв, що їх так настирливо захищають шамани. Разом із братом Тайо Анка виступає проти наміру шамана і його спільників вбити їх малу сестричку. Діти переносять тяжкі випробування, але в своїй боротьбі з темрявою і забобонами виходять переможцями. Посланий Анкою до вчителя Тайо вчасно повертається, і наміри ворогів зриваються («Малий посланець»).

Події значно більшого масштабу відображені в оповіданні «Крила рожевої чайки». Уже доросла, комсомолка, чукчанка Анка несе культуру в маси. Вона піклується не лише про свій народ, а й пробивається через криги і замети до віддалених ескімосів, щоб допомогти і їм налагодити нове життя. Тут знову дівчина натикається на ворожі дії шаманів і на дикі

¹ О. М. Горький, Літературно-критичні статті, К., Держлітвидав, 1951, стор. 126.

звичаї ескімосів. В Анки вже значний досвід боротьби, і вона сміливо йде на захист молоді ескімоски Мамаюк, яка, рятуючи людей від голодної смерті, порушила ескімоський звичай — убила рожеву чайку. Анка рятує від загибелі також юнака Овайюака, якого хотіли знищити, бо він осліп і не міг сам себе обходити. Дівчина відправила Овайюака в лікарню, і там повернула йому зір.

Розділ, в якому розповідається про вдалу операцію Овайюакові,— один з найбільш напружених і цікавих. Письменник зумів передати радість, щастя людей, що стали на шлях культурного зростання і оголосили війну шаманам і одвічній темряві:

З хвилюванням чекав Овайюак того часу, коли знімуть пов'язку йому з очей.

І ось ця хвилинка надійшла. Був вечір. При світлі лампи Овайюак побачив свою сестру, Анку та лікарку.

— Навалук, я бачу тебе! — крикнув він.

Сестра підійшла до нього.

— Чи скоро буде день? — спитав Овайюак.

— Ні, не скоро,— відповіла Анка,— вже почалася полярна ніч. Але ти пам'ятаєш мою обіцянку про яскраве світло серед ночі? Я здійснию її. Анка повернулася до темного кутка яранги і промовила:

— Мамаюк, Овайюак хоче, щоб я здійснила свою обіцянку.

І в ту ж мить щось тріснуло в кутку, і всю ярангу залляло яскраве світло. Стало видно, як серед ясного дня. Овайюак побачив у кутку Мамаюк. Вона теж підійшла до нього і, радо сміючись, простягла руку.

— Овайюак,— промовила Навалук,— це вона прилетіла з тим птахом над птахами, що зветься літак.

— Овайюак,— сказала Мамаюк,— чи до вподоби тобі це світло, що зветься електрика? ¹

Отже, у творах про життя людей Півночі М. Трублаїні не лише описує побут, а й показує нове життя цих людей уже в умовах радянської дійсності.

В окремих оповіданнях з життя й побуту трудящих Якутії автор основну увагу звертає не на зображення побуту людей, а на морально-етичні проблеми, здійснення яких стало можливим лише при Радянській владі.

Герой оповідання «Вовки гоняться за оленями» (1933) Оротук живе не лише турботами про власний добробут, його глибоко хвилює проблема поліпшення колгоспного скотарства, нові методи господарювання. Побачивши під час

¹ Микола Трублаїні, Твори в чотирьох томах, т. 1, стор. 299.

Обкладинка
худ. Г. Глікмана
до оповідання
М. Трублаїні.

полювання дикого оксамитового оленя, юнак проймається бажанням вивести цю породу оленів у рідному колгоспі. Мрії Оротука здійснилися: він таки спіймав оксамитового оленя і водночас убив одного з найлютіших вовків, який винищував колгоспних оленів.

Трублаїні умів стисло і зрозуміло писати для наймолодших читачів. Його оповідання «Волохан» (1934) є зразком того, як коротко, стисло, не вдаючись до детального опису подій, а лише через вчинки героїв можна донести до читача основну думку і донести її цікаво, так, щоб вона схвилювала і захопила його.

Розповідь ведеться від автора. У кожному з десяти розділів оповідання він говорить про найістотніше. Ось, наприклад, як починається третій розділ:

Літо минуло. Випав сніг, пухкий і білий. Почалась холодна зима. А зима в тім краю, де жив Тико, тягнеться довше, ніж весна, літо та осінь разом. То холодний край¹.

Звернувшись до не нової уже в літературі теми про віддане служіння собаки людині, письменник зумів на ряді цікавих епізодів показати, як важливо в суворих умовах Півночі людині мати такого надійного помічника, як собака. А відданість Волохана справді-таки незвичайна. Четвероногий друг Тико Волохан рятує свого юного господаря, коли той потрапив під бочку. Він витягує його з річки, захищає від пащі хижого ведмедя.

Майже всі оповідання М. Трублаїні з життя північних народів відзначаються стислістю в описі людей, економністю пейзажних малюнків. Кожне оповідання ділиться на кілька розділів, що мають свої специфічні заголовки. Мова оповідання здебільшого лаконічна, фрази короткі, але чіткі. В окремих оповіданнях («Волохан», «Малий посланець») переважають прості речення. В цих оповіданнях автор найкраще здійснив теоретичні настанови, які він не раз висловлював у своїх статтях про дитячу літературу, про те, що для дітей треба писати коротко і ясно.

Окремо від групи творів про дослідників Арктики і життя народів Півночі стоїть хвилююче оповідання для дошкільнят «Пустуни на пароплаві» (1937). Сюжет оповідання простий, але читається воно з неослабним інтересом. Герої оповідання — дві мавпочки, яких матроси купили в негра із далекої Африки. Про їх поведінку, про їх стосунки з матросами, про їх витівки на пароплаві цікаво і захоплююче розповідає автор. Але мавпочки здатні не лише шкоду робити, вони іноді стають у пригоді людям. Так, у розділі «Пустуни рятують боцмана» автор розповідає про цікавий факт з поведінки мавпочок. У час полуденної спеки боцман вийшов, щоб полити розпечену палубу морською водою. В руках у нього мідна труба насоса, з якої лилася вода.

Боцман вийшов без бриля. На його стрижену й непокриту голову падали гарячі промені пекучого сонця — він знепритомнів і впав.

Ніхто, крім мавпочок, цього не бачив. Вони підскачили до боцмана і, схопивши трубу насоса, почали бавитись. Пустуючи,

¹ Микола Трублаїні, Твори в чотирьох томах, т. 1, стор. 273.

бризнули на непритомного моряка водою, а розохотившись, вони залили боцмана з голови до ніг і врятували його.

Змалюванням поведінки моторних мавпочок автор викликає здоровий сміх у дітей.

Для дошкільнят М. Трублаїні написав також дві цікаві казки — «Мандрі Закомарика» (1940) та «Про дівчинку Наталочку і сріблясту рибку» (1940). Обидві казки написані під сильним впливом українських і російських народних казок про тварин. Як і там, у казках Трублаїні діють звірі і птахи.

Незважаючи на перевантаженість деталями, казка «Мандрі Закомарика» захоплює малят напруженим сюжетом, багатою авторською вигадкою, вмінням письменника, як і в оповіданнях про Північ, говорити про події коротко і конкретно.

В центрі уваги автора образ малого, але хороброго й відважного хлопчика Закомарика. Авторська розповідь супроводжується легким гумором. Письменник злегка підсміюється над своїм героєм, але веде його шляхами найрізноманітніших пригод, з яких Закомарик завжди виходить переможцем.

З художніх прийомів у казці «Мандрі Закомарика» М. Трублаїні користується засобом градації, який властивий більшості народних казок про тварин. Так, ставши приборкувачем звірів, Закомарик спочатку приборкує жабу, потім мишу, а вже потім більших і більших: гусака, зайця, вовка і ведмедя.

У казці є також цікаві для дітей імена персонажів: Закомарик, Завждишукай, Усезагуба, Закомашка, Гегекало тощо.

Творчість М. Трублаїні різноманітна і цікава. Герої його оповідань і повістей — це мужні дослідники Півночі, шукачі, винахідники і водночас гарячі патріоти матері-Вітчизни. Юний читач знайде в творах цього письменника і образи дорослих людей — комуністів і комсомольців, як штурман Кар, машиніст Зорін, юнга Стюпа Черлак із повісті «Лахтак», і зовсім молодих, як Володя Велетень, Оротук, Темар із «Хатини на кризі» або Тико із оповідання «Волохан».

Чи це різні за професією дорослі люди, які працюють на різних ділянках соціалістичного будівництва, чи малолітні герої, — їх всіх єднає одна мета: служити Батьківщині. Такими увійшли в свідомість читачів герої творів М. Трублаїні, у них вони навчаються бути настирливими у подоланні труднощів, бути сміливими, хоробрими і працьовитими, бути вірними патріотами своєї Вітчизни.

**Іван Іванович
Нехода**

(1910—1963)

За кілька років перед Великою Вітчизняною війною ряди українських дитячих письменників поповнив талановитий поет-лірик Іван Іванович Нехода. Народився він 24 червня 1910 р. в селі Олексіївці Коломацького району на Харківщині в бідній селянській родині. Дуже рано втративши батька, у дев'ять років пішов за пастуха, щоб заробити на прожиток. З 1920 по 1929 р. навчався в Олексіївській початковій школі і в Харківському конторському училищі, а у 1932 р. закінчив мовно-літературний факультет Харківського інституту народної освіти.

У роки Великої Вітчизняної війни перебував на фронті, працював у редакціях армійських газет. Був тяжко поранений, за мужність і відвагу нагороджений бойовими орденами і медалями. У 1935 р. вийшла перша збірка його поезій для дітей під назвою «Пісня радості», у 1936 р. — «Голубий гонець», у 1940 р. — «Моя книжка». Після війни І. Нехода друкує кілька книжок дитячих поезій: «Мої ляльки» (1946), «Веселі каруселі» (1955), «Казки моїх братів» (1958), «Хлоп'ята з нашої вулиці» (1962).

Численні читачі добре знають і шанують твори поета Івана Неходи. Малята з захопленням виконують його чарівну «Пісню про ялинку», без якої не обходяться вони на жодному святі

Нового року, читають його вірші про природу, часто згадують «Веселі каруселі», а молодші школярі зачитуються цікавими «Казками моїх братів».

Однією з найхарактерніших особливостей дитячих творів Івана Неходи є їх радісний тон, глибоко оптимістичне звучання. Про це свідчать не лише ранні вірші поета («Радість», «Розцвіла весна», «Ой несися, пісне») чи назва його першої збірки («Пісня радості»), а й настрої всієї його творчості для дітей. Саме ця риса — глибокий оптимізм, радість — ріднить поезію Івана Неходи з народною творчістю і особливо з піснею. Його вірші й поеми носять на собі помітний вплив української народної пісні: пісенну образність, мелодійність народних пісень, їх повтори і метафоричність, засоби порівняння і персоніфікації він запозичає у свої вірші.

Хіба не нагадують ось ці чотири рядки поезії Неходи куплет із народної пісні?

Сіла бджілка на меду,
Хлопчик грає у дуду,
Грає хлопчик у дуду,
Завертає череду.

(«Чередник»).

Коло інтересів І. Неходи надзвичайно широке. Цим, власне, й пояснюється широта тематики його творів. Він пише про щасливе дитинство, про школу і дитячий садок, розповідає малцям про різні людські професії, про неосяжні простори нашої Батьківщини, про товаришування і дружбу між дітьми, про тяжке життя дітей в капіталістичних країнах. Але про що б не писав Іван Нехода — про природу краю чи побут дітей, про інтернаціональну єдність чи боротьбу за мир, — він завжди вирішував поставлену проблему з партійною принциповістю. Його твори не лише будять певний настрій у молодого читача, але й кличуть на роздуми, підказують потрібні громадсько-політичні висновки.

Ці риси творчості Івана Неходи яскраво виявилися уже в його перших збірках дитячих віршів і особливо в післявоєнний час у книгах поезій «Ростить щасливо» (1947) та «Моїм братикам і сестричкам» (1949). Задумуючись над прагненнями радянських дітей, які хочуть стати активними будівниками комунізму, поет розкриває різноманітні прояви цих прагнень. Їх бачить І. Нехода в щасливих усмішках дітей у першотравневих колонах і на веселій прогулянці в лісі, у

пориві до книги і під час катання на каруселі. І скрізь, де б не стрічався поет з малятами, він проймався їх бадьорими настроями, їх задушевними піснями, а ці настрої навіювали поетові нові твори, які йшли від глибини серця.

У ряді поезій («Спасибі ми партії кажемо», «Ми живемо на Україні», «Ми — Леніна щасливі внуки», «Наша Вітчизна», «На Жовтневе свято») поет намагається розкрити дітям суть благородного почуття радянського патріотизму і радянської національної гордості, він хоче сказати красиве й ніжне слово про вождя народів — великого Леніна, показати любов дітей до партії, до Батьківщини, надихає дівчому почуттям дружби між народами:

В один Союз Радянський злиті,
Живем у дружбі з усіма.
І де не глянь — у цілім світі
Країни кращої нема!¹

(«Ми живемо на Україні»).

Для дошкільнят велике навчально-виховне значення має поема «М і й т а т о» (1954). Це хвилююча ліро-епічна розповідь поета про багатогранну творчість дорослої людини, подана крізь призму сприймання малого хлопчика.

У шести частинах поеми І. Нехода знайомить своїх читачів з діяльністю радянського громадянина, який живе повнокровним життям і йде в ногу з усіма передовими людьми Країни Рад. Передова людина нашого часу показана тут у роботі, в побуті, в громадській і державній діяльності, на відпочинку.

Розповідь ведеться від першої особи, від імені хлопчика, пильне око якого все помічає і всьому радіє. І тому, що тато його ударно працює на заводі і що він — депутат; і тому, що тато встиг побувати у дитячому садку і що він (розповідач) разом з татом, мамою і братиком були на демонстрації, від якої хлопчик у захопленні:

Як красиво скрізь у місті!
Сяє сонце молоде,
Грають марші урочисті,—
Демонстрація іде!²

¹ Іван Нехода, Ми живемо на Україні, К., Дитвидав, 1960, стор. 9. Тут і далі цитуємо за цим виданням.

² Там же, стор. 65.

Поет знаходить стислу, але виразну форму, в якій, як у фокусі, сконцентровує і факти, і події, що їх бачить маленький герой, і те, як він розуміє суть свого щасливого дитинства. Ось як передає автор настрої героя після того, коли він побував на параді:

І гукнув, з трибуни ніби,
Те, що думав, саме те:
— Нашій Партії — спасибі,
Від усіх дітей спасибі
За дитинство золоте!¹

Вірш поеми «Мій тато» — мелодійний, з чітким перехресним і попарним римуванням. Поет часто користується у творі розмовною мовою, діалогами, риторичними запитаннями. Все це надає поемі художньої виразності, милозвучності і простоти вислову думки.

Особливою любов'ю у дошкільнят користується цикл поезій І. Неходи «Веселі каруселі» (1955). Вірші цього циклу подобаються дітям за багатство зображених у них предметів, за різноманітність їх форми. Це веселі, напівжартівливі розповіді про дітей, про їх мрії, щасливе дитинство. Поет знайомить малят з різними професіями: тракториста, пілота, моряка, розповідає про привабливість і значимість кожної з них у житті людей.

Вдало обрано предмет для розповіді — карусель з її принагідними місцями для сидіння. На яскраво розфарбованих каруселях, які так люблять діти, вони мають змогу обрати будь-який із засобів пересування: коней, трактори, пароплави, паровози і літаки. Кожен із дітей за вибором сідає на таке місце, яке йому найбільше до вподоби. Автор ніби навмисне кілька разів повторює рядки:

— Де захочеш — там сідай,
Ким будь хочеш — вибирай!²

Якщо у віршах циклу «Веселі каруселі» автор поетизує різні професії і засоби пересування, то в маленькому циклі поезій «Мої ляльки» (1946) він опоетизовує іграшки.

¹ Іван Нехода, Ми живемо на Україні, стор. 66.

² Там же, стор. 19.

У невеличких за обсягом віршиках поет дає характеристики іграшок: на Матрьошці багато кофточок і спідничок, у Петрушки ніс пришитий, щоб дітей смішити, зайчик — куций, ведмедик — плаче і реве та ін.

Для малят Іван Нехода написав кілька поезій, які він назвав пісні-ігри («Вовк і зайчик», «Ми — шофери», «Квочка»). Це цікаві пісеньки для групової дитячої забави.

Пісні-ігри «В о в к і з а й ч и к» та «К в о ч к а» з успіхом виконують у дитсадку, під час гри на поляні, в лісі, біля річки. В обох піснях яскраво відтворено інтерес дітей до життя своїх улюблених тварин і птахів — зайчиків і курчаток. У пісні-грі «Зайчик» переважають одноманітні дитячі рухи, якими супроводяться слова пісеньки. Так, співаючи про зайчика, діти роблять підскоки. У другій пісні-грі («Квочка») переважають звуки над рухами, діти імітують звуки, якими квочка скликає курчат.

Пісню-гру «Ми — ш о ф е р и» виконують діти, розважаючись іграшками-машинами. Поет згадує і про правила вуличного руху, які потрібно знати дітям, щоб добре орієнтуватись на вулицях міст, де буває посиленний рух:

Засвітивсь червоний диск,—
Гей, шофере, зупинись!
Знай про це машина кожна:
Зараз їхати не можна!

Жовте світло подають —
Скоро вільна буде путь.
А зелене світло знов —
Ідь, шофере, будь здоров!¹

Значне місце серед творів Івана Неходи для дошкільнят займають вірші про природу («Пісня про ялинку», «Ранок», «Осінь», «Як Гриць сонечко ловив»).

Змальовуючи природу рідного краю, показуючи багатство рослинного і тваринного світу, автор завжди в центрі уваги ставить дитину. Саме через сприймання дитиною світу природи І. Нехода створює образи, пейзажі.

«Пісня про ялинку» — одна з найпопулярніших пісень для малят. Її співають малята в дитсадках, школах, дома. Чарівність цієї пісні полягає в її народності, милозвуч-

¹ Іван Нехода, Ми живемо на Україні, стор. 27.

ності, спорідненості з народними піснями і казками. Образи ялинки і лісових мешканців — лиса, вовка, зайчика, діда Мороза — все це казкові образи, і змальовані вони поетом з великою силою художньої майстерності і поетичного натхнення.

Сюжет «Пісні про ялинку» також казковий. Це розповідь про зайчика-стрибайчика, який ховається од вовка за ялинкою. Дід Мороз ловить зайчика, приносить його дітям на свято ялинки. Діти радо зустрічають зайчика і весело вітають його:

Маленький сірий зайінко,
До нас, до нас ходім!
І тепло в нас, і хороше,
І весело усім¹.

Любов дітей до ялинки і зайчика автор передає за допомогою пестливих слів: *ялинонька, зайчик, зайінка, зайчик-стрибайчик* та ін. У «Пісні про ялинку» багато вигуків, слів і цілих висловів, властивих народній пісні («У лісі, в лісі темному», «Ой, снігу, снігу білого», «Із снігу борода...» тощо).

Про щедру на плоди й овочі осінь лаконічно, але яскраво говорить поет у вірші «Осінь». Як і «Пісня про ялинку», вірш «Осінь» витримано в стилі народної пісні.

Два вірші про сонячного зайчика («Ранок» і «Як Грицик сонечко ловив») є вдалою спробою поета відтворити дитяче розуміння явищ природи. Перший вірш — «Р а н о к» — є ніби підходом до теми. На фоні ясного літнього ранку автор змальовує початок робочого дня. Сонячний зайчик, пробиваючись крізь шибку вікна, будить батька, матір, а батько будить малого Петрика і звертає його увагу на те, що «до хати сонячний зайчик прийшов!» Тут це явище природи констатується як факт, підкреслюється лише інтерес дитини до сонячного променя.

У другому вірші — «Як Грицик сонечко ловив» — процес усвідомлення дітьми закономірностей явищ природи показано глибше. Із розмови матері з сином з'ясується, що радість у праці і на відпочинку, радість в дитячих забавах приносить сонце. Вночі Грицик гуляти не може. Ось чому він вирішує ввіймати сонечко, щоб заволодіти ним. Поєднанням реального і фантастичного автор створює картину погоні хлопчика за сонцем.

¹ Іван Нехода, Ми живемо на Україні, стор. 41.

Обкладинка
худ. Р. Фрідмана
до збірки поезій
І. Неходи.

І. Нехода глибоко розумів і відчував природу, тому в його віршах природа грає всіма своїми барвами.

У своїх віршах про дітей Іван Нехода не обминає і громадсько-політичних проблем. Він пише про життя дітей трудящих за кордоном, про боротьбу народів світу за мир, про інтернаціональну єдність дітей трудящих тощо.

У баладах «Про негритянського хлопчика», «Про трьох друзів», «Про індійські острови» І. Нехода змальовує тяжке, безрадісне життя дітей в капіталістичному світі, показує бо-

ротьбу трудящих проти експлуатації, любов дітей трудящих до Радянського Союзу. В цих баладах звучить тема пролетарської єдності трудящих світу. Поет створює привабливі образи дітей-трудівників, які зазнають нещадної експлуатації і приниження в капіталістичному світі.

У віршах «Хай буде мир!» і «Я і ще маленький» І. Нехода підносить важливу проблему боротьби за мир у всьому світі. У доступній для дітей формі поет образно показує, чим дорогий мир для людей. Лише мир, говорить він, забезпечує спокій, приносить щастя дорослим і малим. Тільки мир, бо в умовах миру люди можуть спокійно жити, будувати красиві будинки, вулиці, міста.

Ось чому устами своїх молодих героїв поет проголошує:

Ми не бажаємо війни!
Хай над містами й нивами
Сіяє сонце з вишини,
Щоб ми росли щасливими! ¹
(«Хай буде мир!»).

Для дітей молодшого шкільного віку Іван Нехода створив багато цікавих віршованих казок. Основою цих казок послужили сюжети казок народів СРСР, а для окремих — навіть сюжети казок народів світу: Монголії, Франції, Японії.

Зберігаючи зміст казок різних народів, зберігаючи їх сатирично-гумористичну спрямованість, І. Нехода водночас вносить у них і своє, примушує казки звучати по-українському, прозову мову він передає рядками вірша з багатою милозвучною римою. Добре вивчивши зміст казок багатьох народів, поет зумів українським віршованим словом тонко передати і національний колорит кожного з народів.

Ось як, наприклад, розпочинає І. Нехода татарську народну казку «Курячий шах»:

Грїбся півень в смітнику,
Задававсь:
— Ку-ку-рі-ку!
Я — шах,
Падишах,
Весь смітник в моїх руках... ²

¹ Іван Нехода, Ми живемо на Україні, стор. 72.

² Іван Нехода, Казки моїх братів, К., Дитвидав, 1958, стор. 25.

Працюючи над віршованими переспівами казок багатьох народів, І. Нехода досконало оволодів мистецтвом передавати розмовну прозову мову розмовною віршованою мовою. Створюючи діалогічну форму висловлення думки, автор влучно передає різні відтінки й інтонації мови персонажів казок. З метою передати національний колорит того чи іншого народу поет не лише глибоко розкриває характер створених ним персонажів, а й змальовує природу, обставини, в яких відбувається дія, розповідає про народні звичаї. Так, у переспіві туркменської народної казки «М е р е д ж и к» поет і розкриває обставини, де відбувається дія, і розповідає про народні звичаї, і створює картини туркменської природи:

Степ і степ лежить навколо.
А в степу тім жив бідняк,
Мав козу глуху, осла...
Все загарбав бай, он як!
Злість у бідняка росла.
Злидні лізали хтозна й звідки
До бідняцької кибитки...¹

Особливістю казок І. Неходи є також те, що в основі багатьох з них лежить загадка, яку можна розгадати, лише прочитавши казку, як, наприклад, у творах «Чому кіт умивається після сніданку?», «Чому пугач літає тільки вночі?», «Чому голуб стогне, а горобець цвірінькає?», «Чому в лисіці найкращий хвіст?», «А чому у зайчика тріснута губа?».

Такі загадкові заголовки підштовхують дітей шукати відповіді, і вони з підвищеним інтересом читають казку.

Через свої казки Іван Нехода знайомить українських дітей з життям і побутом братніх народів: російського, білоруського, грузинського, казахського, таджицького, молдавського, латиського, естонського, литовського, а також з життям і побутом народів Монголії, Франції, Японії.

Багато творчих задумів Івана Неходи не здійснилися. Він передчасно пішов від нас у розквіті творчих сил 17 жовтня 1963 р.

¹ І. Нехода, *Хлоп'ята з нашої вулиці*. Поеми та казки, К., Дитвидав, 1962, стор. 132—133.

Творчість І. Неходи цікава й різноманітна. В його віршах діти знайдуть для себе багато інтересного про природу і суспільне життя. Поет брав близькі й зрозумілі для дитячого віку теми і розкривав їх у простій, доступній і образній формі. Окремі вірші І. Неходи стали дитячими піснями («Пісня про ялинку», «Ми — шофери»). А багато віршованих казок на сюжети казок народів СРСР допомагають українським дітям краще ознайомитись з життям і побутом народів нашої Вітчизни.

Валентин Васильович Бичко

(Народився у 1912 р.)

Серед творців української радянської поезії для дітей почесне місце належить Валентину Васильовичу Бичкові.

Валентин Бичко народився у 1912 р. На робітничій околиці Харкова пройшло його раннє дитинство. Найсильніші враження дитячих років зв'язані з подіями громадянської війни: на очах хлопчика відбувалися вуличні бої, а батько його добровільно пішов у Червону гвардію. Після закінчення громадянської війни батько Валентина одержав наділ землі, і сім'я переїхала в село Манжосівку на Чернігівщині. Міський хлопчик відчув чарівність української природи, прилучився до селянської праці, пізнав і радість від неї, і втому.

У 1925 р. сім'я Бичка знов повернулась у Харків. У цьому ж році в дитячій газеті «На зміну» з'явився перший вірш тринадцятирічного поета. Валентин Бичко стає диткором газети. Його вірші друкуються в збірках і альманахах.

Велике значення для Бичка мало особисте знайомство з Павлом Григоровичем Тичиною. Дружньою увагою і щирими порадами П. Г. Тичина допомагав творчому зростанню молодого поета. Зрозумівши, яку велику роль відіграє поезія в суспільному житті, В. Бичко наполегливо вчиться, удосконалює свою майстерність.

У 1929 р. він стає студентом Харківського інституту народної освіти. Після закінчення його деякий час вчителює, потім завідує літературною частиною Харківського дитячого театру, працює в молодіжних і піонерських журналах і газетах.

У 1935 р. вийшла перша збірка віршів молодого поета — «Сонце над головами». З того часу на полицях дитячих та юнацьких бібліотек і почали з'являтися книжки В. Бичка. Його вірші набувають популярності серед дітей і молоді.

Під час Великої Вітчизняної війни В. Бичко вчителює у м. Кваркено Чкаловської області. У 1943 р. він стає членом Комуністичної партії Радянського Союзу. Повернувшись до Києва після звільнення Радянської України, знов працює у молодіжній пресі: в газеті «Зірка», в журналі «Піонерія», головним редактором видавництва «Молодь». У післявоєнний час виходять кращі збірки його творів: «Вогнище» (1949), «Сонце зустрічаю» (1951), «Біля серця близько» (1955), «Розмова» (1955), «Літа дзвінкоголосі» (1960), «То не маки цвітуть» (1962) та ін.

В. Бичко є автором і кількох статей про дитячу літературу, а в 1963 р. вийшла його книжка «Наталя Забіла. Риси літературного портрета» (К., Держлітвидав). Проникливий аналіз творчості окремих письменників, поетів поєднується в його працях з роздумами над теоретичними питаннями дитячої літератури, з прагненням з'ясувати шляхи розвитку її.

Поет розуміє велику відповідальність дитячих письменників перед часом, перед народом за виховання людини майбутнього комуністичного суспільства і активно бореться за підвищення ідейного і художнього рівня дитячої книжки. Спираючись на досвід кращих українських радянських письменників і добре знаючи читацькі смаки дітей, Валентин Бичко визначає специфічні риси дитячої книжки. Діти, каже він, вимагають: «Пиши так, щоб було цікаво, весело, смішно. Щоб були пригоди, щоб був героїзм. Щоб було романтично і водночас правдиво. І головне — щоб не було фальші»¹.

Чутливі «до всього нового, свіжого, до всякої знахідки, до доброї письменницької вигадки»², здатні відмовитись від якої завгодно забави заради гарної книжки, діти рішуче відкидають

¹ В. Бичко, Юним друзям моїм, журн. «Соціалістична культура», 1964, № 7, стор. 41.

² Там же.

все штучне, надумане, нежиттєве. Нудну книжку вони не стануть читати, і тут письменникові не допоможе ні ім'я, ні слава.

Поет заперечує тим, хто бачить специфіку дитячої літератури тільки в дохідливості творів і, дбаючи про дохідливість, збіднює тематику, знижує вимоги до художньої якості книжки. На його думку, «...специфіка літератури для дітей полягає в усякім разі не у зниженні майстерності, зовсім не у звуженні поетичного діапазону, не у збідненні художніх засобів і, тим паче, не в якійсь особливій «дитячій» мові з обов'язковими зменшувальними словами, з примітивним синтаксисом і з дуже обмеженою лексикою... Цю специфіку, очевидно, слід шукати в тому колі життєвих інтересів, якими живе дитина, в її психологічно-вікових рисах і насамперед у тих завданнях комуністичного виховання, які ставить перед нами партія і народ»¹.

Щоб створити справді дійову книжку, яка б виховувала читачів у комуністичному дусі, письменникові треба добре знати життя, і не тільки життя дитини, а й життя в усій сукупності. У своїй творчій праці В. Бичко керується тими високими вимогами, які ставить перед дитячою літературою Комуністична партія. В його поезії знайшли відображення почуття, настрої і прагнення нашої дітвори та юнацтва. У віршах Валентина Бичка читач знаходить щирий і гарячий відгук на ті події, плани, пошуки, сподівання, якими живе радянська людина.

Важко виділити головні теми у віршах В. Бичка для дітей. Його приваблює і хвилює все, чим живе наша дітвора: навчання і відпочинок, свята і будні, праця на пришкольній ділянці і веселе купання в річці, цікаві походи і задушевні розмови біля піонерських вогнищ.

Поет знайомить юних читачів з життям дорослих, розповідає їм про будівників нової Каховки («Каховка, Каховка»), веде їх в колгоспну кузню («Коваль»), бере в подорож по республіках, щоб показати їм багатства нашої країни («Три сестри»).

Його вірші різноманітні за тематикою, жанрами, інтонацією. Але всі вони зігріті любов'ю до Батьківщини і разом створюють картину щасливого дитинства. Читаючи їх, входиш у чудовий, ясний світ, в якому так легко дихати, так багато

¹ В. Бичко, На шляху до високої майстерності, журн. «Дніпро», 1960, № 2, стор. 138.

простору, прозорого і чистого повітря, радісного сміху, дзвінких голосів, яскравих святкових фарб.

Часто у віршах виникає то образ розкішного саду «з гілками буйнокрилими», «з рожево-білим цвітом» яблунь, то образ ніжної й грайливої веселки, що кидає своє сляво на квітучі долини. Ці образи стверджують красу нашого життя.

Почуття щастя жити на вільній землі у віршах В. Бичка зливається з спогадами про героїчні шляхи народу в боротьбі за владу Рад і роздумами про майбутнє. У дітях поет вбачає спадкоємців справ, планів, задумів батьків, і він хоче, щоб ті, хто тепер бігає по зелених доріжках в дитсадок або веселою юрбою входить у просторі класи школи, знайшли своє місце в рядах будівників комунізму. Їм він розповідає про героїку громадянської і Великої Вітчизняної воєн, про тих, хто загинув в ім'я щастя людства.

Думка про наступність поколінь у боротьбі за комунізм знаходить поетичне втілення в ряді його віршів. Так, з рядків «Б а л а д и п р о з н а м е н о» постає образ мужнього солдата, що пройшов з бойовим знаменом у руках через всі фронти, «по всіх дорогах заходу і сходу». Це знамено, пробите кулями, «усе в диму, гаряче, ніби кров», він здає в музей як живе свідчення героїчних подвигів народу. Але часточка цього знамена червоним галстукотом горить на грудях його сина. Зустріч солдата з сином-піонером — це зустріч двох поколінь, це естафета боротьби, яку сини приймають від батьків.

Як найвищу цінність поет стверджує ті почуття й ідеї, які породжують добрі, сердечні відносини між людьми. Він оспівує трепетну любов сина до матері — найближчої і найдорожчої людини («Подарунок мамі»), веселий шкільний колектив («Веселі школярі»), дружбу юнаків і дівчат, збратаних іменем Леніна, і дружбу народів, які будують комунізм.

У кращих віршах своїх поет домагається щасливого злиття яскравості й конкретності образного відтворення світу з глибиною узагальнення. Таким, наприклад, є вірш «Д в а б о г а т и р і». Поет створює привабливі образи двох юнаків, які відрізняються один від одного не лише національністю, а й характером. Читач дізнається, що один з них — українець з Дінця, а другий — волжанин,

Що один з них говорив
У годину десять слів,
М'яко слав їх, мов травцю,

Наче пісню довгу вів.
Ну, а другий, мов дзвінком,
Сіяв чистим тенорком,
Вимовляв, мов зерном сипав,
Срібним волзьким говорком¹.

Але головне в них — ті риси, які властиві радянським людям, і насамперед — трудовий ентузіазм («обидва у труді непохитні і тверді»).

Спочатку ці юнаки нічим не нагадують казкових богатирів, та назва вірша все ж таки не випадкова. Молоді бетонярі, що перекривали річку, насправді наділені казковою силою. Це вони, простягнувши один одному руки, перекривають шлях воді, що загрожувала їх роз'єднати. І ось уже перед нами не два звичайних юнаки, а два народи-богатирі — український і російський, які, міцно взявшись за руки, в загальнім труді будують комунізм, «наче матері одної нерозлийвода-сини». Ідея нерозривної єдності російського і українського народів знаходить тут чудесне образне втілення.

Вірші В. Бичка завжди позначені сьогоднішнім днем. У них відтворено типові риси нашого життя. Легко й природно входить у них тема праці, адже для поета життя й праця зливаються в одне ціле. Праця, говорить В. Бичко, — «це атмосфера нашого життя, це наша друга природа», тому слід домогтися такого стану в нашій поезії, щоб «в жодному вірші» не обходилося «без присутності працьовитих людських рук, творчості, радості»².

Про труд поет говорить задушевно і схвильовано як про силу, що об'єднує людей.

У вірші «Все в тебе є» він ніби запрошує юну людину придивитися до великої праці народу, побачити у кожній речі, якою ми звикли користуватися бездумно, — в пшеничному хлібі, в деревах у саду, у трамвайному вагоні, у світлому будинку школи — зусилля багатьох людей.

Поетові дорогі люди, які своїм трудом перетворюють світ, творчим дерзанням яких немає меж. Захоплення своєю справою, любов до праці — невід'ємна риса характеру його пози-

¹ Валентин Бичко, Вогнище, К., Дитвидав, 1959, стор. 235. Тут і далі цитуємо за цим виданням.

² Українська дитяча література. Хрестоматія критичних матеріалів, К., «Радянська школа», 1962, стор. 297.

тивних героїв, навіть найменших, як героїні віршів «Пісенька», «Я хоч невеличка».

Образи трудівників у віршах В. Бичка часто оточені атмосферою романтичного піднесення. Так, колгоспний коваль в однойменному вірші — юний володар вогню і заліза. Він, здається, може викувати навіть блискавку:

В руках у майстра племінь блиска,
Залізо гнеться, мов лоза.
Чи не з його ковадла іскра
Злетіла в небо, і — гроза!..¹

Це труд творчий, натхненний. Він приносить таку ж насолоду, як мистецтво. Недарма підручним у коваля — соловей. Звуки праці зливаються з піснею солов'я в одну симфонію.

Тесляр («Тесляр») не просто обтісує куски дерева, а створює вікна, через які в людські будинки входить чарівна краса світу.

Така ж і дівчинка-пісенька («Пісенька»), школярочка, маленька господарочка землі, по якій упевнено крокує вона ніжками-дзвіночками:

Таке ж трудешне вродиться!
Чи в класі, чи в жинва
Усе у неї робиться —
Аж грає, аж співає...²

Все у дівчинки виходить ловко, красиво, натхненно: чи сяде вишивати під сливою —

Що іволга виспіває —
Ото на полотні...³

чи миє посуд —

Води черпнула мискою.
І — дів'я-ділінь-делень...
Ого, вже як виблискує!..⁴

У школі — «задачу, наче казочку якусь, розповіді».

І весь вірш насичений музикою, піснею, радісним передзвоном: ніжки дівчинки, «наче дзвоники, лиш бренькають

¹ Валентин Бичко, Вогнище, стор. 240.

² Там же, стор. 251.

³ Там же.

⁴ Там же, стор. 252.

в траві», співають коники, подзвякує посуд, шелестять колоски у полі, лунким, дзвінчастим голосом відгукується вітерець. Це музика життя, музика праці.

Наймолодшим читачам адресовані вірші, що ввійшли до збірки «Невеличка», в цикли «Веселі школярі», «Вогнище», «Шкода» та ін. Вони написані з великою чуйністю до найменших порухів дитячої душі. Поет вміє підмітити такі ситуації, в яких виявляються типові риси дитячої психіки, індивідуальний характер маленької людини. Невеликий вірш «Л е л е к а», що нагадує фольклорні пісеньки, якими часто супроводжуються дитячі ігри, добре передає хлоп'ячу підозріливість, задержуватість, готовність дати відсіч кожному, хто спробує передражнювати, хай це буде і лелека.

У вірші «Я хоч невеличка» створено зворушливий образ маленької дівчинки. Написано вірш від першої особи. Це надає йому особливої чарівності, дає можливість донести до читача пристрасне бажання крихітної людини утвердити себе в житті, стати поряд з дорослими, відчути себе сильною і корисною. Дівчинка мала, але ж не найменша від усіх:

Я хоч невеличка,—
Менша ж від мене
Травка-травичка
У саду ззеленім.

Я хоч невеличка,—
Там під горою
Квітка ромашка
Рівна зі мною¹.

Поет оточує «невеличку» предметами, які близькі і цікаві дитині: травичка в садку, ромашка у полі, зайчик-стрибайчик. Його героїня викликає не тільки замилювання, а й щирю повагу до себе, в ній відчуваються риси характеру радянської людини. Дівчинка мала, але не слабка і не безпомічна. Вона і зараз уже багато чого вміє робити, а коли виросте, здійснить свою заповітну мрію — підніметься вище від усіх:

Я хоч невеличка,—
Великою стану.
На самольоті
Неба дістану².

¹ Валентин Бичко, Вогнище, стор. 255—256.

² Там же, стор. 256.

Вірш не тільки розумно, тактовно вчить розбиратися, в чому цінність людини, а й окрилює малюків, які, звичайно ж, можуть стати поряд з дорослими: і полетіти за хмари, і охороняти кордони Батьківщини, і відкривати нові планети.

Радісними й теплими батьківськими почуттями овіяний образ маленької Яриськи у циклі віршів «Шк о д а» (1962). З м'якою усмішкою і з доброю увагою стежить поет за зростанням дівчинки. В першому віршику Яриська ще непевно і повільно — «переваги-ваги» — ходить по кімнаті і, скориставшись тим, що мама відвернулася на півхвилини, встигає нагодувати kota медом і перевірити, чи смачна глина. Поступово розширюється життєвий досвід дитини. Ось Яриська вже ходить «легко, вільно, рівненько», вона подружилася з півником і з зеленою берізкою на дворі. Та скоро тісним стає для неї і двір, незнайомий і привабливий світ манить дівчинку: «усе далі від коліски йї дорога стелеться». Поет чудово передає чарівність дитячої безпосередності, безмежне довір'я дитини до світу, в який вона входить впевнено, як у свою домівку. І світ радісно вітає маленьку людину, для неї «всі люди — родичі».

В. Бичко вміє так побудувати свої вірші, що малюки слухають їх уважно і з інтересом від початку й до кінця. Так, вірш «С о н е ч к о і Х м а р и н к а» починається з загального портрета двох дівчаток, які так схожі одна на одну, що, здається, їх неможливо відрізнити: «в обох носи кирпатенькі, в обох рожеві щічки», і одягнені вони в однакові «макові спіднички» та «випивані сорочки»; і звичок у них багато однакових:

Лягали разом спатоньки
І разом уставали.
Чистенько умивалися,
Вичищували зубки¹.

Ця характеристика сестричок зацікавлює маленького слухача: та невже ж такі однакові? А як же їх відрізнити? Але поет уже розгадав нетерпіння дітей і сам поставив це запитання. А справді, «...котра з них Тонечка? Котра із них Маринка?» І виявляється, що однакові на перший погляд дівчатка — зовсім різні. Тонечка все в житті сприймає з радісною посмішкою, вона і кімнату підмете з задоволенням, і в дощ

¹ Валентин Бичко, Вогнище, стор. 218.

не буде сумувати, і весело побіжить в дитсадок; Маринку ж навіть цукерками не порадуєш: «хилить голову і кривиться щосили». Тонечці весело в колі подруг, Маринка злякано забивається у куточок. Перша світла й рухлива, як сонячний зайчик, друга все хмуриться та кривиться. Прізвиська дівчаток — Сонечко й Хмаринка — уже підготовлені характеристикою їх вчинків, їх поведінки. Тут два характери, змальовані надзвичайно виразно і відчутно. У вірші немає висновку, повчання, моралі. Але по-справжньому художній твір і не потребує повчальних сентенцій. Вірш виховує тому, що увесь він зігрітий великою любов'ю до життя і до дітей. Автор з неприхованим задоволенням, з ніжною сердечністю і добрим гумором знайомить маленьких читачів з Сонечком і Хмаринкою. Поет не може утриматися від посмішки, повідомляючи, що його героїні «обидві до віконечка підходили навшпиньки» і гостинці брали обов'язково «у дві долонечки», але за цією посмішкою криється не образлива поблажливість дорослого, а ніжна батьківська любов.

Маленькі слухачі, познайомившись з двома славними дівчатками, безперечно, полюблять їх. Кожному малюкові захочеться бути таким же життєрадісним і веселим, як Сонечко, і кожному захочеться сказати милій Хмаринці: досить хмуритися, не треба киснути, іди до нашого веселого кола.

В. Бичко прищеплює маленьким друзям своїм громадянські почуття, виховує в них любов до Батьківщини.

Важливу суспільну тему він уміє так висвітлити, що вона стає для дитини близькою, глибоко особистою. У ряді віршів поет розповідає дітям про Радянську Армію, про прикордонників. Відомо, з яким захопленням оточують діти людину з червоною зіркою, як хочеться їм швидше вирости, щоб встати в ряди захисників Батьківщини. У вірші «С л а в а А р м і ї Р а д я н с ь к і й!» передана заповітна мрія хлопчика стати «кіннотником червоним», щоб охороняти кордони рідної Вітчизни. Він підготовлений до цього сімейними традиціями:

Мій дідусь бійцем червоним
Був у давні дні —
Бив Денікіна за Доном,
Німців на Двіні!
У поході бойовому
Тато брав Берлін¹.

¹ Валентин Бичко, Вогнище, стор. 114.

Вірш «І де б р а т м і й в а р м і ю» відображає дуже важливу для дитини подію. Старший брат, який став для хлопчика незаперечним зразком, прикладом для наслідування (як це часто буває в житті), від'їздить в армію. Ця подія приводить у рух всі кращі почуття дитини, дає поштовх дитячій уяві. Хлопчикові дуже хочеться теж піти в армію. Справді, як це захоплююче, як це відповідально разом з братом взяти участь у боях, прийти йому на виручку в хвилину небезпеки, в бою здобути собі зброю! Дитина переживає незвичайне піднесення духу. Її не зупинять і такі перешкоди, як відсутність коня чи шаблі. І зрозуміло, не слід ображати дитину невірою в її можливості, в її сили. Бажання у хлопчика дуже серйозні, і потрібні не менш серйозні аргументи, щоб переконати його в необхідності залишитись вдома.

Вірш написано з глибоким проникненням у душу дитини. Письменник виявляє великий педагогічний такт, знаходить правильний у психологічному відношенні поворот у сюжеті. Хлопчик залишається вдома не тому, що він малий (це було б гірко, образливо для нього), а тому, що його брати малі і на нього, як на старшого в сім'ї, покладається відповідальність за них. Тут уже дійсно не заперечити!

Вірш займає всього 20 рядків, але поет проникливо розповідає про ті серйозні зрушення, що відбуваються в дитячій душі. Він показує складне внутрішнє життя хлопчика: і його гордість за брата, і надію, що брат візьме його з собою, і жагу подвигу, і готовність подолати всі перешкоди, і, нарешті, дитина відмовляється від того, чого їй так хочеться, в ім'я обов'язку перед іншими, перед сім'єю, перед братами. Хлопчик ніби росте, мужніє на наших очах, учить стримувати свої поривання, загартовує свою волю. І разом з ним мужніє маленькій читач.

У вірші «М і й б р а т — п р и к о р д о н н и к» поет малює радянського прикордонника таким, яким його уявляє собі дитина. В цьому образі злилися знання дітей про життя прикордонників, одержані з книг і розповідей дорослих, з уявленнями про улюблених казкових героїв-богатирів. Так само, як у казці, героєві допомагає і добрий кінь, і вся природа.

Синтаксична будова речення, ритміка, звукопис передають то чітку ходу коня:

Іде, іде, іде брат
На баскім коні,

то внутрішню зібраність, настороженість прикордонника:

Може, ворог?.. Тут чи там?..¹

Так само, як і казкові герої, брат непереможний. Він нізащо не пропустить ворога через кордон.

У кожному із розглянутих віршів тема Радянської Армії знаходить нове образне рішення. Добре розуміючи душу дитини, її інтереси, поет шукає все нові художні форми і засоби, щоб донести до серця й розуму маленьких читачів важливі ідеї, щоб пробудити в них високі патріотичні почуття.

Для дошкільнят призначена невеличка збірка оповідань В. Бичка «Г о р о б е ц ь - м о р я к» (1964). І в прозових творах В. Бичко залишається поетом. Адже поезія, як роз'яснює він сам,— це прекрасне людське почуття любові до всього навколишнього, вміння бачити в усьому живе, чудесне, піднесене, знаходити в людях «все добре, чесне, гарне», розуміти все «святе, благородне і хвилююче»². Оповідання про птахів, побудовані на цікавих спостереженнях поета, основним своїм змістом звернені до людей: вони прославляють сміливість, наполегливість у досягненні мети, красу праці в ім'я людського щастя.

Валентин Бичко вчить розуміти красу всього доброго, високого, людяного і тоді, коли розкриває перед дітьми героїчні сторінки з життя нашого народу, і тоді, коли розповідає про маленького горобчика, що не злякався неозорого моря.

¹ Валентин Бичко, Вогнище, стор. 111.

² Валентин Бичко, Заходите в светлый класс, М., Детгиз, 1962, стор. 5.

Платон Микитович Воронько

(Народився у 1913 р.)

У післявоєнні роки в українську дитячу літературу прийшов талановитий поет Платон Воронько. Він вніс у дитячу поезію свіжий струмінь чудових ліричних і гумористичних віршованих оповідань, блискучих фантастичних казок, пейзажних віршів, у яких прославляються героїчні подвиги нашого народу на фронтах Великої Вітчизняної війни, його мирна праця, навчання і відпочинок радянських дітей, рідна вітчизняна природа. Воронько став улюбленим письменником юних читачів.

Народився Платон Микитович Воронько 1 грудня 1913 р. в селі Чернечині Охтирського повіту на Сумщині в родині коваля. Мізерні заробітки батька в кузні не забезпечували прожитку для сім'ї. Не поліпили становища і батькові мандри по наймах. Тяжке дитинство випало на долю Платона. Тільки Радянська влада принесла щастя, сім'я стала жити краще, а хлопця віддали на виховання в Охтирське дитяче містечко на державний кошт.

Закінчивши семирічку, Платон за путівкою комсомолу їде в Харків і поступає до автодорожного технікуму. У роки навчання в технікумі Воронько захоплюється літературою. Він багато читає творів класиків української і російської літератури, а також радянських письменників. У цей час він і сам пробує писати.

Після закінчення технікуму, у 1932 р., Воронько одержує призначення на роботу в Середню Азію і працює в Таджикистані, Туркменії та Узбекистані аж до призову в ряди Червоної Армії у 1935 р.

Демобілізувавшись з лав армії, Платон Воронько повертається в рідні місця на Україну і працює в школі учителем мови й літератури. Мабуть, саме в цей час у нього з'являється інтерес глибше зайнятися художньою літературою. Палка любов до літератури і привела його в 1939 р. у Літературний інститут ім. О. М. Горького.

У грудні того ж року Воронько залишає аудиторії Літературного інституту і добровольцем їде на фінський фронт. Після розгрому білофінів він знову повертається до навчання в інституті, та не надовго. У червні 1941 р. на нашу Батьківщину напали німецькі фашисти, розпочалася Велика Вітчизняна війна. Платон Воронько знову одягає солдатську шинелю. То він як командир взводу винищувального батальйону обороняє Москву, то як командир-підривник діє в партизанському з'єднанні прославленого Героя Радянського Союзу, Сидора Артемовича Ковпака.

Після війни Воронько ще раз повертається в Літературний інститут ім. О. М. Горького і закінчує його. За порівняно короткий післявоєнний період Платон Воронько написав близько трьох десятків книг для дорослих і понад півтора десятка збірок віршів для дітей. За видатні успіхи в літературі П. Воронько відзначений Державною премією та премією ім. М. Островського.

Важко сказати, які саме твори принесли поетові більшу популярність — адресовані дорослим читачам чи його юним друзям. Очевидно, однакову, бо серед багатьох його віршів для дорослих є значна частина таких, які люблять, шанують і вивчають напам'ять діти, а кожен із дитячих творів Платона Воронька не менше, ніж дітей, хвилює і захоплює дорослих.

Поезії Платона Воронька полонять юного читача своєю безпосередністю, уважним, любовним ставленням поета до дітей, його вмінням звеселити, насмішити, розчулити, а іноді й справедливо покартати читача, примусити його задуматися над своєю поведінкою.

Уже в перших збірках віршів Платона Воронька, які з'явилися зразу після закінчення Великої Вітчизняної війни, є ряд поезій, що увійшли в дитяче читання і стали улюбленими тво-

рами молодого читача («Похідна», «Листівочка», «З Німеччини в Чернеччину» та ін.). Остання поезія користується широкою популярністю у дітей. Написана в манері розповіді, пересипана народним гумором, вона вражає читача своєю щирістю і безпосередністю, барвистістю мови.

Заслужену славу Воронькові як авторові віршів для дітей принесла збірка поезій «Читаночка». Маючи вже певний літературний досвід, поет у віршах цієї збірки зумів цікаво, просто, з відчуттям педагогічного такту розповісти дітям про їхнє життя й побут, про їхні інтереси і бажання, взаємини з дорослими тощо.

Просто, лаконічно й конкретно розкриває поет історію чотирьох поколінь радянських людей — патріотів своєї матері-Вітчизни — у вірші «Я к и м я б у д у»:

Прадід був чапаєвцем,
Дід мій був хасанівцем,
Батько мій — гвардієць в авіаполку.
Як настануть свята,
Я піду до тата,
Підіймуся з ним на літаку.
І серед пілотів, біля самольотів,
Дам я чесне слово: — Тільки підросту,
Буду, як чапаєвці,
Буду, як хасанівці,
Буду, як гвардійці на своїм посту¹.

У невеличких за розміром, але виразних за своїми художніми засобами віршах «Наша мама», «Їдуть трактори» поет змальовує захоплення дітей творчою працею дорослих.

Тема перетворення природи волею радянських людей знайшла своє відображення в поезіях «У нас зробили дощ» та «У нас ростиме ліс». Про потяг дітей до праці розповідають вірші «Поливала я порічки», «Берізка», «Ми зробили річку», «Ми помогли зайчаті».

Ці вірші П. Воронька мають чітку будову. Одні з них — чотирирядкові, інші — дворядкові. В останніх, як правило, кожен рядок виражає якусь окрему думку:

¹ Платон Воронько, До нас наближаються зорі, К., Дитвидав, 1963, стор. 16. Тут і далі цитуємо за цим виданням.

Я носила воду із річки,
Поливала наші порічки¹.

(«Поливала я порічки»).

Іде заець на город,
Набрав води повен рот.
Він капусту поливає,
В нього ліечки немає².

(«Ми помогли зайчаті»).

Тактовно і переконливо навчає поет дітей любити природу, берегти дерева і не ламати їх, бо дерева прикрашають життя людей. У віршах поета дерева змальовані красивими, ніжними, такими, щоб викликати в дітей почуття пошани до них:

В нашої берізки
Білая кориця,
Вичесані кіски —
Любо подивиться³.

(«Берізка»).

Змальовуючи чарівний образ красуні берези, поет без зайвого моралізаторства закликає дітей пильно охороняти природу:

На дорогу з двору
Вистрибали кізки,
Стали гризти кору
Білої берізки...
Ми сказали кізкам:
«Не гризіть, не треба,
Хай мала берізка
Виросте до неба!»⁴

(«Берізка»).

Темі охорони природи П. Воронько присвятив також і вірш «Л и п к а». Використовуючи художній прийом уособлення, поет ніби від імені найменшої липки, з пахучим медвяним цвітом, закликає дітей бути обережними з деревцями: не ламати їх, а терпляче вирощувати...

¹ П л а т о н В о р о н ь к о, До нас наближаються зорі, стор. 20.

² Т а м ж е, стор. 19.

³ П л а т о н В о р о н ь к о, Коли виростають крила, К., Дитвидав, 1960, стор. 13.

⁴ Т а м ж е.

Ота безпосередність, з якою поет звертається до малят, матиме значно більший вплив на поведінку дітей, аніж довга, суха мораль.

Чимало віршів П. Воронька є своєрідними дитячими байками. Їх казковими образами автор намагається прищепити дітям хороші моральні якості — не хвалитися, не зробивши чогось, рости мужнім і сміливим, берегти свою честь. Мова цих байок чітка, кінцівка їх часто афористична і в ній поет висловлює повчальну для малят думку, як, наприклад:

Хвалився кіт,
Що він убрід
Дніпро перебрєде.
Та як пішов —
І не прийшов,
Нема kota ніде.
І ти ніколи не хвались,
Коли не можеш — не берись¹.

(«Ніколи не хвались»).

Дитячі поезії Платона Воронька — значний внесок в українську післявоєнну дитячу літературу. Глибоке знання життя й побуту дитини, бажання проникнути в її внутрішній світ допомогли поетові створити високохудожні вірші й пісеньки, що відповідають завданням комуністичного виховання підростаючого покоління.

¹ Платон Воронько, До нас наближаються зорі, стор. 27.

Юрій Оліферович Збанацький

(Народився у 1914 р.)

Радянській дитячій літературі ніколи не бракувало письменників, людей великої сміливості і відваги. Приклад відданого служіння Батьківщині Аркадія Гайдара, Валентина Катаєва, Миколи Трублаїні, Олекси Десняка, Бориса Івантера, Платона Воронька є прекрасним доказом цього. Та цей перелік буде неповним, якщо не згадати ще одного імені — імені Героя Радянського Союзу Юрія Збанацького, який у роки Великої Вітчизняної війни радянського народу з німецько-фашистськими загарбниками прославився своїми діями як командир партизанського загону, а після війни став відомим радянським письменником, автором багатьох книжок для дітей та дорослих.

Юрій Оліферович Збанацький народився 1 січня 1914 р. в бідній родині у селі Барсуки на Чернігівщині. Із своїх дитячих і юнацьких років майбутній письменник виніс багато хвилюючих вражень. Ще шестирічним хлопцем він спостерігав мужні дії бойових полків Щорса. Потім — навчання в радянській школі, перебування в піонерському загоні, в комсомолі, навчання в педтехнікумі, педінституті, учителювання. Все це сприяло вихованню в Ю. Збанацького прекрасних рис характеру, які з такою повнотою виявилися в роки Великої Вітчизняної війни.

За героїзм і відвагу в боротьбі з фашистами Ю. Збанацького було нагороджено орденом Леніна, орденом Червоного Прапора, а в 1944 р. він був удостоєний звання Героя Радянського Союзу.

Перші літературні спроби Ю. Збанацького припадають на довоєнні роки. Працюючи вчителем, а потім редактором районної газети, Ю. Збанацький займається і творчою роботою: пише вірші, нариси, гуморески. Але справжнім письменником він став лише після війни, коли з-під його пера вийшли такі широко популярні повісті для дітей середнього шкільного віку, як «Таємниця Соколиного бору» (1948), «Літо в Соколиному» (1953), «Лісова красуня» (1955), «Між добрими людьми» (1955), «Морська чайка» (1959).

Для дітей дошкільного і молодшого шкільного віку Ю. Збанацький написав збірки оповідань «Крилатий гонець» (1953), «Ласунка» (1957), «Чого сміялися рибки» (1961), «Гвардії Савочка» (1963).

З перших кроків своєї літературної діяльності Юрій Збанацький виявив себе глибоким знавцем дитячої психології. Як педагог і вихователь молоді, він добре розуміє заповітні мрії молодих громадян Радянської країни. Образи веселих і енергійних, допитливих і мужніх, лукавих і настирливих дітей заповнили душу Збанацького на все життя.

У газеті «Радянська освіта» за 14 листопада 1962 р. він писав: «Педагогічні думи не покидають мене ось уже понад тридцять років з того самого дня, коли я вперше, молодим та зеленим, зайшов до класу і залишився наодинці з своїми першими маленькими першокласниками...

Вже багато років я не заходжу щоденно до класу, не вітаюся з своїми учнями. Я розмовляю з ними у своїх оповіданнях, повістях. Бо незрима ниточка на все життя зв'язала мене з рідною радянською школою. Я не стомлююся розмовляти з своїми читачами-школярами, в мене ніколи не бракуватиме тем для цієї розмови».

І це справді так. Про що б не писав Юрій Збанацький, він завжди думає про своїх маленьких друзів. Герої його творів — це дошкільнята, учні перших і четвертих класів, школярі середнього й старшого віку.

Три його повісті — «Таємниця Соколиного бору», «Лісова красуня», «Між добрими людьми» — написані для дорослого читача, але в них знаходять багато цінного і цікавого для себе

учні 5—8 і навіть 3—4 класів. Письменник не тільки вміє обрати цікаву тему, а й так розкриває її, що це викликає інтерес у читачів різного віку.

Основною темою цих повістей є змалювання героїзму радянських людей в роки Великої Вітчизняної війни, в роки запеклої боротьби з німецько-фашистськими загарбниками. Поруч з дорослими людьми — секретарем райкому Іваном Павловичем Сидоренком, учителькою Любов'ю Іванівною, розвідником Павлом Сидоровичем («Таємниця Соколиного бору»), командиром партизанського загону Андрієм Хрущем, партизаном Хотенком («Лісова красуня»), капітаном Косачовим, Михайлиною Ясень, Ольгою Косачовою («Між добрими людьми») — у повістях діють і юні герої — Мишко, Тимко, Гриць («Лісова красуня»), Наталя («Між добрими людьми») та ін.

Усі три повісті утверджують найтіснішу єдність батьків і дітей в боротьбі з озвірілим ворогом у годину суворих випробувань.

Повісті Ю. Збанацького про Велику Вітчизняну війну мають велике пізнавальне і виховне значення. Вони виховують почуття поваги до героїв, що не шкодували крові і життя заради врятування Батьківщини.

Боротьба партизанів проти німецько-фашистських загарбників знайшла своє відображення також і в оповіданнях для дошкільнят та дітей молодшого шкільного віку, які ввійшли до збірок «Крилатий гонець» (1953) і «Ласунка» (1957).

Всі оповідання цих збірок, як і повісті про партизанську боротьбу, пройняті почуттям гарячого радянського патріотизму і радянської національної гордості. У кожному з оповідань письменник відтворює якийсь окремих епізод з народної партизанської епопеї проти німецько-фашистських поневолувачів і участь у цій боротьбі дітей. А всі разом ці окремі епізоди становлять хвилюючу картину бойових походів, в яких дорослим і дітям доводилось ділити злигодні часу, а часто кров'ю і життям платити за звільнення тимчасово окупованої території нашої Батьківщини від озвірілих ворогів.

Незважаючи на виняткову лаконічність розповіді, майже в кожному з оповідань збірок «Крилатий гонець» і «Ласунка» Ю. Збанацький розкриває основні риси характеру героя, відтворює окремі події і факти з героїчної боротьби нашого народу. Так, в оповіданні «Крилатий гонець», за яким

названо і збірку, мова йде про те, як під час одного із запеклих боїв з фашистами партизанам допоміг крилатий друг — голуб юних партизанів Івана і Степанка. Коли рота партизанів вела бій з переважаючими силами ворога і їй загрожувала смертельна небезпека, Іван відправляє свого улюбленого голуба із запискою до партизанського штабу. А скоро надійшло і підкріплення.

В оповіданні «Розумний шпак» відтворено інший епізод з життя і боротьби партизанів. Син начальника штабу партизанського загону підліток Коля дуже любив усяких звірят, птахів, диких тварин. Якось він піймав мале шпаченя. Доглядав його, годував, напував, і шпаченя скоро звикло до людей. Воно стало прислухатися до людських розмов і завчило навіть окремі слова людської мови. Слухаючи, як на стук бійців у двері працівники штабу часто відповідали: «Зайдіть!», шпаченя й собі вимовляло це слово, коли хтось стукав у двері.

Та одного разу загіп залишив цю місцевість, а про шпаченя і забули. А коли через деякий час повернулися сюди і за звичкою постукали в двері приміщення колишнього штабу, шпак гостинно відповів: «Зайдіть!»

Мабуть, найцікавішим за своїм змістом, емоціональністю розповіді і напруженістю ситуації є оповідання «Щедрий і жачок». В ньому описано надзвичайно складні обставини, в яких довелось діяти партизанам. Зміст його такий. Під час однієї з розвідок у ворожий табір одного з партизанів було тяжко поранено. Він не міг рухатися, нестерпна спрага і жорстокий голод настирливо нагадували про себе. І на допомогу партизанові приходять їжачок. Він носить у своє гніздо килечки, грушки і яблущка, якими поранений герой і врятувався від голоду і спраги. Оповідання написано короткими реченнями, використовуються в ньому діалог, а також пестливі форми слів (*їжачок, тваринка, грушки, маленькі оченята*).

З якою любов'ю і повагою будуть ставитись до їжачка діти, коли прочитають останні рядки оповідання:

Нарешті прийшли партизани. Їжачка в цей час не було вдома. Мене поклали на ноші і понесли. Йшли лісом. Забуваючи біль, я весь час вдивлявся в куці. Мені дуже хотілося ще раз побачити щедрого їжачка, що так гостинно привітав мене у своєму лісі і врятував від голоду¹.

¹ Юрій Збанацький, Крилатий гонець, К., «Молодь», 1953, стор. 35.

На таких же загострених сюжетних ситуаціях побудовано і оповідання «Д и к е к о з е н я». Розповідаючи про те, як партизани з боєм виходили із підпаленого фашистами лісу, письменник наголошує на яскравій деталі. Старий партизан Токар, відступаючи вогненным шляхом, побачив маленьке дике козеня, якому загрожувала страшна смерть. Не вагаючись, він підбрав це мале створіння і заховав до речового мішка, щоб врятувати його від вогню. А коли, будучи тяжко пораненим, партизан відчув, що помре, він попросив друзів взяти його ранець і випустити козеня в ліс. І щирі друзі виконали це передсмертне бажання партизана, виконали його з великої поваги до загиблого друга і виявили, як і він, свою гуманність.

...Воно (козеня) враз зірвалося з місця, стрибнуло раз-другий і, мов легке подум'я, погасло серед кущів.

Услід йому немигаючим поглядом широко відкритих очей назавжди задивився наш хороший друг, наш незабутній товариш, старий бувалий партизан Токар¹.

Це місце оповідання справляє на маленького читача таке ж враження, як і яскрава картина живопису. Письменник показує, як радянські люди і смертю своєю стверджували життя на землі.

В оповіданні «Л а с у н к а» Ю. Збанацький розказує про те, якою відрадою для партизанської сім'ї була білочка, що її маленькою підбрали партизани в дуплі зламаного дерева. Всі любили білочку, і вона звикла до всіх. Навіть весною, коли білочку потягло в ліс, вона іноді поверталась у партизанську землянку, щоб поласувати цукром.

У цьому оповіданні письменник створив яскравий малюнок весни, показав пробудження природи напровесні. А на фоні чарівної краси весняної природи змалював картину відступу партизанів з тяжкими боями і розповів про останню зустріч партизанів з білочкою. Вона і тепер прибігла, щоб поласувати цукром, а того й не знала, що партизани і самі вже кілька днів нічого не мали в роті.

Твори Ю. Збанацького про тварин і птахів вражають безпосередністю і щирістю розповіді, простою викладу. Відчувається, що автор глибоко розуміє психологію дітей, розуміє їх інтереси і запити, їх любов до природи, до мешканців лісу,

¹ Ю р і й З б а н а ц ь к и й, Крилатий гонець, стор. 35.

і тому він створює захоплюючі сюжети, в яких розповідь про життя улюбленців дітей — птахів і тварин — переплітається з розповіддю про життя дорослих людей і дітей. Тварини щедро відплачують людям за турботу про них, вони допомагають їм у боротьбі з ворогами, скрашують їх важке життя і полегшують працю, приносять радість в години смутку.

Збірка оповідань «Гвардії Савочка» (1963) — це хороший подарунок Ю. Збанацького дошкільнятам. Всі десять оповідань збірки охоплюють найрізноманітніші сторони життя й побуту малят.

Перше оповідання — «Гвардії Савочка» — це данина автора часам Великої Вітчизняної війни. Але малий читач не знайде тут опису картин бою. Письменник розказує про події, що ілюструють солдатські будні. Коли радянські війська проходили через спалене німцями село і спинилися на обід, до солдатської кухні підійшов хлопчик Савочка. Він попросив взяти його в солдатську сім'ю. Бійці нагодували хлопчика, одягли, і він став сином полку.

В оповіданні є окремі гумористичні сценки з життя і поведінки Савочки в новому для нього середовищі. Особливо цікавий діалог відбувся між командиром і хлопчиком:

- А хто твій татусь, Савочко?
- Гвардійський полк, товаришу командир! — чітко доповідав хлопчик.
- А хто мама?
- Кухня, товаришу командир! ¹

Інші оповідання із збірки «Гвардії Савочка» — це окремі, влучно схоплені епізоди з життя й побуту дітей. Письменник розповідає про їх мрії, поведінку, вчинки і риси характеру. Про те, як малий Лесик навчився в дитсадку сам руки мити й іншим став радити це робити, Ю. Збанацький пише в оповіданні «Мий, бабусю, руки», а про те, як Ясик перелякався малого песика, розказує в гумористичному оповіданні «Хоробрый»; про мрії Надійки полетіти в космос — в оповіданні «Космонавт».

Повісті й оповідання Ю. Збанацького люблять діти. Їх читають не лише на Україні, а й у багатьох республіках Радянського Союзу і за рубежом. Вони перекладені на російську та мови інших народів СРСР.

¹ Юрій Збанацький, Гвардії Савочка. Оповідання, К., Дитвидав, 1963, стор. 4.

Українська дитяча література за роки Радянської влади пройшла складний шлях свого розвитку. Це був шлях наполегливих шукань і жорстокої боротьби кращої частини радянських письменників проти шкідливих проявів пролеткульту, буржуазного націоналізму, вульгарного соціологізму та всякого формалістичного штукарства.

Переборюючи труднощі, українські дитячі письменники наполегливо оволодівали вченням марксизму-ленінізму. Вони використовували досвід і продовжували традиції кращих російських та українських дитячих письменників дожовтневого періоду — О. С. Пушкіна, М. О. Некрасова, Л. М. Толстого, Т. Г. Шевченка, І. Я. Франка, М. М. Коцюбинського, а також російських радянських письменників — О. М. Горького, В. В. Маяковського, А. П. Гайдара, К. І. Чуковського, С. Я. Маршака.

На ниві української радянської дитячої літератури активно працювали видатні поети й прозаїки, що пишуть твори для дорослих: П. Г. Тичина, М. Т. Рильський, А. В. Головка, П. Й. Панч, О. І. Копиленко, Остап Вишня. Завдяки великій постійній увазі партії і уряду до питань дитячої літератури на Україні виріс значний загін письменників, які в основному писали й пишуть для дітей та юнацтва,— це Н. Л. Забіла, О. Д. Іваненко, О. В. Донченко, М. П. Трублаїні, В. В. Бичко, Б. Й. Чалий, М. А. Познанська, М. А. Пригара, Г. П. Бойко та ін.

У кращих творах української дитячої прози, поезії й драматургії письменники створили яскраві образи позитивних молодих героїв. До них належать Пилипко з однойменного оповідання А. Головка, Оксана з оповідання цього ж письменника «Червона хустина», образи молодих ентузіастів-винахідників з творів «Авіаційний гурток» та «Олив'яний перстень» С. Васильченка, «Інженери» А. Головка; образи дітей-патріотів, що прославились своєю мужністю в роки Великої Вітчизняної війни,— герої оповідань «Сонце» О. Копиленка, «Петрусь і Гапочка» та «Школяр» Ю. Яновського, «Пошта прийшла» і «Школа» О. Іваненко, Наталя з поеми «Сирітка» П. Тичини, Юрасик і Ганя з «Казки про Чугайстра» П. Воронька і багато-багато інших.

У післявоєнній дитячій літературі з'явилося ряд цікавих творів про навчання і виховання дітей, про безмежні простори нашої Батьківщини, про інтернаціональну єдність трудящих, про боротьбу дітей і молоді за мир і дружбу між народами світу («Наша Батьківщина» Н. Забіли, «Літо в Соколиному» Ю. Збанацького, «Не затримуйте» І. Плахтіна та ін.).

Однак українські дитячі письменники ще не в повній мірі задовольняють запити юних читачів. У післявоєнні роки ще мало написано творів для дітей дошкільного віку і молодших школярів. Мало з'явилося хороших віршованих творів про школу і школярів. Такий важливий жанр літератури для дітей, як казка, письменники недооцінюють. Мало пишуть казок про природу, науково-фантастичних, а у тих, що з'являються, письменники нерідко повторюють самих себе або один одного. Вже давно театри юних глядачів і дитячі театри скаржаться на відсутність хороших п'єс для їх репертуару.

Поки що в дитячій літературі дуже мало книг науково-фантастичного жанру; мало повістей побутових і на моральні теми, як і творів про життя дітей трудящих за рубежом.

Не можна не зважати і на те, що в ряді творів окремих дитячих поетів і прозаїків помітні ілюстративність і зайвий дидактизм, особливо у творах для малят.

**РОСІЙСЬКА
ЛІТЕРАТУРА**

**В. Г. Белінський, М. Г. Чернишевський,
М. О. Добролюбов у боротьбі за передову
дитячу літературу**

Передова дитяча література ХІХ ст. розвивалася під благотворним впливом ідей революційної демократії. Виникнення теорії дитячої літератури в Росії зв'язане з іменем великого критика В. Г. Белінського (1811—1848). У його статтях, рецензіях на дитячі книги, що видавалися в той час, ми знаходимо струнку систему поглядів на роль дитячої літератури у вихованні юних громадян та її характер. Ідеї В. Г. Белінського в нових історичних умовах, у 50—60-х роках ХІХ ст., розвинули і збагадили М. Г. Чернишевський (1828—1889) і М. О. Добролюбов (1836—1861).

Переконані противники самодержавства і кріпацтва, революціонери-демократи закликали народ до збройної боротьби з існуючим ладом. Революційним світоглядом критиків зумовлені і їх уявлення про мету виховання юної людини. Гнівню засуджували вони тогочасну школу, яка вбивала в дітях зародки живої думки, ініціативу, самостійність у рішеннях, виховувала покірних слуг самодержавства. Вони хотіли бачити в зростаючій людині риси громадянина і борця, бо країні потрібні люди сміливі, сильні, вольові, здатні на героїчні подвиги в ім'я народного щастя. «У наш час виникає потреба в людині твердій, бадьорій, діяльній, яка б дивилась на речі прямо»¹,— писав Белінський у 1847 р. Ще гостріше питання про виховання нової людини ставить М. О. Добролюбов у статті «Огляд дитячих журналів» (1859). В умовах російського життя кінця 50-х років для революціонерів-демократів особливо ясно стало, що слухняність і скромність, які прище-

¹ Сочинения В. Белинского, часть 11, М., типография А. И. Мамонцева, 1892, стор. 278.

плювала дітям дворянська література, не можуть вважатись основою морального виховання молоді.

«Нам треба витримувати боротьбу зі злом, треба відстоювати свою душевну чистоту і захищати громадську правду від брехні, насильства і своєкорисливості»¹, — пише Добролюбов, а для цього потрібні твердість духу, віра в правду, вміння захистити свої переконання.

Револьюціонери-демократи розуміли велику виховну роль книги і вели уперту, наполегливу боротьбу за створення передової реалістичної літератури для дітей.

Зневажливе ставлення до дитячої літератури, як до літератури «другого сорту», вони вважали грубою і прикрою помилкою. У статті «Подарунок на Новий рік» Белінський заперечує поширену думку, ніби писати для дітей легко: «Запропонуй книгопродавець якому-небудь відомому літераторові написати книжку для дітей: якщо ще не образиться такою пропозицією наш відомий літератор, то вже неодмінно відповість, що йому ніколи займатися такими дурницями. Запропонуй книгопродавець написати дитячу книжку якому-небудь невідомому літераторові: «Будь ласка,— відповість той,— дитячу-то, книжчину ми враз наляпаємо»,— сяде та й напише...»².

На думку критика, людина, що пише для дітей, повинна мати не тільки талант художника, а ще й покликання до цієї справи, «слід народитися, а не зробитися дитячим письменником». Провідні риси справжнього дитячого письменника — «душа благодатна, любляча», «розум високий, освічений», «погляд на речі прояснений» і «жива уява», «жива, поетична фантазія, здатна представити все в натхненних, райдужних образах»³. Ясно, що автором дитячих книг може бути тільки людина, яка любить дітей, знає їх потреби, розуміє особливості дитячого віку.

Белінський, Чернишевський, Добролюбов невтомно боролися з реакційною дитячою літературою, викривали її ідейну убогість і низьку художню якість. У численних статтях, рецен-

¹ В. Г. Белинский, Н. Г. Чернышевский, Н. А. Добролюбов о детской литературе, М., Детгиз, 1954, стор. 324—325. Далі уривки із статей В. Г. Белінського, М. Г. Чернишевського, М. О. Добролюбова цитуємо за цим виданням.

² Там же, стор. 58.

³ Там же, стор. 81.

зіях вони виступали проти грубо-тенденційних дитячих книг, які відбивали ідеологію панівних класів, іділічно змальовували взаємини між селянами і поміщиками. У таких книгах, за словами Белінського, селяни так само «схожі на справжніх селян, як театральні селянки у корсетах схожі на сільських баб і дівок»¹.

Революціонери-демократи різко засуджували літературу, яка намагалася виправдати кріпосницькі відносини, втлумачувала дітям, що доля людини визначається богом, що мужик не такий, як пан, що він не вміє тонко відчувати і здатний тільки на фізичну працю. М. О. Добролюбов викривав цю застарілу точку зору «деяких панів минулого століття, які називали слуг своїх «хамовим поріддям»².

Ідко висміювали критики-революціонери оповідання, вірші і казки моралістичного, повчального характеру, що пропагували такі якості, як скромність, слухняність, акуратність, терпіння, шанобливість, і закінчувалися, звичайно, настановами такого типу:

Терпи, обиженный, о мщени забудь,
И всемогущий бог обережет твой путь.

Особливо неспримиренно ставилися революціонери-демократи до книг, які прищеплювали дітям молчалинські риси, виховували лицемірив, кар'єристив, підлабузників, вчили «заслужувати собі добру репутацію і вміти бути в злагоді з усіма»³.

Гостро іронічний характер носять рецензії В. Г. Белінського і М. О. Добролюбова на збірки бездарних віршів В. Бурнашова і Б. Федорова, в яких було дано зразки підлабузництва і улесливості. Б. Федоров, надзвичайно палідний, але бездарний поет, пропонував дітям вітальні вірші, які, за словами Добролюбова, могли згодитися для дорослих, щоб поздоровляти начальників та інших «потрібних осіб».

Федоров учив дітей, що бути ласкавим і ввічливим вигідно, бо можна заслужити прихильність багатих родичів, що людей бойових і сміливих треба втихомирювати, що неслухняні діти

¹ В. Г. Белинский, Н. Г. Чернышевский, Н. А. Добролюбов о детской литературе, стор. 122.

² Там же, стор. 282.

³ Там же, стор. 130.

будуть жорстоко покарані. «Незважаючи на різноманітність розділів,— зауважує Добролюбов, оцінюючи збірку віршів Федорова, що складалася з 22-х розділів,— автор в усьому зумів залишитися вірним собі: всюди ідеалом його є милий, благовірний хлопчик, в якому вгадується майбутній Молчалін»¹.

Засуджуючи книги, в яких дійсність відбивається так само, як речі у кривому дзеркалі, революціонери-демократи вимагають від дитячих письменників правдивого зображення життя. «Не викривляйте дійсності ні наклепами на неї, ні прикрасами від себе,— звертається Белінський до письменників,— але покажіть їй такою, якою вона є насправді, в усій її чарівності і в усій її невблаганній суворості»². Адже тільки правдива книга підготує дитину до життя, врятує її від помилок, допоможе розібратися в складних суспільних питаннях.

Революційно-демократична критика вітала появу творів, в яких правдиво зображувались хоча б деякі сторони життя. Так, Добролюбов прихильно відгукнувся про книгу дитячої письменниці Н. О. Дестуніс «Деревня». Заслужувала схвалення сама тема, спроба привернути увагу читачів до життя селян. У повісті є картини рідної природи, селянської праці. Всі описи зігріті теплим ставленням до селян. Проте Добролюбов бачив і істотні недоліки повісті. Письменниця не змогла уникнути ідилічного тону в зображенні взаємин між селянами і поміщиками, побоюлася показати темні сторони селянського побуту. І критик говорить, що треба розкривати основні причини злиденного становища трудового селянства. На його думку, в книгах для дітей треба розповідати не тільки про горе, нужду, безпомічність селян, а й про їх пороки. І показувати їх так, щоб було ясно, які обставини зумовили появу їх, щоб викликати огиду до цих обставин і обурення проти них. Так Добролюбов підкреслює, яке значення має реалістична книга у вихованні критичного ставлення до існуючої дійсності.

Велику статтю присвятив М. О. Добролюбов «Оповіданням з народного руського побуту» Марка Вовчка. Критик дав високу оцінку творам української письменниці, вбачаючи в них

¹ В. Г. Белінський, Н. Г. Чернышевский, Н. А. Добролюбов о детской литературе, стор. 315.

² Там же, стор. 88.

справжню народність. Письменниця зуміла показати «великі сили, що таяться в народі»¹, природну волелюбність російського і українського народів. Протиставляючи людей з народу панам, Марко Вовчок переконує, що трудящі здатні на благородні почуття і вчинки, що їм притаманні високі моральні якості.

Революціонери-демократи вважали, що книга повинна розширювати знання дитини про життя, про світ і про людину. Треба дати дітям книги, в яких розв'язуються актуальні соціальні проблеми, і науково-популярні книги історичного, географічного, природничого характеру. М. Г. Чернишевський закликав більше довіряти розуму дитини. Дитячий розум недосвідчений, але дуже гострий і проникливий, «дітям багато чого можна пояснити дуже легко, тільки б той, хто пояснює, сам розумів ясно предмет, про який взявся говорити з дітьми, і мів говорити людською мовою»².

М. Г. Чернишевський вважає, що у 12—13 років дитина може зрозуміти соціальний зміст творів М. В. Гоголя, Жорж Занд, Ч. Дікенса. У статті «Про те, які книги можна давати читати дітям» Чернишевський виступає проти тверджень, нібито дитина повинна читати тільки ті твори, що спеціально для неї написані. За цими твердженнями приховувалися страх перед реалістичною книгою і бажання заборонити дітям доступ до неї. На думку критика, твори М. В. Гоголя, романи Жорж Занд і Ч. Дікенса будуть корисні для дітей, тому що вони пройняті співчуттям до простих людей, захищають ідеї рівності і справедливості, викривають все огидне й мерзенне.

Великого значення надавали В. Г. Белінський, М. Г. Чернишевський і М. О. Добролюбов вихованню патріотичних почуттів у молодій людині, почуття гордості за рідний народ і поваги до його культури. В. Г. Белінський засуджував таке навчання і виховання дітей у дворянських сім'ях і в гімназіях, коли дитина знає напам'ять уривки з Корнеля і Расіна, уміє переказати з десяток анекдотів про французьких королів Ген-

¹ М. О. Добролюбов, Вибрані філософські твори, т. II, К., Держполітвидав УРСР, 1953, стор. 326.

² В. Г. Белінський, Н. Г. Чернышевский, Н. А. Добролюбов о детской литературе, стор. 211.

ріха IV та Людовіка XIV, а про скарби рідної літератури не має уявлення і, можливо, тільки від «дядька» свого дізнається про те, що був на Русі цар Петро I.

«Хто не належить своїй батьківщині, той не належить і людству»¹, — стверджує Белінський. Він рекомендує виховувати дітей насамперед на кращих зразках своєї національної культури. Дітям, говорить він, треба дати народні пісні і байки Крилова, в яких на всьому позначається відбиток народного духу і народного розуму. У списку книг, які критик пропонує для дитячого читання, почесне місце займають твори О. С. Пушкіна, поезія якого необхідна для виховання юного почуття, вірші О. В. Кольцова, повісті М. В. Гоголя. Добролюбов і Чернишевський вводили в коло дитячого читання твори М. О. Некрасова, Д. В. Григоровича, І. С. Тургенева.

Поняття патріотизму не було абстрактним для революціонерів-демократів. Воно було тісно зв'язане з життям; конкретний зміст цього поняття визначався особливостями історичного часу, тяжким становищем народу, гнітом реакції, відсутністю свободи слова і т. п. Справжній патріотизм, роз'яснює Добролюбов, полягає не тільки у вихвалінні всього доброго, що є у вітчизні. Він включає і «невблаганне засудження і переслідування всього поганого, що ще є у нас»². Любов до батьківщини, прийнята вболіванням за народ, стає стимулом для активного втручання в життя з метою усунути все, що сковає народ. Ось чому так важливо виховувати молодь у душі справжнього патріотизму.

Вихованню патріотичних почуттів і високих ідеалів сприяють художні біографії великих людей. Гаряче рекомендував Белінський юному читачеві книгу К. О. Полевого «Михайло Васильович Ломоносов», вважаючи, що в ній молодь знайде прекрасні уроки життя.

М. Г. Чернишевський і М. О. Добролюбов самі створили біографічні книги для дітей. Чернишевському належить книга «Олександр Сергійович Пушкін, його життя і твори» (1856), в якій змальовано привабливий образ волелюбного російського поета. Добролюбов написав біографію О. В. Кольцова, поклавши в основу її думку про талановитість народу.

¹ В. Г. Белинский, Н. Г. Чернышевский, Н. А. Добролюбов о детской литературе, стор. 81.

² Там же, стор. 324.

Вперше в російській дитячій літературі Белінський, а потім Чернишевський і Добролюбов заговорили про те, що дитяча книга повинна бути витвором мистецтва, а не ілюстрацією до дидактичних правил. У статтях Белінського багато разів повторюється вимога писати для дітей так, щоб книга захопила і дорослого читача, сподобалася йому не як дитячий, а як літературний твір.

Дитині не потрібні сухі розповіді, холодні повчання, настирливі сентенції. Моральні переконання і ідеї дійдуть до її серця й розуму, якщо вони будуть втілені в картинах, «сповнених життя і руху», «зігрітих теплотою почуття, написаних мовою легкою, вільною, грайливою, квітучою в самій простоті своїй»¹. Тільки високохудожні твори стають дійовим засобом виховання.

У боротьбі за високу художню якість дитячої книги революціонери-демократи піддавали гострій критиці відверто дидактичні твори дворянської літератури, такі далекі від справжнього мистецтва, як небо від землі. В оповіданнях і повістях, написаних з повчальною метою, представники дворянської літератури не створювали живих дитячих характерів. Їх твори були населені безбарвними персонажами, що виступали як носії певних рис, позитивних чи негативних, з погляду дворянської педагогіки. Часто автори ставили своїх героїв у контрастні пари, щоб читачеві «легше» було зрозуміти повчальний висновок. Такі «плутархівські пари» знаходить Добролюбов у оповіданнях Б. Федорова, в яких дано «галерею дитячих портретів»: старанний Миколка, лінива Катруся, дбайливий Юрій, безтурботний Левко, стриманий Яків, ласунка Параша і т. д. Виписавши назви оповідань, Добролюбов з іронією зауважує: «... яка чудова система: зображати порок поряд з протилежною йому доброчесністю! Вважаємо за непотрібне додавати, що доброчесність, звичайно, всюди нагороджується, а порок гідно карається п. Федоровим»².

У статті-рецензії «Нові повісті» М. Г. Чернишевський створює пародію на подібні дидактичні оповідання, в якій влучно викриває їх беззмистовність, схематизм, низький художній рівень. «Федько не любив учитися, а Петько любив учитися.

¹ В. Г. Белинский, Н. Г. Чернышевский, Н. А. Добролюбов о детской литературе, стор. 84.

² Там же, стор. 254.

Федько говорив: я сам все знаю, а Петько говорив: якщо я не буду вчитися, то нічого не знатиму. Коли вони вирости великі, Федько нічого не знав, а Петько став розумною людиною»,¹ — говориться в цій пародії. М. Г. Чернишевський доводить, що авторам подібних оповідань, дійсно, можна було обійтись і без таланту.

Засуджували революціонери-демократи і шаблони сентиментальної повісті, що зберігалися в дитячій літературі на протязі всього XIX ст.: солодкуватість мови, насиченої зменшувальними і пестливими формами слів, нагромадження зворушливих епізодів і т. п.

Сентиментальним повістям, що були сповнені «підроблених почуттів», критики протиставляли високохудожні реалістичні твори.

Визначаючи специфіку літератури для дітей, революціонери-демократи виходили із особливостей дитячого віку. Дитина не любить розтягнутих описів, вона шукає в творі подій, драматичних пригод. Її цікавлять різні героїчні подвиги, сцени битв, бійки з звірами, розбійниками або смішні, забавні епізоди. «Подивіться, — писав Чернишевський, — чи любить дитина розтягнутість, водянистість розповіді? Ні, вона безперестанно спонукає вас: «Ну, що ж далі? Ну, що ж далі?» Говоріть скоріше; скоріше ведіть до кінця казку; говоріть тільки найістотніше»². І Чернишевський вчив економно використовувати художні деталі, уникати розтягнутості: «Художність полягає в тому, щоб кожне слово було не тільки доцільне, — щоб воно було необхідне, неминуче і щоб якомога менше було слів»³.

Твір для дітей повинен бути емоційним, зігрітим «теплотою почуттів». Емоційність визначається і характером змальованих подій, і яскравістю образів, і особливостями мови. Великі критики не прощали неухважного ставлення до мови: засуджували і солодкувату манірність мови сентиментальних творів, і суху риторику багатьох бездарних віршів та оповідань для дітей. Розповідь, утверджували вони, повинна бути живою і захоплюючою, а мова легкою, чистою і правильною.

¹ В. Г. Белинский, Н. Г. Чернышевский, Н. А. Добролюбов о детской литературе, стор. 200—201.

² Там же, стор. 229.

³ Там же, стор. 228.

Таким чином, у статтях і висловлюваннях великих критиків поставлені і розв'язані найрізноманітніші проблеми дитячої літератури. Революціонери-демократи В. Г. Белінський, М. Г. Чернишевський і М. О. Добролюбов заклали теоретичні основи для створення високоідейної і високохудожньої літератури для дітей. Їх вчення про реалізм, народність, ідейність, гуманізм дитячої книги знайшло практичне втілення у творах письменників другої половини ХІХ ст.: М. О. Некрасова, Д. Н. Маміна-Сибіряка, К. М. Станюковича та ін.

Основні твердження естетики революціонерів-демократів, їх думки про високе призначення дитячої книги, про необхідність враховувати психологічні особливості дитини, їх вимога піднести дитячу книгу до рівня справжнього мистецтва близькі і нам, допомагають створювати найпередовішу в світі радянську дитячу літературу.

Олександр Сергійович Пушкін

(1799—1837)

Творчість одного з найвидатніших у світі майстрів слова, родоначальника великої російської літератури, автора ніким не перевершених за змістом і формою творів — О. С. Пушкіна — близька й дорога не тільки дорослим читачам, а й дітям усього світу.

Особливі почуття викликає вона в українського народу. Великий поет бував на Україні, добре знав її історію, культуру, усну народну творчість. У своїй поемі «Полтава», як відзначає О. Корнійчук, Пушкін оспівав «одвічну єдність українського і російського народів». Збереглися документи, які свідчать про те, що поет збирався написати історію України¹. Він був обізнаний з минулим України, її національно-визвольною боротьбою.

О. С. Пушкін захоплювався співом кобзарів, і образ сліпого лірника, який виконує пісні перед народом, змальовує він у поемі «Полтава».

Глибоко хвилювала Пушкіна природа України, широко відомі такі зворушливі рядки про її красу:

¹ Див. редакційну статтю «Пушкін і Україна», журн. «Радянське літературознавство», 1949, № 12.

Спокійна українська ніч.
Прозоре небо. Зорі сяють.
Дрімоти-сну не гонить з віч
Повітря тепле. Ледве мають
Тополі листям срібляні¹.

(«Полтава»).

На Україні поет зустрічався і вів дружні розмови з декабристами, які сприяли його ідейному і творчому зростанню.

О. С. Пушкін поділяв погляди декабристів на виховання молодого покоління. Він вважав, що у молоді треба виховувати патріотичні і гуманні почуття, виховувати любов до всього насправді доброго і величного. У «Записці про народне виховання» поет закликав виховувати свідомих громадян з широким світоглядом і ясным розумом.

В «Литературной газете», одним із засновників і активних співробітників якої був О. С. Пушкін, вміщувалися рецензії на дитячі книжки, в них засуджувалися фальшиві, сентиментально-повчальні твори, рекомендувалось друкувати такі книжки, які правдиво відтворюють життя, сприяють розвитку дитини, її моральному вихованню. «Литературная газета» радила читати твори сучасних авторів, зокрема байки Крилова, поезію Жуковського, Кольцова і інших письменників, які повинні стати улюбленим дитячим читанням.

Хоча О. С. Пушкін нічого і не писав спеціально для дітей, його твори вже за життя поета були популярними серед малих читачів. О. С. Пушкін був вихователем юнацтва. «Є завжди щось особливо благородне, лагідне, ніжне, благоуханне й граціозне в усякому почутті Пушкіна»,— писав В. Г. Белінський. Поезія О. С. Пушкіна «допомагає чудовим образом виховувати в собі людину»².

Такого ж великого значення поезії Пушкіна надавав і М. Г. Чернишевський. Він вважав, що справжні поети, яким був і О. С. Пушкін, є керівниками людей. Читаючи їх твори, «ми привчаємось відвертатися від усього пошлого і поганого, розуміти чарівність усього доброго і прекрасного, любити все

¹ О. С. Пушкін, Твори в чотирьох томах, т. 2, К., Держлігвидав, 1952, стор. 222. Тут і далі цитуємо за цим виданням.

² В. Г. Белінський, Собрание сочинений в трех томах, т. 3, М., ОГИЗ, 1948, стор. 405.

благородне; читаючи їх, ми самі стаємо кращими, добрішими, благороднішими»¹.

В дитяче читання увійшли вірші й казки О. С. Пушкіна. Лірика поета, в якій знайшли відображення його роздуми і переживання, актуальні проблеми того часу, навколишня дійсність і визвольний рух, впливала на формування суспільної свідомості, підтримувала твердість духу в декабристів, засланих у Сибір. Лірика, в якій поет створює образ передової людини, протестанта і життєлюбця, оспівує дружбу, вірне кохання, рідну природу, широко відома дітям. Добре знають вони вірш «Зима» (уривок з роману «Євгеній Онегін»), «Зимовий вечір», уривки з «Осені», «Руслана і Людмили» та інші твори. Але найбільше близькі їм казки Пушкіна.

Казки поет писав у зрілий період своєї творчості, хоча цікавився ними все життя. З захопленням слухав Пушкін казки своєї няні Орини Родіонівни, вивчав, збирав і записував фольклор різних народів, а потім талановито використовував його у своїх творах. Так, у поемі «Кавказький бранець» знаходимо черкеську пісню, в «Бахчисарайському фонтані» — татарську, у поемі «Цигани» — молдавські пісні, а у віршах «Козак», «Гусар» та в поемі «Полтава» — мотиви українського фольклору. У повісті «Капітанська дочка» Пушкін використовує багато приказок, прислів'їв, а також казку про орла і ворона, в якій народ віддає перевагу героїчній смерті перед рабським животінням. Поета приваблює не тільки реалістична основа народної творчості, а й її соціальний та моральний зміст, життєрадісність, «веселе лукавство розуму народу», багатство думок, проста, яскрава мова.

Особливо захоплювався Пушкін казками. У листі до брата він писав: «Що за розкіш ці казки, кожна є поема». Сам поет написав п'ять казок: «Казка про попа і наймита його Балду» (1830), «Казка про царя Салтана, про сина його славного й могутнього багатиря князя Гвідона Салтановича та про прекрасну царівну Лебедіцю» (1831), «Казка про рибака та рибку» (1833), «Казка про мертву царівну та сімох багатирів» (1833), «Казка про золотого півника» (1834).

В основу більшості своїх казок поет поклав народну творчість. Так, для «Казки про царя Салтана...» він використовує народну казку «Косоручка», для «Казки про рибака та риб-

¹ М. Г. Чернышевский, Александр Сергеевич Пушкин. Его жизнь и сочинения, М., Гослитиздат, 1956, стор. 8.

ку» — «Жадібна баба», а для «Казки про мертвоу царівну...» — «Чарівне дзеркало». Проте казки О. С. Пушкіна — це не поетичний переказ народної творчості. П. Бажов писав, що в чаруючих красою і розумом казках Пушкіна ми бачимо «чудесний сплав, де народна творчість невід'ємна від особистої творчості поета»¹.

Незважаючи на талановитість Пушкіна-казкаря, багато сучасників поета (Є. Баратинський, М. Гоголь, І. Тургенєв та ін.) зустріли його казки негативно. Критики вважали, що Пушкін наслідує народну творчість, що за художніми якостями його казки стоять нижче, ніж інші твори.

Прекрасними за витонченістю, чудовими за змістом казками Пушкіна захоплювався М. Горький. Вони вражали його глибиною думки, людяністю, ліризмом, чарівністю вірша, виразністю мови.

У казках Пушкіна все змальовано просто, в душі народних понять про мораль, в душі народних симпатій і антипатій, їм властивий гуманізм, пошана до простих людей, прагнення до волі й щастя, оптимізм, але в них відчувається кошмар сучасності, хвилювання за майбутнє людей.

Більшість казок Пушкіна має сатиричний характер, і сатира в них ще більш соціально загострена, ніж у народних. Наприклад, «Казка про попа і наймита його Балду» — це гостра сатира на попів.

Жадібний піп шукає дешевого служника, який вмів би «і коні доглядати, і шити, і варити, і майструвати». Проте піп не тільки скупий, а й дурний, бо понадіявся на російське «авось». До того ж він ще й боягуз: тремтячи від страху, боячись розплати, він посилає Балду до чортів збирати оброк (скільки в цій сцені сатири!).

Як і в народній творчості, в усіх казках О. С. Пушкіна сатирично змальовано і царів. Так, у «Казці про мертвоу царівну та сімох богатирів» він створює образ жорстокої, пихатої, вередливої і самозакоханої цариці, єдиною втіхою якої була розмова з дзеркалом:

«Любе дзеркальце, скажи
Та мій сумнів розв'яжи:
Хто на світі наймиліший,
Найгарніший, найбільший?»²

¹ Див.: «Литературная газета», 1949, 11 мая.

² О. С. Пушкін, Твори в чотирьох томах, т. 2, стор. 382.

Почувши, що вона «за людей усіх миліша, і рум'яніша, й біліша», цариця починає «сміятись та радіть! — і підморгувать очима, і поводити плечима», і крутитись перед своїм дзеркальцем.

Образ її подається в сатиричному плані. Сповнена чорних задрощів, цариця наказує прислужниці своїй «завести царівну в хащі» і живу покинути там «на поживу злим вовкам». Побачивши царівну живою, вона від люті вмирає.

Сатирично змальовує О. С. Пушкін царя Дадона у «Казці про золотого півника». Дадон обмежений, дурний і лінивий, він царствує «лежма на боку». Його не можуть розбудити навіть тоді, коли державі загрожує небезпека:

«Царю! Батьку милостивий! —
Воевода стогне сивий. —
Встань, велителю! Напасть!» —
«Що таке? Заснуть не дасть! —
Цар крізь позіхи до нього. —
Га? Хто там? Чого й до чого?»¹

Цар дає розпорядження послати на схід війська, і лиш стихло все, Дадон знову «здрімався».

Цар — сластолюбивий. Побачивши шамаханську царицю, він «перед нею занімів» і забув навіть про смерть своїх синів.

Дадон — брехливий, він не дотримує слова, даного старому зорезнавцеві. Пушкін змальовує безславний кінець Дадона.

«Казка про золотого півника» — це політична сатира. Написав поет її в період загострення своїх взаємин з російським царем. У листі від 1834 р. він пише: «Не дай бог синові йти по моїх слідах, писати вірші та сваритися з царями... Батогом обуха не перебити». Натякає на це поет і в казці: зіздар почав було просити царя віддати йому шамаханську царицю, але той грізно закричав:

«...Одійди, як хочеш жить!..»
Дід почав був сперечатись,
Та не з кожним слід змагатись:
Цюкнув цар його жезлом
Просто в лоб. Упав мішком
Бідолаха².

¹ О. С. Пушкін, Твори в чотирьох томах, т. 2, стор. 398—399.

² Там же, стор. 402.

Ілюстрація
худ. В. Литвиненка
до «Казки про
рибака та рибку»
О. Пушкіна.

О. С. Пушкін нещадно засуджує сваволю, деспотизм царів, весь самодержавно-кріпосницький лад. Характерна і не випадкова кінцівка «Казки про золотого півника»:

Казка—вигадка, проте
Щось тут, браття, не пусте!¹

«Казка,— як говорить поет,— добрим молодцям урок».

Сатиричний образ цариці поет створює і в «К а з ц і п р о р и б а к а т а р и б к у». Чим вище по соціалній драбинці піднімається зла баба, тим жорстокішою стає. Ось вона, стовпова дворянка, б'є дбайливих слуг, «за чуба тягає», а чоловіка, який робить їй стільки добра, зовсім не хоче знати.

¹ О. С. Пушкін, Твори в чотирьох томах, т. 2, стор. 402.

Баба на старого нагримала і на «стайню до коней послала».

Ставши грізною царицею, вона поводитьсь ще жорстокіше. Навкруги неї стоїть «грізна сторожа, за плечима — списи та сокири». На діда вона і не глянула,

Тільки гнати з очей його звеліла.
Тут підбігли пани та бояри,
Старого у шию заштовхали.
А на дверях сторожа надбігла,
Та сокирами ледь не зарубала¹.

І в цій казці, як і в усній народній творчості, сатирично змальовані панівні класи. У народному дусі змальовує Пушкін і позитивні образи: Балду, трудівника діда, Царівну, Гвідона. Як і в народних побутових казках, поет показує моральні переваги простого служника Балди над попом. Балда роботящий, він «працює за сімох»:

Ще з ночі в нього все ходором ходить,
Вноре нивку, заскородить,
Піч затопить, усе заготує, закупить,
Ячкю спече та сам і облупить².

Балда сміливий, спритний і винахідливий, завдяки чому вийшов переможцем і в змаганні з чортами, забрав у них ту подать велику, за якою послав його піп.

Працьовитий, добрий, розумний і другий позитивний герой з казок Пушкіна — дід («Казка про рибака та рибку»).

Кращими рисами характеру, притаманними людям з народу, наділяє О. С. Пушкін царівну. Вона гарна хазяйка: в теремі богатирів до ладу прибрала, «засвітила богу свічку, розпалила жарко пічку...». Богатирям вона пошану віддала:

... Низько в пояс уклонилась,
Легідно перепросилась,
Що, мовляв, до них зайшла,
Хоч непрохана була³.

Коли її пригощають, то від «зеленого вина відмовляється вона, пиріжок лиш розломилла та шматочок відкусила».

¹ О. С. Пушкін, Твори в чотирьох томах, т. 2, стор. 377.

² Там же, стор. 333—334.

³ Там же, стор. 385.

Царівна вміє широко і вірно кохати. Коли семеро братів, молодців-богатирів, пропонують їй обрати поміж ними чоловіка, вона відповідає, що в неї є наречений — королевич Єлисей. Відповідь її дуже нагадує відповідь сільської дівчини:

«Ой ви, хлопці молоденькі,
Братики мої рідненькі!..
Як неправду я повім,
Божий гнів спаде на мене!
Що чинить? Я ж наречена!»¹

Царівні властиві кращі риси російської жінки: скромність, простота, сердечність, чуйність, любов до праці, вірність слову. Образ прекрасної царівни Лебедиці, яка є символом дівочої краси, оспіваної в народних піснях, створює Пушкін у «Казці про царя Салтана...».

Своєю невиданою красою вона

Денне світло затіняє,
А вночі, як сонце, сяє,—
Місяць у косі блищить,
На чолі зоря горить.
А сама вона, як пава,
Походжає величаво,
Як розмову поведе —
Іначе горлиця гуде².

Серед образів позитивних героїв у казках Пушкіна особливо приваблює малого читача славний і могутній богатир князь Гвідон, який врятовує життя своє й матері. Гвідон винахідливий, сміливий, має неабияку силу:

Ломить він од дуба сук,
У тугий згинає лук,
Від хреста шнурок шовковий
Натягнув на лук дубовий,
Рівну гілочку зломив,
Стрілку легку загострив
І пішов полювати,
Дичину роздобувати³.

У казках Пушкіна тісно переплітаються фантастика з реалістичним змалюванням тогочасної дійсності. Реалістично

¹ О. С. Пушкін, Твори в чотирьох томах, т. 2, стор. 387.

² Там же, стор. 364.

³ Там же, стор. 350.

змальований піп («Казка про попа і наймита його Балду»), цариця, взаємини між нею і царівною («Казка про мертву царівну»), «ветха землянка», в якій жили дід і баба («Казка про рибачка та рибку»), але в усіх казках знаходимо і фантастичні образи, фантастичні перетворення: лебедиця перетворюється в дівчину, мертва царівна воскресає, білка золоті горішки гризе, золотий півник охороняє кордони держави, бісенята змагаються з Балдою та ін.

Фантастиці Пушкін надає реалістичного обрис, навіть чортів поет змальовує так, що вони не лякають, а викликають сміх:

Виринуло те бісенятко,
Занявчало, як голодне кошенятко¹.

Після змагання з Балдою бісеня зовсім знесилось, воно, «висунувши язик, мордочку піднявши», прибігло, задихаючись, «мокре геть, лапкою втираючись».

Письменник використовує зменшувально-пестливі іменники (*бісенятко, кошенятко*), виразні порівняння (*сама вона, як пава; розмову поведе — наче горлиця гуде*).

Значне місце в казках Пушкіна займає природа. Інколи вона співчуває героєві. Так, у «Казці про царя Салтана...» «хвиля вільна водяна бочку винесла легенько і відлинула тишенько». Кілька разів змінюється стан моря в «Казці про рибачка та рибку», воно по-різному реагує на капризи і бажання ненажерливої баби, засуджує її поведінку. Спочатку, коли дід прийшов до моря, воно *злегенька заграло*, коли прийшов вдруге, *скаламутилось синє море*, втретє — *неспокійне синє море*, а вчетверте *приходить старий — почорніло синє море*. Коли ж стара захотіла бути морською володаркою, щоб рибка золота була в неї на побігеньках, море сердито почало бушувати, підніматися розгнівані хвилі — *ходять хвилі, і стогнуть, і виють*.

Як і в усній народній творчості, герої казок звертаються до моря, вітру, сонця, благають їх допомогти. Так, князь Гвідон просить «гульливу та швидку» хвилю морську не губити його й матері, а викинути їх на суходолі. Королевич Єлисей, шукаючи свою наречену, розпитує у вітру, місяця, сонця, чи не знають вони, де царівна молода. І сили природи всту-

¹ О. С. Пушкін, Твори в чотирьох томах, т. 2, стор. 335.

пають у розмову з героєм: ясне сонечко дає йому пораду, білолиций, ясноокий місяць заспокоює, а вітер, «гордий володар», допомагає знайти наречену.

Надзвичайно проста, виразна і лаконічна мова казок Пушкіна, в них мало епітетів, метафор, порівнянь. У розповіді переважають іменники, дієслова. Наприклад, біс «під кобилу підліз, та натужився, та напружився, підняв кобилу, два кроки ступнув, на третім упав, ніжки простягнув» («Казка про попа і наймита його Балду»).

Кількома словами Пушкін вміє намалювати портрет і розкрити внутрішній світ свого героя. Так, наприклад, цариця з «Казки про мертву царівну...»:

...Молодиця,

Що й казати, була цариця:
І висока, і струнка,
І розумна, і метка,
Тільки дуже вередлива,
Гордовита та злослива¹.

Деякі казки О. С. Пушкіна за своєю композицією нагадують народні, вони мають зачин: «Жив старий із своєю старою біля самого синього моря» («Казка про рибачка та рибку») або «Десь-то, в тридев'ятім царстві, в тридесятім володарстві жив-був славний цар Дадон» («Казка про золотого півника»).

У казках Пушкіна зустрічаємо і приказки та прислів'я. Так, царівна Лебедиця каже Гвідону, який збирається одружуватися, що жона не рукавиця, з «ручки жінку не змахнеш та за пояс не заткнеш».

Часто трапляються в казках простонародні і книжні вислови:

Воеводи не дримали,
Та ніяк не потрапляли:
Ждуть із півночі, аж на —
Лізе з півдня рать буйна...²

Мова героїв Пушкіна індивідуалізована, вона є одним із засобів їх характеристики. Так, мова вередливої злої баби («Казка про рибачка та рибку») пересипана вульгаризмами. «Ой дурило ти, недотепа», — кричить на діда зла баба («Казка про рибачка та рибку»). Не краща мова і розгніваної цариці

¹ О. С. Пушкін, Твори в чотирьох томах, т. 2, стор. 381—382.

² Там же, стор. 397.

(«Казка про мертву царівну і сімох богатирів»), яка викрикує перед дзеркальцем: «Ах ти ж, капоснее скло! Брешеш ти мені на зло».

Нерідко О. С. Пушкін користується діалогом, що надає жвавості, динамічності сюжету, виразності мові персонажів, як, наприклад, розмова діда з золотою рибкою, з бабою, діалоги між Гвідоном і царівною Лебедицею, Гвідоном і купцями («Казка про царя Салтана...») та ін.

Ігровий, веселий ритм властивий значній частині казок Пушкіна (більшість із них написано хореем).

Казки О. С. Пушкіна мали і мають велике значення для розвитку дитячої літератури; він вперше створив казки гострого соціального змісту, в них немає нудного моралізування, яке було властиве тогочасним творам для дітей; вони виховували і виховують любов до працьовитих, винахідливих, сміливих і мужніх, простих і скромних людей, ненависть до жорстоких, злих, підступних, нероб.

Казки О. С. Пушкіна С. Я. Маршак називає скарбом для людини, яка зростає, бо вони сприяють всебічному вихованню дитини, сприяють вихованню людяності.

З творами Пушкіна читачі не розлучаються ніколи. «У кожного віку — свій Пушкін. Для маленьких читачів — це казки. Для десятирічних — «Руслан...» В дванадцять-тринадцять років нам відкривається пушкінська проза, «Полтава», «Мідний вершник». В юнацькі роки — «Онегін» і лірика.

А потім і вірші, і проза, і лірика, і поеми, і драматичні твори, і епіграми, і статті, і щоденники, і листи... і це вже назавжди!»¹.

Творча спадщина великого поета — безсмертна.

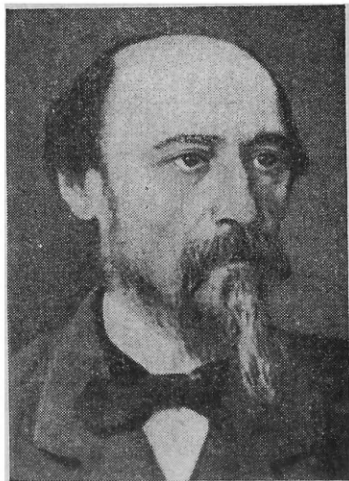
«Геніальний Пушкін — справжнє уособлення і символ російського національно-історичного буття. В його безприкладній творчій могутності, багатогранності обличчя, небувалій бурхливості розвитку виразилась блискуча обдарованість і могутня сила великого народу, що його породив»².

¹ С. Маршак, О сказках Пушкина, Сочинения в четырех томах, т. 4, М., Детгиз, 1960, стор. 9.

² «Великий поэт великого народа», «Правда», 1949, 16 мая.

**Микола Олексійович
Некрасов**

(1821—1877)

М. О. Некрасов займає особливе місце в російській класичній дожовтневій літературі. «Немає в літературі, в усій нашій літературі такої людини,— писав А. В. Луначарський,— перед якою з любов'ю і благоговінням ми схилились би нижче, ніж перед пам'яттю Некрасова»¹. Все своє життя, всю творчість поет присвятив боротьбі за свободу, за щастя народу. «Я ліру присвятив народу своєму»,— з гордістю писав М. О. Некрасов.

Надзвичайно різноманітна і багата літературна творчість поета. Він писав вірші і поеми, романи, працював як редактор, видавав журнали (спочатку «Современник», а потім «Отечественные записки»), згуртовував навколо цих журналів передових, демократичних письменників царської Росії, всіма силами захищав журнали від цензурних переслідувань.

У журналах Некрасова друкували свої статті такі видатні діячі російської культури, друзі поета, як В. Г. Бєлінський, М. Г. Чернишевський, М. О. Добролюбов, М. Є. Салтиков-Щедрін. У цих статтях революціонери-демократи не тільки гостро критикували самодержавно-кріпосницький лад, а й моралізаторську, реакційну літературу для дітей, яка виховувала

¹ А. В. Луначарский, Статьи о литературе, М., Гослитиздат, 1957, стор. 258.

вірних слуг самодержавства, писали про роль літератури у вихованні людини-борця.

Погляди революціонерів-демократів на дитячу літературу розділяв Некрасов. Про це свідчить і те, що на сторінках журналу друкувалися такі статті, доказом цього є вся творчість поета.

М. О. Некрасов не писав спеціальних статей про дитячу літературу, але його цікаві думки знаходимо і в листах до друзів, і в рецензіях на дитячі книжки. Так, у рецензії на твір Б. Федорова «Князь Курбський» Некрасов писав про спотворення автором історичних характерів, про повчально-моралізаторський характер твору.

Ще в ранній період творчості, в 40-і роки, Некрасов пише пародії на малохудожні, сентиментальні книжки для дітей. Так, його воведілі «Федя і Володя», «Великодушний вчинок» були пародіями на тогочасні повчальні п'єски. Пародією на псевдонародні казки була казка Некрасова «Царівна-ясноцвіт». Зачин її («Цып, цып, цып, мои малютки, слушать сказки-прибаутки»), образи і фантастика мають гумористичний характер. Хоча ранні твори М. О. Некрасова не були довершеними щодо змісту і форми, вони все ж мали певне значення для розвитку дитячої літератури.

Уже в 40-і роки ХІХ ст. М. О. Некрасов, різко критикуючи реакційні твори для дітей, висловлює свої революційно-демократичні погляди на освіту і систему виховання молоді. Так, наприклад, у вірші «Нічлігі» Некрасов закликає народ навчати своїх дітей, а в поемі «Кому на Русі жити добре» засуджує політику затемнення народних мас, яку проводив російський царизм. Сільська хата, говорить поет, в якій міститься школа, пуста, забита наглухо, проте відкриті дві церкви, погріб винний, дві корчми.

У художніх творах М. О. Некрасов висловлює і свої педагогічні погляди. Він, як і В. Г. Белінський, М. Г. Чернишевський, М. О. Добролюбов, вважає, що треба виховувати людину-борця, людину, яка б любила народ і сміливо йшла на боротьбу за його свободу.

Так, у поемі «Д і д у с ь» розповідається про те, що малоого Сашу виховує дідусь, колишній декабрист, який повернувся додому після тридцятирічного заслання. Він мудрий, добрий, сміливий і залишився вірним своїм революційним переконанням. Тепер дідусь навчає свого внука критично осмислю-

вати дійсність, любити народ, розуміти «тисячолітню муку народну» і розуміти те, що «воля і труд людини дивнії дива творять».

Саша добре знає історію і географію, вміє показати Петербург і Читу, він ненавидить грубих і злих, а «бідним бажає добра», пам'ятає те, що бачить і чує. Скоро онук дізнається про сумне минуле, про те, за що боровся дідусь і його товариші — декабристи. У цій поемі М. О. Некрасов говорить про збереження і продовження традицій попередніх поколінь, про формування людини-борця.

У творі «З а л і з н и ц я», який присвячується дітям, поет змальовує суворі картини непомірно тяжкої праці народу на будівництві першої російської залізниці (1846—1851), що з'єднувала Петербург з Москвою.

Цим твором Некрасов вступив у боротьбу з реакційною педагогікою, яка твердила, що дитині слід показувати лише світлі сторони життя, і прагнула під «завісою витонченої поезії» заховатися від грубої реальності.

М. О. Некрасов не прикрашає дійсності, а змальовує сувору правду життя. З боєм поет розповідає про страждання будівників залізниці, які, надриваючись, працювали в спеку і в холод, «спину зігнувши в дугу», які боролися з голодом, «мерзли і мокли, терпіли цингу». Некрасов співчуває змученим трудівникам, в яких безкровні губи, «очі зажурені, рани на схудлих руках». Показавши, як тяжко, але чесно добуває свій хліб проста людина з народу, поет закликає дітей перейняти собі «звичку до праці оцю благородною», благословити роботу народну і навчитись мужика поважати.

Некрасов вірить, що народ «виперить все — і широку та ясну сміливо путь прокладе в боротьбі...».

Поет запалює молодь на бій «за батьківщину, за переконання й любов» («Поет і громадянин»). Своїми творами він виховує ненависть до гнобителів, закликає боротися з ними в ім'я «братерства, рівності, свободи» («Пісня Єрьомоньці»).

Надзвичайно велике виховне значення мала «Пісня Єрьомоньці», в якій Некрасов писав, що для молодої людини немає «миліш призначення, осяйніш нема вінця», ніж боротьба за щастя і свободу народу.

М. Добролюбов високо цінував цей вірш. У листі до свого друга він радить йому вивчити цей твір самому, бо такі вірші йдуть прямо до молодого серця.

У 1912 р. газета «Правда», відмічаючи велике значення поезії М. Некрасова для багатьох поколінь, писала, що сторінки Некрасова, сповнені гарячої любові до людини, вливають у стомлену душу таке тепло і таку жадобу іншого, кращого життя, що хочеться знову працювати, знову боротися, знову віддавати свої сили чорному дню теперішнього — в ім'я світла завтрашнього дня.

У 60—70-х роках російські революціонери-демократи приділяли особливо багато уваги освіті й вихованню дітей і молоді. В ці роки чимало творів для дітей пише і М. О. Некрасов: «Плач дітей» (1860), «Селянські діти» (1861), «Залізниця» (1864), «Дядечко Яків», «Бджоли», «Генерал Топтигін» (1867), «Дід Мазай та зайці», «Солов'ї» (1870), «Напередодні світлого свята» (1873).

У багатьох з них поет створює чудові образи дітей. Він добре знає дітей, їх психологію, тому й образи намальовані з великою художньою переконливістю.

Якщо Л. Толстой, С. Аксаков, М. Гарін-Михайловський і інші письменники оспівували щасливе дитинство, то М. Некрасов у своїх творах, зокрема у вірші «Плач дітей», розповідає про загублене дитинство, про дітей, в яких воно вкрадене капіталістичною дійсністю, про виснажливу працю маленьких рабів.

Діти на фабриці змушені були ціліснінький день вертити колеса, гудіння яких доводить їх до нестями. Ніде не чекає на дитину радість. На фабриці вона тяжко працює, вдома — страшенна нужда і голод, і навіть природа не може дати дітям радості: вони настільки стомлені і змучені, що їм хочеться тільки впасти у траву і спати.

Вірш мелодійний, виразний; за допомогою асонанса і алітерації («У дитинства золоту годину») поет створює сумну картину, передає плач дітей, розповідає про їх тяжку працю («ми колесо фабричне крутим, крутим, крутим без кінця»).

Вірш «Плач дітей» звучить як гнівне засудження капіталістичного ладу.

Хвилювала Некрасова і доля селянських дітей, життя яких він добре знав. Дитинство самого поета пройшло в селі, селянські діти завжди були його друзями, з ними ходив у «грибні набіги», «розкопував листя», «обшукував пні».

Про життя дітей села Некрасов розповідає у творі «Селянські діти». Це своєрідні записки мисливця. Твір

простий за композицією, він складається з кількох частин. Є в ньому і ліричні відступи, в яких поет розповідає про свою любов до дітей. Особливо яскраво змальовує Некрасов допитливі й безпосередні дитячі очі — і карі, і сірі, і сині, вони блищать, наче в полі квітки. У цих очах поет бачить «спокій, і волю, і радіщі щирі, і добрості відсвіт ясний».

Окремими штрихами Некрасов створює художньо досконалі образи. Хоч ми й не бачимо дітей, а лише чуємо їхні голоси, чуємо, про що розмовляють, перед нами постають діти з різними характерами, уподобаннями і переконаннями. Один з них усім захоплюється, другий — в усьому сумнівається, третій — боягуз («Та тихше, чорти ви! Він не спить! Поб'є...» — за допомогою окремих вигуків поет яскраво розкриває його боязливу вдачу). Сьомий — хазяйська дитина, він зразу оцінює, скільки коштує ланцюг золочений («Мабуть, недешевий!»), восьмий — поет, він у захопленні від блиску ланцюга, що «як сонце горить!».

У житті селянських дітей бачить Некрасов «поезії так пребагато», навіть і праця спочатку обернеться до них «гарним обличчям своїм». Дитині радісно спостерігати працю батьків у полі, бачити, як угноюють землю, як кидають зерно у ріллю пухку, як лан зеленіє, як «повниться зерно в тяжкім колоску», як в'яжуть снопи і до клуні везуть, як сушать, «молотять, молотять ціпами, а далі помелють і хліба спечуть». Хлоп'ятко, поласувавши свіжим хлібцем, в поле за батьком охоче біжить. На возі з сіном Ванюша, «мов цар той, сидить». Селянська дитина мужня, смілива, вона знає всі стежечки в гаї, «літа на коні, не боїться води».

Проте Некрасов показує, що дитина зростає без будь-якого догляду, як билина у полі, що люта її мошкара заїдає, «чи, може, й загине — нічого, пусте!». Бачить поет і ті лихоліття й тяжкі випробування, які чекають на селянських дітей.

Некрасов розповідає про їх моральну вищість над дітьми дворянськими, а також говорить про те, як згубно діє гультайство на дітей панівних класів.

Письменник створює захоплюючий образ малого трудівника, який «в чоботях великих, в кожусі тяжкому, в старих рукавицях... а сам, як грибок» («Селянські діти»). Кожна деталь твору художньо виправдана: і зовнішній вигляд дитини, і її відповідь пробуджують «гнів і біль, безконечну любов».

Мова твору «Селянські діти» яскрава, багата. Поет використовує влучні, прості епітети (наприклад, *очі карі, сірі, сині*), порівняння:

І скільки у річці голівок русявих,
Неначе грибів на поляні в гаю! ¹

Вірячи у талановитість дітей з народу, поет у вірші «Школяр» закликає їх вчитись і підбадьорює бідного школяра, в якого «ноги босі, схудле тіло, груди в рваних ганчірках...». Він закликає його бути наполегливим, дивитись сміливо вперед, бо «багатьох це славний шлях».

Від роздумів про долю окремої дитини письменник переходить до висновків про талановитість російського народу, про велич рідної землі, що так щедро «виводить із народу» велетнів мислі і духу. Некрасов протиставляє обдарованих людей, вихідців із трудящих, представникам панівних класів:

Не бездарна та природа,
Не загинув ще той край,
Що виводить із народу
Стільки велетнів, вважай,—
Стільки добрих, благородних,
Повних світлих почуттів,
Серед злих, тупих, холодних,
Набундючених людець! ²

Поет створює не тільки яскраві образи дітей, а й простих людей з народу. Це насамперед у творах «Дід Мазай та зайці» і «Дядечко Яків». Відомо, що Некрасов був завзятим мисливцем і, буваючи на полюванні, часто зупинявся в селян, ходив з ними стріляти дичину. Про одного з таких своїх добрих знайомих і розповідає поет у творі «Д і д М а з а й т а з а й ц і». Дід Мазай «гаряче любить низинний свій край». Він хоче бачити його багатим і дуже стурбований тим, що безжалісно знищують дичину:

«В нашім низиннім, болотянім краї
Вп'ятеро більше було б дичини,
Якби сітками її не ловили,
Якби сильцями її не давили...» ³

¹ М. О. Некрасов, Дітям, К., «Молодь», 1954, стор. 37. Тут і далі цитуємо за цим виданням.

² Там же, стор. 43.

³ Там же, стор. 16.

Дід Мазай не тільки добрий, бо рятує зайців під час поводи, він гарний хазяїн, не б'є зайців навесні або влітку: «хутро погане, облазять вони».

Дідусь сміливий, йому не страшно пройти через ліс; він може навіть і цілу ніч простояти в лісі. Мазай розуміє красу природи, милується співом пташиним:

Одуд як в бочку порожню бухтить;
Сич вилітає з дупла серед ночі,
Ріжки точені, мальовані очі¹.

Йому любо слухати, як ввечері ніжно вівчарик свистить.

Твір «Дід Мазай та зайці» написаний простою, виразною мовою, поет вдало використовує зрозумілі дітям порівняння, епітети: зайчата *сірі, довговухі*, зайчиха «гладка, як *купчиха*» та ін. А малого переляканого зайчика поет порівнює із стовпчиком:

Зирк — іще зайчик, як стовпчик над пнем.
Лapки схрестивши, зіщулились від жаху...²

Майстерно змальовує Некрасов і нічну тишу в лісі, коли чутно навіть, як тихо-тихо поскрипує гілля на деревах:

Тільки гілля зарипить на сосні,
Наче стара буркотить уві сні...³

Образ діда Мазая і твір в цілому близький і зрозумілий дітям, він виховує в них любов до рідного краю, гуманні почуття.

З теплотою змальовує Некрасов і образ коробейника у творі «Дядечко Яків». Дядечко Яків возить «збоїну макову, ріжки, горіхи, голки, торочки, духи, помаду, нові коврижки...». Возить він книжки і вміло пропагує їх: «книжки цюінні: по гривні штука — діткам наука». Просто і дотепно говорить дядечко Яків про значення книжки:

Буквар не пряник,
А почитати —
Янк прикуснш...
Не сайка, знати,
А як розкусиш,
Смачніш горіха!⁴

¹ М. О. Некрасов, Дітям, стор. 14.

² Там же, стор. 17.

³ Там же, стор. 15.

⁴ Там же, стор. 11.

З книжкою станеш розумнішим, говорить він. Все життя мріяв поет, щоб народ читав справжні книжки, щоб з базару він ніс Белінського і Гоголя. Некрасов добре знав офенів (коробейників), які розповсюджували книжки в селах, і мріяв видавати свої твори у книжечках невеличкого формату і по дешевій ціні, щоб потім їх легко було розповсюджувати сільським коробейникам.

У творах для дітей М. О. Некрасов змальовує яскраві образи дорослих (дідусь з однойменної поеми, дід Мазай, дядечко Яків) — гуманних, розумних людей, які служать взірцем для малолітніх. У творах для дітей М. О. Некрасов, обходячи цензурні рогатки, підіймав важливі соціальні проблеми, наприклад у вірші «С о л о в ' ї». На перший погляд, цей твір виховує у дітей лише гуманні почуття, любов до птахів і до природи.

Мати, колишучи малого сина, розповідає старшим про те, що з їхнього гаю повідлітали солов'ї, бо селяни, погнавшись за наживою (соловей був у ціні), поставили в лісі сіті й силця. Весною зелений гай стояв, ніби німий. Лише після того, як селяни вирішили не ставити сітей і силець, солов'ї повернулися.

І раптом син запитав у матері, а чи є і для дітей такі чудові гаї та полянки? Мати з сумом відповідає, що місць таких, без податків і без рекрутчини, немає на світі. А якби вони були, то на руках туди б віднесли своїх дітей селянки. Вірш заставляє задуматись над тяжким становищем народу. Царська цензура, зрозумівши це, зробила попередження редакції «Отечественных записок», де друкувався цей вірш.

У творі «Г е н е р а л Т о п т и г і н», в основу якого була покладена народна казка «Ведмідь на возі», Некрасов піднімає питання про класові взаємини в суспільстві, створює сатиричну картину з життя царської Росії.

На трійці несамовито мчить ведмідь, стогін і рев його перелякав усіх навкруги.

Станційний доглядач прийняв ведмедя за генерала і пропонує йому горілки, чаю, але гість лише сердито реве:

Дідуган аж сплотнів.
«Господи, помилуй!
Сорок років я робив.
Скільки стало сили;
Не одного між панів

Бачив генерала,
Ребра зламані, зубів
Вибито чимало,
А такого між людей
І зустріти годі!..»¹

Як і Салтиков-Щедрін, М. О. Некрасов сатирично зображує генералів «по новітній моді» і показує тяжке становище простої, безправної людини, співчутливо ставиться до неї.

У своїх віршах Некрасов знайомить дітей з життям народу, створює яскраві народні типи, з любов'ю змальовує рідну природу.

Пейзаж займає значне місце в усіх творах, описи природи органічно зливаються з сюжетом і допомагають краще розкрити образи, ідейний задум поета. На фоні чарівної осінньої природи («...листя жовте і свіже, мов килим легкий, ясні, погожії дні...») Некрасов показує виснажливу працю, голод, злидні будівників залізниці.

У багатьох творах — чудові зимові пейзажі, зокрема в поемі «Мороз, Червоний ніс». Поет використовує казковий образ могутнього богатиря Мороза, який царство своє прибирає в алмази, жемчуг, срібло; зводить палаци на морях, океанах; йому скорились сніги і бурани.

Дихання весни, шум садів вишневих, які стоять, «як молоком облиті», і липу білолисту, і білу берізоньку з зеленою косою оспівав Некрасов у вірші «Зелений шум».

* * *

Глибокі за змістом, високохудожні твори М. О. Некрасова — поета-месника, поета-борця за щастя пригноблених, сіяча розумного, доброго, вічного — сприяли вихованню борців за свободу батьківщини, вони не втратили своєї великої педагогічної і естетичної цінності і в наш час.

¹ М. О. Некрасов, Дітям, стор. 23.

Костянтин Дмитрович Ушинський

(1824—1870)

Костянтин Дмитрович Ушинський — відомий російський педагог, який по праву займає почесне місце серед славних діячів нашої батьківщини ХІХ ст. Ушинський, як писав Л. Модзалевський, був справді народним педагогом в такій мірі, як Ломоносов — народним ученим, Суворов — народним полководцем, Пушкін — народним поетом, Глінка — народним композитором.

К. Д. Ушинський створив цілу систему педагогічної освіти, побудовану на принципі народності. «Тепер саме настає час,— пише він,— коли Росії найбільше потрібні школи, добре організовані, і вчителі, добре підготовлені,— і багато, багато шкіл потрібно!.. Школу, народну школу дайте Росії»¹. Основною ознакою школи він вважав її життєвість, зв'язок з навколишнім світом, де провідну роль повинні відіграти природничі науки, такі ж доступні, як і граматика, арифметика та історія.

Великого значення надавав Ушинський навчанню рідною мовою; він підкреслював, що викладання вітчизняної мови в початковій школі «становить предмет головний, централь-

¹ Див.: Д. О. Лордкипанидзе, Педагогическое учение К. Д. Ушинского, М., Учпедгиз, 1956, стор. 148.

ний, який входить в усі інші предмети й збирає в собі їх результати»¹. Право навчатися рідною мовою, на думку великого педагога,— це вимога розуму і людяності. Зокрема, він обурювався, що діти українського народу тогочасним ладом були позбавлені можливості навчатися своєю рідною мовою.

Ушинський ставив високі вимоги і до вчителя. Учитель, говорив він, повинен бути не тільки всебічно освіченою людиною, тобто мати відповідну підготовку, але й бути громадським діячем, безмежно відданим своєму народові і батьківщині.

Своєю діяльністю Ушинський зробив вагомий внесок не тільки в історію вітчизняної педагогіки, а також і в історію дитячої літератури. Ніщо не принесло йому такої слави, як навчальні книги «Дитячий світ» (1861) і «Рідне слово» (1864), на яких виховувались цілі покоління російських людей аж до самого Великого Жовтня. Ушинський ставив собі за мету дати дітям «позитивні знання», які відповідали б вимогам життя.

Як і «Азбука» Л. Толстого, «Дитячий світ» та «Рідне слово» є по суті художніми дитячими енциклопедіями, які надовго лишилися улюбленими книгами для дитячого читання. Книги написані як посібники для викладання російської мови в початкових класах.

У книгах «Дитячий світ» і «Рідне слово» вміщено чимало статей та оповідань Ушинського, в яких він виявив себе обдарованим письменником і добрим знавцем дитячої психології.

Серед цих творів було багато і народних казок, перероблених Ушинським для дітей. Він надавав виняткового значення народній казці у навчанні і вихованні дітей, ставив її вище за твори художньої літератури.

У своїх підручниках Ушинський використав велику кількість казок, як-от: «Ріпка», «Теремок мишки», «Козенята і вовк», «Колобок», «Журавель та чапля», «Півень і кіт», «Міньба», «Гуси» та ін.

Казки, стверджує Ушинський,— це витвір «педагогічного

¹ К. Д. Ушинський, Твори в шести томах, т. 2, К., «Радянська школа», 1954, стор. 404.

генія народу»¹, їх легко читають діти, бо в казках безперервно повторюються окремі деталі й вирази, що сприяє швидкому запам'ятовуванню їх змісту.

Беручи до уваги ідейний зміст казок, їх художню форму і те, наскільки вони відповідають педагогічним вимогам, великий педагог творчо підходить до використання народних казок у дитячому читанні. Взагалі в ті часи репертуар дитячих казок був обмежений, і тому Ушинському доводилось пристосовувати для дітей уже відомі варіанти казок. У цій роботі він виявив великий педагогічний такт. Спираючись на народну основу казки, він вносив певні зміни в її зміст, доробляв, робив її цілеспрямованою і більш доступною для дитячого сприймання. Казки в обробці Ушинського не втратили свого значення і тепер, вони є цінним внеском у дитячу літературу.

Особливу увагу звертав Ушинський на мову казок, на їх дохідливість. Так, у казці «Козенята і вовк» він з педагогічних міркувань опускає сцену, коли козенята розпороли вовкові живіт і напхали його камінням. Адже це нереально і незрозуміло дітям. Дещо змінений і кінець казки. На відміну від народної, у казці Ушинського козенята, впізнавши вовка, не пустили його в хату, і він пішов ні з чим.

Дещо змінені і скорочені автором також казки «Півник і курочка» («Умій почекаати»), «Півень і кіт». В обох казках змальовується неслухняний і нерозсудливий півник, який нехтує порадами друзів. Тому цілком вмотивована і, так би мовити з морального погляду, розв'язка творів: півник у першій казці потонув у річці, провалившись крізь лід, а в другій — потрапив до лисички.

У казках Ушинського зустрічаються описи природи, проймаї ліризмом і теплотою. Для прикладу наведемо такий уривок з казки:

Довго бігли кіт, цап та баран по долинах, по горах, по сипучих пісках; пристали й вирішили заночувати на покошеному лузі, а на тому лузі стіжки, як хатки, стоять²,

(«Кіт-шалопут»).

¹ К. Д. Ушинський, Твори в шести томах, т. 2, стор. 428.

² К. Д. Ушинський, Оповідання та казки, переклад Н. Забіли, К., «Молодь», 1956. Тут і далі цитуємо художні твори за цим виданням.

Близькі до цих картини та образи можна зустріти і в казці «Півень і кіт» та ін.

Тут поетичні картини рідної природи виступають як активні компоненти твору і є одним із засобів для розкриття настроїв і переживань дійових осіб. Серед казок Ушинського найбільш поширеними і популярними є казки про тварин. Вони відзначаються багатством звукових образів, повторенням окремих сюжетних елементів, ритмічністю і динамічністю.

У творах Ушинського для дітей у певній мірі знайшли втілення вимоги російських революційних демократів до дитячої літератури — відображати реальну дійсність.

Його твори різноманітні за тематикою і жанрами. Це оповідання, перекази, «ділові» статті, сценки із народного побуту, які, завдяки своїй ідейності і досконалій художній формі, стали справжніми шедеврами художньої дитячої літератури. Вони групуються, як правило, навколо певної теми: рідна природа («Чотири пори року», «Літній ранок», «Витівки старої Зими», «Історія одної яблуньки»), трудова діяльність людини («Як сорочка в полі виросла», «Як Миті зшили сюртук», «Як будують хати», «Стіл і стільці», «Куй залізо, поки гаряче»), тваринний світ («Бішка», «Коник», «Голуби», «Півник з родиною»), життя і побут дітей («Діти в гаю», «Діти в школі», «Чотири бажання», «Сирітка Ваня», «Сила — не право»).

Твори Ушинського для дітей мають велике пізнавальне значення. Так, в оповіданні «Чотири бажання» автор розповідає дітям про те, які зміни відбуваються в природі протягом року. По суті це природничий матеріал, але викладений він у такій цікавій, образній формі, що діти легко запам'ятовують кожну деталь.

Тонким, спостережливим художником виявився Ушинський і в змалюванні картин природи в оповіданні «Витівки старої Зими». В образі злої баби тут уособлено зиму з її морозами, вітрами і негодами. Автор уникає описів, а зразу ж відтворює динамічні картини зими, показує «зіткнення» природи з людьми, з рослинами і тваринним світом.

Оповідання сповнене метафоричних образів, і це робить

його більш емоціональним, а мову— барвистою, живою. За манерою розповіді воно нагадує казку, що відтворює «витівки старухи зими» і знайомить дітей з різними явищами природи.

В оповіданні «Чотири бажання» через сприймання хлопчика Миті змальовуються зміни, що відбуваються в природі у різні пори року, показується природа як джерело дитячої радості.

Описуючи природу, Ушинський подає яскраві колоритні образи, які легко запам'ятовуються дітьми. Для прикладу наведемо чарівний образ берізки, яка порівнюється з дівчиною:

Нема у нас дерева веселішого, привітнішого, милішого за кучеряву берізку... якби треба було порівняти берізку з чим-небудь, то я порівняв би її з гарненькою дівчинкою в білому вбранні, в зеленому фартушку; коли вона вранці, вмившись холодною водою, виб'жить у сад, від неї так і віє свіжістю, чистотою, веселістю.

Поряд з поетичною картиною літнього ранку («Літній ранок») в оповіданні «Історія одної яблуньки» Ушинський в захоплюючій формі подає дітям знання в галузі садівництва (як ростуть дерева, як слід доглядати за садом, як проводять окуліровку тощо).

Ушинський звертає увагу також на трудове виховання дітей. У таких оповіданнях, як «Куй залізо, поки гаряче», «Як будують хати», «Пекар», «Швець», він звеличує працю коваля, будівельника, пекаря, шевця, знайомить читачів з багатьма трудовими процесами. Одним із характерних творів на цю тему є оповідання «Як сорочка в полі виросла». Розповідь ведеться від дівчинки Тані, яка, простеживши довгий шлях перетворення насіння льону в матерію, зрештою зрозуміла, як сорочка в полі виросла. В інших статтях у цікавій художній формі з'ясовуються дітям окремі технічні процеси, як наприклад: «як людина їздить по землі», «по воді на колесах»; як літає «по повітрі» та ін. Таким чином діти докладно ознайомлюються з усіма етапами трудового процесу і глибше усвідомлюють значення людської праці в житті суспільства.

В оповіданнях про тварин, які нагадують анімалістичні твори Л. Толстого і народні казки, письменник змальовує зовнішній вигляд домашніх тварин і диких звірів, описує їх поведки, наділяє дотепними кличками, наприклад:

«Орел і кішка», «Бішка», «Корівка», «Коник», «Овечка» тощо.

Надзвичайно цікаво побудоване оповідання «Орел і кішка». Тут змальовується образ хороброї кішки, яка вступила в смертельний поєдинок з орлом заради свого кошеняти і перемогла в цьому двобої могутнього хижака. Ось як описано мужність кішки і її перемогу:

Та не встиг ще орел підлетіти вгору, як мати вже вчепилася в нього... Закипів бій на смерть... Але кішка не втратила мужності... перекусила його праве крило... Вона відкусила йому голову і, забувши про власні свої рани, почала вилизувати своє поранене кошеня¹.

У цьому творі Ушинський використовує образотворчі засоби народної поезики: казкову манеру розповіді, повтори, яскраві епітети, інтонаційно-ритмічні засоби мови, прийоми антропоморфізму тощо.

Ось, приміром, описи деяких свійських тварин:

Негарна корівка, зате молочко дає. Лоб у неї широкий, вуха убік; в роті зубів не вистачає, зате рожища великі; хребет — вістрам, хвіст — помелом, боки випнуті, копита парні².

(«Корівка»).

У статті «Качечка» діти знайомляться з зовнішніми ознаками качки («Носики широкі, лапки перетинчасті»). Взагалі, мова цих оповідань близька до мови дитячої народної поезії, наприклад: «котик-коток — сіренький лобок» («Васька»), «ніс серпом, кігті гачком, крила довгі, груди колесом — молодцькі» («Орел»), «голуби-голубочки, волохаті воркоточки» («Голуби»).

Ряд оповідань Ушинського присвячено змалюванню життя і побуту дітей, їх ставлення до природи («Діти в гаю», «Чотири бажання»), в інших любовно зображено навчання у школі («Діти в школі»), засуджуються негативні риси характеру дітей («Івасик-боягуз», «Сила — не право»), звучить співчуття до знедолених дітей («Сирітка Ваня»), подаються поради, як треба працювати і ставитися до роботи («Скінчив діло — гуляй сміло»).

¹ К. Д. Ушинський, Оповідання та казки, стор. 32.

² К. Ушинський, Бішка, М., Детгиз, 1954, стор. 5.

Кращі твори Ушинського не втратили свого пізнавального та виховного значення і сьогодні; вони включені в шкільні підручники і в книги для дитячого читання. Їх видають окремими збірниками, як-от: «Бішка» (1938), «Півник» (1945), «Казки, розказані Ушинським» (1945), «Оповідання для маленьких» (1947), «Оповідання та казки» (1956) та ін.

Радянський народ шанує пам'ять великого педагога, письменника і громадського діяча. Правдиво і щиро звучать рядки П. Тичини, присвячені Ушинському:

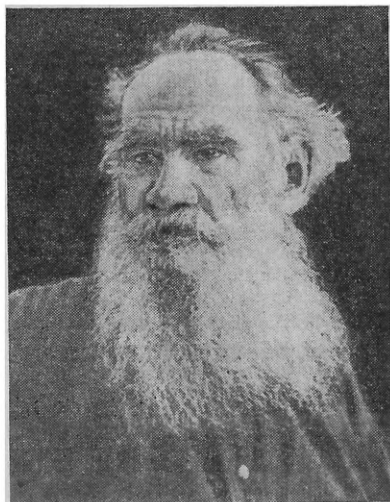
В роки царської сваволі
Він жадав народу волі,
Працював для батьківщини,
Душу розумів дитини,
Школу врятував з безодні,—
Став безсмертним він сьогодні! ¹

(«Напис на портреті
К. Д. Ушинського»).

¹ Павло Тичина, Твори в шести томах, т. 2, К., Держлітвидав, 1961, стор. 218.

Лев Миколайович Толстой

(1828—1910)

Л. М. Толстой ввійшов у літературу як «палкий протестант, пристрасний викривач, великий критик»¹.

Письменник прожив довге і яскраве життя: він був сучасником О. С. Пушкіна і О. М. Горького, свідком скасування кріпацтва, бачив першу російську революцію і лише трохи не дожив до Великої Жовтневої соціалістичної революції. Творчість Л. Толстого — це художній літопис життя. О. М. Горький писав, що, «не знаючи Толстого, не можна вважати себе знаючим свою країну, не можна вважати себе культурною людиною».

Л. Толстой — чудовий реаліст, він створив високохудожні твори, які зайняли одне з перших місць в усій світовій літературі. Проте твори його сповнені суперечностей. У них, як говорив В. І. Ленін, «відбилися і сила і слабкість, і могутність і обмеженість... селянського масового руху»².

У статті «Л. М. Толстой» В. І. Ленін аналізує сильні й слабкі сторони творчості письменника і причини, що зумовили їх.

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 16, стор. 285.

² Там же, стор. 284.

Великий письменник, палко протестуючи проти держави, поліцейсько-казенної церкви, проти капіталізму, виразив тим самим ненависть російського народу до пригноблювачів.

Зриваючи маски, викриваючи лицемірство всіх і всяких порядків: державних, громадських, економічних, церковних,— Толстой заперечував політику, революційну боротьбу, пропагував непротивлення злу насильством, нову, більш витончену релігію.

Суперечності властиві і педагогічним поглядам Л. Толстого і деяким його творам для дітей («Від чого зло на світі», «Бог правду бачить, та не скоро скаже», «Індієць і англієць» та ін.).

Велику увагу письменник приділяв дітям. Відомо, що майже півстоліття (з деякими перервами) Л. М. Толстой займався педагогічною діяльністю. У 1849 р. в Ясній Полянї та ще в двадцять одному навколишньому селі він відкрив школи для дітей. У 1862 р. Толстой видавав журнал «Ясная Поляна», в якому друкувалися педагогічні статті, висвітлювався досвід яснополянської школи і вміщувалися твори для дитячого читання. Відомо, що до участі в журналі письменник залучав Марка Вовчка. У додатку до журналу «Ясная Поляна» вийшло 12 книжок оповідань для дітей.

Л. Толстой мріяв відкрити «Університет в лаптях», який готував би вчителів для сільських шкіл.

Великого значення письменник надавав дитячій книзі. Гострій критиці піддавав він існуючу дитячу літературу, вважав її антихудожньою, примітивною за змістом, абстрактно-дидактичною.

Л. Толстой вивчав, як дитина сприймає книжку, як книжка впливає на неї. Він спочатку читав з дітьми фольклорні твори, потім маленькі оповідання, які сам писав. Взагалі, перш ніж видати твір для дітей, Л. Толстой перевіряв, як сприймають вони його. На прохання письменника діти переказували твір і доповнювали.

Толстой, звертаючись до літераторів, говорив, що дітям не слід придумувати якихось особливих тем: дитину цікавить все. Головне, щоб у творі був реалістичний показ життя, щирість почуттів автора.

Великого значення надавав письменник не тільки змістові дитячих творів, а й їх формі. Він працював над кожним словом своїх оповідань, прагнучи домогтися простоти, виразності

і краси його. У листі до О. А. Толстой письменник відзначає, що робота «над мовою дитячих творів жахлива. Треба, щоб усе було красиво, коротко, просто і, головне, ясно»¹. Л. Толстой згадував, що для дітей він написав у 20 разів більше, ніж видав, що кожне оповідання перероблялося по 10 разів і кожне з них коштувало йому більше праці, ніж будь-яке місце з усіх його писань.

Письменник створив для дітей високохудожні твори, в яких не тільки подав цікавий для них пізнавальний матеріал, а й виховував у своїх читачів художній смак, високі моральні якості. Хоч у жодному з його творів і немає «морального хвостика», але в кожному з них є розумна мораль. Л. Толстой вважав, що дітям потрібні не моральні повчання, а твори глибокого змісту — художні і повчальні.

Сам письменник створив для дітей «Азбуку» і чотири «Російські книги для читання». «Азбука», над якою він працював 14 років, вийшла в світ у 1872 р. Л. Толстой вважав, що по ній будуть вчитися два покоління усіх російських дітей — від царських до мужицьких — і що перші поетичні враження дістануть з неї.

Письменник говорив, що тепер він, написавши «Азбуку», може спокійно вмерти.

У 1875 р. Толстой видає «Нову азбуку», по якій і вчилися діти Росії. Вона витримала 28 видань, останнє видання її було у 1910 р. — 100 000 екземплярів (нечуваний для того часу тираж!).

Великий і різноманітний матеріал використав письменник для своєї «Азбуки»: твори з російського та зарубіжного фольклору, вітчизняної та світової літератури, матеріали з історії, природознавства, астрономії, фізики.

Поряд з художніми творами різних жанрів (байка, казка, оповідання, повість) Л. Толстой пише для дітей і наукові нариси: «Як ходять дерева», «Від чого буває вітер», «Тепло», «Магніт», «Гази», «Кристали», «Куди дівається вода з моря».

Письменник враховує вікові особливості дітей, їхній розвиток. Перша книга починається з коротеньких (в декілька рядків) оповідань. Але найменше з них дає дітям практичні поради, корисні знання, вчить, як треба поводити себе.

¹ Л. Н. Толстой, Полное собрание сочинений, т. 62, М., Гослитиздат, 1953, стор. 283. Тут і далі цитуємо за цим виданням.

Наприклад: *Не рубай цю липу. Ця липа ще мала на лико.*
Або: *Рубай липу на лико, іву на дуги, а дуби на сани: Не бери
рака за шию, а бери за ноги.*

В «Азбуці» і книгах для читання Л. Толстой широко використовує усну народну творчість — приказки, прислів'я, загадки. Наприклад: *Кінець — ділу вінець; Злидні й по неді-
лях постяться; Куди голка, туди й нитка; Сказане слово
срібне, а неказане — золоте; Один лє, другий п'є, а третій
росте (дош, земля, трава).*

У 1862 р. письменник у статті «Кому у кого вчитися пи-
сати, селянським дітям у нас чи нам у селянських дітей?»

Обкладинка
худ. О. Пахомова
і В. Курдова
до збірки
оповідань
Л. Толстого.

писав про своє захоплення усною народною творчістю і про мрію створити повісті, картини за приказками.

У книгах для дітей він вміщував оповідання, написані за приказками («Два рази не вмирати, а раз не минати», «Знає кішка, чие м'ясо з'їла» та ін.). Л. Толстой обробляв для дітей російські народні казки, казки Ш. Перро («Червона Шапочка»), братів Грім («Коза й семеро козенят»), Г.-К. Андерсена («Нове вбрання короля») тощо. Закінчувалась кожна книга для читання билиною («Святогор-богатыр», «Вольга-богатыр», «Микулушка-Селянинович»), над обробкою яких письменник працював дуже багато. Відомі, наприклад, десять початків билини «Вольга-богатыр». Л. Толстого захоплювала сила, спритність, мужність, винахідливість богатырів.

Така велика увага письменника до усної народної творчості не випадкова: Л. Толстого вражала народна мудрість. Він писав, що «ми (письменники.— В. С.) всі вчимося у народу».

Для дітей Л. Толстой обробляв також багато байок Езопа і Крилова. Він дуже любив Езопа, переклав з грецької мови і творчо обробив 46 його байок. Проте байки Л. Толстого відрізняються від байок Езопа. Так, у кінці кожної байки Езопа є мораль, а Л. Толстой дає змогу дітям самим зробити висновок. Такі, наприклад, байки «Мурашка і голубка», «Лисиця і виноград» та ін.

Для «Азбуки» письменник створив багато оповідань, теми й образи яких близькі дітям. Він змальовував у них селянський побут, горе й радощі селян і їх дітей, засуджував лінь, заздрість, жадібність, зрадництво і розповідав про розум, кмітливість, гуманізм простих людей.

Велику увагу Л. Толстой приділяв і змалюванню дитячих образів. Він добре знав внутрішній світ дитини і розкривав його також у своїх великих творах: «Дитинство», «Анна Кареніна», «Війна і мир». В оповіданнях, що ввійшли до «Азбуки» («Дівчинка і гриби», «Пожар», «Кицька», «Пилипок» та ін.), Л. Толстой змальовує сміливих, винахідливих, допитливих, добрих селянських дітей. Особливо яскравий образ Діни, дівчинки з добрим серцем і очищами, що блищать, як зіроньки (повість «Кавказький бранець»).

В оповіданнях, вміщених в «Азбуці», Толстой поступово ускладнює зміст, мову, стиль. Так, перші оповідання невеличкі, складаються з декількох рядків, зміст їх простий. Із

них діти дізнаються, наприклад, про бабусю, що доглядала онуку, і про те, як «онука пекла, шила, пряла і ткала на бабусю», коли та стала старою і не могла працювати.

Більш складний за змістом твір «Дівчинка і гриби». У ньому напружено розвивається дія, він захоплює малою читача яскравістю сюжету і простотою розповіді.

Ще більше за розміром і складніше за змістом оповідання «Орел». Як і в попередніх, у ньому письменник дуже економно, майже не використовуючи епітетів, порівнянь, змальовує зворушливі картини, наприклад:

Орел стомився і не міг летіти знову до моря; він спустився в гніздо, прикрив орлят крилами, пестив їх, опрацьовує їм пір'ячко і начебто просив їх, щоб вони почекали трошечки. Та чим більше він їх пестив, тим голосніше вони пищали...

Тоді орел раптом сам голосно закричав, розпростер крила і важко полетів до моря...¹

Читач уявляє знесиленого орла, в якого селяни відняли рибу, і його голодних орлят.

Дієслова, яких так багато вживає письменник, роблять розповідь динамічною, допомагають краще уявити страждання птаха.

Ускладнюючи зміст творів, Л. Толстой урізноманітнював і художні засоби. Так, в оповіданні «Черемха», зміщеному у четвертій книзі для читання, письменник зворушливо розповідає про те, як дерево прощається з життям. Тут письменник використовує метафори, порівняння й епітети:

Ми хитнули: дерево затремтіло листям, і на нас сакала з нього росю, і посипались білі, запасні пелюстки квіток.

У той же час, немов скрикнуло щось,— хруснуло в середині дерева; ми налягли, і нібито заплакало,— затріщало в середині, і дерево повалялось².

Якщо в перших оповіданнях Л. Толстой не використовував навіть епітетів, бо вважав, що вони утруднюють сприймання матеріалу дітьми, мислення яких конкретне, то у творах «Черемха», «Кавказький бранець», розрахованих на більш підготовленого читача, художня палітра письменника дуже багата.

С. Я. Маршак, високо оцінюючи повість «Кавказький бранець», писав: «Навряд чи можна знайти в усій світовій літера-

¹ Л. М. Толстой, Маленькі оповідання, К., «Молодь», 1954, стор. 44. Тут і далі цитуємо за цим виданням.

² Л. Н. Толстой, Полное собрание сочинений, т. 21, стор. 291.

Ілюстрація худ. *Ю. Васнецова* до казки Л. Толстого «Три ведмеді».

турі більш досконалий зразок маленької повісті для дітей. У «Кавказькому бранці» ми знаходимо рідкісне поєднання романтичного сюжету з глибокою, справді толстовською правдивістю й точністю у змалюванні обстановки і дійових осіб. «Кавказький бранець» показав усьому світові, якою змістовною може бути дитяча повість, надрукована крупним шрифтом на двох десятках сторінок. У ній є пригоди, так привабливі для юного читача, але є й більші почуття, які залишають слід на все життя»¹.

Толстой є одним із засновників російської анімалістики. З його творів: «Як вовки вчать своїх дітей», «Лев і собачка», «Черепаха», «Булька», «Мільтон і Булька» (сім оповідань про собак) та інших — діти одержують багато цікавих відомостей

¹ С. Маршак, Воспитание словом, М., «Советский писатель», 1964, стор. 529—531.

про життя тварин. Так, з твору «Черепаша» дізнаються про будову її тіла, про те, де живе черепаха, як виводить дітей, яку має вагу та ін. Дуже проста, виразна мова твору:

Одна черепаха за весну кладе сотні яєць. Шкаралупа черепахи — це її ребра. Тільки у людей та інших тварин ребра бувають кожне окремо, а в черепахи ребра зрослися в шкаралупу. Головне ж — те, що у всіх тварин ребра бувають всередині, під м'ясом, а в черепахи ребра зверху, а м'ясо під ними¹.

Л. Толстой знайомив дітей з життям і побутом різних народів («Ескімоси», «Як у місті Парижі полагодили дім»), писав оповідання на історичні теми («Як гуси Рим врятували», «Заснування Рима» та ін.).

У книгах для читання є цікаві описи, міркування, наприклад: «Яка буває роса на траві», «Від чого буває вітер?», «Від чого потіють вікна і буває роса?», «Тепло». Діти дістають з цих творів багато цікавого й корисного для себе. Часто письменник у творі ставить запитання і дає на нього відповідь. Наприклад, у міркуванні «Куди дівається вода з моря» він пише:

Вода з моря піднімається туманом; туман піднімається вище, і з туману робляться хмари. Хмари гонить вітром і розносить по землі. Із хмар вода падає на землю...²

Л. Толстой давав дітям цікаві відомості з географії, зоології, історії, астрономії, з фізики, спираючись на праці вчених (Джоуля, Фарадея, Деві та ін.), знайомив їх з новими відкриттями, з життям рослин (як доглядати, вирощувати фруктовий сад, як боротися з шкідниками і т. д.).

Письменник вважав, що науку слід передавати по-науковому, а не як казку, розкривати весь хід думки під час дослідження будь-якого предмета. Його міркування — це проста, жива бесіда з дітьми:

Чому, — запитує, наприклад, Л. Толстой у творі «Тепло», — на чугунці кладуть рейки так, щоб кінці не сходились з кінцями?

Тому, що взимку залізо від холоду стискається, а влітку від спеки розтягується. Якби взимку щільно зімкнути кінці рейок з кінцями, вони б улітку розтягнулися, уперлися б одна в одну і піднялися б.

Від спеки все розширюється, від холоду все стискається³.

¹ Л. М. Толстой, Маленькі оповідання, стор. 36.

² Л. Н. Толстой, Полное собрание сочинений, т. 21, стор. 114.

³ Там же, стор. 173.

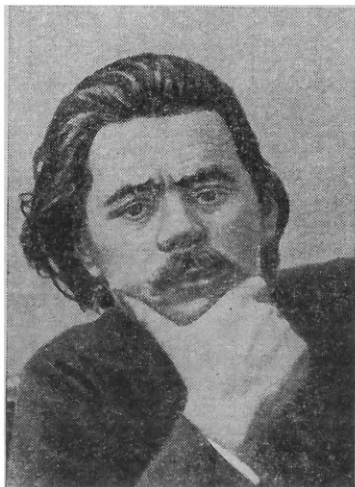
Отже, твори Л. М. Толстого для дітей навчали їх рідної мови, розвивали в них художній смак, давали практичну освіту, знайомили з різними галузями знань, з життям природи, а також сприяли моральному вихованню.

Відомий дослідник дитячої літератури А. П. Бабушкіна писала, що книги для читання Л. М. Толстого були своєрідною енциклопедією народної мудрості.

Високу оцінку дитячим творам письменника давала Н. К. Крупська. Сестра В. І. Леніна А. І. Єлізарова відмічала, що книжки Л. Толстого для читання дихають справжньою поезією народної мови, над якою з чисто материнською чуйністю пройшла геніальна рука великого майстра слова. Оповідання ці, не менш ніж всі інші його твори, повинні увійти в скарбницю нашого слова.

Оповідання Л. М. Толстого в наш час стали улюбленими творами наших дітей, вони перекладені на 71 мову народів СРСР і виходять мільйонними тиражами.

Роль О. М. Горького
в розвитку дитячої
літератури

«В літературній спадщині Горького нема жодної книги, цілком присвяченої вихованню.

Він не влаштовував для дітей шкіл, як Лев Толстой, не складав для них азбуки і книги для читання.

Проте серед видатних письменників нашого часу навряд чи знайдеться у всьому світі ще одна людина, яка зробила б для дітей так багато, як Горький»¹. У цих словах, якими С. Я. Маршак оцінює піклування великого пролетарського письменника про дітей, нема перебільшення. Щира і мудра увага О. М. Горького до дітей, в яких він бачив майбутніх хазяїв світу, будівників нового життя, виявлялася у найрізноманітніших формах. Ще на початку своєї літературної діяльності молодий письменник активно виступає на захист дітей, рішуче

¹ Див.: М. Горький про дитячу літературу, К., «Молодь», 1953, стор. 202. Далі посилаємося на це видання.

протестуючи проти безжалісної експлуатації дитячої праці. У нарисах і фейлетонах, що друкуються на сторінках «Самарської газети» і «Нижегородского листка», Горький різко критикує тогочасну школу, засуджує схоластичні методи викладання, зневажливе ставлення до особистості дитини і захищає право всіх дітей на навчання. Олексій Максимович допомагає школам робітничих окраїн Нижнього Новгорода укомплектовувати бібліотеки, організовує виготовлення альбомів, які могли б використовуватись як наочність на уроках з географії, історії, літератури, разом із школярами готує вистави. З особливою теплотою ставиться письменник-революціонер до дітей бідноти, прагне внести в їх сіре, одноманітне життя хоч трошечки радості: влаштовує для них новорічні ялинки і безплатні ковзанки. Під час перебування на острові Капрі Горький листувався з дітьми, ніколи не залишав без відповіді жодного їх прохання.

Різноманітна робота О. М. Горького з дітьми і для дітей була спрямована на те, щоб зробити доступними для дітей кращі надбання світової культури, щоб виховати в них бажання активно включитись до творення нових, розумніших форм життя.

«Треба, щоб дитина привчилась почувати себе господарем світу і спадкоємцем усіх його благ»¹, — писав О. М. Горький у 1910 р. Треба познайомити зростаючу людину з історією людської культури, зародити в ній гордість і повагу до «святої праці поколінь»² і запалити в ній полум'я творчості. Велике значення у досягненні цієї мети мають книги.

З вдячністю згадував письменник про книги великих реалістів, які він прочитав у дитинстві. Вони розкривали правду життя, розповідали про чесних, сильних духом людей, готових хоч на смерть заради торжества правди, зміцнювали силу опору всьому брудному і жорстокому в житті, прищеплювали неспокійний дух творчості, викликали бажання допомогти людям, чесно послужити їм.

Але таких книг було ще дуже мало, і вони рідко потрапляли до рук дитини. О. М. Горький розумів, що літературу, яка б відкрила дітям велич і красу людської праці, яка б

¹ М. Горький про дитячу літературу, стор. 56.

² Там же.

допомогла їм вступити у володіння великою «спадщиною віків»¹, ще треба створювати.

Різко негативно ставився Горький до тієї «бездарної фальші»², якою були заповнені сторінки буржуазно-дворянських дитячих журналів; у своїх статтях і художніх творах він дотепно і їдко висміював шаблони «зворушливих» «святкових оповідань», одноманітні прийоми, якими користувалися автори солодкувато-манірних повістей з надуманими сюжетами і вигаданими «добродесними» героями. Засуджуючи буржуазно-дворянську літературу, пройняту релігійними настроями і реакційними ідеями, О. М. Горький щиро вітав реалістичні твори, які давали дітям «здоровий і свіжий духовний поживок»³: оповідання В. Г. Короленка, Д. Н. Маміна-Сибіряка та інших письменників-реалістів. Очоливши на початку ХХ ст. товариство «Знание», О. М. Горький мав намір друкувати і кращі твори демократичних письменників для дітей. Він спрямовував творчість письменників-реалістів на відображення суттєвих рис життя, вчив розуміти і відтворювати найістотніші закономірності історичного розвитку. Схвально відгукнувшись про оповідання О. С. Серафимовича «Маленький шахтар», Горький все ж зауважив, що не можна робітників зображувати тільки бідненькими, забитими, не розкриваючи історичної ролі робітничого класу, не показуючи сили, що таїться в народних масах. «От у вас це хлоп'я,— звертається М. Горький до автора оповідання,— ну, шкода його, звичайно. Але виросте, він же справжній потомствений шахтар буде! Перед ним же земля, надра розсуватимуться»⁴.

Напередодні революції, працюючи у видавництві «Парус», М. Горький разом з К. Чуковським і О. Бенуа складає широкі плани видання для дітей кращих творів фольклору і світової літератури. Саме в цей час виникає у нього й задум видати для підлітків серію біографій видатних людей: Бетховена, Дарвіна, Едісона, Гарібальді та ін. Він вважав особливо своєчасним і потрібним в роки імперіалістичної війни, «в ці дні звірства і торжествуючої підлоти»⁵, дати дітям книги, які зміцнювали б їх віру в світлий розум і благородне серце людини, які

¹ М. Горький про дитячу літературу, стор. 56.

² Там же, стор. 240.

³ Там же, стор. 53.

⁴ Там же, стор. 238.

⁵ Там же, стор. 136.

давали б приклади справжнього героїзму, високої ідейності, стійкості у боротьбі за гуманістичні ідеали.

До здійснення цього задуму Горький збирався залучити талановитих письменників-гуманістів і видатних учених.

Такі широкі плани важко було здійснити в умовах царської Росії, особливо в роки війни і розрухи. Проте письменник не розстається з своїми задумами і повертається до них уже після Великої Жовтневої соціалістичної революції, коли було створено сприятливі умови для розвитку дитячої літератури.

О. М. Горький був не тільки енергійним і наполегливим організатором видання дитячих книг. Він збагатив дитячу літературу власними творами.

Використовуючи традиції усної народної творчості, Горький пише для дітей живі, сповнені свіжого гумору, зігріті доброю увагою і довірою до малого читача казки. Забавні і яскраві, вони завжди містять у собі якісь важливі думки, цікаві відомості про природу, про тварин.

Відгукуючись на прохання семирічного Іллюші Френкеля, Горький написав казку «Р а н о к». В ній змальовано поетичну картину пробудження природи вранці. І хоч у казці нема цікавого сюжету, незвичайних фантастичних пригод, проте вона захоплює яскравістю фарб, поетичністю сприймання світу. Природа показана тут живою, яскраві метафори і уособлення надають їй казкової привабливості: «нічна п'ятьма тихесенько ховається в ущелини гір», ясне сонце «сміється», зелені ящірки виявляються «страшними ласунками»: воли дуже люблять мух, «а з'їсти хорошу муху — це так приємно»; чижі схожі на пустотливих хлоп'ят. Письменник вміє схопити найважливіші зримі ознаки предметів і зобразити їх у казковому плані. Так, надзвичайно відчутного і яскравого зображення морських хвиль він досягає завдяки розгорнутому порівнянню їх з придворними красунями: морські хвилі вклоняються сонцю, як придворні красуні своєму королю; всю ніч вони «кружилися, і тепер вони такі розтріпані, їх зелене вбрання зім'яте, оксамитові шлейфи сплутані». Письменник не тільки оспівує красу природи, він прославляє творчу енергію людей, що своєю працею прикрашають землю: «Ах, вони чудово працювали, наші предки, є за що любити і поважати велику роботу, зроблену ними всюди навколо нас!».

Світла, життєрадісна казка «В и п а д о к з Є в с е й к о ю» заражає маленьких читачів добрим настроєм, викликає

бажання пізнавати життя у різноманітних формах. Фантастичні пригоди «дуже хорошого чоловіка» Євсейки дають змогу письменникові розповісти про надзвичайно цікавих мешканців підводного царства.

У казці «Горобеня», що нагадує народні казки про тварин, створено чудовий образ допитливого і самовпевненого горобчика Пудика, який, хоч зовсім недавно народився на світ, проте все вмів пояснювати по-своєму. Смішна історія Пудика, що не хотів прислухатися до порад своєї мами і тому мало не потрапив до лап кішки, легко доносить до маленьких читачів думку: «Якщо мамі не вірити, це скінчиться лихом». Та хоч автор і засуджує зневажливе ставлення молодих до мудрості старших, все ж він малює Пудика з явною симпатією. Письменник схвалює активне прагнення пізнати життя, а це неможливо без зіткнення з труднощами і небезпекою. Гідні поваги сміливість і впертість Пудика, в якого навіть смертельна небезпека не вбила жадоби пізнання. «Ну, що ж? — сказав він, врятувавшись з допомогою мами від пазурів кішки.— Всього відразу не навчишся!»

Динамічний сюжет, несподівані комічні ситуації, жвавий діалог, влучні мовні характеристики роблять казку веселою, забавною, захоплюючою. Веселу посмішку викликають і своєрідні судження зухвалого Пудика про життя, і раптовий перехід від самовпевненого тону його до розгубленості тоді, коли він опинився просто перед хижими зеленими очима рудої кішки. Вдало використовує письменник для характеристики птахів звуконаслідування, насичує репліки Пудика та його батьків словами і звуками, що відтворюють гороб'яче цвірінкання, а «мову» кішки — словами, що передають нявкання.

У казках іноді діють люди, інколи тварини, а часом — неживі предмети, які письменник оживляє своєю фантазією. Та моральні оцінки, що містяться в цих творах, стосуються людей. Сам письменник зіставляє вчинки горобців з поведінкою людей: «У горобців зовсім так само, як і в людей: дорослі горобці й горобчихи — пташки нудні і про все говорять, як у книжках написано, а молодь — живе своїм розумом» («Горобеня»).

Засудження людських недоліків — зухвалості, самовпевненості, пихатості — знаходимо і в казці «С а м о в а р». Влучно змальовуючи зовнішній вигляд і говорячи про призначення чайного посуду, письменник дає водночас і виразні характеристики речам як дійовим особам, підкреслює в їх поведінці

риси, властиві людям. Так, надутий чванливий самовар хизується перед усіма блиском своїх мідних боків і вважає, що міг би виконувати обов'язки сонця. Доводячи свою зверхність над іншим чайним посудом, він так кип'ятився, що розпаявся і розвалився. Сахарниця була «товста, широка і дуже сміхотлива», а говорила вона «солоденьким голосом», сметанник — «горбатенький пан похмурого характеру» та ін.

Антирелігійну спрямованість має сатирична казка «Я ш к а». О. М. Горький розвінчує тут церковну легенду про загробне щастя для тих, хто покійно несе свою долю на землі. У гротескному плані змальовані картини «райського життя». Казка їдко висміює мучеників, праведників, що покійно зносять страждання «в ім'я господи-бога» та ще й ставлять собі у заслугу довготерпіння. Письменник-революціонер ненавидить страждання, засуджує покійність, пасивність, закликає активно боротись за щастя на землі.

Казки О. М. Горького, доступні навіть для дітей дошкільного віку, пройняті відчуттям краси, багатобарвності світу, захоплюють радістю пізнання життя, виховують творчу активність, непримиренність до зла, готовність перебудувати світ.

У дитяче читання ввійшли оповідання Горького, героями яких є діти («Встряска», «Дід Архип і Лянька» та ін.).

Різкий протест проти експлуатації дитячої праці звучить в оповіданні «В с т р я с к а», що має підзаголовок «Сторінка Мишкового життя». Хоч все, про що розповідається в творі, відбувається на протязі двох днів, та неважко уявити і всі інші дні безраднісного Мишкового життя. Щодня повторюється одне і те ж: нудна і важка робота, від якої болять руки, ноги й спина, недоїдання і недосипання, сердите гримання кухарки, груба лайка майстрів, жорстокі побої, що інколи переходять у безжалісні знущання. В маленькому серці Мишка постійно живе страх перед покаранням. Його не можуть витиснути навіть надзвичайно яскраві враження від цирку, куди хлопчик потрапив у святковий день. Зачарований сяйвом вогнів, блиском костюмів, захоплений спритністю клоуна, він все ж таки не може прогнати думки про те, що все це, «красиве і приємне, як сон, мусить скоро закінчитися і знов йому доведеться йти додому, в темну й брудну майстерню». На протязі всього оповідання незвичайні, радісні враження від циркової вистави, до яких всією душею тягнеться дитина, протиставляються тяжким будням її життя і викликають у читача думку про

нелюдський характер соціальних відносин, які калічать дитину, вбивають природну для неї жагу щастя.

Капіталістичний світ, ворожий людині, засуджується і в оповіданні «Дід Архип і Льонька». Льонька, чистий серцем, з трепетною жагою краси і добра, боляче переносить зіткнення з потворними явищами несправедливого класового суспільства. Охоплений жалістю до дівчинки, що загубила голубу хустку, Льонька почуває себе сильним і великодушним, здатним захистити дівчинку, та, виявляється, в цьому світі не цінують відвагу і душевне благородство: для матері дівчинки Льонька, незважаючи на його чудові душевні якості, тільки жебрак. «Мамка не любить жебраків»,— говорить дівчинка Льоньці, відмовляючись від його допомоги. Не може зрозуміти Льонька і свого діда і простити йому. Всією душею повстає хлопчик проти неправди, брехні, обману, нечесності. А старий Архип знає, що без обману не прожити. Він, жебрак, мусить брехати, викручуватись, красти, щоб забезпечити хоч певною мірою майбутнє онука, якого він любить.

Зіткнення Льоньки з дідом закінчується трагічно для них обох. Дізнавшись про те, що саме дід украв у дівчинки хустку, Льонька, охоплений гнівом, обуренням, кидається від діда в ніч, у грозу і гине у степовому яру. Помирає і дід, вражений бунтом хлопчика.

У цьому оповіданні чистота і людяність дитини, прагнення її до добра, її чесність і щирість, а також трагічна загибель її підкреслюють порочність і жорстокість капіталістичної дійсності.

У дитяче читання ввійшли деякі оповідання з циклу «Казки про Італію» («Діти з Парми», «Сімплонський тунель», «Пепе» та ін.). Матеріал для казок взятий з самої дійсності, з історії робітничого руху Італії, із спостережень за життям італійців. Проте Горький не дарма назвав ці оповідання казками. Казково прекрасною і щедрою показано в них природу Італії. Казково прекрасні і люди, про яких розповідає письменник, люди, закохані у свою країну, здатні на подвиги. «Немає казок кращих за ті, які створює саме життя». Ці слова Г.-К. Андерсена Горький взяв епіграфом до оповідань про благородство, душевну красу, мудрість і героїзм простих людей Італії.

У казці «Пепе» змальовано поетичний образ італійського хлопчика, дотепного і наївного, веселого і широкого. Пепе тонко відчуває красу природи. «Його все цікавить: квіти, що

густими струменями течуть по добрій землі, ящірки серед ліуватого каміння, птахи в різьбленому листі олив», і сам він, гнучкий і бистрий, мов ящірка, сприймається як часточка чудової природи, як прекрасна квітка, що зросла на щедрій італійській землі. Справжній син італійського народу, Пепе вміє цінувати відвагу і мужність, весело висміює важких і гордовитих багатіїв. Крізь призму дитячої безпосередності і наївності особливо яскраво виступає безглуздість власницької зажерливості, вузькість буржуазно-міщанських уявлень про добродесність. Синьйора, що доручила Пепе віднести плоди з її саду подрузі, не розуміє гордості хлопчика, який один переміг вдесятеро сильнішого противника. А, з точки зору Пепе, саме сміливість і благородство гідні нагороди. Не розуміє Пепе і багатого американця, який має більше десяти штатів і жодних не хоче віддати майже роздягнутому хлопчикові. Цей хлопчик, вільний від власницької пожадливісті, чутливий до всього прекрасного в світі, мужній і щирий, несе в собі кращі риси майбутнього людства. Ось чому прості італійці, дивлячись на Пепе, кажуть: «Діти будуть кращі від нас, і жити їм буде краще!».

В оповіданнях «Сімплонський тунель», «Діти з Парми» Горький оспівує велич людської праці, радість творення, силу класової солідарності. Його «Казки про Італію», пройняті вірою в людину, в торжество розуму і краси, були спрямовані у майбутнє. Вони співзвучні і нашому героїчному часові.

Особливо активною і різноманітною стає діяльність О. М. Горького в галузі дитячої літератури після Великого Жовтня. Письменник розгорнув широку організаторську роботу з метою дати дітям кращі твори передових дореволюційних письменників. У 1918 р. він звертається до Наркомату освіти з запискою, в якій викладає розгорнутий план видання творів класичної літератури для школярів, разом з К. І. Чуковським готує для дітей збірку «Ялинка», видає збірку своїх оповідань «Діти» і деякі з казок про Італію. Горький стає організатором і редактором першого радянського дитячого журналу «Северное сияние» (1919—1920), який повинен був об'єднати зусилля письменників, націлити їх на художнє відображення нової, радянської дійсності. На сторінках цього журналу і з'явилися перші оповідання про революцію і громадянську війну.

Уважно стежив великий письменник за розвитком радянської дитячої літератури, радо вітав появу талановитих творів М. С. Тихонова, В. В. Біанкі, Б. С. Житкова, С. Я. Маршака для дітей, знаходив час почитати рукописи і допомогти щирими порадами письменникам-початківцям.

О. М. Горький увійшов в історію російської і світової літератури як основоположник нового літературного методу — методу соціалістичного реалізму. Багато зробив він і для розвитку теорії соціалістичного реалізму. У численних статтях великого письменника висвітлюються важливі теоретичні питання, що стосуються творчих принципів, проблематики, стилю, мови, жанрів радянської літератури взагалі і дитячої літератури зокрема. Статті Горького про дитячу літературу: «Літературу — дітям», «Про теми», «Ще про грамотність» та ін. — мали велике значення у боротьбі за нову книгу, яка сприяла б трудовому, класовому і інтернаціональному вихованню молоді.

«У нашій країні виховувати — значить революціонізувати»¹, — так визначає письменник напрямок виховання нової радянської людини у статті «Про теми» (1933). Щоб діти дійсно стали спадкоємцями «грандіозної роботи людства»² і гідними її продовжувачами, треба прищепити їм творче ставлення до життя, звільнити їх розум від гнітючого впливу старих навичок, застарілих традицій. А для цього потрібні книги, які б познайомили дітей з досягненнями людської культури. І Горький намічає круг тем, які потрібно висвітлити в науково-художніх книгах для дітей (стаття «Про теми»).

О. М. Горький розумів прагнення до героїчного, властиве юній людині, і вважав, що основним матеріалом зображення для дитячих письменників повинна стати наша дійсність, бо саме в нашій країні повною мірою розкрилася велич людської праці; незвичайною, яскравою і героїчною є велика робота по перебудові світу, яку здійснює радянський народ.

Дбаючи про те, щоб юні громадяни Радянської країни одержали книги про великі досягнення науки і техніки, про закони природи, книги географічного і історичного змісту, Олексій Максимович знав також, що дітям потрібні і просто «забавні» книги, бо «дитина до десятилітнього віку вимагає забав, і вимога її біологічно законна... Вона грається і словом, і в слові,

¹ М. Горький про дитячу літературу, стор. 96.

² Там же, стор. 57.

саме на грі словом дитина вчиться тонкощів рідної мови, завоює музику її і те, що філологічно називають «духом мови»¹. І О. М. Горький виступає на захист дзвінких і веселих віршів С. Я. Маршака, які захоплюють дітей дотепною грою слів, несподіваними римами. Дотепний гумор, влучний сміх, говорив Горький, потрібні і в книгах на серйозні теми. Зняряддя сміху треба використовувати і при створенні негативних типів минулого, і при зображенні огидних рис сучасної капіталістичної дійсності; «соціальні пороки треба показати в легкій сатиричній формі, як огидні й смішні потворності»² («Про безвідповідальних людей і про дитячу книгу наших днів»). Гумор потрібний і при створенні образів великих людей: нехай діти бачать, «що «великі» люди «просто люди»³. Заперечуючи тезис вульгаризаторів про те, що з дитиною треба «розмовляти серйозно про серйозні речі»⁴, Горький твердить, що «тенденція забавити дитину» є педагогічно необхідною «як гарантія проти небезпеки засушити дитину «серйозним», викликати в ній вороже ставлення до «серйозного»⁵.

Педагоги-вульгаризатори намагалися вигнати з дитячої книги і веселий сміх, і яскраву вигадку, живу фантазію, виступали проти казки. О. М. Горький, включившись у дискусію з питання, чи потрібні «вимисел», фантазія у дитячій книзі, роз'яснює, що заперечення «вимислу» є запереченням художності взагалі, бо без вимислу не існує мистецтва. Здатність мислити — «вимишляти» і «домишляти» — відрізняє людину від тваринного світу. Без вміння «вимишляти», фантазувати, уявляти і передбачати неможливі жодне з відкриттів науки, винаходи вчених. Треба з малих років розвивати цю творчу властивість людини. Тому так потрібні книги, що сприяють розвитку уяви,— казка, романтична повість, научна фантастика, книга про завтрашній день.

У статті «Про казки» (1935), згадуючи про свої хлоп'ячі враження від казок, які він чув від няньки і бабусі, Горький робить висновок про те, що народні казки виховують матеріалістичне мислення, насмішкують ставлення до бога і попа, віру в існування розумної і сміливої сили, що протистоїть злу,

¹ М. Горький про дитячу літературу, стор. 78.

² Там же.

³ Там же.

⁴ Там же, стор. 80.

⁵ Там же, стор. 82.

підлоті, насильству. Такі казки не могли бути шкідливими для дитини.

О. М. Горький вимагав від дитячих письменників високохудожніх книжок, які розмовляли б з дітьми «мовою образів». У книжках для дітей, як і для дорослих, неприпустимі сухість викладу, «суконна мова проповідей»¹ і нарочита солодкуватість. Писати треба просто і ясно, так, «щоб кожне слово співало і світилось, щоб зайвих слів у фразі не було, щоб кожна фраза цілком точно і живо зображала читачеві саме те, що ви хочете показати»².

Статті О. М. Горького про дитячу літературу свідчать про глибоке знання ним психології дитини, її запитів і потреб, про уважне вивчення письменником законів художньої творчості взагалі і дитячої літератури зокрема. Вони продиктовані щирою турботою про те, щоб створити таку літературу, яка б, хвилюючи малих читачів, допомагала виховувати в них кращі риси радянської людини. О. М. Горький ставив перед письменниками високі завдання і своїми художніми творами, своїми теоретичними і критичними статтями підказував шлях їх рішення. Його спадщина і досі залишається чудовою школою для радянських дитячих письменників.

¹ М. Горький про дитячу літературу, стор. 79.

² Там же, стор. 173.

Володимир Володимирович Маяковський

(1893—1930)

Вічно жива, натхненна поезія одного з засновників радянської літератури В. В. Маяковського мала великий вплив на розвиток дитячої літератури. Його славні традиції і зараз продовжують і розвивають наші дитячі письменники.

З любов'ю, ніжністю, батьківським піклуванням ставився В. Маяковський до дітей¹, приділяв велику увагу їх вихованню.

Поет систематично виступав перед молоддю, був співробітником багатьох дитячих журналів, газет («Еж», «Пионер», «Пионерская правда»), різних альманахів; жартома Маяковський називав себе «диткором». Він відповідав на запитання, які хвилювали дітей, вчив їх сміливості, чесності, працьовитості, вчив любити Батьківщину.

В. Маяковський керував розвитком дітей, виховував у них почуття обов'язку, честі, відповідальності. Цій же меті підпорядкована і його поезія. Кращі твори для дітей поет написав у зрілий період творчості: «Казка про Петю — товсту дитинку

¹ В книзі «Наш Маяковский» (Сб. статей, М., «Молодая гвардия», 1960) вміщені цікаві спогади людей, що знали В. Маяковського. Вони відтворюють образ живого, чуйного поета, який любив дітей, допомагав їм, розумів їхні турботи й бажання, був другом і наставником. Тут і далі посилаємось на це видання.

і про Симу — тонкого, немов жердинка», «Що погано, а що добре» (1925), «Ця от книжечка моя про моря і про маяк», «Ось подивіться — то слон, то левиця», «Кінь-огонь», «Ким бути?», «Прочитай і катая у Париж і Китай» (1927—1928), «Пісня-блискавка» (1929).

Твори Маяковського знайомили дітей з новою радянською дійсністю, з суспільним характером праці, з хорошими і різними професіями, з тим, що таке добре і що таке погано. Поет весело розповідав дітям про різні країни світу, про те, як збудований маяк, про життя тварин та ін.

Маяковський вважав, що дітям потрібна справжня поезія, насичена актуальним змістом. Вже у 1918 р. поет хотів видати книжку «Для дитку», куди намічав включити твори політичного змісту («Казку про червону шапочку», «Інтернаціональну байку» та ін.).

У 20-ті роки багато письменників створювали для дітей вірші політичного змісту. Але вони були або дуже примітивні, або дуже складні й абстрактні. В. Маяковський прагне створити таку поезію, яка б пристрасно пропагувала наш радянський лад, нашу дійсність, яка б розширювала світосприймання дитини, прилучала б її до праці дорослих, показувала б, яким і ким треба бути.

У багатьох творах для дорослих поет засуджує непманів, міщанський побут, «погань, яка ще мало поріділа». Ці ж теми присвячені й деякі твори його для дітей. Так, у «Казці про Петю — товсту дитинку і про Симу — тонкого, немов жердинка» В. Маяковський в сатиричних образах Петі Буржуйчикова та його батьків показує порочність відживаючого буржуазного побуту, змальовує огидні образи непманів: «Петин тато був пихатий, мав будинок пребагатий», був він гладкий і дуже злий, лютіший від злої криси, «солодким торгував, даром крихти не давав». Сатирично змальовує поет сина непмана — Петю Буржуйчикова; він ненажера, «злюща злюка», «жадняга», «ненависник звірячий».

Сима і його батько протиставляються Петі. Симин батько — робочий, «він уміє все, що хочеш». Працюючи ковалем на заводі, Симин батько з «молотками дружбу водить», він дуже сильний: «в першу-ліпшу із хвилин пуд підніме пальцем він».

У казці фольклорні мотиви тісно переплітаються з гостро політичною поезією. Це ми спостерігаємо як у розвитку сю-

жету, так і в характеристиці образів. Так, композиція твору близька до народних казок. Починається казка своєрідним зачином, який нагадує дитячі лічилки:

Що жили-були
на світі
Петя й Сима —
малі діти.
Петі 5,
а Симі 7—
і 12 разом всім¹.

У творі бачимо контрастні образи, але автор не показує героїв у боротьбі один з одним, а розкриває їхню поведінку в однакових умовах. Такий прийом властивий багатьом народним казкам, особливо тим, де розповідається про рідних дітей та пасербицю.

Маяковський змальовує різне ставлення дітей до цуценяти. Жадібний Петя, «зсинівши від злості, цуценя схопив за хвостик. Ніс і четверо колін в кров розбив щеняті він». Сима — добрий, навіть цукеркою, яка не так часто буває у нього, охоче ділиться з цуценям.

В. Маяковський протиставляє не тільки вчинки героїв, а і їх зовнішній вигляд. Сима чистий, «чистіш від мила, мився сам і мама мила». А ненажера Петя брудний, як відро з помями.

Як і в народних казках, у позитивного героя твору є хороші помічники. Так, верблюд приносить Симі куртку й штани, «баранчик простягає барабанчик», звірі й птахи поспішають, на «буржуя вирушають».

Для позитивних і негативних образів «Казки...» характерна плакатність, властива політичній і агітаційній поезії В. Маяковського.

Поет закликає своїх читачів полюбити труд, «захищати всіх, хто слабкий, від буржуевих лап». В. Маяковський бажає дітям зрости «бійцями плечистими, велетнями-комуністами!» і в яскравій художній формі показує перевагу радянської людини, перевагу нової моралі, засуджує жадобу, жорстокість непманів.

¹ Володимир Маяковський, Дітям, К., «Молодь», 1951, стор. 17.

нової людини, людини комуністичного суспільства. Своїми творами поет прагне виховати у дітей любов до Батьківщини, сміливість, мужність, правдивість, почуття товаришкості, гуманізм.

Наприклад, твір «Що погано, а що добре». Героєм його є дитина. У доступній для розуміння малят формі поет пише про повагу до товаришів, про ставлення до праці, про сміливість. Твір побудований на контрастах. Поет протиставляє погані вчинки дітей добрим вчинкам:

Цей радіє,
 влізши в бруд,
що сорочка бура.
Про такого
 кажуть тут:
кепський,
 нечепура.
Цей-от
 чистить черевики,
миє
 сам
 калоші.
Він,
 хоча ще й невеликий,
а цілком хороший¹.

Своєрідна композиція вірша, глибокі і переконливі образи, яскрава мова дають дітям зрозуміти, що таке добре і що таке погано.

Як і вірші для дорослих, твори для дітей закінчуються висновком: «виросте із сина свин, якщо син—свинятко».

В. Маяковський змальовує речі, які оточують дитину, заставляє діяти саму дитину, тому висновок героя твору стає висновком і маленького слухача:

«Буду
 д о б р е все робить
й не робить
 п о г а н о»².

У творі «Ось подивіться—то слон, то левиця» В. Маяковський знайомить дітей з тваринним світом. В цьому вірші знаходимо свіжі, оригінальні порівняння,

¹ Володимир Маяковський, Дітям, стор. 14—15.

² Там же, стор. 16.

характеристики. Бажаючи зробити образ лева більш зрозумілим для дітей і в той же час показати його велич і поважність, Маяковський так його описує:

Покажу вам лева я,
гляньте при нагоді —
він тепер не цар звір'я —
голова, та й годі¹.

«Цар» для наших дітей — дуже абстрактне поняття, «голова» — більш доступне, зрозуміле.

Розповідаючи про тварин, поет виділяє в їх зовнішності одну-дві найбільш характерні риси: у кенгуру «дуже куці руки», жираф — «довгошийка», у слона «на морді довгий хвіст, що зветься хобот». Такі виразні описи роблять зміст вірша доступним для розуміння малої дитини.

Однією з головних тем у творчості В. Маяковського є тема труда. Поет вважає героєм людину-трудівника. Поваги, слави гідні, говорить він, лише люди праці. Цікаво й просто розповідає В. Маяковський про красу праці, громадський характер її. Так, у вірші «Кінь-огонь», знайомлячи дітей з тим, як зроблений іграшковий коник і хто його робив, поет показує громадський характер праці. Про це сам він говорив, відповідаючи на запитання варшавського кореспондента газети «Епоха»: «...Моя мета прищепити дітям деякі елементарні громадські поняття, але, зрозуміло, я роблю це дуже обережно. Я пишу оповідання про іграшкового коня. Тут я користуюсь нагодою, щоб пояснити дитині, скільки людей повинно було працювати, щоб виготовити такого коня... Таким чином дитина знайомиться з колективним характером праці»². Вірш «Кінь-огонь» написаний у формі діалога (бесіда дитини то з батьком, то з столяром, то з ковалем, то з художником). Дорослі, до яких звертається з проханням дитина, «разом взяли всі за діло». Внаслідок колективної праці вийшов кінь, «як огонь, куди не кинь...».

Про роботу на маяку, про його призначення В. Маяковський розповідає дітям у вірші «Ця от книжечка моя про моря і про маяк». Поет закликає бути схожими на тих, хто так же самовіддано працює для блага інших, як робочий на маяку.

¹ Володимир Маяковський, Дітям, стор. 46.

² Владимир Маяковский, Полное собрание сочинений, т. 13, М., Гослитиздат, 1961, стор. 234.

Використані поетом порівняння, гіперболи допомагають дітям уявити маяк: «нагорі ліхтарище сяє, як пожарище».

В. Маяковський завжди прагнув «до світла, до знань,— пише його сестра,— і дуже рано поставив собі за мету бути маяком — освітлювати дорогу тим, хто жив у темряві»¹.

До цього він закликає і своїх маленьких читачів:

— Діти,
будьте, як маяк!
Всім,
плисти хто втратив змогу,
просвіти вогнем дорогу².

Бути маяком, будівником радісних днів, зможуть лише ті, хто багато знає, хто наполегливо вчиться. Про це поет говорить у вірші «Історія Власа, ледацюги та лоботряса». Піднімаючи питання про ставлення до навчання, він різко за-суджує лінощі, недбайливість школяра. Маяковський закли-кає не бути такими, як Влас: «Радісно книжку беріте і — в клас!» Розвивайте мозок, любіть книжку, любіть школу, тому що лише з нею разом станеш майбутнього будівником!

З хорошими і різними професіями знайомить поет дітей у вірші «Ким бути?» Цікава історія написання вірша. Про неї розповідає Н. Венгров, який тоді керував тільки що створеним відділом дитячої і юнацької літератури Державного видавництва³. Одного разу до нього у відділ прийшов В. Маяковський і побачив на столі купу новеньких дитячих книжок з-за кордону, виданих яскраво, у нарядних обкладинках. У багатьох з них розповідалось про мету життя людини капіталістичного світу, про те, до чого їй слід прагнути (всі книжки закликали стати багатим).

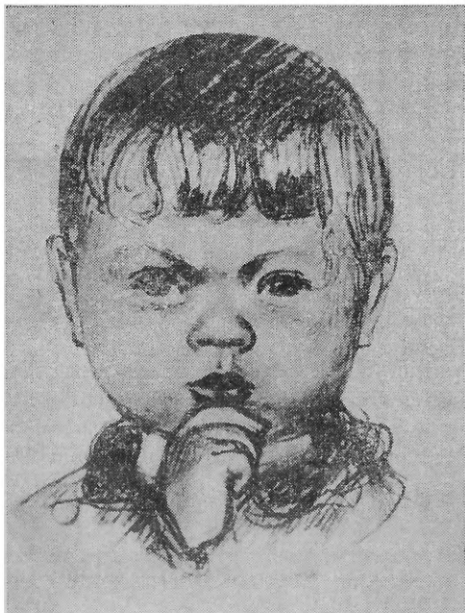
Маяковський вирішив розповісти дітям, ким можна бути в нашій країні, до чого слід прагнути по-радянськи.

Враховуючи особливості дитячої психології, конкретність мислення дитини, поет розповідає про різні професії: столяра, інженера, лікаря, робітника, кондуктора, шофера, льотчика, матроса та ін. Усім, ким захоче, може бути наш маленький громадянин, але для цього треба вчитися.

¹ Див.: «Наш Маяковский», стор. 12.

² Володимир Маяковський, Дітям, стор. 56.

³ Див.: «Наш Маяковский», стор. 151.

Ілюстрація
худ. *О. Пахомова* до
вірша В. Маяковського
«Ким бути?».

В. Маяковський знайомить дітей з тим, хто і як робить різні речі і з допомогою яких інструментів. У вірші «Ким бути?» поет також змальовує колективний характер праці: на заводі «народу дружного сто чи двісті, може. Одному не здужати — але разом зможем», «праця усякого потрібна однаково».

Вдало використовуючи алітерації (повторюються приголосні *р, з, с*). поет розповідає про завод, на якому роблять паровози:

Там
 дим,
тут
 грім,
гуде
 весь
 дім.

І паровоз,
 гляди, поліз,
щоб вас
 і нас
 і ніс,
 і віз¹.

Враховуючи те, що малюки люблять їздити у трамваях і купувати квитки, Маяковський влучно характеризує роботу кондуктора:

«Я прошу, діти,
квитки купити,
даю дитині
і дідусеві:
зелені,
 сині,
а ще — рожеві!»²

Зважаючи на захоплення дітей матроскою з якорями, шапочкою з стрічками, поет розповідає про романтичну працю моряка.

Своєрідною побудовою рядка поет вдало передає рух, сигнали машини:

Ле-
 тить,
сур-
 мить:
«З пу-
 ті
зій-
 дять!»³

Художнє багатство вірша (різноманітність ритму, алітерацій, багатство рим) допомагає дітям легко сприймати і запам'ятовувати його зміст.

Вірш збагачує словник дошкільника й молодшого школяра. Поет органічно вплітає в тканину твору нові для дітей слова: *фасад, верстак, пропелер* та ін.

Вірші В. Маяковського про різні професії вчать дітей любити працю і бути гідними громадянами Радянської країни.

В. Маяковський багато мандрував. У своїх творах, присвячених Заходу, поет порівнює життя трудящих у нас і на За-

¹ Володимир Маяковський, Дітям, стор. 97.

² Там же, стор. 98.

³ Там же, стор. 99.

Легко в думці зважимо
мешканця Японії:
ми — як коні, скажемо,
а вони —
як поні¹.

У цьому розділі поет розповідає про надзвичайну працьовитість японців. Вони працюють навіть тоді, коли клекоче, вогнем у небо присне гора-вулкан.

Мандруючи з дітьми по різних країнах світу, Маяковський знайомить їх не лише з географічним положенням, а й з соціальним устроєм в них, з класовою боротьбою. Твір «Прочитай і катай у Париж і Китай» виховує у дітей почуття інтернаціоналізму.

Поет був бажаним гостем дітей, піонерів. Він бував на зльотах піонерів, на влаштовуваних ними святах птахів, завжди виступав перед дітьми. Так, на Всесоюзному зльоті піонерів у 1929 р. він виступив перед багатотисячною аудиторією і прочитав свій вірш «Пісня-блискавка».

В. Маяковський був одним з перших поетів, який у 20-ті роки створював пісні для піонерів: «Пісня-блискавка», «Травнева пісенька», «Візьмем гвинтівки нові».

У вірші «П і с н я - б л и с к а в к а» він використовує близькі дітям образи: пише про «велику маму» — нашу країну, яка веде «навстріч труду й боям», і про великого тата — «робітничий клас».

Вся країна уявляється поетові великою сім'єю, і він закликає на святковий піонерський костер «братів мільйони... мільйон сестер».

З гордістю розповідає Маяковський усьому світові про ті перетворення, які відбулись у нашій країні за роки першої п'ятирічки («садами та городами розквітли пустирі»). Закінчується цей натхненний вірш закликком йти по ленінському шляху.

Вся образна система вірша проста й виразна, вона сприяє розкриттю його глибокого ідейного змісту.

* * *

Багата й різноманітна тематика творів В. Маяковського для дітей, він знайомить їх з новими поняттями, новими умовами життя і праці, новими моральними принципами.

¹ Володимир Маяковський, Дітям, стор. 81—82.

Поет умів знаходити для дітей важливі теми і у своїх творах відображав життя країни і дитячі інтереси, виховував у них любов до своєї Батьківщини, уміння і наполегливість в боротьбі за щасливе майбутнє. Він створив образ радянського піонера — майбутнього «борця і діяча».

В. Маяковський був новатором у дитячій літературі. Для його віршів характерний новий зміст і нова форма. І дитячі вірші він пише «драбинкою», слово, яке стоїть окремо у рядку, несе велике змістовне навантаження. Це полегшує читання й сприймання твору. Для віршів поета (в тому числі і дитячих) характерна змістовна насиченість, багатство рим, ритмічна та інтонаційна різноманітність. Особливу увагу він приділяв рими; Маяковський був противником легких рим (римується іменники з однаковими закінченнями). Рими поета побудовані в основному на співзвучності, а не на збіжності закінчень. Розглянемо, наприклад, вірш «Кінь-огонь». В ньому римується слова: *триста — кавалеристом; став — листа* та ін. Рима Маяковського, як і народна, основана не на послідовності і строгій збіжності, не на однаковості звуків у закінченнях слів, а на подібності усього комплексу звуків.

Але у віршах для дітей поет часто римує слова з однаковими закінченнями. Візьмемо вірш «Ця от книжечка моя про моря і про маяк». Тут знаходимо і чоловічі рими (*морів — ліхтарів*), і жіночі (*друже — дуже*), і дактилічні (*фонарище—пожарище*). Різноманітність рим характерна для дитячих віршів Маяковського.

Поет боровся за ясність мови, засуджував вишуканість її, ускладненість; В. Маяковський умів «гострити слова», передавати точно, економно найглибший зміст, він створює нові слова, вводить розмовну мову у свої твори (*карапуз, свин, свинятко* та ін.), часто вдається до зменшувально-пестливих суфіксів (*поганенький хлопчик, книжечка*).

Твори для дітей, як і для дорослих, побудовані у формі розмови автора з слухачами. У віршах часто виділяється вступ, в якому письменник ставить запитання, на яке хоче відповісти, основний зміст і закінчення (висновок). Така композиція віршів «Що погано, а що добре», «Кінь-огонь», «Ким бути?» та ін. Ось, наприклад, вступ до вірша «Ким бути?»:

Все ростуть мої роки —
буде їх багато.

Не вгадаю — стати ким,
де працювати? ¹

В кінці твору дається лаконічний висновок, який звучить,
як гасло:

— Гарна ця і та робота,—
вибирай
на смак! ²

(«Ким бути?»).

Взагалі композиційною особливістю творів поета є їх чітка
кінцівка:

У нас
один вожатий —
товариш ВКП! ³

(«Пісня-блискавка»).

Основний прийом поета — змалювання контрастних явищ,
речей, образів і т. д. («Казка про Петю...», «Гуляємо», «Що
погано, а що добре» та ін.).

У віршах В. Маяковського ми знаходимо яскраві картини,
близьке і доступне дітям образне відтворення світу. Не випад-
ково так яскраво вірші поета ілюструють художники О. Пахо-
мов, В. Лебедев, Ю. Коровін та ін.

Особливістю творів поета є вміння перетворювати малень-
кого читача в учасника тих подій, про які написано у віршах.

В. Маяковський розмовляє з дітьми просто й серйозно,
розповідає їм про наше велике і багатогранне життя, про най-
важливіше і головне.

Продовжуючи й розвиваючи традиції В. Маяковського,
наші кращі дитячі письменники (А. Гайдар, С. Маршак,
С. Михалков, А. Барто, О. Донченко, М. Трублаїні, Н. За-
біла і багато ін.) своїми творами допомагають дітям побачити
місце, яке вони повинні зайняти серед будівників комуністич-
ного суспільства.

В. Маяковський володів високим умінням виховувати і ве-
ликих, і маленьких. Він писав не для того, щоб його віршами
милувалися, а для того, щоб віршами «працювали, вживалися
в життя, переробляли його» ⁴.

¹ Володимир Маяковський, Дітям, стор. 88.

² Там же, стор. 102.

³ Там же, стор. 105.

⁴ Див.: «Наш Маяковский», стор. 83.

**Самуїл Якович
Маршак**

(1887—1964)

Неперевершений майстер вірша, Самуїл Якович Маршак був одним із засновників радянської поезії для дітей. Він увійшов у дитячу літературу на початку 20-х років і на протязі свого творчого життя безустанно збагачував її, розширюючи коло її тем і арсенал зображувальних засобів, виводячи літературу для маленьких на шляхи великої літератури.

Яскравий і багатогранний талант С. Я. Маршака позначився на різних галузях художньої діяльності. Маршак писав вірші і поетичні казки для дітей, був визначним поетом-ліриком і сатириком, драматургом і перекладачем. Для дітей він перекладав англійські народні пісеньки, вірші англійських поетів. Йому завдячують радянські діти за знайомство з віршами італійського поета Джанні Родарі. Маршак був автором багатьох цікавих критичних і теоретичних статей. Неоціненні заслуги його і як організатора кадрів дитячої літератури, дбайливого вчителя молодих поетів, чуйного і вимогливого редактора багатьох дитячих книг.

Самуїл Якович Маршак народився у 1887 р. в м. Воронежі у великій і мало забезпеченій сім'ї техника хімічного заводу. Ще в ранньому дитинстві Маршак полюбив книгу, захоплювався російською класичною поезією, особливо казками О. С. Пушкіна. Рано пробудився і поетичний талант хлопчика.

За свідченням самого поета, він почав складати вірші у чотирилітньому віці, а у 1902 р. зошит з його віршами потрапив до рук відомого музичного критика В. В. Стасова і дістав тепле схвалення.

Стасов познайомив юного поета з О. М. Горьким. Ця подія мала велике значення для С. Я. Маршака. «Горький,— згадує він,— піклувався про мене, про мій літературний розвиток. Він пробудив у мене інтерес до великої літератури — нашої і європейської, інтерес до фольклору»¹. Маршак-поет виховувався на кращих зразках класичної поезії і усної народної творчості. Любов до фольклору — казки, пісні, народного гумору — позначилася на його творах для дітей.

Ще до Жовтневої революції ліричні і сатиричні вірші Маршака, його переклади з англійської поезії друкувалися на сторінках різних журналів, проте у повній мірі його талант розкрився вже в радянський час, насамперед у творах для дітей. На початку 20-х років разом з групою педагогів-ентузіастів Маршак створює в м. Краснодарі «Дитяче містечко» з бібліотекою, дитсадком і театром. Для цього театру він написав кілька маленьких п'єс-казок за мотивами російського фольклору — «Кицин дім», «Казка про козла» та ін. Це були його перші твори для дітей. Повернувшись до Петрограда, де пройшли роки його юності, Маршак керує репертуарною частиною ТЮГу, входить у гурток дитячих письменників при Педагогічному інституті дошкільної освіти, а потім разом з членами цього гуртка починає видавати для дітей альманах «Воробей», який скоро був реорганізований в журнал «Новый Робинзон». Робота в журналі зміцнювала активні зв'язки поета з життям, сприяла появі в його творах нових тем. Працюючи редактором журналу, Маршак залучає до роботи в дитячій літературі талановитих письменників, людей з цікавими біографіями, революціонерів, інженерів, мисливців. На сторінках журналу друкувалися твори М. Тихонова, К. Федіна, М. Асеева; тут були активними співробітниками такі письменники, як В. Біанкі, Б. Житков, М. Ільїн, і художники Б. Кустодієв, В. Конашевич, В. Лебедев. У середині 20-х років С. Маршак починає працювати в дитячому відділі Госиздата. Завдяки щирим турботам поета, його редакторському талантові в дитячу літературу

¹ С. Маршак, *Путь к детской поэзии*, «Детская литература», 1937, № 21, стор. 65—66.

прийшли обдаровані молоді письменники, які збагатили її цінковими творами.

На початку 30-х років О. М. Горький залучає С. Я. Маршака до складання широких тематичних планів для нового дитячого видавництва Детиздат. С. Я. Маршак зробив доповідь про дитячу літературу на I з'їзді письменників у 1934 р., а потім на нараді з питань дитячої літератури при ЦК ВЛКСМ у 1936 р. У своїх виступах він не тільки дав оцінку станові радянської дитячої літератури, а й сформулював ряд важливих теоретичних положень. Завдання дитячої літератури поет бачив у тому, щоб дати зростаючій людині «світогляд борця і будівника», щоб розкрити перед дитиною героїчні, захоплюючі справи радянського народу. Тільки потрібні такі книги, які б не реєстрували подій, а у високохудожній формі стверджували б нові ідеї. Щоб створити такі книги, необхідно врахувати специфічні особливості дитячого віку. Книга на сучасну тему, книга про працю не повинна бути важкою і нудною, вона повинна радувати маленького читача. І в своїй поезії С. Я. Маршак невпинно шукав шляхи створення такої книги, яка б збагачувала і радувала дитину, вчила б її мислити, почувати і говорити.

Уже перші вірші С. Я. Маршака для дітей, написані на початку 20-х років, мали новаторський характер, виводили дитячу поезію за межі звичайних для неї тем, уявлень і образів. Героєм його віршів стає праця. Ця тема на той час ще рідко висвітлювалася в дитячій поезії. У 1923 р. з'явився вірш С. Я. Маршака «Пожар». Відмовившись від вузько-дидактичного рішення цієї теми, яке було властиве для старої поезії, Маршак створює захоплююче оповідання про благородну і романтичну професію пожежника. Головний герой вірша — досвідчений і безстрашний пожежник Кузьма — змальований у билинному плані. Він уявляється нам дійсно казковим богатирем, коли вступає в єдинокорство з вогнем:

Язиками на всі боки
Блиска полум'я широке,
Дім сусідній обніма,—
Відбивається Кузьма.
Він шука в огні дорогу,
Кличе друзів на підмогу,
І сплять із трьох кінців
Трое рослих молодців¹.

¹ С. Маршак, Пожар, К., Дитвидав, 1963 (переклад Г. Бойка).

Проте поет уникає нагромадження тільки героїчних штрихів в образі позитивного героя. Строфи, що відтворюють напруженість праці пожежників, змінюються то зворушливим епізодом врятування кішки, то жартівливою кінцівкою, яка збагачує образ Кузьми рисами добродушності, м'якої людяності. Жартівлива репліка Кузьми:

— Ось тобі на згадку киця,
Треба киці обсушитися!¹—

витісняє традиційну нудну мораль, викликає полегшене зітхання і в дівчинки, яка винна за пожежу, і в маленьких читачів. Мораль не приклеюється до вірша грубим, нав'язливим ярликом, вона міститься в усьому вірші. Думку «будь обережним з вогнем» дитина засвоює тоді, коли бачить, як швидко маленька жаринка перетворюється на велике полум'я, коли з гордістю і хвилюванням стежить за героїчними діями пожежників, коли відчуває, яку небезпеку являє собою вогонь і як багато зусиль треба докласти, щоб загасити пожежу.

У поетів-класиків і в народі вчився С. Я. Маршак лаконічності і чіткості зображення, строгому добору засобів виразності. У його віршах, як і в народних пісеньках для дітей, нема зайвих прикрас, невиразних слів. Енергійним ритмом, сильними і пружними словами передає він напруженість і навалність праці пожежників:

Всі ломами балки рушать
І вогонь з брандспойтів тушать.

С. Я. Маршак розуміє інтерес дитини до подій, до пригод, її жадобу до руху, змін. І його вірші побудовані на швидкій зміні картин, ситуацій. Стрімко розгортаються події у вірші «Пошта» (1927). Здоганяючи адресата, лист пересікає різні країни і материки. Він мандрує то у вагоні поїзда, то в літаку, то в автобусі, то на пароплаві. І в кожній країні листоноша поспішає доставити лист за адресою. Слідом за листом мчить і жива уява дитини. А як наслідок цієї цікавої подорожі навколо земної кулі, маленький читач не тільки розуміє, яка важлива і потрібна професія листоноші, а й те, який великий, різноманітний і багатий навколишній світ.

¹ С. Маршак, Пожар, К., Дитвидав, 1963 (переклад Г. Бойка).

С. Я. Маршак пише і веселі, гумористичні вірші, що задовольняють природну потребу дитини у сміху, забавах, грі. Він розповідає дітям смішну пригоду з дамою, якій, замість зданого у багаж маленького песика, що втік, видають зовсім іншого, великого пса, і химерну історію про неуважного дивака, що потрапляє у комічні ситуації, і казку про дурненьке мишеня, якому з численних няньок сподобалася тільки кішка, яка «солодко співала». Інколи в цих забавних історіях прихована мораль: засудження вередливості, добродушна насмішка над неуважною людиною. Та основна їх цінність у тому, що вони викликають у дитини веселу посмішку, створюють хороший настрій, прищеплюють життєрадісне світосприймання. С. Я. Маршак вміло використовує комічні ситуації, яскраві гумористичні характеристики, смішну словесну гру, властиві для народних пісень і казок повтори.

Запам'ятовуючи смішні характеристики різних няньок з «Казки про дурне мишенятко», з задоволенням вимовляючи дотепні рядки з вірша «Багаж», граючись словами, діти вчаться говорити чітко і ясно, переживають радість пізнання змісту слів, засвоюють музику рідної мови.

Маршак цінує дотепний жарт, свіже, гостре слово. Кращі його вірші забарвлені гумором, що бабує найрізноманітніших відтінків. Інколи це просто весела гра слів або добродушна посмішка. Гумор стає колючим, коли поет висміює недоліки дітей, як-от у віршах «Кіт і ледарі», «Майстер-ломмайстер». А у вірші «Містер Твістер» (1933) сміх стає різкою зброєю у боротьбі з ворожою ідеологією.

У цьому вірші Маршак створює гостро сатиричний портрет мільйонера, зараженого злою ненавистю до людей іншої раси. Засобом сатиричного зображення тут стає і ритміка, і вдало знайдені деталі. Короткі, уривчасті рядки, що описують комічну процесію на чолі з містером Твістером, звучать насмішкувато, глузливо. Чудово переданий жах містера Твістера, який побачив на сходинках радянського готелю негра. Постає негра, відбиваючись у численних дзеркалах, сприймається ним, як грізна армія чорношкірих. Твістер не знайшов для себе місця в жодному з радянських готелів. Змучений, стомлений, він засинає у вестибюлі, та сон не приносить йому відпочинку і заспокоєння. Йому сниться, що і в Америці немає для нього місця: швейцар закриває перед ним двері навіть його власного

особняка. Так Маршак висловлює своє ставлення до расистів. Не повинно бути місця на землі містерам Твістерам, не повинно бути місця носіям ганебних расистських теорій. Сатиричний вірш Маршака пройнятий ідеями інтернаціональної дружби.

Поезія С. Я. Маршака, тісно зв'язана з кращими традиціями класичної літератури та досягненнями усної народної творчості, насичена ідеями і почуттями сучасності. Творче зростання Маршака-поета відзначається все більш глибоким проникненням у закономірності нашого часу, все більш повним відтворенням образу радянської людини.

Натхненна праця радянського народу в роки першої п'ятирічки знайшла відображення у вірші «В і ї н а з Д н і п р о м» (1931), який у нашій дитячій літературі стоїть поруч з такими різними за жанровими ознаками, але близькими за ідейно-емоційною спрямованістю творами, як «Оповідання про великий план» М. Ільїна і «Дальні краї» А. Гайдара. Поет зумів донести до дітей великий гуманний зміст боротьби радянського народу за підкорення природи. Будівники Дніпрогесу прагнуть запалити «сонце Запоріжжя», хочуть, щоб вугілля, сталі й збіжжя було повно, щоб електрика в чорнозем впевнено плуги вела, щоб примусити воду служити людині, рухати машини, водити поїзди. Використовуючи уособлення, характерні для народних казок, Маршак показує наступ людини на природу, як бій двох великанів. Непокірному Дніпрові проти стоїть трудовий колектив радянських людей, озброєних могутньою сучасною технікою:

Підйомний кран
Стає на бій:
Двадцятитонний,
Громохкий.
.
.
.
.
.
.
.
.
.
Ось
Перфоратор
Буровин —
На трьох ногах
Трясється він¹.

¹ С. Маршак, Казки, пісні, загадки, К., Дитвидав, 1960, стор. 195—196. Тут і далі твори С. Маршака цитуємо за цим виданням.

Гнучкий і сильний ритм вірша, схвильовані повтори, вагомі слова дають змогу відчутти напруженість праці, трудовий ентузіазм будівників Дніпрогесу:

Дні
І ночі
Люд
Робочий —
Все
З Дніпром
Війну
Він точить ¹.

А захоплюючий, радісний темп соціалістичного змагання добре переданий у формі жвавої переклички двох берегів, що поспішають відрепортувати один одному про свої досягнення.

Живими прикметами нашого часу позначений і вірш «Оповідання про невідомого героя» (1938). Створюючи портрет юнака, який виніс дівчинку з палаючого будинку, поет не вдається до характеристики його індивідуальних, особливих прикмет, а використовує такі деталі, які дають змогу безпомилково зв'язати образ цього юнака з нашою радянською дійсністю:

Дужий, плечистий,
І ще на прикметі:
В білій футболці він.
В білих кашкеті.
Сяє на грудях
Значок ГТО ².

Та ми вгадуємо в ньому нашого сучасника не тільки за його поставою, одягом і значком ГТО, а насамперед за його поведінкою. Хто б він не був — робітник чи школяр, червоноармієць чи студент,— він діє як справжня радянська людина. Незвичайний героїзм юнака показаний як звичайна риса в характері нашої молоді, як типова риса радянського народу. Герой залишається невідомим, та подвиг його, зображений відчутно, з багатьма виразними, емоційними деталями, закарбовується в пам'яті маленьких читачів, викликає подив, захоплення і бажання бути схожим на цього скромного і відважного хлопця.

¹ С. Маршак, Казки, пісні, загадки, стор. 197.

² Там же, стор. 226.

У роки Великої Вітчизняної війни С. Я. Маршак в основному виступає як автор сатиричних віршів для дорослих, як поет-публіцист. Проте не забуває він і про дітей. По-новому, серйозно і суворо зазвучали його вірші про школу, про обов'язки учнів (книжка «Школяреві на пам'ять»). У віршах для дітей розкриваються теми, підказані суворими і грізними подіями. Маленьким громадянам Радянської країни поет розповідає про жорстокість фашистів, про сплюндровані міста і села, про подвиги воїнів-героїв на фронті, про згуртованість радянського народу у боротьбі з ворогом.

Глибоким патріотичним почуттям сповнена балада «Голуби». Схвильовано і гнівно звучать рядки, в яких постає образ окупованого ворогами Києва:

Вороги забрали місто
На крутій горі.
Розлились пожежі млисто
У старім Дніпрі.
По дворах дітей топтали
Кіньми патрулі,
І каштани дотлівали
Просто на гіллі¹.

Лірична розповідь про те, як голуби, вивезені фашистами до Німеччини, повернулися з чужини в рідний Київ, поетично переплітається з роздумами про патріотичний подвиг радянських воїнів, що звільнили Україну від фашистських загарбників.

Одним з кращих віршів воєнних років є «Пошта військова» (1944), що оспівує подвиг скромних героїв — ротних і батальйонних листонош, які під градом куль доставляли бійцям на передній край, в окопи жадані вісточки з дому. У вірші змальовано образ радянського народу, з'єднаного спільними почуттями і непереборним прагненням до перемоги.

Післявоєнні роки були для С. Я. Маршака новим етапом його поетичного зростання. Його поезія збагачується новими темами і жанрами. Багатим стає світ думок і почуттів, якими ділиться поет з своїми юними читачами. Зрілість поета виявляється і в тому, що він знаходить такі художні рішення і такі слова, які дають змогу донести до дітей і глибоке ліричне

¹ С. Маршак, Казки, пісні, загадки, стор. 200—201.

відчуття краси світу, і складну соціальну тему, і навіть філософську думку про відповідальність людини перед часом.

Тема героїзму не виходить з поезії С. Я. Маршака. Вона розкривається на новому життєвому матеріалі в поемі «Льодовий острів».

Трудовий подвиг радянського лікаря Буреніна, який подолав відстань у шість з половиною тисяч кілометрів і опустився з парашутом на лід північного моря, щоб врятувати пораненого товариша, поставлений тут у зв'язок з тим досвідом, який наш народ набув у роки Великої Вітчизняної війни.

Капітану Буреніну під час війни доводилося літати з десантом у партизанські загони, робити складні операції в тісних і темних лісових землянках. І нове завдання не злякало його. Він зумів добратись туди,

Куди не пройти пішоходу,
Куди не пливти теплоходу,
Де бистрим човном не проб'ється рибак,
Пілота не кличе посадочний знак,
Де навіть упряжка полярних собак
Не пройде в погану погоду¹.

Дійовий гуманізм, готовність прийти на допомогу тому, хто потрапив у біду, показані тут як типові риси радянської людини і нашого суспільства в цілому.

А поруч з цією героїчною поемою — лірична «Різнобарвна книга», кожна сторінка якої має свій колір і свій ритм. Перша вабить теплим літом, з квітами, метеликами, з зеленим лугом, на якому так приємно відпочити. Друга — кличе у морську глибину, з водоростями, з рибами. Біла сторінка радує близьною снігу, а червона — струмує шовком знамен над святковою Москвою.

Поет досягає дивної відчутності, конкретності зображення, насичує вірші образами і ритмами, розрахованими на дитяче сприймання. Він точно знає, що на зеленій сторінці дитину зацікавлять коники, схожі на кольорові літаки, і метелики, які «то золоті книжечки закривають, то відкривають і знову летять». А на білій — дитині захочеться прочитати сліди на снігу, схожі на акуратні рядки в чистому новенькому зошиті дбайливого учня. Червона сторінка створює святковий настрій не тільки радісними, яскравими фарбами, а й веселим, чітким

¹ С. Маршак, Казки, пісні, загадки, стор. 219.

Обкладинка
худ. В. Лебедева
до книжки
С. Маршака.

ритмом. Вона закінчується рядками, в яких дійсно вчувається стрімка хода кінноти:

Як в бою, в стрімкій погоні,
Чути грізний стук копит.
Це ж бо коні,
Коні,
Коні,
Це кіннота наша мчить!

У 1945 р. виходить цикл ліричних віршів «Цілий рік», про-
йнятий відчуттям багатобарвності і різноманітності життя.

У 1947 р. Маршак пише вірш «Б и л и ц я - н е б и л и ц я»,
в якому весело і невимушено дає дітям урок з історії нашої
країни. Старий світ з його дикими, безглуздими законами
проходить тут перед судом піонерів і сприймається ними як

вигадка, «небилиця». Поет показує, як революція змінила життя нашого народу, і викликає почуття гордості за Радянську Батьківщину.

✓ Протягом свого творчого життя С. Я. Маршак написав для дітей декілька віршованих «Азбук». Остання з них з'явилася у 1952 р. Це — «Весела подорож від А до Я». Тонке відчуття музикальності рідної мови, вміння віртуозно володіти словом дали поетові змогу оживити букви російського алфавіту, надати кожній з них своєрідної емоційної забарвленості. Вдало знайдені образи, що передають графічне зображення букв: «два стовпи навкоси», з'єднані пояском, — це буква «А»; буква «Б» «стоїть з простягнутою рукою, зігнувши бубликом ногу»; буква «Г» подібна кочерзі, а «Э» схожа на вухо.

Інколи графічна характеристика букви поєднується із звуковою. Так, буква «Ж» «широка і схожа на жука», до того ж вона і звучить так, наче передає дзижчання жука: «ж-ж-ж-ж!»

Поет, який вмів цінувати слово, закликає і дітей прислухатись до звучання рідної мови, відчутти «смак» слів, їх емоційну насиченість. Своїми віршами він переконливо доводить, що букви можуть бути то «смачними», приємними, лагідними, то колючими. Дуже привабливою є буква «а», з якої починаються такі «смачні» слова, як «антонівка», «апельсин», «абрикос», «ананас», «айва». А буква «з», яку можна знайти «в землі, в алмазі, в бірюзі, в зорі, в зимі, в морозі», насичує вірші радісним дзвоном.

✓ Та Маршак знайомить дітей не тільки з алфавітом, він створює картину багатогранного життя нашого народу. Подорож по алфавіту — від однієї букви до другої — це в той же час мандрівка по Радянській країні. Під час цієї подорожі діти побували на заводах і в колгоспах, у піонерських таборах і на стадіонах, в зоопарку і в метро. Вони побачили, як робітники автомобільного заводу збирають вантажну машину і як у друкарні роблять книгу, стежили за вмілою працею гончаря і милувалися новими будинками. Перед їх зором постали і творча праця народу, і його повсякденне життя, і його величні плани.

Таким чином, «Весела подорож від А до Я» — це книга, яка прищеплює смак до краси рідної мови і любов до рідної країни.

С. Я. Маршак зробив внесок і в драматургію для дітей, збагатив її чудовими казками-п'єсами «Кицин дім», «Теремок», «Дванадцять місяців» та ін.

Вільно використовуючи теми, образи, мотиви народних казок, поет завжди зберігає ідейне звучання їх, моральні оцінки. Казки Маршака дотепно викривають самозакоханість, міщанську обмеженість, егоїзм, лінощі, душевну черствість.

Улюблені герої Маршака чесні і працьовиті, розумні і добрі, вони стійко виносять незгоди, не відступають перед труднощами. Переосмислюючи народні казки, Маршак загострює їх соціальну спрямованість. Так, у п'єсі-казці «Дванадцять місяців» є традиційна для багатьох народних казок сюжетна лінія — взаємини між мачухою та її рідною донькою, з одного боку, і падчеркою — з другого. Так, як і в народних казках, працьовита і щира падчерка наприкінці казки нагороджується, одержує розкішні подарунки від Січня-місяця, а жорстока мачуха та її лінива донька покарані — вони перетворюються на злих собак. Проте С. Я. Маршак збагачує сюжет казки, вводить нові мотиви і образи. У нього нерідкий доньці протиставлена не тільки рідна, а ще й маленька королева та її придворні, які змальовані в сатиричному плані. Конфлікт між неробством і працьовитістю набуває соціального характеру. Поетичні уособлення природи, жвавий діалог, дотепні репліки героїв, використання ритмів і образної системи народних пісень, лічилок, загадок — всі ці особливості надають незвичайної свіжості і привабливості казкам Маршака.

Світла і мудра поезія С. Я. Маршака дістала високе громадське визнання. Поет був нагороджений кількома орденами і медалями (серед них два ордени Леніна). Чотири рази його твори відзначались Державними преміями. За книгу віршів «Вибрана лірика» і за твори для дітей «Тиха казка», «Весела подорож від А до Я», «Від одного до десяти» та ін. С. Я. Маршак був удостоєний Ленінської премії у 1963 р. Багато віршів, казок, поем видатного поета перекладено на різні мови народів нашої країни. Його поезія міцно увійшла в скарбницю радянської і світової літератури.

Талановиті твори С. Я. Маршака, супроводжуючи маленьких громадян Радянської країни в усі періоди дитинства, сприяють формуванню їх характеру і переконань, їх ідейному, духовному і естетичному зростанню.

Корній Іванович Чуковський

(Народився у 1882 р.)

Корній Іванович Чуковський належить до старшого покоління радянських письменників. Майже 60 років віддав він улюбленій справі — літературі. Найширшим колам читачів К. Чуковський відомий як літературознавець і письменник, як журналіст і редактор ряду книг, як перекладач і автор мемуарів про визначних діячів літератури і мистецтва кінця ХІХ — початку ХХ ст.

Спогади Чуковського про його великих сучасників зібрані в книгах «Спогади». Багато років він досліджує російську демократичну літературу 60—70-х років («Люди і книги 60-х років»). Його перу належить понад 100 публікацій, присвячених Некрасову. Як наслідок багаторічної праці Чуковського над мовою і стилем великого поета є книга «Майстерність Некрасова», за яку йому присвоєно звання доктора філологічних наук, а у 1962 р. він був удостоєний Ленінської премії. У тому ж році в Англії йому було присуджено почесне звання доктора Оксфордського університету.

Чуковський має великий досвід і як перекладач творів англійських та американських письменників (У. Уйтмен, М. Твен, О. Генрі, Р. Кіплінг та ін.), підсумований у його книгах про майстерність художнього перекладу — «Висока майстерність» і «Мистецтво перекладу». Заслужують на

увагу і його праці з мовознавства, в яких він виступає справжнім борцем за чистоту російської мови («Живий, як життя» та ін.). Взагалі, якби зібрати всі його твори (філологічні дослідження і повісті, критичні статті і мемуари, вірші, казки, переклади та інші праці), опубліковані протягом майже 60-річної діяльності, то вийшла б цікава бібліотека для читачів різного віку — від двох років і до глибокої старості.

Але найбільшої популярності К. І. Чуковський набув як дитячий письменник. Він по праву вважається одним із творців і організаторів радянської літератури для дітей. Особливим успіхом користуються написані ним для дошкільнят казки «Айболить», «Мийдодір», «Тараканище», «Плутанина», «Муха Цокотуха», «Телефон», «Федорине горе», «Бармалей». Загальний тираж казок Чуковського, за даними Всесоюзної книжкової палати, вже становить понад 30 мільйонів.

Чуковський — улюблений письменник радянської дитвори; його твори відомі і далеко за межами нашої Вітчизни. У своїх листах діти висловлюють сердечну любов і пошану до праці «доброго» казкаря. «Ваші книги ми дуже любимо, — говориться в одному з листів. — Шлем привіт і бажаємо літ до старости Вам без старости. А якщо можете, живіть більше, ми Вам допоможемо».

Народився К. І. Чуковський 31 березня 1882 р. в сім'ї петербурзького студента. Батько згодом назавжди залишив сім'ю, і мати з малими дітьми змушена була перебраться в Одесу. Жили дуже бідно. Мати, прагнучи дати дітям освіту, на свій скромний заробіток віддала їх учитися.

Учився К. Чуковський в гімназії разом з Б. Житковим, проте в умовах соціальної нерівності закінчити її йому не вдалося.

З цього часу і починається самостійне трудове життя майбутнього письменника. Він працював чорноробом, маляром і водночас займався самоосвітою, вивчав англійську і французьку мови. К. Чуковський вирішив екстерном скласти екзамен за гімназичний курс. «Роздобувши на товкучці деякі підручники і програму шостого класу, — пише він в автобіографічній повісті «Срібний герб», — я став вечорами займатися алгеброю, латинню, історією, і, дивна річ, виявилось, що гімназичний курс надзвичайно легкий, коли вивчаєш його без учителів і наставників, не в стінах гімназії».

Чуковського все більше приваблює література, і він стає журналістом. У 1903 р. він як кореспондент газети «Одесские новости» їде до Англії, де наполегливо вивчає англійську літературу і фольклор. Під час революційних подій 1905 р., після повернення в Росію, Чуковський працює редактором і видавцем антиурядового сатиричного журналу «Сигнал». За свою діяльність він зазнає судово-поліцейських переслідувань.

Дитячим письменником К. Чуковський став не зразу. Ще в ранню пору своєї літературної діяльності він виступав з різкою критикою буржуазних журналів і книг, призначених для дітей. Чуковський робить спробу сказати нове слово і в дитячій літературі. Він виступає з статтею «Дитяча мова», організовує і видає художній альманах «Жар-птиця» (1912), в якому взяли участь О. Толстой, С. Сергеев-Ценський, Саша Чорний.

У 1916 р. Горький запрошує Чуковського взяти участь в організації дитячого відділу у видавництві «Парус». Під керівництвом Горького Чуковський підготував для дітей збірник «Ялинка», в якому були вміщені твори О. Толстого, М. Горького, В. Брюсова та інших письменників. Зустрічі і бесіди з Горьким, спільна праця у видавництві відкрили очі молодому критикові на те, що дитяча література — дуже важлива і складна справа, що вимагає вона від письменника великої ерудиції і що потрібно боротися за повноцінну дитячу книгу. «Тепер одна хороша дитяча книга зробить більше користі, ніж десяток полемічних статей. Якщо ви справді хочете, щоб ця гнилизна знищилась,— звертався Горький до Чуковського,— не кидайтесь на неї з кулаками, а створіть щось своє, справжнє художнє, і вона сама по собі розсиплеться. Це буде краща полеміка — не словом, а творчістю»¹.

У тому ж 1916 р., на пропозицію Горького, К. Чуковський створив першу казку для дітей під назвою «К р о к о д и л». Жоден із творів тогочасної дитячої літератури не мав такого успіху, як ця казка. Захоплюючий, динамічний сюжет, яскраві образи, багата, соковита мова і невичерпний гумор казки вигідно відтіняли її серед творів тогочасної дитячої поезії. Про успіх казки К. Чуковського свідчить і той факт, що вона у 1919 р. була видана Петроградською Радою робітничих, солдатських і селянських депутатів масовим тиражем.

¹ Див.: М. Горький о детской литературе, М., Детгиз, стор. 364—365. К. Чуковский, По заветам Горького.

Про той резонанс, який викликала казка «Крокодил» серед дорослих і юних читачів, згадує літературознавець О. Івич у книзі «Виховання покоління». «Я пам'ятаю враження, яке справила у 1916 році перша казка Чуковського — «Крокодил», — пише він. — Спочатку її читали дорослі, і чомусь кожний, ледве проглянувши перші рядки, починав читати вголос. І не тільки дітям, а й домашнім і, якщо дома нікого не було, друзям по телефону. Текст ніби вискакував із сторінок, просився на язик. В трамваї, на вулиці повторювали строфи або рядки казки, а ми, гімназисти, на перервах щоразу перемовлялися цитатами із «Крокодила»¹.

Казка «Крокодил» була вдалим початком у створенні великих форм дитячої поезії. На відміну від традиційних віршів для дітей, казка К. Чуковського по-новому розкриває навколишній світ. У ній розв'язується одне із виховних завдань, які ставив перед казкою автор: за допомогою динамічної фабули «привести дитячу душу через цілий ланцюг різноманітних — часто протилежних — емоцій, часом радісних, часом печальних, і тим розширити психічний досвід дитини»².

У казці Чуковського «Крокодил», як і в народних казках про тварин, велика кількість звірів і предметів, наділених людськими рисами. Чуковський вміло використовує також образотворчі засоби народних казок, в яких фантастичні ситуації переплетені з картинами реального світу.

Казка «Крокодил» була помітним явищем у дореволюційній дитячій поезії; письменник вперше відчув своє справжнє покликання і з новим завзяттям працює на ниві дитячої літератури.

По-справжньому талант Чуковського розвинувся після Великого Жовтня. У 20-ті роки письменник створив більшість казок для дітей, які витримали перевірку часом: «Мийдодір», «Тараканище», «Муха Цокотуха», «Айболить» та ін. Їх із задоволенням читають і дорослі.

Серед усіх жанрів дитячої літератури Чуковський надає найбільшого значення казці.

¹ А. Ивич, Воспитание поколений, М., «Советский писатель», 1960, стор. 131.

² К. Чуковский, Заметка автобиографическая. В кн.: «Советские писатели», т. II, М., Гослитиздат, 1959, стор. 638.

Ще в 20-х роках Чуковському, як і М. Горькому та іншим письменникам, довелося вести боротьбу за право використання народної і літературної казки в дитячому читанні.

«Нам потрібна і весела, забавна книжка, яка розвиває в дитині почуття гумору,— звертався Горький до дитячих письменників.— Треба створити нові гумористичні персонажі, які стали б героями цілих серій книжок для дітей»¹.

Казки Чуковського — це яскравий приклад того, як треба вести «забавну» розмову з дітьми, як треба спостерігати і змальовувати павколишній світ крізь призму сприймання дитини.

У своїх казках Чуковський щедро використовує дитячий фольклор, зокрема народну поезію, в якій поєднано такий принцип, як навчання і виховання дітей в процесі гри.

«Гра,— підкреслював А. С. Макаренко,— в житті дитини має те саме значення, яке в дорослого має діяльність, робота, служба. Яка дитина в грі, така з багатьох поглядів вона буде в роботі, коли виросте. Тому виховання майбутнього діяча відбувається насамперед у грі»².

Казкам Чуковського якраз і властива ця риса — гра, пов'язана з активною діяльністю дитини. Водночас вони гостро конфліктні; у них показана боротьба позитивного і негативного, добра і зла. Як правило, казки Чуковського оптимістичні, з щасливою розв'язкою, у них торжествує добре начало. Одним із основних художніх засобів їх є гумор, який полегшує казкареві справу боротьби з негативними явищами у характері та поведінці дітей і виконує до певної міри виховну функцію.

Казки «Мийдодір» і «Федорине горе» повчальні. Вони привчають малят до охайності, акуратності.

Розповідь про пригоди своїх героїв К. Чуковський веде з великим педагогічним тактом. Так, у казці «Мийдодір» розповідь ведеться від імені маленького хлопчика-бруднулі, від якого повтікали всі речі:

Простирала
Повтікали,
Ковдра — з ними за поріг.

¹ М. Горький про дитячу літературу, стор. 95.

² А. Макаренко, Вибрані педагогічні твори, К., «Радянська школа», 1947, стор. 244.

Ілюстрація
худ. В. Сутеева
до казки К. Чуковського
«Мийдодір».

І подушка,
Мов скакушка,
Мов та жаба-скрекотушка,
Пострибала, хоч без ніг.
Я за свічку —
Свічка в пічку!
Я за книжку —
Утекла
І під ліжко
Залягла!..¹

Це зав'язка твору, вона багата на зорові образи.

Далі йде розповідь про те, як, обурені неувагою і не-
повагою до них їх господаря, деякі речі загрожують йому

¹ К. Чуковський, Казки, К., «Молодь», 1954, стор. 3 Тут і далі
цитуюмо за цим виданням.

розправою: сердитий умивальник скликає своїх «солдат» — щітки, мочалку, мило. і ті безжалісно труть і миють маленького бруднулю. Мило кусає його, наче оса, а розлючена мочалка мчить за ним по вулиці. Врятовує хлопчика добрий Крокодил: він мочалку, наче галку, проковтнув. Та добрий і вимогливий Крокодил не може прощати поганої поведінки, неохайності навіть друзям. Побачивши невміте обличчя хлопчика, він грізно кричить на нього і проганяє геть. Так розгортається в казці сюжетна «колізія ворожих сил», яка, зрештою, закінчується щасливою розв'язкою.

Після доброї нагінки хлопчик повертається додому. Він почав стежити за собою, «змив і ваксу, і чорнило з неумитого лиця». Тепер до нього, чистого й акуратного, повертаються всі речі і пропонують йому свої послуги. Позитивні персонажі казки — великий умивальник, славнозвісний Мийдодір, хороший Крокодил та інші предмети, які колись загрожували дитині розправою, — виявляються її справжніми друзями.

Закінчується казка бадьорим, життєрадісним закликом до дітвори, в якому звучить у жартівливій, грайливій формі вічна хвала воді:

Давайте ж бо митись, купатись,
Пірнать, хлюпотать, полоскатись
У ночвах, у мисці, у ванні,
В струмку, у ставку, в океані.
І в річці, і в бані,
Старі й молоді,—
Слава довічна воді! ¹

У цьому уривку майже відсутні епітети й інші тропи (взагалі Чуковський вважав, що діти молодшого віку слабо реагують на епітети, а більш сприймають предмети і дії), але кожен двовірш живе своїм власним життям і звучить як заклик до дії, чому немало сприяє і музикальне оформлення поетичної мови (алітерації і асонанси, інтонаційні засоби, внутрішні рими тощо). Казка «Мийдодір» сприяє вихованню у маленького читача таких рис, які є невід'ємними якостями характеру добре вихованої дитини, майбутнього будівника нашого суспільства. До казки «Мийдодір» за своїм ідейно-художнім спрямуванням близький інший твір Чуковського — «Федорине горе».

¹ К. Чуковський, Казки, стор. 10.

Від неохайної Федори також тікають речі домашнього побуту. Письменник яскраво змальовує подорож домашнього начиння у ритмі танцю, широко використовує повтори і звуконаслідування. Наприклад:

Ось і чайник за кофейником біжить,
Дзеленчить, і деренчить, і торохтить...
А за ними блюдця, блюдця —
Дзінь-ля-ля! Дзінь-ля-ля!
Вдзовж по вулиці несуться —
Дзінь-ля-ля! Дзінь-ля-ля!¹

Такі зорові і слухові образи викликають у маленького читача веселі емоції, сприяють розвитку його мови і служать матеріалом для гри, адже діти грають не тільки речами, а й вимовлюваними звуками.

Фінал казки — повернення речей, коли бабуся Федора розкаялась у своїй недбайливості і неохайності, — звучить цілком закономірно, як торжество народної моралі:

«Вже не буду, вже не буду
Я свій посуд ображати,
Буду, буду його всюди
І любити і поважати!»
Засміялися каструлі,
Самоварові моргнули:
«Ну, Федоро, що ж, — гаразд,
Простимо на перший раз!»²

Тут (як і в казці «Мийдодір») Чуковський використав фольклорний прийом, поширений в казках, коли речі і предмети відмовляються служити своїм недбайливим господарям, але коли ті усвідомлюють свою провину, стають доброчесними, — речі знову повертаються до них.

До улюблених дитячих героїв нашої літератури належить лікар Айболить. В образі Айболітя з однойменної казки Чуковського втілено кращі риси людини-гуманіста. Айболить стоїть у центрі всіх зображених у творі подій.

Вже на початку казки письменник знайомить читачів з діяльністю свого героя:

¹ К. Чуковський, Казки, стор. 46.

² Там же, стор. 53.

Добрий лікар Айболить!
Він під деревом сидить.
І вовчиця йде до нього,
І корова круторога,
І жучок, і хробачок,
І ведмедиця.
Всіх їх вилікує вмить
Добрий лікар Айболить! ¹

У цьому уривку двічі вжито епітет «добрий лікар», щоб підкреслити доброту і гуманне ставлення цього чудесного лікаря до всіх хворих тварин і звірів. Він не просто виліковує звірів від різних хвороб і ушкоджень, але часто виступає в ролі казкового чародія. Згадаймо, наприклад, таку гнітючу картину материнського горя, відтворену Чуковським образно і з глибоким ліризмом. До лікаря прибігла зайчиха і сповістила, що її синок потрапив під трамвай:

Він переходив доріжку,
І йому перерізало ніжку,
І зараз він хворий, кривий,
Зайчик малесенький мій.

І лікар Айболить допомагає матері в її неутішному горі і виліковує вмить безтурботного зайчика, який знехтував небезпекою, переходячи вулицю:

Лікар пришив йому ніжку,
І знову веселий Стрибайчик
Скаче собі по моріжку ².

Казка «Айболить» розрахована на дитячу гру, під час якої розв'язуються важливі педагогічні завдання. Поет подорожує з дітьми в далеку Африку, розповідає їм цікаві історії і водночас знайомить з рослинним і тваринним світом. Змальовуючи пригоди Айболитя, він у легкій для сприймання формі, ніби граючись, подає і нові географічні поняття:

— Ми живем на Занзібарі,
В Калахарі і Сахарі,
На горі Фернандо-По,
Де гуляє Гіпо-попо
По широкій Лімпопо! ³

¹ К. Чуковський, Казки, стор. 11.

² Там же, стор. 12.

³ Там же, стор. 13.

Ілюстрація
худ. В. Сутеева
до казки К. Чуковського
«Айболить».

Цей вірш, що нагадує дитячу лічилку, ніби ставить за мету підготувати дітей до складної подорожі саме по цих місцях.

Дітей захоплює героїзм і безстрашність Айболитя під час мандрівки в Африку. Він будь-що-будь прагне добратись до своїх хворих звірят, ризикуючи навіть власним життям. Та про власне життя йому ніколи й думати, коли попереду стільки турбот.

Крім елементів пригодницьких творів, Чуковський майстерно вплітає мотиви народної казки. Так, знесиленого від утоми Айболитя через сніжні простори везуть на собі вовки (згадаймо казку «Іван-царевич і сірий вовк»), через бурхливе море він, ніби на великому кораблі, перепливає на китові (казковому Іванові-дурникові теж стає у пригоді риба-кит), над високими горами його проносить могутній орел (аналогічний мотив ми можемо знайти у казці «Котигорошко», коли могутня

птиця гриф виносить на собі Котигорошка з підземного царства).

Незабутнє враження залишає в читачів колоритна картина зустрічі маленьких героїв з Айболитом. Стомлені довгим чеканням, хворі звірята захоплено зустрічають свого друга. Тут усе в русі, в динаміці; казкові звірі, наділені людськими рисами, виступають як окремі особистості (іноді автор називає їх діворою, щоб наблизити казкове до реального).

Добрий лікар Айболить самовіддано допомагає своїм друзям, забуваючи про сон і втому:

Десять ночей Айболить
Не їсть, не п'є і не спить.
Десять ночей підряд
Лікує нещасних звірят¹.

Засобом повторення слів «десять ночей» і накопичення дієслів, вжитих з заперечними частками «не» («не їсть, не п'є і не спить»), автор підкреслює, яку величезну працю виконує герой казки, і підсилює емоційний вплив її на юних читачів.

У звірив серйозні хвороби, і Айболить виліковує їх єдиним, радикальним способом — «гоголем-моголем». Це викликає сміх і захоплення дітей, але вони раді за долю маленьких звірят. В такий же казковий спосіб лікар врятовує маленьких акул, страусів і коника.

Казкам Чуковського властивий героїчний пафос у поєднанні з доброзичливим народним гумором. У них прославляється сміливість, рішучість і мужність у боротьбі з різними носіями зла. Так, у казці «Тараканище» оспівується перемога хороброго горбця над грізним тараканом:

Взяв і клюнув Таракана,—
Вже й немає великана².

У казці «Муха Цокотуха» маленький комарик знищує у двобой потворного павука:

Шаблю вихопив легку,
Швидко підлітає
І катюзі-павуку
Голову стинає³.

¹ К. Чуковський, Казки, стор. 20.

² Там же, стор. 36.

³ Там же, стор. 42.

Ліліпут Бібігон з однойменної казки перемагає злого Брундуляка і т. д.

Хоробрий Ваня Васильчиков зупиняє грізного Крокодила. Все це казково, неправдоподібно, але ці маленькі мужні герої викликають у дітей глибокі симпатії і насамперед тим, що вони не побоялись вступити в боротьбу з насильниками, грізними ворогами. Принагідно згадаємо, що в народних казках діти-герої Котигорошко, Іван-побиван та інші теж вступають у боротьбу з різними страховищами, представниками ворожих сил і перемагають. Такі образи сприяють вихованню в дітей волі до боротьби з насильством, вихованню мужності і сміливості.

Разом з тим Чуковський висміює боягузтво. Як тут не посміятися над боягузами-звірами, які панічно тікають від таргана:

Звірі затремтіли,
Впали і зомліли.
Вовк свою дружину
З'їв у ту ж хвилину,
Крокодил зітхнув,
Жабу проковтнув.
Слон із жаху-дрижака
Змаху сів на їжака¹.

Ця образна картина дає багатий ілюстративний матеріал для художника. Графічність, образність — одна із основних рис поезії Чуковського для дітей. Суміжні чіткі, немов відточені, рими; слова, які римуються, містять у собі головне смислове навантаження. Це і є ті особливості віршів, про які говорить Чуковський у своїх «Заповідях для дитячих поетів».

Не хоробріші і раки-забіяки. Відступаючи назад, вони лише похваляються своєю відвагою. Такі ж і гості Мухи Цокотухи, які, злякавшись павука, кинули напризволяще іменинницю.

Казки К. І. Чуковського розвивають у дітей не тільки почуття гумору, а й викликають у них піднесений, бадьорий настрій, вони сприймають навколишню дійсність як світ прекрасного, як світлу радість.

Часто письменник, змальовуючи невідповідність речей з дійсністю, викликає в дітей здоровий, заразливий сміх («Крадене сонце», «Крокодил», «Федорине горе»). Смішного письменник досягає і введенням у твір (поряд з серйозним) комічних деталей.

¹ К. Чуковський, Казки, стор. 30.

Великого значення надає Чуковський казкам-небилицям, поширеним і в народній творчості. Мудра народна педагогіка створила для дітей немало казок, пісень і віршів, в яких зображується незвичайний світ. У них все проходить «не так», але, насправді, ці твори закріплюють у свідомості дітей природні явища і факти, цілком протилежні зображенням. Дитина, таким чином, розвиваючись, відчуває власне зростання.

Казка-небилиця «П л у т а н и н а» відрізняється від інших казок і побудовою, і змістом. У ній, на перший погляд, усе нереальне: і вчинки тварин, і розвиток подій. Чуковський нарочито перекручує реальні факти, подає їх у комічному вигляді: поросята нявчать, кішки хрюкають, качки квакають, курочки крякають, ведмідь кукурікає, а горобець мукає, як корова. Крім того, у казці порушено реальні зв'язки в природі, що також зумовлює комізм її:

Риби в полі, знай, гуляють,
Жаби зграйками літають,
Миші котика зловили,
В мишоловку посадили.

Лисиці море підпалили, а крокодил,

Вибиваючись із сил,
Закидав вогонь грибами,
І млинцями, й пирогами.

Проте і в цій казці-небилиці, у своєрідній її розв'язці, здійснюється перемога добра над злом — торжество реального над нереальним:

От зраділи всі звірята!
Стали весело співати,
Вушками залопотіли,
Ніжками затупотіли¹.

У такому ж плані написана небувальщина «Чудодерево», в якій створено образ чудодійного дерева, на якому ростуть найхімерніших видів черевички і панчохи, «наче яблущка». Варто дітям лише підійти до дерева — і можна вибрати все, що їм забагнеться. Як у казці про скатерку-самобранку, тут висловлена споконвічна мрія народу про поліп-

¹ К. Чуковський, Плутанина, К., Дитвидав, 1961, стор. 38.

шення свого добробуту. Отже, фантазія твору має реальну основу.

Вплив жанру небилиці відчувається і на казці «Телефон», розрахованій на дитячу гру. Казка побудована у формі дотепного діалога між автором і героями його твору. Жива образна мова, веселі пригоди звірів, уже знайомих дітям, народний гумор казки забезпечили їй довголіття.

А хіба не в душі небилиць звучить фінальна сцена казки «Тараканище»:

А за ними ще й слониха
Скаче так, забувши лихо,
Що від тупоту луна
В небо полетіла
І на бідного слона
Місяця струсила.
От була тоді робота
Витягати його з болота
Й до небес прибивати гвіздочками¹.

Казка — один із дійових засобів виховання людини-гуманіста. На думку Чуковського, письменники, що пишуть дитячі казки, повинні поставити перед собою мету: «За будь-яку ціну виховати в дитини людяність — цю чудесну здібність людини хвилюватися чужими нещастями, радіти радостями іншого, переживати чужу долю, як свою»². Казки Чуковського, як показало життя, цілком розв'язують поставлені ним завдання.

Заслугує на увагу також популярна книга Чуковського «Від двох до п'яти» (перша назва «Маленькі діти»), що є зразком науково-художньої літератури про дітей. Понад 40 років працює Чуковський над цією книгою, переробляючи і доповнюючи її новими й новими матеріалами. У 1963 р. вона вийшла 16-м виданням.

Чуковський виявив себе знавцем і дослідником мови й психології дітей молодшого віку. На підставі зібраних багатьох матеріалів він показує, наскільки складна і багатогранна розумова праця дитини над засвоєнням рідної мови.

У книзі «Від двох до п'яти» вміщено «Заповіді для дитячих поетів», в яких письменник говорить, якими якостями

¹ К. Чуковський, Казки, стор. 38.

² К. Чуковский, От двух до пяти, Минск, Учпедгиз БССР, 1957, стор. 159.

повинна відзначатися дитяча поезія, щоб завоювати серця читачів. Очевидно, пише він, письменник, який творить для дітей, повинен бути обдарованою людиною, глибоко знати життя і запити своїх читачів. Треба йому вчитися у народу, вчитися в дітей — ця думка пронизує всі «заповіді» Чуковського, якими він і сам керується в своїй літературній діяльності.

Немало творів К. І. Чуковський присвятив і дітям середнього шкільного віку, зокрема на тему школи і виховання. У повісті «Сонячна» висвітлюється життя в дитячому кістково-туберкульозному санаторії на березі Чорного моря. Автобіографічні повісті «Гімназія» і «Срібний герб» відтворюють типові картини дореволюційної школи.

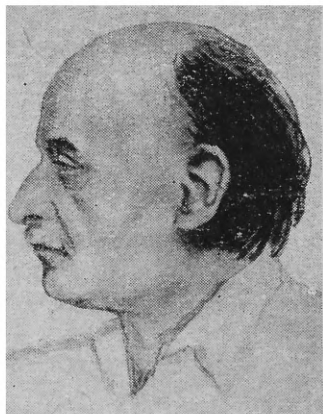
Чуковський збагатив дитячу літературу і перекладами творів популярних зарубіжних письменників: «Том Соєр», «Принц і жебрак» М. Твена, «Казки» Р. Кіплінга, «Пригоди Мюнхаузена» Е. Распе, «Робінзон Крузо» Д. Дефо, «Лікар Айболить» Г. Лофтінга та ін.

У багатогранній діяльності Чуковського завжди в центрі уваги діти, яким він присвятив найтепліші рядки. «В старості, як і в молодості, кращий мій відпочинок — щоденне спілкування з дітьми, усякими дітьми від двох до дванадцяти років, — пише він у нарисі «Нотатка автобіографічна». — Без цього спілкування життя для мене не миле; в ньому я бачу джерело душевного здоров'я і щастя»¹.

¹ К. Чуковський, Заметка автобиографическая. В кн.: «Советские писатели», т. II, М., Гослитиздат, 1959, стор. 639.

**Борис Степанович
Житков**

(1882—1938)

У 20-ті роки в радянську дитячу літературу прийшла «бувала» людина, людина енциклопедичних знань, високої культури, доброго серця — Борис Степанович Житков. Був він інженером-кораблебудівельником, штурманом далекого плавання, мандрівником, винахідником, математиком, хіміком, добрим скрипалем, дресирувальником тварин. Б. Житков також гарно малював, креслив, міг власними руками зробити човен і модель літака, курінь і стілець — не було такої речі, яку він не міг би зробити. Свої уміння, знання і великий життєвий досвід письменник приніс у літературу.

В. Біанкі назвав його «другом людей і перш за все маленьких, які тільки що вступають у життя»¹. Дітям Б. Житков охоче розповідав про те, як зробити дзвоник і лук, модель маленького кіноапарата і великого парусного судна, планера і літака. Вчив їх одягати ляльку і стріляти з рушниць, майструвати сокирою та іншими інструментами.

Народився письменник у 1882 р. в м. Новгороді у прогресивній інтелігентній сім'ї. Батько його був учителем математики, мати — доброю піаністкою (ученицею А. Рубінштейна).

¹ Див.: «Жизнь и творчество Б. С. Житкова», М., Детгиз, 1955, стор. 265—279. Тут і далі посилаємось на це видання.

Батьки, люди передових поглядів, завжди допомагали політичним в'язням; через політичну неблагонадійність батькові заборонили вчителювати. Згодом сім'я переїхала в м. Одесу і жила в порту. Б. Житков добре знав життя простих людей: зантажників, кочегарів, матросів, ставився до них з повагою.

У 1892 р. майбутній письменник починає навчатися в Одеській гімназії (вчитьсь разом з К. І. Чуковським¹). Сміливий, допитливий юнак уже в гімназії захоплювався технікою, механікою, морською справою.

Не по-дитячому серйозний, Б. Житков з тринадцяти років починає виконувати окремі доручення революціонерів: розповсюджує листівки в порту, допомагає друкувати їх на власноручно зробленому гектографі.

У 1900 р. він поступає вчитися на математичне відділення Новоросійського університету, у 1901 р.— переходить на природниче відділення, а у 1906 р.— закінчує навчання.

Дві кафедри університету (біологічна і хімічна) пропонували Б. Житкову роботу, але його приваблювало море.

Ще навчаючись в університеті, письменник наполегливо оволодіває морською справою і складає екзамен на штурмана далекого плавання, під час канікул працює штурманом. Це дало йому змогу побувати в багатьох портах світу, а після закінчення університету стати капітаном судна на Єнісеї і водночас ученим-іхтіологом.

У 1909 р. Б. Житков поступає до Петербурзького політехнічного інституту на кораблебудівельне відділення, а в 1912 р. під час морської практики відправляється в кругосвітне плавання. Він побував у Японії, Індії, Африці, плавав по Атлантичному та Індійському океанах, по Червоному морю.

У 1914 р. працює на кораблебудівельному заводі в Миколаєві, потім їде в Англію (1916), де приймає мотори для російських літаків та підводних човнів. Після Великої Жовтневої соціалістичної революції працює викладачем математики, креслення.

У 1923 р. Б. Житков приїхав у Петроград в надії знайти роботу за фахом, але, як згадував письменник, «двері, в які він стукав, не відчинялися», бо промисловість молодого Країни

¹ Див.: К. Чуковский, Книги и люди, М., «Советский писатель», 1960.

Рад тільки піднімалась з руїн, потреба в інженерах була невелика. За порадою К. Чуковського, він почав писати для дітей. Його твори «Шквал», «Над морем» (1924) були схвально зустрінуті редакцією журналу «Воробей», яку очолював С. Я. Маршак¹.

За образним висловом В. Біанкі, Б. Житков, ставши письменником, не переставав відчувати себе штурманом далекого плавання. Він не йшов уторованими стежками, а відкривав нові шляхи, створював оригінальні книжки для дітей і дорослих.

Лише чотирнадцять років Б. Житков займався літературною діяльністю, але за цей час він написав понад сто творів: збірки оповідань («Морські історії», «Допомога йде», «Що бувало»), казки («Кухлик під ялинкою», «Хоробре качення»), нариси («Волховбуд», «Льодокол», «Паровоз»), п'єси («Останні хвилини», «Сім вогнів»), повісті («Елчан-Кайя», «Чорні паруси»), роман у двох томах («Віктор Вавич») про революцію 1905 р., енциклопедію для маленьких «Що я бачив» та ін.

Для кого б не писав, про що б не розповідав Б. Житков, в усьому відчувається його натхненна пристрасність і схвилюваність. Всяку холодність письменник вважає «кошунством і пошлістю, для яких ніякого не придумаєш виправдання».

Велику увагу приділив Б. Житков роботі в дитячих журналах «Воробей» (пізніше став називатися «Новый Робинзон»), «Чиж», «Еж», «Пионер», «Юный натуралист», в газеті «Ленинские искры». Він був безкорисливим, негласним редактором багатьох журналів, редагував твори інших письменників², придумував для дітей книжки-іграшки, журнали-малюнки (для тих, що не вмюють читати), спеціальні дитячі календарі³.

Письменник весь час вдумливо вивчав дитину, її психологію, вікові особливості, писав про необхідність поважати її, бачити в ній людину, виховувати для суспільства, для праці й боротьби.

¹ Див.: «Жизнь и творчество Б. С. Житкова», стор. 6—14.

² Див.: «Детская литература», М., Детгиз, 1963. Стаття А. Некрасова «Мастер литературного цеха».

³ Див.: «Жизнь и творчество Б. С. Житкова», стор. 209—219.

Особливого значення Б. Житков надавав виховній ролі літератури. Література, на його думку, повинна готувати дитину до активної трудової і громадської діяльності, скеровувати її до великої мети.

Роздуми письменника про дитячу літературу, які часом мають гострий, полемічний характер, знаходимо в його статтях («Що потрібно дорослим від дитячої книжки», «Про виробничу книжку», «Над чим працюєте»¹), у щоденниках, в листах до сестри і особливо до племінника І. Арнольда (він став відомим математиком).

Б. Житков писав про те, якою має бути дитяча книжка. Вона насамперед не повинна залишати дитину байдужою, а мусить викликати в неї бажання зараз же устринути в боротьбу, стати на ту сторону, де дитині ввижається правда.

Книжка повинна бути бойовою: маленький читач гаряче відгукується на загальні світові питання, його хвилює доля землі й людства. Важливо також, як книжка настроїть дитину. Чи подумає дитина про своє майбутнє, чи буде приміряти свої мрії до цієї, скажімо, героїчної сторінки, чи заставить вона її похмуро відмахнутися від думок про майбутнє, лякливо відвернутися від труднощів, від боротьби.

Письменник критикує твори, які не збуджують думку дитини, в яких прикрашається, пригладжується життя, в яких знаходимо слащаве й нудне моралізування.

Великого значення Б. Житков надає фантастиці: «Не будь фантазії — всьому стоп. Все-таки аероплана створив «літаючий кінь» арабських казок... підводний човен — Жюль Верн, і значно важливіше придумати ідею... ніж ті засоби, якими вона здійсниться»².

Думки письменника про дитячу літературу знайшли своє відображення в його творах. Книжки Б. Житкова — це зброя, яка допомагає виховувати людину, готувати її до майбутнього. Його герої сміливі, порядні, мужні люди, для яких найголовніше — почуття честі, обов'язку («Морські історії»). Він оспівує високі моральні якості трудівників, вільну, творчу працю радянської людини, почуття товариськості («Допомога

¹ Див.: «Жизнь и творчество Б. С. Житкова», стор. 367—405.

² Там же, стор. 486—487.

йде»). З любов'ю розповідає письменник дітям про С. М. Кірова, про радянського полярного дослідника І. Д. Папаніна, про те, як радянські льотчики завоювали Північний полюс.

Б. Житков гостро засуджує егоїстів, боягузів, тих, хто мріє тільки про наживу, про своє благополуччя. Майже в усіх творах («Шквал», «Загибель», «Механік Салерно» та ін.) вони за свою нікчемність, підлість розплачуються життям.

У своїх творах, як правило, письменник розповідає лише про те, що бачив, що добре знав. Так, він сам був учасником революційних подій 1905 р., вступив у заборонену урядом професійну спілку моряків, перевозив революційну літературу, допомагав організувати склад зброї. У своїх творах «Компас», «Вата», «З Новим роком», які ввійшли до збірки «Морські історії», він розповідає про ці події і про друзів-революціонерів. Як згадував Б. Житков¹, разом з другом Сергієм, героєм оповідання «Компас», вони зняли з пароплава компас і тому не дали змоги зрадникам зірвати забастовку моряків. У цьому творі письменник змальовує мужніх моряків, які, хоч і сиділи 30 днів голодні, проте не захотіли відмовитись від своїх вимог. Щоб зірвати забастовку, капітан набрав на пароплав підозрілих осіб і хотів іти в рейс. Але без компаса він не зміг нічого вдіяти.

Б. Житков лаконічно, але виразно описує героїв «Морських історій». Головні риси їх — мужність, сила волі, благородство, гуманізм, турбота про інших.

Виховуючи високі моральні якості у читачів, ці оповідання водночас збагачують і їх знання, в них у живій і доступній формі розповідається про те, як побудовано пароплав, як водити його, які обов'язки матросів, капітана тощо.

Побувавши в багатьох країнах світу, Б. Житков знайомить читачів з життям різних народів, зокрема колоніальних. Так, у творі «Урок географії» письменник розповідає про своє перебування в порту Коломбо на острові Цейлоні, в Сінгапурі, Гонконзі, про природу тропіків, про океан та ін.

З глибокою симпатією ставиться Б. Житков до корінного населення тих країн, де він був, розповідає про жорстокі нелюдські умови, в яких йому доводиться жити. Так, сміливі,

¹ Див.: «Жизнь и творчество Б. С. Житкова», стор. 406.

фізично сильні, спритні сингальці, які легко піднімаються по гладенькому височезному пальмовому стовбуру за горіхами, виходять у море на утлих човниках, змушені возити жирних англійців («Урок географії»). У цьому ж творі письменник сатирично змальовує колонізаторів; їхня зовнішність і поведінка викликають ненависть і огиду у читачів. Ось англієць: «Туша он яка, а морда, як біфштек, ножища виставив, як копита», на ногах ботинки з каблуками товщиною в ковальський молот. «Він цим каблучищем у худу чорну спину тикає, підганяє. А той біжить, мало язика на плечі не закинув, увесь мокрий»¹.

Слід відмітити у цьому творі і яскравий образ ліричного героя, устами якого автор висловлює свої думки і почуття.

Багато цікавого і захоплюючого знаходимо в творах Б. Житкова і про поведки тварин, їх норів і життя. Так, з оповідання «Мангуст» діти дізнаються, де і як живуть мангусти, як захищаються вони від ворогів, як бігають, як підскакують вгору зразу на чотирьох лапах, яку користь приносять людям.

Про слона і його значення для родини індусів розказує письменник в оповіданні «Про слона». Слон для них — і нянька, і хороший помічник у господарстві. У 20 років слон — дитина, у 40 — тільки починає входити в силу, а у 150 — «у самій порі».

Б. Житков показує, як по-різному ставляться до слона індуси й англійці. Для індусів він друг, а для англійців — раб, вони примушують його працювати на колінах; «просто соромно розповідати, що ми бачили», — з обуренням пише письменник.

Цікавий твір «Тихін Матвійович». У ньому йдеться про полювання на диких звірів у лісах Борнео й Цейлону, про дружбу мавп Тихона Матвійовича і Леді, про різних людей, порядних і підлих, та їх вчинки.

Б. Житков продовжує традиції кращих письменників-аніمالістів. Він добре знає тварин, їх життя, поведки і дає дітям енциклопедичні відомості про них.

Б. Житков — засновник науково-художньої літератури для дітей, він написав багато оповідань про розвиток техніки

¹ Борис Житков, Избранное, М., Детгиз, 1957, стор. 168—169.

(«Про цю книгу», «Телеграма», «Світло без вогню» та ін.). Над цими оповіданнями письменник працював у 1924—1929 роках. Це був час, коли в нашій країні відбувалася реконструкція народного господарства і Комуністична партія звернулася до молоді із закликком оволодіти технікою. Б. Житков прагне показати дітям, що «технікою все людське життя прошите в усіх його подробицях... і без неї кроку не ступиш», прагне виховати в них любов до техніки, пробудити думку і бажання власними руками зробити все, про що вони дізнаються.

У статті «Про виробничу книжку» Б. Житков пише про те, яким повинен бути науково-художній твір: в ньому слід показати місце винаходу в історії техніки, а техніку — як віхи історії людства, бо винаходи змінюють життя, змінюють і саму людину.

Цікаво розповідає письменник у творі «Про цю книгу» про шлях, який проходить книжка. Починається вона з рукопису, в якому бачимо помітки, малюнки, клякси. Отже, її слід друкувати, бо важко розібрати, що в ній написано. Далі автор розповідає про те, з чого починається друкування, як літери укладають в рядки, що і як роблять, щоб слова не зливались і щоб букви не стояли догори ногами, ознайомлює дітей з гранками, коректорськими правками і т. д.

З оповідання «Світ без вогню» читач дізнається про те, як і чим люди світили в різні часи, звідки сила в електриці, чому вона біжить по проводах, чому лампочка щільно запаяна, як електричне освітлення може викликати пожежу, який «сторож» нас від цього оберігає.

Дуже цікаве за змістом оповідання «Телеграма». Довгий життєвий шлях пройшло людство, поки було винайдено телеграф. Захоплююче розповідає Житков про одне з найдавніших — «ефіопське радіо», коли повідомлення передавались через живих людей, які стояли на певній відстані один від одного. Далі підводить своїх читачів до розуміння того, як винайшли електричний телеграф.

В усіх творах про техніку письменник веде розповідь від простого до складного і послідовно ознайомлює читача з тим, що давало поштовх творчій думці людства і що приводило до нового винаходу.

Б. Житков зумів показати поезію і романтику праці, він оспівує людину-творця, людину, яка пізнає і відкриває світ.

Про эту книгу.

Вот. Я написал „Про эту книгу“, а книги-то пока нет, никакой нет. Книга еще в дет. Это я надеюсь, что папа я буду писать, как эту книгу сделать, — шдди, что целую книгу напишу. Я пока пишу — пишу германский. Да и германская зрелище. Книга-то должна быть на дне. То ни к кому первой — пока не было, какого-нибудь. Эту вот страницу попрошу, чтоб написали, как есть — со всеми книжками, чтоб вы видели, с чего надо начать. Я дам дальше пойдут по-прежнему.

У науково-художніх творах письменник виступає як вчений, літератор і педагог. Розповідаючи про розвиток техніки, він заставляє дитину думати, пробуджує її допитливість, прагнення відкривати, творити.

Науково-художні твори Б. Житкова оригінально побудовані. Він, як справедливо пише Г. Гроденський, розриває умовні кордони жанру, органічно поєднує в цьому жанрі художній нарис і пригодницький епізод, ділову бесіду і сюжетну історію, веселий жарт, цікаво розказаний випадок з життя, особисті спогади та добрі поради.

Хоча за своїм змістом деякі твори Б. Житкова про техніку, написані понад чверть століття тому, застаріли, проте вони не втратили свого пізнавального та виховного значення і в наші дні.

У 30-х роках Б. Житков пише для маленьких казки і багато творів, в яких натхненно розповідає про скромних трудівників, про їхню працю (збірки «Допомога йде», «Що бувало»), створює образ дошкільника («Пудя», «Як я ловив чоловічків») і розкриває психологію дитини, її багату фантазію, показує конфлікти в її житті.

У своїх оповіданнях письменник змальовує образи людей різних професій, показує красу їх праці і ті труднощі, які доводиться їм долати.

Своїми творами він виховує у дітей віру в те, що в нашій країні людина ніколи не залишиться в біді, що їй завжди допоможуть. Так, восьми рибалкам, яких на відломленій крижині занесло далеко в море («На крижині»), допомагають врятуватися, до них посилають літак, пароплав. До дівчинки Валі, яка подавилась кісточкою, терміново їде лікар, а обвал, що трапився йому на дорозі, люди розмивають насосом — гідротараном («Обвал»).

В усіх оповіданнях (наприклад, «Пожежа в морі», «Дим», «Пожежа», «Червоний командир» та ін.) Б. Житков створює образи сміливих, винахідливих, гуманних, мужніх і скромних людей, в яких високо розвинене почуття товарищескості. Характери їх розкриваються у складних обставинах, у дії і вчинках. Письменник не вдається до аналізу тонких психологічних переживань героїв, бо це утруднювало б розуміння їх дітьми.

Всі твори Б. Житкова динамічні й емоційні, дія в них розвивається напружено. Починаються вони часто з зав'язки.

Ось, наприклад, початок оповідання «Як тону в один хлопчик»:

Один хлопчик пішов ловити рибу. Йому було вісім років. Він побачив на воді колоди і подумав, що це пліт...

«Сяду я на пліт,— подумав хлопчик,— а з плоту можна вудочку далеко закинути!»

Хлопчик ступив два кроки по колодах — колоди розійшлись, і хлопчик не втримався, впав у воду між колодами...¹

За допомогою великої кількості дієслів, вжитих у цьому творі, письменник досягає напруження і швидкого розгортання дії.

Творам Б. Житкова властива дієвість, виразна й проста мова, здорова й розумна мораль. Вони близькі до оповідань для дітей Л. М. Толстого, традиції якого продовжував письменник.

Особливе місце в дитячій літературі займає одна з останніх книжок Б. Житкова — «Що я бачив». Це енциклопедична повість для найменших і водночас розповідь про життя її героя Альоші «Чомучки». Своєрідність твору полягає в тому, що враження і уявлення про явища дійсності письменник передає через сприймання чотирилітньої дитини; він перевтілюється в хлопчика, дивиться на світ його очима і, вдаючись до знань і мудрості дорослої людини, відповідає на безліч його запитань.

У статті «Над чим працюєте» Б. Житков писав про мету створення книжки «Що я бачив» і ті труднощі, яких довелося йому зазнати. Мета книжки — відповісти на безліч «чому», щоб розвантажити батьків і допомогти «Чомучкам».

Запитання дітей, говорить письменник, досить універсальні, і треба, звичайно, бути енциклопедистом, щоб на них дати відповідь, а часто бути й філософом, щоб зуміти відповісти правильно і зрозуміло для них.

Писати мовою чотирирічної дитини було надзвичайно важко. «Цього ніхто ніколи ще не писав. Стежок по цих джунглях не уторовано, і я рвусь цілиною і вже досить обірвався,— писав Б. Житков своїй сестрі В. С. Арнольд.— Але перепочити тут не можна, інакше від усього відмовишся. Сядеш на землю і заплачеш»².

¹ Б. Житков, Красный командир, М., Детгиз, 1956, стор. 10—11.

² Див.: «Жизнь и творчество Б. С. Житкова», стор. 187.

На думку письменника, цієї книжки повинно вистачити на рік, її треба читати по 3—4 сторінки на день, і вони займуть розум і уяву дитини. «Нехай читач,— писав Б. Житков,— живе в ній і росте»¹.

Враховуючи особливості сприймання дитини, Б. Житков твір пише у формі розповіді про враження від мандрівки. Альоша, герой твору, з мамою їде поїздом, живе в Москві, бачить Красну площу, метро, зоосад, пливє пароплавом, летить літаком, знайомиться з містом, колгоспом, лісом, річкою, дитячим садком, з різними явищами природи, з тваринами. Багато сотень нових понять засвоює читач, мандруючи разом з героєм. Про все бачене хлопчиком письменник розповідає мовою дошкільника. Всяке чуже цьому вікові слово, говорив письменник, стирчало і вимагало заміни. «Мова відповідала кругові понять, і, виходячи з мови, я, отже, виходив з цього круга. Тут я міг коректувати себе прямо на слух»².

Так, Б. Житков дуже просто, спираючись на знання дитини, розповідає про метро. Він порівнює метро з «великим-превеликим, довгим-довгим» погребом:

І з одного боку вхід, і з другого боку вхід. А в цьому погребі поклали рейки і пустили трамвай. Від одного входу до другого бігає. В один вхід люди вийдуть, на трамвай сядуть. Він побіжить під землею і добіжить до другого входу. А там сходи. Люди з трамвая вийдуть і підуть по сходах угору і вийдуть на вулицю³.

Письменник використовує прості речення. Мова лаконічна, відповідає кругові понять дитини, часто вдається автор до розмовної мови. Ось Альоша з мамою в метро. Вони підходять до східців:

І коли ми з мамою підійшли, мама зупинилась і *забоялась*. Там підлога біжить уперед, просто на східці. Один дядя *ступнув* на цю підлогу; тільки *ступнув*, так і поїхав.

А одна тьотя підійшла до мами і каже:

— Ви не бійтесь! Одразу ступайте! Раз! — стиснула маму за руку. Мама ступнула і мене потягла. І ми поїхали⁴.

Передаючи враження, почуття, думки Альоші, Б. Житков дає дитині багато нових знань, знайомить її з дійсністю,

¹ Б. Житков, *Що я бачив*, К., Дитвидав, 1960, стор. 2.

² Див.: «Жизнь и творчество Б. С. Житкова», стор. 388.

³ Борис Житков, *Що я бачив*, К., Дитвидав, 1960, стор. 41.

⁴ Там же, стор. 41—42.

з світом дорослих. Так, у творі «Що я бачив» письменник лаконічно, але виразно змальовує образ «дяді військового» (розділ «Ліс»), з яким зустрічається Альоша. «Дядя військовий» знає всі гриби і ягоди, не боїться гадюки й ведмедя, вміє знайти дорогу по сонцю. Захоплення у дитини викликає і матрос Гриць (розділ «Пароплав»), який знає все-все про човен; гідний поваги і Матвій Іванович (розділ «Колгосп»), який багато цікавого розповідає про яблука, груші, про колгоспний сад. Особливо запам'ятовується образ Альошиної бабусі — вдумливої, спокійної, доброзичливої людини. Менш вдало змальована мати героя твору.

Б. Житков створює типові образи дорослих, наділяючи їх індивідуальними рисами характеру.

У творі «Що я бачив» письменник талановито розповідає дошкільнятам про життя людей, про великий світ, що їх оточує.

Б. С. Житков був письменником-новатором. К. Федін називає його «справжнім майстром... він писав, як ніхто інший, і в його книжку входиш, як учень — в майстерню»¹.

Творам Б. Житкова властива поезія великих думок і почуттів, тому їх завжди з інтересом читають і дорослі, і діти.

¹ Див.: «Жизнь и творчество Б. С. Житкова», стор. 6.

**Аркадій Петрович
Гайдар**

(1904—1941)

Беззмінний вожатий дітей, ясноокий богатир з душею дитини А. П. Гайдар був безстрашним воїном, мудрим вихователем, добрим і вимогливим другом.

Не тільки були талановитими твори письменника, яскравим було і все його життя. Як і герой його казки «Гарячий камінь», він прожив життя важко, але ясно і чесно.

Народився Аркадій Петрович Голиков (Гайдар — псевдонім письменника) 9 лютого 1904 р. в м. Льгові (колишня Курська губернія) в родині вчителя. Дитинство його пройшло в м. Арзамасі (Горьковська область).

Вчився Гайдар в Арзамаському реальному училищі і брав активну участь в його житті, а в 1917 р. був обраний членом учнівського комітету.

Бурхливі революційні події, що відбувалися в країні, сприяли швидкому формуванню свідомості Аркадія. У тринадцять років він, учасник революційної боротьби, одержує першу гвинтівку, номер якої (302 939) запам'ятав на все життя. Разом з дорослими А. Гайдар виконує обов'язки зв'язківця, роззброює контрреволюціонерів; озвірілі вороги поранили його ножом у груди, на щастя, рана була невелика і скоро загоїлась.

27 грудня 1918 р. А. Гайдар, добавивши собі два роки, пише заяву до Арзамаського комітету партії більшовиків з проханням прийняти його в «організацію РКП». Чотирнадцяти років Гайдар іде на фронт, у п'ятнадцять одержує першу командну посаду, а в сімнадцять він уже був командиром полку. Шість років А. Гайдар воював, і лише через хворобу, яка була наслідком поранень, контузій, його в двадцять років демобілізували в запас.

Почав писати А. Гайдар, ще перебуваючи в рядах Червоної Армії. У перервах між боями він складав вірші, в яких звучала глибока впевненість у перемозі над ворогом. Ці вірші друкувалися в арзамаській газеті.

У 1922 р. Гайдар починає писати свою першу повість — «В дні поразок і перемог», яка була надрукована у 1925 р. в Ленінграді в альманасі «Ковш». В цьому ж році пише твір «РВР» і іде в Перм, де збирає в архівах матеріал для нової повісті — «Життя за ніщо» («Лбовщина») — про боротьбу пермських робітників проти царського самодержавства.

Ця повість і твір «РВР» вийшли в світ у 1926 р. В цьому ж році були надруковані і уривки з повісті «Вершники неприступних гір» (вся повість була надрукована у 1927 р.).

А. Гайдар також публікує свої вірші, оповідання і фейлетони в багатьох газетах («Звезда», «Правда Севера», «Красный воин» та ін.).

Починаючи з 1930 р., він пише багато творів для дітей: «Школа» (1930), «Дальні краї» (1932), «Військова таємниця» (1933), «Голуба чашка» (1936), «Доля барабанщика» (1938), «Дим у лісі», «Чук і Гек» (1939), «Тимур і його команда» (1940), «Клятва Тимура» (1941), автобіографічну казку «Гарячий камінь» (1941).

У 1939 р. Указом Президії Верховної Ради СРСР за видатні успіхи і досягнення в розвитку радянської художньої літератури А. П. Гайдар був нагороджений орденом «Знак пошани».

Основним у творчому доробкові письменника є твори про дітей і для дітей. В автобіографії А. Гайдар розповідає, чому саме він став писати для дітей: «Напевне тому, що в армії я був ще хлопчиком, мені захотілося розповісти новим хлопцям і дівчаткам, яке воно було життя, як воно все починалося

та як продовжувалось, бо побачити я встиг усе ж таки чимало»¹.

Коли країна боролася проти ворогів, А. Гайдар був її солдатом, а в мирні дні писав книжки для дітей. Так влучно охарактеризував його життя й діяльність С. Я. Маршак.

Як і в роки громадянської війни, під час Великої Вітчизняної війни А. П. Гайдар був у перших лавах захисників Батьківщини. У липні 1941 р. письменник їде на фронт спеціальним кореспондентом газети «Комсомольская правда». Як військовий кореспондент побував він під час війни у Києві і під Києвом, ходив з червоноармійцями у бій, радів, як дитина, коли захопив фашистський кулемет, і гірко плакав, коли наші бійці залишали Київ. У Києві в кінотеатрі «Зміна» Гайдар виступав перед тимурівцями. Він серйозно і вдумливо говорив з дітьми про їхні обов'язки, бо вважав, що під час війни воюють не тільки дорослі, а й діти.

Як свідчить комісар Е. Ф. Белоконев, який був і представником Військової Ради Південно-Західного фронту на київських переправах, А. П. Гайдар був останнім нашим армійським розвідником у Києві. Перед тим як зірвати останній міст, коли радянські воїни змушені були залишити Київ, командування вирішило послати розвідника в місто, щоб довідатися, чи не залишилися там наші сапери. Завдання це було дуже небезпечне, і добровільно виконати його взявся А. П. Гайдар².

Коли відступили наші війська, письменник залишився в Гельм'язівському партизанському загоні на Київщині.

Не тільки в літературі, а й у житті А. Гайдар завжди був «попереду йдучим», так він і загинув.

З невеличкою групою партизанів письменник пішов у розвідку³ і потрапив на німецьку засаду. Щоб врятувати товаришів, А. П. Гайдар став на весь зріст і вигукнув: «За

¹ Аркадій Гайдар, Твори в чотирьох томах, т. 1, К., «Молодь», 1955, стор. 25. Тут і далі цитуємо за цим же виданням.

² Див.: Борис Камов, Гайдар уходит последним, журн. «Юность», 1965, № 8.

³ Про героїчну діяльність А. Гайдара у партизанському загоні на Україні розповідає Б. Камов у книзі «Партизанской тропой Гайдара», М., «Детская литература», 1966.

мною!» Фашисти відкрили кулеметний вогонь — і перестало битись полум'яне серце письменника-патріота.

Погиб он в роще под Леплявою
как партизан в тылу врагов,
и, осененный вечной славой,
спит у днепровских берегов,—

писав задушевно і схвильовано С. Я. Маршак.

А. Гайдар був письменником-воїном, він боровся за мир, за незалежність нашої Батьківщини і загинув на фронті як солдат. У 1965 р. він посмертно був нагороджений орденом Вітчизняної війни I ступеня. Орден цей одержав син письменника Тимур Гайдар і передав у музей, створений у Каневі, де поховано письменника.

На II з'їзді письменників РРФСР С. Михалков говорив про велич життя і творчості А. Гайдара: «...Аркадій Гайдар — немеркнучий приклад того, як літератор живе життям своїх героїв, бореться разом з ними і в смертельно тяжкі хвилини діє так, як учить діяти інших»¹.

Свято шануючи пам'ять великого письменника, піонери Черкаської області Української РСР стали ініціаторами спорудження бібліотеки-музею Гайдара в Каневі. Був відкритий рахунок, на який піонери посилали зароблені ними гроші. Вся республіка будувала бібліотеку-музей (у Миколаєві робили металеві ферми для перекрить, Севастополь посилав інкерманський камінь, різноколірні плити для підлоги були одержані з Дніпродзержинська).

* * *

А. Гайдар був умілим і мудрим вихователем. Своїм життям і творами він учив маленьких громадян любити Батьківщину, розповідав їм, як боролись дорослі й діти за владу Рад, як будувалось мирне життя, давав їм уроки товарищескості, самовідданості, пояснював дітям слова *честь*, *прапор*, *сміливість*, *права*. Він готував «червонозоряну гвардію».

¹ С. Михалков, Гайдаровские традиции, «Литературная газета», 1965, 5 марта.

Хоробрий, безмежно відданий Батьківщині, письменник прагнув виховати мужню зміну. Він любив дітей¹, розумів їхні запити, інтереси. А. Гайдар «далекі країни для них відкривав, військові таємниці їм довіряв»², — так пише про нього поетеса Н. Саконська.

Усе життя письменник вів боротьбу за душі й серця підлітків, був вихователем покоління відважних і мужніх.

У своїх творах він розповідав дітям про Батьківщину, про хоробрих і мужніх її синів, про формування характеру підлітків, про їхні життєві шляхи. А. Гайдар не фантазував, а змальовував реальне життя, писав лише про те, що добре знав, що сам переживав. Лірична схвильованість і поетичність властиві його прозі.

Творчість письменника багатогранна. Він писав про громадянську війну і про участь дітей у ній, про солдатів революції і героїчний народ («РВР», «Школа»); про мирне будівництво, мирне життя в нашій країні і підступні дії ворога («Дальні краї», «Доля барабанщика», «Військова таємниця»); про щастя радянських людей («Голуба чашка», «Чук і Гек», «Гарячий камінь»); особливе місце серед його творів займає повість «Тимур і його команда».

Твори про громадянську війну овіяні романтикою революційної боротьби. Письменник показує, як революційні події, суворі випробування загартовують підлітків, як вони в ході цих подій мужніють і стають справжніми бійцями «за світле царство соціалізму». Так, наприклад, герої твору «РВР» Димко й Жиган не змогли зразу розібратися в тій боротьбі, що відбувалася навколо.

Димко, як і всі хлопці, любив гратись у війну. Він був по черзі командиром то білих, то червоних, брав у полон. І залежно від того, чиїм командиром він був, звертався до своїх полонених з промовою: «— Проти кого йдете? Проти свого брата робітника й селянина?» Або ж: «— Кому нію захотіли? Свободи захотіли? Проти законної влади...»

Безпритульник Жиган заробляв собі на хліб піснями, і співав їх на станціях, по ешелонах:

¹ Цікаві спогади про дружбу А. Гайдара з дітьми написав його син Тимур Гайдар (див.: Сб. «Жизнь и творчество А. Гайдара», М., «Детская литература», 1964).

² Н. Саконская, Судьба барабанщика, кн. «Звездная дорожка», М.—Л., Детгиз, 1952.

...Все одно хоч червоним, хоч петлюрівцям, хоч кому... Якщо товаришам, скажімо,— годі «Альоша-ша» або про буржуїв. Білим — тут потрібно інше: «Раньше были денежки, были и бумажки», «Погибла Ра-сея», ну, а потім — «Яблочко» — його, звичайно, на обидві сторони спі-вати можна, слова тільки переставляти треба¹.

Зустріч хлопців з пораненим червоним командиром Сергеевим і врятування його, випробування, яких зазнають діти, були доброю школою для них.

Димко і Жиган починають розуміти, з ким їм іти, кого підтримувати. Жиган не буде більше співати пісень білим, він, як найдорожчий скарб, береже папір з печаткою (його видали чорноармійці), в якому сказано, що він, Жиган, «не шантрапа і не шарлиган, а елемент, що на факті довів свою революційність», а тому «сприяти йому, Жиганові, в співанні радянських пісень по всіх станціях, поїздах і ешелонах».

В автобіографічній повісті «Школа» письменник показав духовне зростання героя Бориса Горікова, формування його характеру.

У першій частині твору — роздуми героя над смыслом життя, його думки про людей. У другій, яку письменник назвав «Веселий час», розповідається про те, що п'ятнадцятирічний Борис Горіков іде на боротьбу з білими військами корніловців і каледінців, йому весело, бо справжнє життя тільки починається. У третій частині, «Фронт», герой проходить через суворі випробування. «Гарячий грізний вітер часу», громадянська війна, дружба з більшовиками загартовують Бориса Горікова, стають для нього справжньою школою життя.

У багатьох творах («Дальні краї», «Доля барабанщика», «Військова таємниця» та ін.) А. Гайдар розповідає про мирну працю будівників нового життя, про підступи зовнішніх і внутрішніх ворогів.

Письменник дає зрозуміти дитині, що без тяжких зусиль, без наполегливої боротьби, в якій можуть бути жертви, втрати, нового життя не створиш, не збудуєш.

Так гине від ворожої руки голова колгоспу Єгор Михайлович («Дальні краї»), гине чудовий хлопчик Алька («Військова таємниця»).

¹ А р к а д і й Г а й д а р, Твори в чотирьох томах, т. 1, стор. 33.

У повісті «Військова таємниця», як пише А. Гайдар, він розповідає про горду Радянську країну, про славних товаришів, котрі в тюрмах, про міцну дружбу, про любов до наших дітей. І просто про любов¹. Письменник піднімає питання інтернаціонального виховання, виховання справжніх патріотів, які ніколи не відкриють ворогові військової таємниці. Країна наша, стверджує письменник, могутня й непереможна, бо підрастає покоління, яке засвоїло революційні традиції, яке поразок не буде знати.

А. Гайдар майстерно змальовує дитячий колектив. Це діти різних національностей, які живуть в Артеку єдиною сім'єю; кожен з них має свій характер, своє індивідуальне обличчя. Так, Семен Баранкін (він збудував похідний фільтрувальний «завод» і за це був премійований путівкою в Артек) — повільний, розсудливий, хазяйновитий хлопець. Піонер Владик Дашевський — дитина із складним внутрішнім світом, борець за робітничу справу. Він цілеспрямований, у нього жива уява, багата фантазія. Йоська Розенцвейг — пустун, але хороший організатор, вимогливий товариш. Особливо запам'ятовується малим читачам зворушливий образ хлопчика Альки. Дитяча безпосередність, м'якість і мужність властиві йому. Він тягнеться до всього цікавого, світлого. Та в Альки є горе: його мати, румунська комсомолка Маріца Маргуліс, була замучена в тюрмі. Він розуміє, що в світі йде боротьба, і не випадково його улюбленою казкою є казка про Хлопчиша-Кибальчиша, яка служить розгадкою назви повісті «Військова таємниця».

Створив А. Гайдар у повісті і образи вихователів. Особливо привабливий образ Натки. Вона мріє стати льотчицею чи капітаном, але, працюючи піонервожатою, переконується, що виховувати дітей так само важливо, як і водити кораблі. Роботу вихователя письменник вважає однією з важких, романтичних і відповідальних.

Повість «Військова таємниця» вчить дітей любити життя, любити Радянську країну, ненавидіти її ворогів: «і своїх домашніх, і чужих зарубіжних — всіх тих, що стоять поперек нашого шляху і в боротьбі з якими гинуть наші кращі великі й часто маленькі товариші»².

¹ Див.: Аркадій Гайдар, т. 2, стор. 306.

² Аркадій Гайдар, Собрание сочинений в четырех томах, т. 2, М., Детгиз, стор. 419.

Письменник розумів, що боротьба з ворогом ще не закінчена, тому він закликає бути пильним і готовим в разі потреби стати на захист Батьківщини. Це провідна думка творів «Військова таємниця», «Доля барабанщика».

Цикл своїх творів письменник присвячує темі щастя. «Що таке щастя?» — це запитання завжди хвилює юнаків і дівчат. Хвилювало воно і Зою Космодем'янську. Зоя зустрічалась з Гайдаром¹ у будинку відпочинку під Москвою і попросила письменника розповісти, що таке щастя.

І письменник дав відповідь на це запитання у «світлому, як перлина», творі «Ч у к і Г е к»:

Що таке щастя — це кожен розумів по-своєму. Але всі разом люди знали й розуміли, що треба чесно жити, багато працювати й кріпко любити й берегти цю величезну щасливу землю, яка зветься Радянською країною².

Цю думку письменник ще глибше розгорнув у чарівній автобіографічній казці «Г а р я ч и й к а м і н ь», надрукованої у роки Великої Вітчизняної війни, коли сам Гайдар був на фронті.

Герой казки — колгоспний сторож, зранений, хворий, — вважає себе найщасливішою людиною в світі, бо йому переломило ногу ударом колоди, коли він разом з іншими будував барикади, піднімаючи повстання проти царя; йому вибили зуби ще тоді, коли він у тюрмі разом з іншими співав революційні пісні, а в бою за Радянську владу йому шаблею розсікли обличчя.

Поранений, тяжко хворий на тиф, лежачи в холодному низькому бараді, він мріяв лише про те, щоб побачити свою країну такою, як вона є тепер, — могутньою і великою. І в цьому він бачить найбільше щастя. Він не хоче ні іншого життя, ні іншої молодості, бо його життя пройшло хоч «трудно, але зате ясно і чесно»³. Ось як розумів щастя письменник-воїн, комуніст, справжня радянська людина А. П. Гайдар.

¹ Про зустрічі Зои Космодем'янської з А. Гайдаром, розповідає її мати. Див.: Л. Космодем'янська, Повесть о Зое и Шуре, М., Детгиз, 1954.

² А р к а д і й Г а й д а р, Твори в чотирьох томах, т. 3, стор. 48.

³ Т а м ж е, стор. 167.

У кінці 30-х років Гайдар задумав великий тимурівський цикл. Він хотів розповісти про Тимура-піонера, Тимура — у комсомолі, Тимура — в Червоній Армії. Проте встиг здійснити лише частину цього наміру.

Письменник бачив, якою напруженою була міжнародна обстановка, і розумів, що війна буде. Своїми творами він хотів підготувати дітей і навчити, як вести себе в час суворих випробувань.

Вдумливий вихователь, він добре знав інтереси дітей, внутрішній світ, знав про їхню любов до таємничого, до гри. У повісті «Тимур і його команда» А. Гайдар розповідає про дитячу гру, яка, за його словами, «допоможе радянським солдатам битися з розбійниками».

Як згадує старий більшовик тов. Похвалінський¹, сам А. Гайдар був першим тимурівцем. Він ще хлопчиком потай робив добрі справи для старих і хворих. Уже дорослим А. Гайдар організував дітей на суспільно корисну гру. Про це збереглися цікаві спогади і К. Паустовського².

Тимур і його друзі люблять людей, тому вся діяльність їх спрямована на те, щоб допомогти їм. Вони весело співають:

Ми не зграя і не банда,
Не ватага молодців,
Розвесела ми команда
Піонерів-смільчаків³.

По-різному був зустрінутий твір. Деякі критики твердили, що такого Тимура немає, що письменник вигадав його і що діти не грають у корисну гру. Життя показало, наскільки короткозорими були ці критики. Діти і зараз грають в «Тимура». І не лише в нашій країні, а й далеко за її межами створюють тимурівські команди.

А. Гайдар зумів побачити те нове, що тільки народжувалось, зміг узагальнити його і створити типовий образ піонера, який щиро і безкорисливо піклується про благо людей. Тимур

¹ Див.: «Юный ленинец», 1961, 17 февраля.

² Зб. «Жизнь и творчество А. Гайдара». Див.: К. Паустовский, Встречи с Гайдаром.

³ Аркадій Гайдар, Твори в чотирьох томах, т. 3, стор. 85.

і його товариші прагнуть стати і стають корисними членами суспільства.

Справу Тимура підхопили піонери нашої країни. Тимурівці зробили й роблять дуже багато хороших справ. Не випадково в роки Великої Вітчизняної війни питання про роботу тимурівських команд слухалось на засіданні Ради Міністрів РРФСР.

«Тимур і його команда» — безсмертний, самий дійовий твір дитячої літератури.

У своїй творчості А. Гайдар продовжував традиції В. Маяковського: він говорив з дітьми серйозно на дуже важливі теми, змальовував дійсність у революційному розвитку, в русі, у становленні; для його творів властива висока ідейність, спрямованість у майбутнє, його герої завжди активно діючі люди.

Тому такою незмінною любов'ю і популярністю користуються твори А. П. Гайдара як у нашій країні, так і за рубежем, а його традиції продовжують письменники не тільки Радянського Союзу, а й країн соціалістичного табору.

Агнія Львівна Барто

(Народилася у 1906 р.)

Агнію Львівну Барто добре знають і люблять дорослі і діти за її веселі й дотепні вірші, в яких поєднується талант поета і педагогічний такт. А. Барто народилася 17 лютого 1906 р. в Москві, в родині лікаря. Училася вона в середній школі і в театральному училищі. Ще в шкільні роки виявила неабиякі літературні здібності: писала ліричні вірші, випускала стінні газети, шкільні рукописні журнали.

Одного разу юна поетеса читала свої вірші в присутності народного комісара освіти А. В. Луначарського — глибокого знавця літератури і мистецтва. Це було під час його відвідин театального училища. А. В. Луначарський оцінив здібності А. Барто і порадив взятися за серйозну літературну роботу.

Творчість А. Барто для дітей почалася з 1925 р., коли була надрукована її перша книжка «Китайча Ван Лі».

У 1928 р., після виходу в світ книжки «Братики», ім'я письменниці стало відомим широкому колу читачів — дорослих і малих.

Поезія «Братики» — це один із перших творів радянських письменників на інтернаціональну тему, в ньому оспівується братерство і спільність інтересів трудящих усього світу — борців за вільне й щасливе життя.

Ця книжка перевидавалась як у нас, так і за рубезем, її перекладено на мови різних народів світу.

А. Л. Барто наполегливо працює, вивчає характери радянських дітей, їх інтереси, запити, мрії. Часті зустрічі з юними читачами, відвідування дитячих садків, шкіл та інших дитячих закладів, громадська діяльність дають письменниці багатий матеріал для творчості.

У 30-ті роки вже визначилася своєрідність таланту А. Барто, її місце в радянській дитячій літературі. Метою її творів було виховання високих моральних якостей у радянської дитини. Викриваючи в гумористичних і сатиричних віршах окремі вади у характерах своїх героїв, А. Барто хоче допомогти дітям побачити і усвідомити свої недоліки, збудити в них прагнення стати кращими.

У 1937 р. разом з іншими радянськими письменниками А. Барто їздила до Іспанії. Там виступила вона з промовою на Міжнародному антифашистському конгресі захисту культури. В Іспанії письменниця познайомилася з дітьми борців проти фашизму, з юними бійцями, з сиротами. Під глибоким враженням побаченого і почутого про героїзм мужніх захисників Іспанської республіки, їх дітей вона написала дві збірки віршів — «Над морем зорі» і «Я з тобою» (1938).

У 30-ті роки поетеса пише вірші також для найменших читачів, уклала з них збілочку «Іграшки» (1936), яка витримала багато видаць і є високим зразком поезії для малюків. У 1939 р. за заслуги в розвитку літератури для дітей А. Л. Барто була нагороджена орденом «Знак пошани».

У період Великої Вітчизняної війни А. Барто була у 1942 р. на Західному фронті, читала свої вірші бійцям, працювала як співробітник різних газет і журналів. У своїх творах цього часу вона оспівувала патріотичні почуття радянського народу, відображала його трудові подвиги.

У творах про дітей і молодь (збірка «Іде учень» — 1944) А. Барто створила образи юних робітників, показала соціалістичне ставлення молоді до праці, трудовий ентузіазм, волю до перемоги над ворогом.

Після війни А. Барто написала ряд великих творів, теж присвячених дітям. Це поеми: «Твоє свято» (1947), написана до 30-х роковин Великого Жовтня, «Я живу в Москві» (1947) — до 800-річчя Москви і «Звенигород» (1948).

У 1950 р. вийшла збірка вибраних творів А. Барто під назвою «Вірші дітям», за які поетесі було присвоєно звання лауреата Державної премії.

Талант А. Барто дедалі мужніє. Вона продовжує збагачувати радянську літературу для дітей дошкільного й молодшого шкільного віку новими творами — віршами, оповіданнями, поемами.

Тематика творів поетеси ширшає. Нові життєві спостереження, враження від навколишньої дійсності підказують їй нові важливі теми.

У 1965 р. вийшла велика збірка творів «Твої вірші», до якої ввійшло все краще, написане поетесою за сорок років.

А. Барто — активний громадський діяч. Вона не раз була обрана депутатом районної і Московської міської Рад, працює в керівних органах Спілки радянських письменників і як член редколегій дитячих журналів та журналу «Детская литература».

Багато років письменниця веде розшуки дітей, загублених чи розлучених з батьками під час війни. Цій благородній справі А. Барто віддається, не шкодуючи ні сил, ні часу.

А. Л. Барто часто виступає в пресі, на з'їздах і нарадах письменників. Її статті і промови про дитячу літературу свідчать, що вона близько до серця бере справу розвитку радянської літератури для дітей, радіє з успіхів радянських письменників, бореться за піднесення ідейно-художньої якості творів для дітей, вимогливо ставиться як до себе, так і до творчості інших дитячих письменників, сміливо і принципово критикує недоліки окремих творів.

У 1956 р. в день п'ятидесятиріччя Радянський уряд нагородив А. Л. Барто орденом Трудового Червоного Прапора.

Понад сорок років працює в дитячій літературі Агнія Барто. Твори її перекладені більш як на 60 мов народів світу. Багато віршів і пісень поетеси композитори поклали на музику («Уральці б'ються здорово» та ін.).

Крім віршів і поем, А. Барто пише пісні, жарти, короткі гумористичні оповідання, п'єси, кіносценарії [«Слон і мотузочок» (1946), «Підкидьок» (1940), «Альоша Птицин виробляє характер» (1953)]. Є в неї повість «Щоденник Наташі Іванової» (1943). Ряд творів Барто написала разом з відомою артисткою Ріною Зеленою, яка нерідко виступає в естрадних концертах з читанням її віршів та оповідань.

Поетеса ставить перед собою велику мету — збагатити духовний світ дитини, показати їй привабливість навколишнього життя, цікавий і різноманітний зміст повсякденної

діяльності радянської дівчини, її добрі вчинки, її працю і навчання, ігри й розваги. Разом з тим, показуючи все негативне у смішному вигляді, вона прагне звернути увагу читачів на помилки й недоліки в поведінці і вчинках дітей, на деякі небажані риси в їх характері.

Користуючись різними художніми засобами, письменниця досягає того, що твори її, зацікавлюючи й розважаючи дітей, одночасно вчать їх бути працьовитими й сміливими, добрими й чесними, любити свою Батьківщину. Герої творів А. Барто — діти різного віку, від дво-, трирічних малюків до підлітків. Поряд з ними показано й дорослих.

Чимало творів поетеса присвячує малятам — «Іграшки», «Машенька», «Молодший брат» та ін.

«І г р а ш к и» (1936) — це збірка маленьких віршів: «Зайчик», «Ведмедик», «Конячка», «Кораблик», «Літак» та ін. Це вірші про улюблені дитячі іграшки. Але головними героями цих творів є діти. Як дитина олюднеє іграшку, що вона відчуває, граючись із нею, про що мріє, фантазує — такий зміст збірки.

Поетеса правдиво змальовує світ малої дитини. У кожному з віршів чути голос малюка, показано його ставлення до своїх нерозлучних друзів — іграшок, його рухливу, діяльну натуру, творчу уяву.

Кожен віршик — це поетична мініатюра, цілком закінчений твір, пройнятий певним настроєм, емоціями.

Ось дівчинка забула свого зайку на лаві. Пішов дощ.
Зайка

Злізти з лавочки не міг,
Вимок з голови до ніг!¹
(«Зайчик»).

А друга дитина не хоче розлучитися з ведмедиком, хоч у нього й відірвана лапка («Ведмедик»). У вірші «Конячка» хлопчик каже, що любить свого коника, гарно причеше його й поїде верхи «в гості». Емоційно, правдиво відображено в цих віршах любов дітей до своїх іграшок, і не лише до нових та гарних, а й до занедбаних, покалічених, як-от зайка і ведмедик.

¹ Агнія Барто, Ліхтарик, К., «Веселка», 1966, стор. 5 (переклад Н. Забіли). Тут і далі цитуємо за цим виданням.

У вірші «Кораблик» хлопчик уявляє себе справжнім капітаном, хоч кораблик свій він поки що тягне за мотузочок по воді. Він ясно чує, як і жабки, стрибаючи за ним, називають його капітаном і просять підвезти їх на кораблику. Хлопчик радий і гордий з того, що він «капітан».

Таким же піднесеним настроєм пройнятий і вірш «Літак». Водночас у поезіях цієї збірки звучать і мотиви дитячого смутку («Наша Таня гірко плаче...»).

Правдивий і цікавий зміст у поєднанні з досконалою художньою формою — запорука такої широкої популярності збірки «Іграшки». Дорослі і діти знають її напам'ять. Багато чим ці вірші нагадують народні дитячі співанки, пестушки й утішки. Такий же лаконізм (вірші складаються переважно з чотирьох рядків), така ж динамічність, конкретність і простота. У кожному вірші зображена дія, наприклад:

Впав ведмедик на підлогу,
Відірвали йому ногу...
Все одно він самий краший,
Не віддам його нізащо!¹

(«Ведмедик»).

Впав, відірвали, не віддам — так з допомогою дієслів письменниця відтворює активну дію. Це ж спостерігаємо і у вірші «Бичок»:

Іде бичок, хитається,
Зітхає на ходу:
— Ой, дощечка кінчається,
Я зараз упаду!²

У коротеньких рядках віршів вкладено конкретний зміст, який легко проілюструвати малюнком. Кожен рядок — це закінчена думка. Ритм віршів чіткий, легкий для сприймання — хорей або ямб.

Любов'ю до дитини, почуттям материнської ніжності до неї пройняті збірки віршів про дівчинку Машу — «Машенька» (1948), «Машенька зростає» (1950) і «Молодший брат» (1953).

¹ Агнія Барто, Ліхтарик, стор. 5.

² Там же, стор. 7.

У віршах про Машу створено привабливий образ дівчинки, показано її поступове зростання, від перших її самотніх кроків по кімнаті до вступу в перший клас.

Починається твір загадково:

Хто, хто
У кімнаті нашій є?
Хто, хто
Разом з сонечком встає?¹

(«Машенька»).

Маша прокидається, встає, потім ходить по кімнаті, яка здається їй великою країною. Так довго треба йти від одного кінця до другого, що доводиться по дорозі відпочивати. Дивани для Маші — велетні, а килимок біля вікна — «уся в квітках поляна».

Так поетеса змальовує світ, побачений очима маленької дитини. Цей світ здається їй величезним, сповненим таємниць і несподіванок, і вона його поступово пізнає, «відкриває». Уже перші кроки вимагають від неї сміливості, рішучості. Дедалі дівчинка стає самостійнішою, у неї розвивається почуття відповідальності, обов'язку. І коли сусідка доручила їй побути з маленьким Віталієм годинку, хоч Маші і важко, бо хлопчик неслухняний, проте вона не кидає його, а старається заспокоїти, зацікавити грою.

Маша старша за Віталія лише на два роки, а розмовляє з малюком, як доросла. Їй так трудно з ним, що навіть хочеться заплакати, та вона стримує себе, бо виконує важливе для неї доручення:

Світить сонце над домами,
На подвір'ї в холодку
Маша хлопцеві в панамі
Дім будує із піску.
І говорить, як доросла:
— Ти мене замучив просто!²

(«Машенька зростає»).

Коли ж Маша готується до школи і хоче вчитися там відмінно, читач вірить, що так і буде. Так А. Барто створила у цих збірках образ дівчинки, у якої вгадується в майбутньому сильний, вольовий характер.

¹ Агнія Барто, Ліхтарик, стор. 10.

² Там же, стор. 14.

У збірці віршів «Молодший брат» (1953) поетеса розповідає про двох дівчаток, Марину і Світлану, та про їх молодшого брата. Зворушливо, з теплим гумором показує поетеса, як радіє вся сім'я, коли народився Андрійко, яку гордість відчують його старші сестри. Дівчатка піклуються про дитину, доглядають її, оберігають від небезпеки, «виховують». Комізм і гумор віршів збірки саме в тому, як дві сестри, ще самі маленькі, виховують братика. Дівчатка, такі уважні до хлопчика, помічають усе нове в його поведінці, радіють кожному його досягненню:

Враз хлоп'я чихнуло дзвінко,—
Отака подія!
— Бачте, як зросла дитинка:
Вже чихати вміє!¹

Ось сестри гуляють у саду, а братик лежить у колясці. Коли Світлана помітила, як Андрійко уважно на все дивиться, вона подумала, що він може помітити і те, що вони з сестрою роблять, і братиме з них поганий приклад. Тоді Світлана каже братикові сердито:

Підростеш, не здумай битись
Так, як ми, серед двора².

А влітку Марина, відганяючи комарів від Андрійка, який спав у колясці, дуже старалась, щоб брат міг спокійно спати. А коли комарі не слухались її, вона, у гніві на них, зробила зле і братикові:

Схопила гілочку сестра
Та й лясь по одіяльцю!
Упали вбиті комарі —
Не будуть вже кусатись!
Та плач лунає у дворі
Наляканого братця!..³

Очікує і на Світлану «неприємність», коли вона, щоб ніхто не дізнався про її таємницю, потай шиє для братика чепчик. Поки вона довго шила, братик виріс — чепчик малий, і Світлана гірко плаче.

¹ Агнія Барто, Ліхтарик, стор. 77.

² Там же.

³ Там же, стор. 79

Читача смішить наївність, недосвідченість маленьких сестер, зворушує їх щира любов до брата, їх бажання зробити йому добро. Майстерно змальовано також образ малого Андрійка. Він дуже вимогливий, голосно кричить, щоб привернути до себе увагу. Дуже злякався Андрійко горобчика, якого побачив надворі на віконній рамі, і цілком спокійно сприйняв грозу. Йому купили черевики (він уже починає ходити), та з черевиками він поводить, як з іграшкою. Розглядає, довго крутить у руках, нарешті лиже язиком.

Твори про всі ці звичайні речі і явища, які кожен може помітити в повсякденному житті, тому й привертають до себе увагу, що А. Барто наповнила їх глибоким смыслом, створила яскраві образи, з великою любов'ю змалювала в них дітей. Адже мова в цих віршах йде про важливу подію, про те, як з маленької безсилої істоти виростає людина; про те, що для того, щоб вона виросла, потрібна любов, потрібна хороша, міцна сім'я. Таку сім'ю, типову для нашого радянського суспільства, і зобразила письменниця. У віршах збірки «Молодший брат» читача радують добірна поетична мова, чіткий ритм, колоритні образи і глибоке знання психології та характеру дітей.

А. Барто написала також ряд віршів про молодших школярів. У вірші «Д о ш к о л и» відтворено переживання хлопчика, який збирається йти в перший клас. Схвильований великою зміною в своєму житті, він втрачає спокій, погано спить, прокидається серед ночі, боячись запізнитися на уроки. Він будить діда й бабу і сусідів.

У віршах «Перший урок», «Чорнило», «Стали грамотними» та інших відображено перші кроки навчання дітей у школі, долання ними перших труднощів, радість від перших успіхів. Це вірші легкі, веселі, сповнені гумору, іронії і одночасно співчуття до маленьких, безпорадних школярів («Чорнило»).

А. Барто чудово знає школу, школярів, уважно придивляється до тих справжніх піонерів, якими може пишатися наш народ, і створює образи таких дітей у своїх поезіях. Так, цикл віршів «Хлопчик Вовка — наш добряк», вірші «По дорозі в клас» і «Доручається Андрію» присвячені нашим дітям, активним, наполегливим, здатним на добрі, гуманні вчинки, працьовитим і чуйним.

У багатьох творах поетеса зображує великі колективи ді-

тей, як, наприклад, у збірці «Зірочки в лісі» (літній табір зірочок жовтенят, молодших школярів), у поемі «Звенигород» (дитячий будинок) і в поемі «Твоє свято» (діти нашої країни, нашого багатонаціонального радянського народу). У кількох віршах А. Барто створено образи дітей інших народів світу («Братики», «Лоліта», «Я з тобою», «Нова снігуронька» та ін.).

У вірші «Твоє свято» висвітлює тему інтернаціональної дружби, показавши дружбу, братерство, спільність інтересів і прагнень дітей усіх народів нашої країни. Поетеса відтворює піднесений настрій і радість дітей у день свята Великого Жовтня.

На півночі, півдні, в усіх кінцях нашої неосяжної Батьківщини діти радіють святу, беруть у ньому участь. Великий Жовтень зв'язав усіх дітей міцною дружбою. Всі піонери — як брати і сестри («У братів і у сестер на значках горить костер»).

Поетеса заглядає в майбутнє радянських дітей. Сьогоднішні піонери, пише вона, стануть агрономами, льотчиками, інженерами, чабанами, садоводами. Свої роздуми про те, ким можуть бути наші діти, поетеса чергує з наївними мріями самих дітей:

«Мені б учителькою стать! —
Думає узбечка, —
Буду дітям ставити «п'ять»
За кожне словечко»¹.

Поема «Звенигород» теж присвячена радянським дітям. Дія твору відбувається в перші роки після Великої Вітчизняної війни в місті Звенигород над Москвою-рікою, в дитячому будинку. Дійові особи — дитячий колектив, тридцятьо дітей. Вони — жертви війни, сироти, в яких загинули батьки.

Діти не могли забути страшних днів війни. Довго ще після її закінчення вони малювали збиті чорні літаки, зруйновані будинки. Іноді діти раптом замовкали, щось тяжке згадуючи.

В центрі уваги поетеси зображення традиційного свята в дитячому будинку — відзначення дня народження дітей.

¹ Агнія Барто, Стихи детям. В двух томах, т. I, М., «Детская литература», 1966, стор. 52.

А. Барто показує, як піклуються про всіх дітей громадськість і шефи, яку увагу вони виявляють до дітей, як приїхали у дитячий будинок і привезли дітям-іменинникам гарні подарунки.

А. Барто зображує дитячий колектив як велику сім'ю. Перший розділ поеми так і названо — «Тридцять братів і сестер». «Що ж це за сім'я?» — запитує письменниця на початку твору. Відповідь вона дає лише в кінці першого розділу, і в такий спосіб підсилюється інтерес і увага читача до твору. Яскраві характеристики окремих вихованців дитячого будинку і шефів (полковника-льотчика, тьоті Насті, яка колись привезла цих дітей у Звенигород), цікаві епізоди з життя дітей напередодні і в день свята допомагають читачам уявити собі цю гомінку, життєрадісну, дружну сім'ю, змальовану поетесою з такою любов'ю, з теплим гумором.

Ідея твору розкривається в конкретних образах і виражена ясно, просто в останній строфі поеми: «Про дитину кожну думає країна».

Письменниця нещадно викриває, осміює, картає ледарів, білоручок, зазнайок, невмійок з метою розвінчати їх і допомогти їм позбутися своїх недоліків.

Про недбайливих школярів А. Барто написала вірші «Сергійко вчить уроки», «Льошенька, Льошенька...», «Стомлений Петрусь», «Митько-лінько», «Олечка з букетом» та ін. Кожен з героїв цих віршів — це своєрідний характер, кожен з них ледар на свій лад. Сергійко («Сергійко вчить уроки») взагалі не лінивий, навпаки, дуже діяльний, багато чим цікавиться, захоплюється спортом, вміє майструвати (полагодив зламаній молодшим братом самокат). Та в нього не зосереджена увага, він не вміє примусити себе працювати над підручником. Десять разів починав учити озера і гори, і кожного разу щось інше, цікавіше за уроки відривало його від книжки. Увечері ж, стомившись від різних справ, він знову береться за підручник, але вчити уже не може:

— Дають завдання заважкі,—
Промовив він сердито,—
Ось я сиджу з яких вже пір,
А все ніяк не вивчу гір!¹

¹ Агнія Барто, Ліхтарик, стор. 50.

Комізм останніх рядків вірша в тому, що Сергійко причину своєї невдачі шукає не в своїй поведінці, а в складності завдань, тобто перекладає свою вину на школу. Малі читачі це добре бачать і сміються з Сергійка.

Зовсім інший характер у Льошеньки («Льошенька, Льошенька...»). Він уже звик до свого становища, примирився з репутацією відсталого учня, і його не турбують одиниці в таблиці. Усім, хто його умовляє вчитися краще, Льоша відказує:

Просите ви мало,
Адже несвідомий я,
Адже я відсталий.

Льоша став таким, бо з ним надто няньчаться і в школі, і вдома, потурають ледареві, не виховують у нього почуття обов'язку.

Мати просить сина:

— Льошенька, Льошенька,
Ну, будь ласка, Льоша:
Хоч таблицю множення
Вивчи, мій хороший! ¹

А. Барто нещадно викриває хибний метод умовлянь, блангань, улесливості по відношенню до лінивого учня, засуджує неправильне виховання дітей.

Зовсім інша справа в Олечки («Олечка з букетом»). Вона відстає з усіх предметів, бо їй ніколи вчитися («Завтра в нас районний пленум, привітання треба вчить»). Уже три роки Олю посилають вітати з'їзди, наради, урочисті збори. Всюди вона з'являється гарно вбрана і з квітами у руках:

Фартушок на ній біленький,
В косах стрічка золота ².

Їй подобається така роль, і вона з тривогою думає, щоб інша якась учениця не пішла замість неї вітати з'їзд, а до двійок настільки вже звикла, що думає про них зовсім спокійно.

Ці вірші сатиричні за своїм змістом і манерою розповіді. А. Барто засуджує небажання окремих школярів вчитися, відсутність у них старанності, глибокого інтересу до навчання.

¹ Агнія Барто, Дідусева внучка, К., «Молодь», 1955, стор. 5—6 (переклад Г. Бойка).

² Агнія Барто, Дідусева внучка, стор. 24.

Висміюючи дітей, поетеса водночас вказує і на дорослих, які самі нерідко є причиною появи у їх дітей таких недоліків. Це вони, дорослі, балують таких, як Льошенька, не виховують наполегливості, зосередженості у своїх Серьож, не стежать за правильним режимом дня у таких, як «стомлений Петрусь» і «Митько-лінько», це дорослі відривають Олечку від занять, розвивають у неї марнолюбство, зазнайство, псують її.

А. Барто висміює і дітей, які не люблять працювати. Так, у вірші «К а т я» від імені працювитої дитини поетеса розповідає про роботу в саду весною. Хлопчик (а може, дівчинка) працює з бабусею, саджають розсаду. А Катя тим часом ходила з подругою по саду, нічого не робила, потім посиділа на лавочці. Коли ж працювита дитина не витримала і спитала у Каті, чого вона сидить, ніби чужа, Катя відповіла: «Чекаю врожаю». У вірші «Я л и ш н і й» теж показано любителя одержувати врожай, вирощений без нього. А. Барто змалювала образи нероб, білоручок поряд з образами дітей, які сумлінно, з любов'ю і з захопленням працюють. Цей контраст підсилює враження від твору, привертає симпатії читачів до тих, хто любить працю.

Про недоліки дітей А. Барто написала десятки віршів — жартівливих, добродушно гумористичних і гостро сатиричних.

З почуттям обурення, з гіркотою розповідає письменниця про дитячу грубість, егоїзм, некультурну поведінку. У вірші «Л ю б о н ь к а», наприклад, письменниця малює дві картини поведінки школярки. У першій — Любонька («стрічечка в косі», «платтячко синесеньке») така, якою вона здається всім у школі: гарненька, чепурна, добре танцює, весела і привітна. Друга картина відтворює іншу Любоньку, таку, якою вона є поза школою, дома. У трамваї вона штовхається, сердиться, квитка не бере, старенькій бабусі не тільки не звільняє місця, а й змушує її встати, а сама сідає. Дома також не хоче допомагати, грубить.

Так поетеса, зображуючи дівчинку в школі і дома, викриває лицемірство Любоньки, її егоїзм, грубість, черствість і засуджує її поведінку.

У багатьох творах А. Барто показує любов дітей до природи, до тварин («Хлопчик Вовка — наш добряк», «Зірочки в лісі», «Пташенята» та ін.). У деяких віршах вона суворо засуджує тих дітей, які не охороняють природи, нівечать її красу («В е с н я н а п р о г у л я н к а»).

У сонячний весняний день дві дівчинки, які приїхали з міста, на лісовій галявині під молодим дубком милуються чарівною красою природи. Чудово, неповторно у лісі:

Пташки перекликались,
Дівчата милувались:
Навкруг все блискотіло,
Буяло, шелестіло...¹

Нагулявшись досхочу, дівчатка пішли собі додому, а в лісі після них залишилися обламані гілки з дуба, потолочена трава, сміття:

Все наче потьмяніло!
Пішли дві городянки,
Тепер нема їм діла
До ясної полянки².

Таке зіставлення картин одного і того ж мальовничого куточка природи до і після прогулянки дітей дає читачам змогу зрозуміти, наскільки хибною є поведінка тих, хто не вміє поєднувати свої захоплення красою природи з охороною її скарбів, з захистом її від нівечення. Закінчується вірш словами молодого дубка, під яким сиділи дівчатка і з якого обірвали листя:

Дубок з ріденьким листом,
Обшипаний, зітхає,
Голівкою хитає:
«Які ж бо егоїсти!
Які ж бо егоїсти!»³

Це ображена природа докоряє цим невдячним і погано вихованим дітям.

А. Барто своїми творами зробила цінний внесок у справу виховання громадянських почуттів у наших дітей. Вона закликає підростаюче покоління бути радянськими патріотами, інтернаціоналістами, готувати себе до корисної праці на благо народу, розвивати в собі гуманні, братерські почуття до людей, сміливість, чесність і прямоту, любов до праці, закликає їх любити природу рідного краю і дбати про охорону її скарбів, примножувати її багатства.

¹ Агнія Барто, Дідусева внучка, стор. 13.

² Там же, стор. 14.

³ Там же.

У творах А. Барто розкривається перед юними читачами широкий, різноманітний світ. Це світ дитинства — у нас і в інших країнах планети, це світ дорослих людей. Читач бачить у її віршах зразки поведінки, гідної для наслідування, яскраві позитивні характери, а також образи таких дітей, дії і вчинки яких він засудить і, критикуючи які, сам уважніше придивиться до себе, буде старатися, щоб позбутися своїх власних недоліків.

Письменниця вміє у звичайному буденному житті знайти цікаві події, характери, вчинки, уміє збудити інтерес у дитини, дати поштовх її думці, викликати в неї відповідні почуття.

У віршах А. Барто немає для читача готових висновків. Діти повинні самі подумати над змістом, обміркувати його і зробити потрібний висновок.

З допомогою різноманітних художніх засобів і прийомів поетеса досягає активності читача. То поставить інтригуюче запитання («Машенька»), то змалює дві різко контрастні картини, зіставлення яких допоможе читачеві зрозуміти ідею твору («Любонька», «Весняна прогулянка», «Дідусева внучка»). Часто вживає діалог, який, відтворюючи інтонацію мови персонажів, допомагає краще уявити героя твору і розкрити його характер («Гуси-лебеді», «Льошенька, Льошенька...»). Використовується також монолог (вірш «Балакуха», «Жадний Єгор»), внутрішній монолог («Я виросла»), розповідь від першої особи («Я живу в Москві»).

У творах А. Барто немає нічого незвичайного, фантастичного, але часто використовується засіб гіперболізації, надмірного перебільшення якоїсь ознаки чи дії, як, наприклад, у вірші «С к а к а л о ч к а».

Вірші А. Барто пройняті життєрадісним настроєм, бадьорістю. І зміст, і майстерно дібрана художня форма їх передають дітям цей настрій. Бадьорого ритму віршів досягає вона переважно з допомогою хорея і ямба, які роблять вірші легкими для читання вголос і для виконання на шкільній і клубній сцені. Її вірші сценічні. Іноді трапляються в одному вірші різні ритми, залежно від розвитку сюжету; зміною ритму поетеса підкреслює, виділяє якийсь важливий момент у творі.

Чимало творів А. Барто не мають повчального змісту. Це просто веселі жарти, які є плодом спостережливості письмен-

ниці, її вміння побачити в житті дітей смішні, забавні моменти, як, наприклад, у віршах «У Андрійка ялинка», «Гуси-лебеді», «Гра в череду», «Жив на світі самоскид» та ін.

У письменниці невичерпний запас спостережень над дітьми, і що не твір, то якась нова риса дитячого характеру, нова цікава вигадка, цікавий сюжетний хід, афористичний вираз, крилате слово, влучний жарт.

У віршах А. Барто немає сухих повчань, резонерства. Поетеса втілює моральні ідеї в художньо переконливі образи. Читач сприймає і відчуває ідею водночас і серцем, і розумом, дістає естетичну насолоду від її простих, дотепних, змістовних творів.

Сергій Володимирович Михалков

(Народився у 1913 р.)

Понад 30 років працює в дитячій літературі талановитий радянський поет, драматург і байкар Сергій Володимирович Михалков. Літературна діяльність письменника високо оцінена радянською громадськістю: він тричі удостоєний звання лауреата Державної премії, нагороджений трьома орденами Радянського Союзу.

Глибоко усвідомлюючи завдання, покладені на радянську літературу Комуністичною партією і Радянським урядом, і визначаючи мету своєї творчості, С. В. Михалков у автобіографії писав: «Створюючи вірші і пісні, байки і фейлетони, п'єси і сценарії, виступаючи з епіграмами на міжнародні теми і статтями, я завжди намагався писати так, щоб мої твори були потрібними радянському народові»¹.

Народився С. В. Михалков 12 березня 1913 р. в Москві, у сім'ї вченого, одного із зачинателів промислового птахівництва. Дитинство поета пройшло в підмосковному селищі Жаворонки. У 1927 р. сім'я Михалкових переїхала в П'ятигорськ. А через рік у журналі «На под'єме» в Ростові-на-Дону було опубліковано перший вірш С. В. Михалкова — «Дорога». Виси-

¹ Сергей Михалков, Собрание сочинений в четырех томах, т. 1, М., ГИХЛ, 1963, стор. 12.

лаючи поетові номер журналу, секретар редакції радив йому дуже не захоплюватись, а вчитися працювати.

У 1930 р. Михалков після закінчення П'ятигорської середньої школи їде до Москви. З цього часу все частіше почали з'являтися його вірші в столичній пресі. Протягом кількох років Михалков працює на Москворецькій ткацькій фабриці, а потім навчається в Літературному інституті ім. О. М. Горького. Поет багато працює над собою, але його вірші, як згадує він в автобіографії, спершу були подібними до віршів багатьох поетів, у нього явно не вистачало «ще свого голосу».

Починаючи з 1935 р., Михалков систематично виступає в пресі з поезіями для дітей. Серед них були і такі твори, як «Трое громадян», «Ми з товаришем», «А що у вас?», «Хома», «Про мімозу», «Світлана», «Дядя Стюпа» та ін. Через рік виходить його збірник віршів для дітей, що знайшов теплий відгук серед юних читачів, критиків і поетів. «У радянських дітей з'явився новий поет, самобутній і сміливий,— писав Чуковський.— Вірш у Михалкова то задушевний, то пустотливий, то глузливий, чарівно співучий і ліричний, і в цьому його головна сила»¹.

У статті «Як я став дитячим поетом» Михалков розповідає, що йому багато довелось вивчати інтереси і запити своїх юних читачів, бувати в піонерських таборах, відвідувати школи. Внаслідок цього появились його пісні: «Пісня про піонера-барabanщика», «Пісня про Павлика Морозова», «Пісня про піонера, сторожа врожаю», які були премійовані на конкурсі піонерської пісні. Поет знайшов прості й ширі слова, оспівуючи героїв-піонерів, їх подвиги, їх патріотизм.

Творча дружба з такими письменниками, як О. Фадєєв, С. Маршак, К. Чуковський, А. Гайдар, допомогла Михалкову закріпити і розвинути свої перші літературні успіхи.

У цей час Михалков як поет прагне йти по шляху Маяковського, сміливо ставить і розв'язує у віршах для дітей питання комуністичної моралі. Він вчиться у Маяковського говорити з дітьми на важливі громадсько-політичні теми («А що у вас?», «Хома», «Про мімозу» та ін.).

¹ Див.: Г. Ершов, В. Тельпугов, Сергей Михалков, М., «Советский писатель», 1956, стор. 16.

Вірш «А що у вас?» (1936) нагадує веселу картинку, взяту безпосередньо з природи, і в читача створюється враження, ніби поет підслухав і відтворив розмову дітей.

Михалков уміє влучно відтворити поведінку героїв, розкрити їх внутрішній світ. Уже перші рядки твору, за висловом Чуковського, зарання підготовляють нас до того сплаву народного стилю з дитячим, яким і визначається стиль Михалкова.

Для поета характерний особливий ритм вірша, якого він досягає майстерно побудованим діалогом, чергуванням довгих та коротких рядків і відтворенням інтонацій невимушеної дитячої бесіди:

— А в моїй кишені цвях.
А у вас?
— А у нас дідусь в гостях!
А у вас? ¹

Михалков враховує специфіку мислення і особливості характеру дітей наймолодшого віку. Прагнучи осмислити навколишній світ, вони часто потрапляють у комічне становище перед дорослими через своє невміння конкретно і логічно висловлювати думки, зокрема визначати взаємозв'язки між окремими явищами і предметами. Тому цілком природно, по-дитячому звучать такі рядки вірша: «Нам купили синій-синій, презелений жовтий шар», «А у нас сьогодні кішка вчора вивела малая» або: «Грузовик привіз дрова — це вже два. По-четверте, наша мама водить справжній самолёт».

Вірш «А що у вас?» побудований у формі діалога, з допомогою якого письменник краще відтінює характери героїв, їх бажання поділитись новинами, розповісти «про все на світі», вести жваві суперечки, які, зрештою, завершуються серйозною розмовою про діяльність радянських жінок-трудівниць.

Діти пишаються своїми мамами, які працюють на різних посадах (від пілотів до поварів), однаково важливих і почесних у нашій країні:

Льотчик водить самолёти —
Дуже хороше оце.
Повар варить нам компоти —
Також хороше і це.

¹ Сергій Михалков, Мій друг, К., «Молодь», 1955, стор. 119. Тут і далі цитуємо за цим виданням.

Вірш виховує в дітей почуття любові до матерів, пошану до їх благородної праці. Поет майже непомітно для юних читачів підводить їх до важливого висновку, вираженого такими крилатими словами:

Мами різні, мами рідні,
Мами всякі нам потрібні¹.

Михалков висміює у своїх творах і негативні риси дитячого характеру, як упертість, зазнайство, зневіру в свої сили, зніженість, відсутність сили волі у подоланні труднощів. Водночас поет критикує недоліки у родинному вихованні. Так, у сатиричному вірші «Про мімозу» поет розповідає про маленького хлопчика Вітю, зіпсованого надмірною опікою батьків. Вітя — татів і мамин синок — нагадує тепличну квітку мімозу. Внаслідок такого виховання він перетворюється, за висловом автора, «в старезного діда ста чотирнадцяти років», «інваліда», який не насмілюється навіть влітку вийти без шуби.

Вітя, по суті, росте Обломовим, непристосованим до життя. Він не спроможний стати ні пілотом, ні моряком, ні кулеметником, ні керувати броневиком:

Боячись дощу й морозу,
В тата й мами на виду,
Він росте, мов та мімоза
В ботанічному саду!²

Ці слова звучать, як гірка іронія, як докір вихователям і «чутливим» батькам.

Сатиричному висміюванню пережитків буржуазної моралі, критиці недоліків у характері людини і поведінці її присвячені байки Михалкова, що увійшли до збірки «Вірші для дітей»: «Ведмеже зарікання», «Заець і черепаха», «Риб'ячі справи», «Слон-живописець», «Гвинтик».

Для дітей молодшого шкільного віку Михалков написав веселі вірші «Ми з товаришем» (1937), «Пісенька друзів» (1944), «Кораблики» (1937) та ін., в яких оспівуються щасливе дитинство, дружба і мрії дітей.

Вірш «Ми з товаришем» — це весела історія про двох нерозлучних друзів, про їх інтереси, про їх пристрась до тварин,

¹ Сергій Михалков, Мій друг, стор. 120—121.

² Там же, стор. 124.

розказана догепно і з добродушним гумором. Особливо популярними серед дітей є поезії «Пісенька друзів» і «Кораблики», в яких відтворено веселі дитячі ігри. Діти будуть кораблики, мріють про далекі походи, дружать з тваринами,— і все це змальовано в такій цікавій, доступній для дитячого сприймання формі, що викликає захоплення у юних читачів. Недаремно окремі вислови з цих творів увійшли у повсякденну мову дітей: «Ми з товаришем моїм живемо на диво всім...», «Упертий Хома», «Та хіба ж тут відрізниш, де який літає чиж?!», «Завжди разом, як один — куди я, туди і він!», «Мамин Вітя, татів Вітя»; поезія «Пісенька друзів» цілком перейшла в дитячий репертуар.

Весела, життєрадісна поема «Дядя Стьопа» (1936—1955) — розповідь про мужність і благородство радянських людей — давно здобула загальне визнання і дітей, і дорослих.

Дядя Стьопа — один із кращих позитивних образів дитячої літератури. За визначенням О. Фадеєва, в образі дяді Стьопа бачимо «друга дітей, людину, яка здійснює безкорисно, для інших людей, із гуманних цілей героїчні вчинки, подвиги (і не такі подвиги, як у Дон-Кіхота, а дуже реальні, земні, людські)... цей герой, цей дядя Стьопа, і вірші про нього можливі тільки у нас, в країні соціалізму»¹.

Дядя Стьопа — це образ чудової радянської людини. Добродушний велетень, улюбленець дівчорі, він у будь-яких обставинах діє як благородна людина-гуманіст, життя і праця якої переростають у подвиг. Він врятовує з води потопуючого хлопчика і відмовляється від будь-якої винагороди, попереджує аварію поїзда і в цьому також не бачить якогось героїзму. Він вважає, що виконав звичайний громадянський обов'язок, адже саме так повинні робити всі:

— Путь закрыто!
Небезопаска на путях!
Треба поїзд зупинити,
Бо дощі розмили шлях².

Ризикуючи власним життям, врятовує він голубів із палаючого будинку і робить велику радість малцям.

¹ Александр Фадеев, За тридцать лет. Избранные статьи, речи и письма о литературе и искусстве, М., «Советский писатель», 1957, стор. 731.

² Сергій Михалков, Мій друг, стор. 80.

Дядя Стьопа — хороший воїн і захисник своєї Вітчизни; він готовий заради щастя людей «піти в огонь і в воду»:

— Я радий служити народов,—
Відповів на це Степан,—
Я піду в огонь і в воду!
Шліть мене на океан!¹

Образ дяді Стьопи, овіяний ліризмом і теплим гумором, викликає шире захоплення у юних читачів.

Змальовуючи свого героя, поет вдається до прийому гіперболізації. Малятам дядя Стьопа

Справжнім велетнем здавався
Між найвищих громадян².

Михалков поступово знайомить своїх читачів не тільки з зовнішністю героя, а й з його вчинками. Дітям дядя Стьопа нагадує башту. Такий він високий, що легко знімає змії з телеграфних дротів; переключає світофор, щоб врятувати поїзд; з тротуару дістає до даху і рятує під час пожежі голубів; перекинувшись через перила мосту, врятує бабусю і її корзину з білизною. Ці та інші незвичайні вчинки героя викликають у читачів захоплення і замишування. Дяді Стьопі не шкодить його високий ріст, бо саме завдяки йому і ніжній великій душі, яку він має, було зроблено стільки благородних вчинків заради інших, заради людей.

С. Михалков, враховуючи вікові особливості дітей, зокрема особливий інтерес до яскравих, динамічних картин, відтворює багатогранну діяльність свого героя.

У поемі «Дядя Стьопа» поет з великим педагогічним хистом розповідає про дружбу героя з дітьми, про його чуйне ставлення до них.

Дядя Стьопа — уособлення мужності, відваги, благородства радянського народу. Діти бачать в ньому ідеал справжньої людини, для якої гуманний вчинок і навіть подвиг — життєва необхідність.

Особисте життя героя поеми також служить для дітей взірцем. Він читає книжки, відвідує кіно, любить спорт, відвідує стадіон і, нарешті, служить у флоті і в міліції.

¹ Сергій Михалков, Мій друг, стор. 84.

² Там же, стор. 75.

У другій частині поеми (1955) С. Михалков показує дядю Стюпу у формі радянського міліціонера — зразкового й справедливого охоронця порядку на вулицях міста:

Ось він ходить по району
Від двора і до двора,
І на ньому знов погони,
З пістолетом кобура.

Ловко поясом ремінним
Стягнута шинель нова,
А на пряжці — герб країни
Промінь сонця відбива!¹

У цьому портреті ніби викарбовано величну постать дяді Стюпи — міліціонера: тепер він уособлює радянську законність і справедливість. Тепер його ще більше поважають дорослі і малюки, адже він — «наш радянський постовий, невсипущий вартовий!»

З кожним рядком зростає у малого читача любов до дяді Стюпи, а згодом і бажання наслідувати його.

У роки Великої Вітчизняної війни Михалков працював кореспондентом у військових газетах, був на фронті.

Не припиняє поет і своєї літературної діяльності; він створив для дітей ряд чудових поезій: «Посилка», «Десятирічна людина», «Комсомольський квіток», «Бувальщина для дітей», у яких правдиво відобразив події війни.

У вірші «Бувальщина для дітей» поет оспівує доблесть і мужність радянського народу, який відстоював незалежність своєї Вітчизни у битві з жорстоким ворогом. Твір закінчується радісною картиною всенародного торжества: повернення воїнів до мирної творчої праці і вибори депутатів у радянський парламент — Верховну Раду Союзу РСР. Поет закликає юних і дорослих радянських громадян взяти участь у відбудові країни, сміливо йти вперед за Комуністичною партією — мудрим керманічем і натхненником всіх наших перемог.

Вірш «Д а н и л о К у з ь м и ч» присвячено героїчній праці радянських людей в тилу у роки Великої Вітчизняної війни. Поет показує, що в ці грізні дні активну участь у всіх трудових звершеннях народу брали підлітки, це вони разом з дорослими забезпечували фронт усім необхідним. Данило Кузьмич —

¹ Сергій Михалков, Мій друг, стор. 89.

так любовно називають робітники 14-річного хлопця Смирнова, який сумлінно працює на заводі і стає гордістю всього колективу:

І от ми нарешті дійшли до плаката:
«Рівняйся на Смирнова, і хлопці й дівчата!
В тилу не розходиться діло із словом,
Пишаються воїни нашим Смирновим»¹.

Образ Смирнова — скромного трудівника і патріота — відіграє значну роль у трудовому вихованні дітей і юнацтва.

Вірш «В музеї В. І. Леніна» (1949) належить до кращих творів дитячої літератури, в яких розповідається про життя і діяльність великого вождя. У цікавій і доступній формі Михалков уміє донести до своїх читачів найскладніші поняття, розповісти про життя-подвиг, про велич Леніна.

Поет знайомить дітей з біографією В. І. Леніна. Він ніби разом із своїми читачами переходить із залу в зал, в яких кожний експонат, кожна річ наочно відтворюють сторінки великого життя. Поет дає можливість реально відчутти предмети, зігріті «його руки теплом», які стали для нас священними реліквіями:

І дорога нам кожна річ,
збережена під склом,
та річ, яку тримав Ілліч,
зогрів своїм теплом.
Перо, його він в руки брав,
він цим писав пером,
Годинник... з нього пізнавав,
що час у Раднарком².

Хвилююче враження справляють на читачів і рядки вірша про життя Леніна біля ст. Разлів. Так, змальовуючи окремі деталі і розповідаючи про той чи інший епізод з життя великого Леніна, С. Михалков знайомить малих читачів із складними суспільно-політичними подіями, які, немов живі картини, постають перед їх очима; вони хочуть більше дізнатися про життя і діяльність вождя трудящих.

Твір завершується картиною сучасної дійсності, сповненою глибокого громадянського звучання. У музеї Леніна піонери дають клятву партії бути гідними високого звання юних ленінців:

¹ Сергій Михалков, Мій друг, стор. 26.

² Див.: «Дітям про Леніна», К., «Радянська школа», 1964, стор. 220.

Клянемо́сь так на світі жить,
Як вождь великий жив!
Вітчизні рідній так служить,
Як Ленін їй служив!¹

У своїх поетичних творах для дітей, в яких поет здебільшого показує своїх малолітніх героїв у повсякденному житті, він говорить про ставлення дорослих до своєї підростаючої зміни.

У вірші «З м і н а» відтворює хвилюючу сцену: на кілька хвилин на Красній площі завмерла колона автомашин, мовчать і пасажири, бо через вулицю крокує загін маленьких громадян із дитсадка. Дорослі з любов'ю і гордістю проводжають поглядами малят — свою майбутню зміну. Ці роздуми про наше підростаюче покоління, про його майбутнє влучно відтворює поет у лаконічному, образному діалозі, сповненому високого громадянського пафосу:

Діти пройшли.
Постовий обернувся:
— Зміна хороша! —
І сам усміхнувся.
— Зміна! —
Кинув постовому водій.
— Зміна! —
Всміхнувся шахтар молодий.
Вчений промовив:
— Незлічені сили!
— Слава! —
Сказав генерал посивілий².

Вірші Михалкова навчають молоде покоління любити нашу Батьківщину, кращої від якої немає на світі, любити наших чудових людей — будівників нового, комуністичного суспільства. Цій темі присвячена поезія «Кремлівські зірки». Великої популярності серед дітей набула також «Пісня піонерів Радянського Союзу» (1947), яка кличе юних ленінців бути відданими своїй Вітчизні, партії і радянському народові:

Ти всяку здолаєш в житті перешкоду,
Готуйся у путь вже тепер.
Учись в комуністів, як жить для народу,
Будь вірний йому, піонер!³

¹ Див.: «Дітям про Леніна», К., «Радянська школа», 1964, стор. 222.

² Сергій Михалков, Мій друг, стор. 60—61.

³ Там же, стор. 32.

С. Михалков відомий і як драматург. У своїх п'єсах для дітей він прагне створити образ позитивного героя, який би був взірцем для дітей. Герої його п'єс — радянські діти, які завжди відчувають свій нерозривний зв'язок з Батьківщиною, живуть інтересами всього народу, беруть активну участь у громадському житті.

П'єса С. Михалкова «Особливе завдання» (1947) за жанром комедія, в основі її — піонерська військова гра. І не просто як дитяча забава. Письменник ставить за мету показати формування моральних якостей молоді, перевірити, як ще в дні мирної праці підрастаюче покоління готується, в разі потреби, до захисту своєї любимой Батьківщини. Відомо, що таке ж завдання ставив у своїх творах і А. П. Гайдар («Військова таємниця», «Похід»).

П'єса «Червоний галстук» (1947), написана до 25-річчя піонерської організації ім. В. І. Леніна, наочно показує, в чому сила справжньої піонерської дружби. В ній порушено питання про обов'язок, честь і мужність радянської людини.

У виступі на XI пленумі Спілки радянських письменників О. Фадеєв високо оцінив цей твір. «Слід відзначити, — сказав він, — і п'єсу С. Михалкова «Червоний галстук». Це хороша, цілком сучасна п'єса про наших дітей піонерського віку, присвячена дуже серйозній моральній темі. Безумовно, вона матиме велике виховне значення».

Творчість С. Михалкова для дітей ввійшла в скарбницю радянської дитячої літератури. Широке всенародне визнання здобув письменник своїми творами, які виховують підрастаюче покоління в дусі морального кодексу будівника комуністичного суспільства.

Заслугою С. Михалкова є і те, що він вперше переклав на російську мову твори польського поета Ю. Тувіма, перекладає багато поезій письменників народів СРСР.

Михайло Михайлович Пришвін

(1873—1954)

Серед письменників, що відкривають дитині чудовий світ природи, одне з перших місць належить Михайлові Михайловичу Пришвіну.

Михайло Михайлович Пришвін народився в 1873 р. у с. Хрушово (недалеко від м. Єлець) у збіднілій купецькій родині. Дитинство його пройшло в панському маєтку, якого колись придбав дід, а потім, уже розорений, успадкував батько майбутнього письменника. Хлопчикові рано довелося побачити злиденне життя селян. Всім серцем співчував він біднякам, які, розоряючись, разом з землею втрачали і можливість прогодувати сім'ю. Серед селян у нього були друзі, які навчили його, хлопчика, любити землю, розуміти красу природи.

У 1902 р. М. Пришвін закінчив агрономічне відділення Лейпцигського університету і протягом кількох років займався науково-агрономічною діяльністю у Москві, Кліні та в інших містах, а потім, кинувши службу, помандрував слідом «за чарівним колобком» у незвідані місця рідної країни. Він був невтомним краєзнавцем, етнографом, мисливцем. З рушницею і рюкзаком за плечима, із записною книжкою в кишені М. Пришвін сходив і з'їздив великі простори рідної землі: побував на далекій Півночі, у Карельських лісах, на Далекому Сході, де росте чудовий «корінь життя» жень-шень, у степах

Середньої Азії. Про своєрідну природу цих місць він розповів у своїх книгах «В краю неполоханих птахів», «Жень-шень», «Чорний араб».

Скрізь М. Пришвін уважно придивлявся до життя природи, до звичаїв людей, до їх праці; у селянських хатах, на рибальських промислах, біля сільських криниць з журавлями вибрав чарівну музику простої, ясної і точної народної мови.

У радянську дитячу літературу він прийшов не тільки людиною великого життєвого досвіду, а й зрілим письменником, автором багатьох книг, що свідчили про його велике і своєрідне обдарування.

У 20-х роках з'являються збірки його творів для дітей — «Матрьошка в картоплі» (1925), «Оповідання егеря Михал Михалича» (1928). З того часу і до кінця свого життя письменник пише не тільки для дорослих, а й для дітей. Оповідання для дітей увійшли в збірки «Звір бурундук» (1935), «Лисиччин хліб» (1943), «В краю дідуся Мазая» (1945) та ін. У 1953 р. вийшла збірка «Золотий луг», в яку увійшли кращі оповідання, написані в різні роки.

У творах М. Пришвіна для дітей ми не знайдемо незвичайної екзотичної природи Півночі або середньоазійських степів. У них письменник змальовує природу середньоросійської смуги. Проте він вміє знаходити нове, невідоме, значне навіть у тих явищах, які добре знайомі читачеві, стали для нього звичними.

В оповіданні «Золотий луг» йдеться про звичайну кульбабку, яку добре знають мешканці сіл і міст. Але письменник наче вперше відкриває красу цієї скромної, невибагливої квітки і запрошує помилуватись лугом, який геть увесь заріс кульбабкою і тому здається золотим («Всі казали: Дуже красиво! Луг — золотий»). Крім того, він розкриває такі властивості кульбабки, які роблять її цікавою для дітей. Виявляється, що кульбабки вкладаються спати разом з дітьми і разом з дітьми прокидаються: оберігаючи пелюстки від холоду, вони на ніч стуляють їх так, «як все одно коли б у вас пальці були жовті на тому боці, що до долоні, і, стиснувши в кулак, ми закрили б жовте»¹.

А хіба не цікаво дізнатися про те, що птахи в лісі, як і люди в містах, живуть кожний на своєму поверсі, і про те,

¹ М. Пришвін, Золотий луг, М., Детгиз, 1963, стор. 37—38.

як виконує обов'язки «лісового лікаря» дятел, і скільки жаб може з'їсти разом Журка, і чому хвіст оленя зветься салфеткою?

Оповідання М. Пришвіна багаті на різноманітні спостереження за життям природи навесні і влітку, восени і взимку. Чутливим вухом і зірком оком художник схоплював перші прикмети весни, коли під щедрим сонячним промінням починають осідати снігові подушки на деревах і, звільняючись з полону, весело і стрімко випростовуються гілки ялинок і беріз («Жарка година»). Радо вітає він трави в пору їх цвітіння, коли навіть подорожник «увесь в білих намистинках» («Квітучі трави»). Йому зрозуміле прощальне шепотіння листя, що восени спадає з рідного дерева («Осінні листочки»).

Природа ніколи не була для М. Пришвіна мертвою, застиглою і одноманітною, адже не може бути одноманітності там, де йде вічно жива робота творення життя, де кожную хвилину відбувається щось нове і до «бувалого» приєднується «небувале».

Твори М. Пришвіна відбивають життя природи у невинному русі й оновленні, допомагають відчутти і зрозуміти закономірність у зміні різних пір року, мудру доцільність у розвитку природи, де навіть смерть є запорукою народження нового. Ось, наприклад, старий величезний і вже трухлявий пень, та прямо з трухлявини зросла і розпустилася молада берізка, і квітучі трави тягнуться до пня, як до коханого дідуся («Старий дід»); на ялинках поруч з старими, бурими і вже пустими шишками з'являються молоді, червоні («Червоні шишки»); старий гриб живе для інших, нових грибів і, помираючи, «сіє спори майбутнього...» («Старий гриб»).

Розкриваючи таємниці і чудеса, побачені й розгадані ним, письменник пробуджує в своїх маленьких читачів допитливість, заражає жадою до відкриття нового, закликає до активного вивчення природи, виховує в них наполегливість і терпіння дослідників, а інколи й прямо підказує, як і за яких умов можна побачити незвичайне, цікаве. Якщо на світанку затаїшся у кущах біля лісової галявини — спостерігатимеш, як перші осінні заморозки білою рядниною вкривають купини і траву («Осінні листочки»); цікаво сісти у човник і плисти, ледве торкаючись весельцем води, — «чого-чого тільки не побачиш, коли тихо їдеш на такому човнику по річці!» («Верхоплавки»); а якщо влітку розсунути гілки і визирнути крізь

зелене віконце, то можна побачити, як пташка п'є воду з величезної сиріожки, як павук спускається у золотому кораблику з сухого листочка («Старий гриб»).

Широкі знання письменника про мешканців лісів і боліт. Мисливець, розвідник природи, слідопит, М. Пришвін розповів багато цікавого про зовнішність звірів і птахів, про їх спосіб життя, звички, про пристосування до середовища і про різні засоби захисту від ворогів. Для нього кожне явище природи має своє неповторне обличчя. «...Кожна людина,— говорить він,— за природою своєю особлива, і в самій природі не тільки горобець з горобцем не складаються, а навіть хвоінка з хвоінкою»¹. І в оповіданнях про тварин письменник не задовольняється зображенням загальнородових або видових ознак, а прагне схопити незвичайне, своєрідне у кожного із своїх героїв з тваринного царства. Кожна жива істота має в нього свій характер, який співвідноситься з нормами людської поведінки. Так, розповідь про дятла, який, знайшовши свою майстерню зайнятою, поводить ся «зовсім як людина», закінчується схвальною характеристикою його поведінки: «Такий він розумний, завжди бадьорий, жвавий і діловий» («Дятел»). З великою симпатією змальовано пліску (трясогузку), улюблену в народі вісницю весни. Ця граціозна пташка на тонких пружних ніжках, одягнена в світло-сіре, чудово натягнуте платтячко з чорною краваткою спереду, відзначається жвавим, насмішкватим характером. Сміливо вступає вона у гру з щеням, наче дражнить його, ловко ухиляється від його наскоків «і тільки що не сміється вголос, тільки що не вимовляє: «Та ти мені, милий, не сват, не брат». Приємно дивитись на цю веселу і діяльну пташку, коли вона невтомно працює, відшукуючи їжу біля самої води («Трясогузка»).

У повній мірі виявилася майстерність письменника у створенні яскравих характерів тварин і в оповіданнях про собак. Чутлива до ласки, наділена незвичайним мисливським чуттям, спокійна розумниця Лада («Лада»); агресивний і неслухняний спанієль Сват, хитрун і витівник («Сват»); «некультурний» Ромка, для виховання якого довелося вдатися до «їжаківих рукавичок» («Іжаківі рукавиці»), відчайдушний забіяка, маленький тиран Лимон, що не давав спокійно жити ні твари-

¹ М. Пришвін, Собрание сочинений в 6 томах, т. 6, М., Гослитиздат, 1957, стор. 365.

нам, ні людям («Лимон»), — це далеко не повний перелік «собачих характерів» в оповіданнях письменника.

Значення творів М. Пришвіна не вичерпується їх пізнавальним змістом. Письменник завжди відчував велику відповідальність за виховання нової людини і бачив своє завдання в тому, щоб зміцнювати природне тяжіння дитини до справедливості, правди, заохочувати її до всього доброго і утримувати від поганого. Це глибоко педагогічне прагнення відчувається в тих оповіданнях, де герой-оповідач показаний у спілкуванні з дітьми («Хлоп'ята і каченята», «Вася Веселкін» та ін.). Але не тільки в них. Картини природи у М. Пришвіна майже завжди пройняті думкою про людину і спонукають робити висновки, які стосуються і людей. У чудовому оповіданні «Старий гриб» оповідач, змучений спрагою, побачив на лісовій галявині величезну сироїжку, червона тарілочка якої була наповнена чистою водою. Найпростіше було б зрізати гриб, випити воду, а вже непотрібну шапку викинути. Та чи міг він так зробити, якщо на його очах із старої сироїжки попили дві пташки, не пошкодивши лісової чаші, ніби дбаючи про тих, хто захоче напиться після них? І він, стара людина, стає на коліна, навіть лягає на живіт, щоб обережно напиться і не зруйнувати тарілочки.

У природі письменник знаходить приклади стійкості, мужності, взаємодопомоги, самопожертви («Життя на ремінці», «Мурав'ї» та ін.). Його оповідання є справжньою школою людяності.

Сюжети багатьох оповідань підказані мисливською і дослідницькою практикою письменника, і в них він передає читачам свій досвід слідопита: розповідає про те, як можна спіймати крихітну землерийку, як вистежити зайця, як розгадати хитрість лосиці-матері, яка відводить мисливця від свого маляти.

Та основна мета письменника — виховати чуйне, бережливе ставлення до всього живого. Цим обумовлюється і побудова багатьох оповідань. Ось, наприклад, оповідання «Біляк». Група мисливців на чолі з досвідченим Родіоничем оточила купу хмизу, де, за всіма прикметами, ховається заєць. Але всі спроби вигнати зайця з-під хворосту залишаються марними. Письменник спочатку примушує своїх читачів хвилюватись за мисливську репутацію Родіонича: невже старий мисливець помилився? Та ось оповідач і Родіонич побачили над купою хмизу білу голівку з довгими вухами і настороженими чорними

очима. Здавалося б, природним завершенням сюжету міг би бути постріл — і заєць став би заслуженою нагородою для досвідченого слідопита. Проте Пришвін дає інше розв'язання конфлікту: оповідач і Родіонич пощадили розумного зайця, що збагнув, як врятувати собі життя.

Подібний характер має розв'язка в оповіданні «Лосі». Старий дід-мисливець довго спостерігає за родиною лосів, впевнений, що здобич у нього в руках. Але пострілу знов не пролунало. Замилувавшись лосенятками, що, наче діти, безтурботно гралися на лузі, старий не захотів вбивати їх. І хоч він пропустив можливість поласувати холодцем з лосів, та не жалкує за цим: дуже вже гарні були лосенятка!

Такий же несподіваний поворот у розвитку дії в оповіданні «Землерійка». І в оповіданні «Жабенятко» основний смисл полягає не в тому, щоб розплутати сліди жабенятка і дізнатися, що йому перешкодило добратися до болота, а в тому, щоб повернути життя в нерухоме рожеве тільце. «Живи, жабенятко!» — ця кінцівка відбиває гуманістичну, життєстверджуючу спрямованість творчості М. Пришвіна. Письменник виховує в дітей не мисливський азарт, а почуття любові до життя, підносить маленьких читачів на велику моральну височину, переконує їх в тому, що найбільше щастя — щадити живе.

Особливостям дитячого віку відповідає і художня манера М. Пришвіна. Письменник розумів тяжіння дитини до казкового, чарівного. Дуже тонко і поетично входить в його твори для дітей казковий елемент. Вже самі назви багатьох оповідань звучать як захоплюючий натяк на казкову привабливість: «Матрьошка в картоплі», «Лисиччин хліб», «Про що шепочуться раки», «В краю дідуся Мазая».

Письменник уособлює, олюднює природу: осики у нього справляють іменини або виходять на узлісся погрітися на весняному сонечку, берізки перегукуються здалека. І сам автор здається могутнім чарівником, що розуміє мову птахів і звірів і з допомогою чудесної палички може провести вас по засніжених, загороджених похиленими деревами стежках.

Казкової забарвленості набувають оповідання, в яких письменник, проникаючи у внутрішнє життя живих істот, розповідає, як вони сприймають зовнішній світ. Іжачок, наприклад («Іжак»), розбуджений після зимової сплячки теплим літнім дощем, ніяк не наважується вибратися на білий світ. У шарудінні листя йому вчувається загрозливе сичання якоїсь

ворожій істоти («Іжак! Куди ти йдеш?»). Тут уособлення природи виправдано станом настороженості їжака.

У другому оповіданні з такою ж назвою автор, мовби вгадуючи стан свого колючого гостя, пояснює, як їжак, спираючись на свій лісовий досвід, сприймає незнайому кімнату. Освітлена нічником, вона здається йому лісовою галявиною, залитою місячним сяйвом, ноги людини — наче стовбури дерев, кільця диму від цигарки — наче хмаринки, газета — як сухе листя у лісі, плескіт води, що переливають з відра у тарілку, нагадує йому дзюрчання струмочка.

Вдаючись до прийому антропоморфізму, письменник вживає його дуже обережно, ніде не порушуючи грань, яка відділяє реальне життя від фантастики. Він не примушує тварин і птахів розмовляти людською мовою, а тільки майстерно відтворює пташиний свист, писк, щебетання і в жартівливому плані «перекладає» їх: тетереvine «фіу! фіу» «по-нашому» означає «Де ти, мамо?», попискування сіреньких пташок-дощовиків — «вип'є?», «не вип'є!» та ін.

Використання в характеристиках тварин тих понять, що склалися у людському житті, олюднення думок та мови тварин і птахів часто забарвлюють оповідання м'яким, теплим гумором.

Так, у творі «Спокуслива ковбаса» письменник досягає гумористичного зображення завдяки тому, що наділяє Ярика людськими почуттями, дуже переконливо показує його зніяковілість, визнання своєї вини, його каяття, хитрість, радість прощення. Гумористична забарвленість ще підсилюється використанням слів, що звичайно характеризують дії людей: Ярик «без дозволу» залишив «службу»; напучення хазяїна він «вислухав», лежачи на траві. Через тиждень він знов зробив «незаконний візит» Рябчику.

Письменник називає Ярика «мандрівником», «хвостатим товаришем».

М. Пришвін прагнув створити «нову» казку. «Може бути, тільки в цьому і є моя заслуга, і, певно, в цьому я... справжній слон», — записує він у щоденнику, вважаючи, що зроблене ним у жанрі казки не можна не помітити. Таку нову, радянську казку він бачив насамперед у своїй повісті «Комора сонця» (1945). Казка-бувальщина — так сам письменник визначив жанр твору. Дійсно, реалістична точність в описах природи, життєва обґрунтованість характерів поєд-

нуються в цій повісті з казковим елементом у змалюванні природи, тварин, у побудові сюжету, навіть у манері розповіді. Та не тільки цим визначається жанрова своєрідність твору. Головне в тому, що тут, як і в народних казках, читач потрапляє в країну, де добро перемагає зло. І ця країна, що раніше була тільки недосяжною казковою мрією, тепер дійсно існує — це наша радянська Батьківщина.

М. Пришвін написав справді сучасний твір-казку, і сучасна вона не тому тільки, що дія відбувається під час Великої Вітчизняної війни, а й тому, що в характерах дітей, у взаєминах між персонажами, у ставленні автора до зображуваного відчуваються ті риси, що появились в нашому соціалістичному суспільстві.

Герої казки — осиротілі діти — не залишаються одиницями, забутими, закинутими. Про них турбуються односельчани-колгоспники, що допомагають їм вести господарство, спрямовують їхню поведінку, схвалюють розсудливість і хазяйновитість Насті, засуджують упертість Митраші, радіють з діловитості й дружби дітей. Прикмети радянського часу відчуваються в соціальній і психологічній характеристиці маленьких героїв. Митраша і Настя зростають у дружній і працьовитій радянській сім'ї. З глибокою повагою згадують вони про батьків і прагнуть в усьому бути схожими на них. Вони перейняли від батьків не тільки енергійність, любов до праці, а й громадянські почуття, звичку жити інтересами суспільства: дітей можна було побачити і на колгоспному полі, і на тваринницькій фермі, і на зборах.

Письменник створює живі, переконливі характери, наділяє своїх героїв яскравими індивідуальними рисами. У Митраші спритність і діловитість дорослої людини поєднуються з хлоп'ячою сперечливістю, з упертим бажанням робити все по-своєму. Розсудлива, по-жіночому м'яка й ласкава Настя вміє угамувати непокірливого брата. Різниця в характерах не заважає їм міцній і вірній дружбі.

Всі вчинки дітей логічно обгрунтовані, обумовлені особливостями їх характерів.

У пам'яті Митраші живі розмови з батьком, який передав синові свій життєвий досвід, мисливські навички. І природним є бажання десятирічного «мужичка в мішечку» спертися на авторитет батька в суперечці з сестрою про те, по якій стежці їм слід іти: він йде за компасом, так, як вчив батько.

Прагнення бути самостійним у рішеннях, не відступати перед невідомим приводить Митрашу і до помилки: він залишив «стежку людську» — і загруз у трясовині. Але завдяки мужності, витримці і кмітливості він врятовується.

Розсудлива і обережна Настуся, не зумівши переконати брата, сама йде по твердій, перевіреній стежці і першою добирається до «палестинки». Любов дівчинки до брата, її чуйність і сердечність проходять також через тяжке випробування: вражена великою кількістю ягід, охоплена жадібністю, вона забуває про брата. Та, схаменувшись, сама суворо засуджує себе і кидається розшукувати його.

Все, що сталося з дітьми під час цієї подорожі за клюквою, не носить фантастичного характеру. Та все ж у повісті ясно відчувається казковий відтінок. Сюжет її нагадує сюжети багатьох народних казок, в яких герої, долаючи численні перешкоди, досягають бажаної мети. Окремі ситуації в творі наче перегукуються з казковими. Так, суперечка Настусі і Митраші, по якій стежці слід іти, нагадує роздуми казкового героя біля стовпа на роздоріжжі: «Праворуч підеш — коня втрапиш, ліворуч підеш — голову загубиш». Взаємини між дітьми схожі на взаємини між сестрицею Оленкою і братиком Іванком з відомої народної казки.

У повісті багато чудових реалістичних пейзажів: картина пробудження природи на світанку, опис Блудової трясовини та її торф'яних багатств, розповідь про ягідну «палестинку» тощо. У той же час ці описи набувають часто казкової забарвленості, тому що сили природи уособлюються, активно втручаються у долю героїв: то попереджають про небезпеку, то наче торжествують, чекаючи їх загибелі. Сили добра і зла втілено у контрастних образах і картинах. Шлях до заповітної «палестинки», яка є метою дитячих прагнень, пролягає повз Сліпу Єлань, що підступно затягує людей у трясовину. Чудовий бір — «Дзвінка борина», сповнений радісних пташиних вигуків на честь нового дня, знаходиться поруч з трясовиною, звідки долинає тоскне вовче виття. Деревя, птахи, звірі готуються зустріти сонце, а над трясовиною «сірою млою висить нічна ковдра». Тільки-но Митраша повернув на небезпечну стежку, як торжествують темні сили: холодна «сіра хмара» закрила сонце, різко рвонув «злий вітер», чахлі, потворні ялинки, схожі на старих чаклунок, простягли свої сучки-руки. Над хлопчиком різко каркає крук, чекаючи

поживи, нишпорить навкруги злий вовк, прозваний Сірим Поміщиком. Та на допомогу хлопчикові поспішає собака Травка, прийнятий бажанням послужити людині.

Зображаючи боротьбу світлих і темних сил, письменник стверджує перемогу кращих людських якостей: мужності, стійкості, вірної дружби, стверджує красу людини-борця. Справжня доброта, в розумінні М. Пришвіна, передбачає активну протидію злу, непримиренну боротьбу з ним. Безпосередньо до читачів звертається письменник із закликом підтримати тих, хто бореться за людину, бути нещадним до всього, що вороже їй. Таким чином, «Комора сонця» є твором сучасним і за своєю основною ідеєю.

З почуттям великої відповідальності ставився М. Пришвін до дитячої літератури, вважаючи, що твори для дітей треба писати з такою ж майстерністю, як і для дорослих, тільки ще краще. І він дійсно добивається незвичайної простоти, правдивості і ясності розповіді, чудесної свіжості і прозорості фарб. Великого значення надавав він роботі над мовою, шукав свіжі, влучні, «правильні» слова, завдяки яким навіть знайомі предмети і явища в його творах виступають, як нові, небувалі, наприклад: «Весна сіяла на небі», «...вгорі лепетали осичинки... внизу, як завжди, *важно* розгойдувалися папороті». Або: «І коли стало ще тепліше, то листки черемхи, як пташки з зеленими крильцями, теж, наче гості, *прилетіли і сіли на голі гілочки*». Так майстерно знайденими порівняннями, метафорами, епітетами письменник надає казковій привабливості ліричному образу природи.

Надзвичайної зображувальної сили досягає він завдяки гнучкості синтаксичних конструкцій, використанню різноманітних розмовних інтонацій. Так, в оповіданні «Г о в о р я ч и й г р а к» неповні речення, усічені, скорочені форми дієслів («хвать», «стриб» та ін.) чудово передають швидкі рухи грака і оповідача, який хоче спіймати птаха.

Розкриваючи красу і велич рідної природи, твори М. Пришвіна виховують людей, здатних цінувати, оберігати її. Вони збагачують духовне життя юної радянської людини, прищеплюють їй риси людяності, мужності, доброти.

Віталій Валентинович Біанкі

(1894—1959)

Віталій Валентинович Біанкі — один з основоположників радянської науково-художньої літератури для дітей, автор численних творів про живу природу нашої Батьківщини, письменник-аніمالіст.

В. Біанкі народився в Ленінграді (тоді Петербурзі) 11 лютого 1894 р. в сім'ї вченого-біолога. З юних років майбутній письменник спостерігав життя тварин вдома і на лоні природи.

Вдома у нього постійно жили різні звірі, птахи, в акваріумі плавали риби, а в тераріумі жили черепахи, ящірки, гадюки. Хлопчик відвідував Зоологічний музей Академії наук, де працював його батько. Кожного літа сім'я Біанкі виїжджала з міста відпочивати на березі моря чи в селі, і там діти захоплювались рибальством, ловлею пташок, полюванням, годуванням пташенят, зайчат, їжаків, білок.

Велике значення для виховання інтересу й любові до природи і набуття навичок спостереження над її явищами мали для юного В. Біанкі дуже цікаві прогулянки з батьком до лісу. Згадуючи про них, письменник розповідає, як батько знайомив його з живою природою, називав йому кожну травку, кожного звірка, вчив пізнавати птахів за їх виглядом, голосом, за польотом, знаходити майстерно сховані гнізда.

А найголовніше, додає письменник, батько з дитинства привчив його записувати свої спостереження. Так привчив, що це стало звичкою на все життя.

Отже, оточення, в якому пройшло дитинство письменника, пробудило в нього стійкий інтерес до рідної природи і вплинуло на вибір професії.

Віталій Біанкі здобув вищу біологічну освіту в Петроградському університеті на природознавчому відділі фізико-математичного факультету, потім навчався в Літературному інституті ім. В. Я. Брюсова. Він брав участь в експедиціях у різні райони СРСР, подорожував по Уралу і Алтаю, деякий час учителював, працював у краєзнавчому музеї. І скрізь, де б він не був і чим би не займався, не переставав спостерігати явища природи, вивчати життя тварин і рослин і вести записи.

Дитячим письменником В. Біанкі став під впливом гуртка радянської дитячої літератури, заснованого у 1922 р. в Петрограді при Педагогічному інституті дошкільного виховання. У цьому гуртку працювали С. Маршак, К. Чуковський, Б. Житков, М. Ільїн, Є. Верейська та інші відомі радянські дитячі письменники. Саме тут В. Біанкі сформувався як дитячий письменник-аніمالіст. Він почав виступати в дитячих журналах того часу — «Воробей», «Новый Робинзон» — з невеликими оповіданнями, нарисами про природу. Починаючи з 1924 р. виходять у світ книжки В. Біанкі: «Лісові хатинки» (його перша книжка), «На великому морському шляху», «Перше полювання», «Чиї це ноги?», «Чиї ніс кращий?», «Хто чим співає?» та ін. За 35 років невтомної праці в дитячій літературі В. Біанкі написав близько 300 творів, які друкувалися і в збірках і виходили в світ окремими виданнями.

Твори його за жанром різноманітні: повісті («Одинець», «Мурзук» та ін. у збірці «Повісті й оповідання» — 1959), оповідання, казки (зб. «Оповідання й казки» — 1960), легенди («Казки звіролова»), художні нариси і різні газетні жанри, які ми зустрічаємо, зокрема, в його творі «Лісова газета».

Рідна природа, її невичерпні багатства, краса, особливості життя тваринного світу: комах, земноводних, птахів, звірів та інших живих істот, людина як господар, охоронець і перетворювач природи — такий зміст творів В. Біанкі.

Письменник дає дітям цінні відомості про зміни в природі протягом року, про особливості природи різних районів і зон

Радянського Союзу, про зв'язок тварин з навколишнім середовищем. Його казки, оповідання та інші твори на цікавому конкретному матеріалі знайомлять читача з об'єктивними законами існування й розвитку природи. Діти, читаючи твори В. Біанкі, дізнаються про особливості будови різних органів тварин, про вміння тварин будувати собі житла (гнізда, нори), про те, чим і як харчуються вони, як захищаються від ворогів.

Письменник розповідає також, як відлітають у теплі краї птахи, де і як зимують тварини та про інші загадкові й цікаві явища природи.

В основу своїх творів В. Біанкі завжди кладе власні спостереження, бачене, вивчене і уважно перевірене ним.

Глибокі наукові знання у поєднанні з талантом письменника і педагога — така характерна особливість творчості Віталія Біанкі.

У його творах вражає також уміння зацікавити, захопити юного читача, збудити в нього допитливість, бажання самому вивчати природу, щоб розгадати її загадки і таємниці.

«...І весь величезний світ навколо мене, наді мною і піді мною сповнений незвіданих таємниць. І я їх буду відкривати все життя, тому що це найцікавіше, захоплююче заняття в світі»¹, — говорить персонаж з оповідання В. Біанкі «Морське бісеня» (1946). Такі ж почуття охоплюють і читачів творів В. Біанкі.

Навіть назви деяких його оповідань і казок у формі запитань — «Чиї це ноги?», «Чий ніс кращий?», «Хто чим співає?» та інші — уже заінтриговують читачів.

Інтригуючий початок багатьох творів також підсилює увагу читача, заохочує до читання і сприяє кращому запам'ятовуванню наукового матеріалу.

Загадково починається, наприклад, оповідання «Не з розум і лий з вір». Колгоспник побачив у ямі, в якій взимку зберігалася картопля, якогось звіра, стукнув його сокирою, поклав у лантух і поніс додому. Такий початок збуджує цікавість у читача. Він хоче дізнатись, що це за невідомий звір. Далі письменник розповідає про те, як діти колгоспника

¹ Віталій Біанкі, Повести и рассказы, Л., Детгиз, 1959, стор. 246.

уважно розглядали принесену батьком тварину, називали її ознаки і ніяк не могли відгадати, що за звір лежить перед ними. І читач разом з героями твору теж думає, пригадує й собі, яких він знає тварин з такими прикметами: товстий, чорна з білим шерсть, короткі ноги, довгі кігті тощо. Проте діти самі не можуть відгадати і вирішують звернутись по допомогу до лісника. Коли батько пішов до лісника, звір тим часом поворухнувся (він був живий, колгоспник тільки оглушив його ударом). Діти перелякалися і сховалися на піч. Прийшов лісник. Коли відчиняв двері, звір вискочив з хати. Але досвідчений лісник встиг побачити його і сказав, що це борсук.

Закінчується оповідання щасливо: звір утік, а діти, почувши від лісника, що борсуки не кусають людей, пошкодували, що злякались, не почастивали його смачною печеною картоплею.

Отже, майстерність цього оповідання і в зав'язці, яка збуджує інтерес у читача, і в точному описі характерних особливостей борсука, і в розв'язці, в якій показано, як у дітей, замість страху перед твариною, проявляється симпатія до неї. У пам'яті читачів залишиться яскравий образ «незрозумілого» звіра ще й тому, що він порівнюється з іншими тваринами, схожими де в чому на борсука.

Такий же інтригуючий початок, цікавий зміст, колоритні образи, точні описи і в оповіданні «Хто вночі не спить».

Захоплює дітей також казкова форма багатьох творів В. Біанкі, фантастика, близькість їх сюжету до народних казок. Так, у казці «Т е р е м о к» у назві, композиції і в стилі письменник наслідує однойменну народну казку. Але зміст її, як і тема, зовсім інший. Це науково-художній твір про комах, птахів і звірів, які влаштовують своє житло у дуплах дерев. Письменник показує, що залежно від розміру дупла у ньому можуть жити і птахи, і звірі — дятел, шпак, сич, білка, куниця, бджоли тощо.

Спочатку дупло в дубі зробив дятел. На другий рік цю оселю зайняв шпак. Поступово старий дуб почав кришитися, сохнути, руйнуватися, і дупло побільшало. У ньому тепер оселяються звірі. Нарешті, як і в народній казці, приходять ведмідь, натискує на дупло, і дуб ламається навпіл. Теремок загинув, а з нього випали і розлетілися матеріали, що їх так старанно роками заготовляли мешканці: сіно, шерсть, мох,

пух, віск. Як і в народній казці, у творі В. Біанкі кожен новий мешканець теремка спочатку запитує, хто в ньому живе. У відповіді перелічуються усі колишні жителі. Кожному з них автор дає, крім імені, ще римоване визначення в дусі народних казок: «Дятел пестрий — нос вострий», «Скворець — первый в роще певець», «Пчелиный рой — друг за дружку горой». Фантастика в цій казці виявилась тільки в тому, що звірі розмовляють. У ній, як і в народній казці, всі звірі живуть у теремку, проте, на відміну від неї, у творі Біанкі вони живуть у дуплі по черзі, і само дупло з кожним роком змінюється.

«Теремок» Біанкі — це наукова казка, правдивий твір, який дає читачам знання про життя лісу. Тема казки — житло тварин. На цю тему є у нього й інші казки — «Лісові хатинки», «Майстри без сокири». У цих двох казках розповідається про те, як, де і з чого птахи будують свої гнізда.

В. Біанкі — майстер гострого драматичного сюжету. У багатьох його творах дія розвивається напружено; показано боротьбу тварин між собою, а також боротьбу між людиною і твариною.

В оповіданні «Блакитне звірятко» захоплююче зображено своєрідний двобій між звірками: куницею і летючою білкою (блакитним звірятком). Куниця побачила білку і почала її переслідувати. Надзвичайно виразно, динамічно й емоційно зобразив письменник хижість, упертість і силу, які виявляє звір у боротьбі за здобич, а з другого боку — силу, сміливість і жагуче прагнення зберегти своє життя у тварини, якій загрожує смерть. Блакитне звірятко врятувалося: на шляху переслідувача, куниці, трапилось провалля, через яке білочка легко змогла перелетіти і в такий спосіб здобути перемогу над своїм ворогом.

В оповіданні «Про двох мисливців» теж напружений, драматичний сюжет: про двох людей, що потрапили в дуже скрутне становище. Від розлюченого пострілом могутнього звіра, лося, їх врятував розум.

Цікаво розкриває письменник характери і поведінку мисливців. Один з них — мисливець за фахом, корінний житель лісу, а другий — міська людина. Перший добре знає, як треба поводитись на полюванні, тому був стриманим, рішучим, знає повадки звірів, другий — нетерплячий, має значно менший досвід, а тому робить помилки, стріляє невчасно.

Справжній мисливець заліз, рятуючись від звіра, на похилу сосну і товарища врятував, коли той падав з берези, коріння якої підбив копитами розлучений лось. Життя людей було врятовано лише завдяки розуму одного з них і недогадливості дося.

Мова творів В. Біанкі відзначається багатою лексикою, виразністю, поетичністю. Письменник вживає слова побутової лексики, користується природознавчою, мисливською термінологією, проте ніколи не зловживає нею. Кожне нове слово і поняття письменник розкриває поступово, і воно стає зрозумілим в процесі уважного читання твору. Так, у казці «Перше полювання» (це розповідь про те, як цуценя зустрічається на лузі з різними живими істотами, яких йому дуже хотілося спіймати, але всі вони від нього поховалися) письменник знайомить дітей з явищами і поняттям мімікрії, не називаючи слово, а зображуючи це явище.

Ця казка знайомить дітей у цікавій образній формі із захисними пристосуваннями тварин: кольором і формою тіла, які роблять тварину непомітною для ворогів, різними засобами залякування ворога тощо.

Кожна з тварин, побачивши цуценя, подумала про те, як їй захиститись від цього мисливця, як врятувати своє життя. Письменник надає слово кожній тварині і для кожної знаходить відповідні влучні вислови:

Птиця бугай думає: «Я його обдурю». Одуд думає: «Я його здивую». Вертишійка думає: «Я його налякаю». Ящірка думає: «Я від нього викручусь». Гусінь, метелики, коники думають: «Ми від нього сховаємось». «А я його прожену»,— думає жук-бомбардир¹.

І в інших творах В. Біанкі мова свіжа, влучна, образна і передає найтонші відтінки почуттів, настроїв своїх героїв, відтворює їх думки і дії.

Тварини в казках В. Біанкі думають і розмовляють людськомu, а поведуться відповідно до своїх біологічних особливостей, не порушуючи законів природи.

Наукові знання В. Біанкі подає дітям у чіткій системі, послідовності, у кожному з творів зосереджує їх увагу на якомусь певному питанні. Щоб розкрити і з'ясувати це

¹ Виталий Бианки, Рассказы и сказки, Л., Детгиз, 1960, стор. 9.

питання, він добирає переконливі факти, підводить читачів до правильного висновку.

Найбільший твір В. Біанкі — «Лісова газета». Це велика, фундаментальна і надзвичайно оригінальна праця письменника, це своєрідна енциклопедія природи, календар, в якому день за днем відображено найважливіші явища, які відбуваються в природі на протязі дванадцяти місяців, сезонні зміни на величезній території Радянського Союзу. В «Лісовій газеті» мова йде не лише про рослини, тварин, погоду, а й про різноманітні види праці людей залежно від сезону, про полювання й рибальство в різні пори року.

Вперше книжка вийшла у 1927 р. і за життя письменника перевидавалась дев'ять разів (дев'яте видання вийшло в світ у 1958 р.); кожне нове видання значно відрізнялось від попереднього, доповнювалось все новими і новими матеріалами. Ця книжка створена не самим тільки Біанкі, це було б просто неможливо — надто вже широке коло питань у ній висвітлено. Все, що стосується життя рослин, написала Ніна Михайлівна Павлова — доктор біологічних наук, ботанік, письменниця. Багато оповідань, нарисів написали юні натуралісти, радянські піонери, школярі (ліскори), з якими письменник тримав постійний зв'язок. Друзі письменника — мисливці і лісники дали йому цікавий матеріал для твору.

У книзі «Лісова газета» використана газетна форма. Твір складається з 12 розділів, кожен з яких — ніби номер лісової газети і відображає події, які відбуваються в природі протягом місяця. Користуючись різними газетними жанрами — телеграма, коротке повідомлення про новини, радіопереключка з різних кінців Радянського Союзу, хроніка, стаття, лист, нарис, фейлетон, оголошення, вікторина тощо, — письменник захоплююче розповідає про життя природи Радянського Союзу і про творчу працю радянських людей. Є навіть повідомлення ТАРС про роботу і подвиги дітей — все, як у справжній газеті. Всі твори короткі, стислі, написані просто, ясно, свіжою виразною мовою, розповідають про цікаві, часом захоплюючі події в лісі, полі, в річках, на горах, в далеких і близьких районах.

У передмові до «Лісової газети» В. Біанкі писав: «У звичайних газетах пишуть лише про людей та їх справи. Але дітям цікаво знати і про те, як живуть звірі, птахи, комахи.

У лісі подій не менше, ніж у місті. Там також іде робота,

бувають веселі свята, нещасні випадки. Там є свої герої і розбійники»¹.

Книги В. Біанкі — цінний супутник дітей у справі вивчення рідної природи. «Лісова газета» дає знання, будить думку, виховує спостережливість, увагу, розумне, хазяйське і гуманне ставлення до всього живого, прагнення досліджувати, берегти природу — невичерпну скарбницю нашої Батьківщини.

Твори Біанкі мають велике значення для формування матеріалістичного і атеїстичного світогляду підростаючого покоління, для виховання у дітей любові до природи і до людини — мудрого хазяїна природи.

Помер В. В. Біанкі 10 червня 1959 р. у повному розквіті творчих сил.

¹ Виталий Бианки, Лесная газета на каждый год, М., Детгиз, 1958, стор. 3.

**ТВОРИ
ПИСЬМЕННИКІВ
НАРОДІВ СРСР**

Вступ

Дитяча радянська література багатонаціональна, багатомовна, її створюють письменники народів Радянського Союзу, визволених Великою Жовтневою соціалістичною революцією від національного і соціального гноблення. Об'єднані у велику дружню сім'ю, народи СРСР успішно розвивають свою економіку і культуру і кожен з них творить свою літературу — невід'ємну складову частину багатонаціональної радянської літератури, одним із загонів якої є дитяча література.

Література кожної нації розвивається в тісному взаємозв'язку з літературами інших братніх народів Радянської Вітчизни. Ці нерозривні зв'язки виникли внаслідок спільного історичного шляху, спільної революційної боротьби трудящих з царським самодержавством, внаслідок єднання і непорушної дружби народів у будівництві комуністичного суспільства.

Ще задовго до Великої Жовтневої соціалістичної революції існували ідейні зв'язки між російською революційно-демократичною літературою і літературами інших поневолених народів колишньої царської Росії. Так, прогресивні ідеї, втілені у творах В. Г. Белінського, М. Г. Чернишевського, О. І. Герцена, Т. Г. Шевченка, О. М. Горького, вплинули на формування світогляду і на творчість таких видатних письменників, як Янка Купала і Якуб Колас (Білорусія), Ян Райніс (Латвія), Дмитрій Гуліа (Абхазія), Ованес Туманян (Вірменія), Коста Хетагуров (Осетія), та багатьох інших. У творах цих письменників змальовано гнітючі картини безправ'я трудящих, сваволі і деспотизму панівних класів, картини тяжкої, виснажливої праці на багатих, злиднів і страждань трудового люду. У їх творах висловлено палкий протест проти поневолення, темряви і мракобісся, проти несправедливого суспільного ладу і заклик до повалення його.

Ці письменники, як і М. О. Некрасов, Т. Г. Шевченко й інші російські та українські революціонери-демократи, були

борцями за щастя народне, виступали як громадські діячі, пропагандисти освіти, засновники національної культури і літератури для дорослих і дітей.

Можна знайти в доробку письменників-класиків дожовтневого періоду, як і в творчості радянських письменників, які висвітлюють тему життя і боротьби трудящих у минулому, боротьбу за торжество соціалістичної революції, багато творів, близьких за своїм ідейно-тематичним змістом до творів російських і українських письменників.

Так, немало спільного можна бачити в поезії українського поета, революціонера-демократа П. А. Грабовського і осетинського поета Кости Хетагурова.

У творах «До школи» (П. Грабовський) і «Як мужчина» (К. Хетагуров) поети звертаються до учнівської молоді з закликом добре вчитися, готуватися до чесного, трудового життя, до боротьби за щастя народу. Обидва революційні поети висловлюють довіря до дітей, покладають на них великі надії і вказують молодому поколінню правдивий шлях у житті і боротьбі.

К. Хетагуров закликає хлопчиків-школярів бути мужчинами, не лінуватися:

Учись, мій друже, охоче,
Щоб мудрість усю пізнати...
І радо берись за роботу,
Щоб людиною стати!..
... Не будеш ти лінуватись —
Знайдеш до правди шлях...¹

У П. Грабовського:

Треба самим розвертати,
Як і до чого все йде,
Шлях безпомилково взяти,
Той, що до правди веде².

Ідейно-тематична спорідненість є й в інших поезіях К. Хетагурова і П. Грабовського, зокрема у вірші «Сироти» П. Грабовського і «Мати сиріт» К. Хетагурова.

¹ Коста Хетагуров, Собрание сочинений в трех томах, т. 1, М., Изд-во АН СССР, 1951, стор. 271.

² Павло Грабовський, Поезії, К., Держлітвидав, 1963, стор. 70.

Трагізм картин, змальованих у творах, суворі правда життя, глибокий гуманізм, палкий протест проти нелюдських умов життя трудящих глибоко вражають читача і кличуть до боротьби з соціальною несправедливістю.

Багато спільних мотивів звучить і в дитячій літературі кінця XIX — початку XX ст., зокрема тема знедоленого дитинства.

Так, повість «Гікор» вірменського письменника Ованеса Туманяна і оповідання «Кульбабка» литовського письменника Миколаса Слудкіса за своїм ідейним спрямуванням і творчим методом близькі до оповідань А. П. Чехова, О. М. Горького, І. Я. Франка, А. Ю. Тесленка, тобто до творів російських і українських письменників, які гаряче захищали права дітей бідноти, гнівно засуджували жорстокий лад, що утверджував експлуатацію дитячої праці, знущання хазяїв над дітьми-наймитами, лад, що закривав дітям трудящих шлях до освіти, що освячував мракобісся і темряву.

За Радянської влади незрівнянно вирости й зміцніли творчі зв'язки, дружба і обмін досвідом між письменниками братніх народів Радянської держави. Літератори, об'єднані в Спілку радянських письменників, часто зустрічаються на своїх з'їздах, нарадах, зокрема з питань дитячої літератури, на щорічних декадах національного мистецтва і літератури, обмінюються думками, діляться досвідом. За роки Радянської влади зроблено багато перекладів кращих творів російської літератури і літератур інших народів, в тому числі й творів для дітей, на мови народів СРСР. Вони стають надбанням літератур усіх братніх народів. На українську мову, зокрема, багато перекладено творів для дітей П. Тичиною, М. Рильським, І. Ле, М. Терещенком, О. Іваненко, Н. Забілою, В. Бичком, М. Пригарою та іншими українськими радянськими письменниками.

Всі ці заходи сприяють зближенню літератур народів СРСР, їх взаємовпливам, піднесенню рівня всієї радянської літератури взагалі і дитячої зокрема, поглибленню їх інтернаціоналізму, сприяють зміцненню співдружності націй.

Одна з провідних тем літератури народів СРСР — це тема дружби і братерства радянського народу. На цю тему написано багато творів, наприклад: «Радість нашого дому» — повість башкирського письменника Мустая Каріма, «Ліля» —

оповідання узбецького письменника Мирмухсіна, «Зарема» — поема аварського письменника Расула Гамзатова, «Великий оркестр» — повість башкирського письменника Анвера Бікчентаєва.

Тема щасливого дитинства радянських дітей також широко висвітлена в творах багатьох письменників братніх народів Радянського Союзу, зокрема у збірці оповідань молдавського письменника Єміліана Букова «Петрика-Рика», у віршах вірменської поетеси Сільви Капутікян («Лала», «Маша працює», «Я, Альоша і Длі»), у творі туркменського поета Каюма Тангрикулієва «Бачили самі, своїми очима», в оповіданні узбецького письменника Мирмухсіна «Маленька лікарка».

У творах багатьох письменників оспівується творча праця радянських людей, які перетворюють природу, підкорюють ріки, прокладають канали і зрошують пустині, споруджують електростанції, зводять нові міста, фабрики, заводи, змінюють обличчя міст і сіл нашої незорої Батьківщини.

Радянська дитяча література прагне здійснити велику мету — бути одним із могутніх засобів виховання дітей і молоді в дусі безмежної відданості ідеям комунізму, палкої любові до Соціалістичної Вітчизни, в дусі непорушної дружби народів та інтернаціоналізму. Радянська дитяча література, як і взагалі вся література, соціалістична за змістом і національна за формою. Спільна тематика, висока ідейність у поєднанні з національною формою творів письменників — представників різних народів нашої країни, тобто відображення життя і творчої праці радянських людей — будівників безкласового комуністичного суспільства, оспівування краси рідного краю і водночас художнє відтворення рис національного характеру, побуту, звичаїв, фольклору — такі якості притаманні нашій багатонаціональній літературі, в тому числі і дитячій.

Для прикладу розглянемо, як змальовують природу рідного краю письменники, представники різних народів нашої країни. У казці Є. Букова «Андрієш» зображено Молдавію з її гарячим сонцем, щедрою землею, «солодкими» долинами, покритими садами й виноградниками, дубовими й буковими лісами:

Це сади, теплом налиті,
Це долини в буйнім цвіті.

Це ліси — в мой Молдові.
Там казки ростуть чудові...¹

Туркменський радянський поет Каюм Тангрикулієв оспівує природу Туркменії, таку несхожу ні на природу Молдавії, ні на нашу. У вірші «Н а ш а з и м а» він малює картину своєрідної туркменської зими: йдуть дощі, немає хуртовин, сніг буває зрідка і не покриває поля, лише «погладить білою лапкою», а під кущами очерету зеленіє травичка.

Туркменська зима коротка. Поет пише:

Тюльпанам, травам і весні
Зима назустріч поспішає...²

У творах литовського радянського письменника Миколаса Слущкіса змальовано чудові краєвиди Прибалтики, побачені очима дитини. Наприклад, перед маленьким героєм з оповідання «П о д о р о ж д о м і с т а», що вперше виїхав за межі свого села, відкривається велична панорама полів, луків, пагорбів. Його вражають і зачаровують безкрайня далечінь, широкі обрії і яскраві барви рідної природи.

Так у казках, оповіданнях, поезії письменників братніх літератур розкриваються перед малими читачами різноманітність, багатобарвність, краса нашої великої Батьківщини.

У загальну скарбницю дитячої радянської літератури, крім творів класиків дожовтневої літератури і радянських письменників, влилися чудові народні пісні, казки й інші види усної поезії народів нашої Соціалістичної Батьківщини. У перекладах на російську і українську мови вийшли казки народів Півночі, казахські, грузинські, вірменські, білоруські, казки народів прибалтійських країн, молдавські, татарські та ін. Ще до Великого Жовтня українські письменники використовували у своїх творах мотиви, теми, сюжети, образи із багатого джерела усної творчості братніх народів. Так, І. Франко в передмові до казок «Коли ще звірі говорили» називає серед інших джерел і збірки російських казок. С. Васильченко в збірці «Осетинські казки» дав літературний запис народних казок,

¹ Єміліан Буков, Андрієш, Казка, К., «Веселка», 1966, стор. 106 (переклад В. Бичка).

² К. Тангрикулієв, Видели сами, своими глазами, М., Детгиз, 1962, стор. 28.

які розповів йому його товариш — осетин. На українську мову казки народів СРСР переклала радянська письменниця О. Іваненко, зокрема казки північних народів: ненців — «Як риби у воді почали жити», бурятів — «Як собака товариша шукав», калмиків — «Заєць і лев» (1939). У післявоєнний період письменниця продовжує перекладати казки і легенди різних народів (зб. «Жар-птиця» — 1946). Відома нашим дітям і збірка Н. Забіли «Під дубом зеленим», у якій вміщено творчі переклади і переробки народних казок. Віршований переказ фольклорних творів братніх народів зробив І. Нехода і видав у збірці під назвою «Казки моїх братів».

Література різних народів, перекладена на рідну мову юного читача,— це велике культурне надбання. Читаючи фольклор і твори письменників братніх народів, наші діти, крім естетичної насолоди, одержують багато знань, які сприяють вихованню інтересу й поваги до радянських людей інших націй, зміцненню почуття дружби.

У наших читачів, дошкільнят і молодших школярів, великою популярністю користуються твори, які написали для них визначні письменники братніх народів Радянської країни Янка Купала, Ян Райніс, Ованес Туманян, Дмитрій Гуліа, Расул Гамзатов.

Янка Купала

(1882—1942)

Білоруський поет Янка Купала (Іван Домінікович Луцевич) разом з іншим народним поетом — Якубом Коласом — є основоположником нової білоруської літератури і літературної мови. Янка Купала народився 7 липня 1882 р. в селі Вязинка (тепер Віленського району Мінської області), в сім'ї безземельного селянина-орендаря. Вчився в народному училищі в селі Беларучі і закінчив його у 1898 р. Працював у сільському господарстві, а потім на виробництві, учителем. Дитинство і юнацькі роки Янки Купали були безрадісними. Постійні марні пошуки місця в житті, пошуки заробітку, поневіряння — все, що випадало на долю бідняка в царській Росії, зазнав поет.

Сувора школа життя, яку пройшов Янка Купала, загартувала його, зробила чулим до страждань народу, виховала в нього ненависть до гнобителів, любов і співчуття до пригноблених.

Ще навчаючись в училищі і після закінчення його майбутній поет із захопленням читає твори класиків російської, української і польської літератур. Високо цінував він твори О. С. Пушкіна, М. Ю. Лермонтова, М. О. Некрасова, О. М. Горького, Т. Г. Шевченка, А. Міцкевича.

Згадуючи про свої юнацькі роки, Купала підкреслював, яку велику роль відіграли література і фольклор у його житті: «Книги розбудили в мені фантазію. Але найсильніше, я гадаю, вплинули на мене білоруські народні казки, які я чув у дитинстві»¹.

Знайомство з багатством народної творчості, життя в білоруських селах і спілкування з селянами допомогли майбутньому поетові оволодіти скарбами рідної мови, великим майстром якої він стає.

У багатьох творах Янки Купали широко використані мотиви білоруських народних пісень, дум, казок, народні прислів'я, приказки, афоризми, крилаті слова, фразеологізми.

Писати свої твори Янка Купала почав напередодні революції 1905 р. Коли почалися революційні події, він працював чорноробом на гуральні. Перша російська революція глибоко схвилювала поета і дала напрямок його творчості. Янка Купала був активним учасником революційних подій, розповсюджував прокламації, писав революційні вірші. Тоді ще поет переконався, що його покликання — служити білоруському народові всіма силами своєї душі і серця. Тобто його завдання — розповісти про тяжку долю білоруських селян і робітників, кинути в їх душі насіння правди, викликати гнів проти багатіїв, панів і всіх інших гнобителів, кликати трудящих на боротьбу за краще життя.

Таким і є зміст поезії Янки Купали, створеної під впливом революції 1905 р. Перша збірка віршів, «Жалейка» («Сопілка»), вийшла в світ у 1908 р. і зразу ж була конфіскована за революційний зміст. Після цього цензура не раз заборонила друкувати твори Купали. Друга збірка вийшла у 1910 р. під назвою «Гусляр». До Великої Жовтневої соціалістичної революції вийшло в світ ще кілька збірок поезій, комедія «Павлинка» (1912) і драма «Зруйноване гніздо» (1913).

У 1908 р. Янка Купала залишив роботу на гуральні, поїхав у Вільнюс, там працював у бібліотеці і у вільні години писав. З 1909 р. протягом 4-х років він жив у Петербурзі. Вчиться там на загальноосвітніх курсах, а з 1915 р. живе в Москві і вчиться в народному університеті. Навчаючись,

¹ Див.: журн. «Полум'я», 1946, № 6, стаття «З автобіографічних записок».

Янка Купала продовжує писати і у своїх творах відбиває життя та революційні прагнення трудящих мас Білорусії. Деякі твори поета друкувалися в білоруській газеті «Наша нива» (виходила у Вільнюсі), редактором якої став у 1913—1915 рр. Молода на той час білоруська література знайшла собі широкого друга і пропагандиста її перших досягнень в особі М. Горького. Великий пролетарський письменник став першим перекладачем творів Янки Купали на російську мову. У журналі «Современный мир» у 1911 р. М. Горький виступив із статтею «О писателях-самоучках», в якій закликав передову російську інтелігенцію з особливою увагою поставитися до зростання нових ідей, нових сил після революції 1905 р., радив звернути увагу на молоді літератури білорусів — «самого забитого народу Росии». На сторінках цього ж журналу вмістив переклад вірша Янки Купали «А хто там іде?».

Ще раз свою думку про творчість Янки Купали М. Горький висловив у листі до М. Коцюбинського. Він дав у цьому листі високу оцінку таланту Янки Купали і Якуба Коласа, підкресливши при цьому простоту, ласкавість тону, журливість, щирість віршів. Разом із листом Горький надіслав Коцюбинському текст вірша «А хто там іде?» і ноти (вір було покладено на музику). О. М. Горький писав, що ця річ його дуже схвилювала. Справді, вірш «А хто там іде?» (1907) можна вважати шедевром поетичного мистецтва; він потрясає, зворушує і окрилює серця, він є одним з кращих творів світової поезії і може бути гімном будь-якої пригнобленої нації світу, нації, яка пробудилася і встала на захист своїх прав, своєї людської гідності:

А хто там іде, а хто там іде,
Яка то громада велика гуде?
— Білоруси.
А що вони несуть на худих плечах,
На руках у крові, на ногах в постолах?
— Свою кривду.
А куди ж несуть вони кривду всю,
А куди ж несуть показати свою?
— У світ цілий.
А хто ж ото їх, не один мільйон,
Кривду вчив нести, розбудив їх сон?
— Біда, горе.

А чого ж, чого захотілось їм,
Їм, погордженим, їм, сліпим, глухим?
— Людьми зватись¹.

Янка Купала високо цінував літературу братніх народів; він не тільки з захопленням читав, а й перекладав на білоруську мову твори М. Некрасова, О. Кольцова, «Мідного вершника» О. Пушкіна, «Слово о полку Ігоревім». Поет глибоко поважав М. Горького, познайомився і листувався з В. Брюсовим, який теж став одним із перекладачів творів Янки Купали. Теплі взаємини були у нього з Яном Райнісом, який переклав багато віршів Купали на латиську мову.

Янка Купала знав історію України, український фольклор, художню літературу, особливо захоплювався поезіями Т. Шевченка. Після Великого Жовтня Янка Купала бував на Україні — в Харкові, Києві, на Дніпрогісі, брав участь у святкуванні 125-річчя з дня народження Т. Шевченка. Про любов поета Білорусії до великого Кобзаря свідчать його вірш «Пам'яті Т. Шевченка» (1909), поема «Тарасова доля» (1929). Янка Купала першим серед білоруських поетів переклав на мову свого народу твори Т. Г. Шевченка, був редактором «Кобзаря» (1939). Творчість Шевченка мала значний вплив на Янку Купалу, який називав себе учнем великого українського поета, революціонера-демократа.

Останні місяці життя поета пройшли в Москві, де він помер 28 червня 1942 р.

У післяжовтневий період Янка Купала став співцем звільненого білоруського народу, будівника соціалістичного суспільства. В багатьох своїх віршах поет славить дружбу народів Соціалістичної Батьківщини, соціалістичні перетворення в нашій країні і радянську молодь, яка гідно продовжує традиції своїх батьків.

У своїх художніх творах Янка Купала виступає як патріот соціалістичної країни, як глашатай ідей інтернаціоналізму. Поеми «Над річкою Оресою», «Місто Борисів», збірка віршів «Від серця», за яку поет був удостоєний Державної премії, належать до кращих зразків високохудожньої радянської літератури.

¹ Янка Купала, Вибране, К., Держлітвидав, 1947, стор. 15 (переклад М. Рильського). Тут і далі цитуємо за цим виданням.

За успіхи, досягнуті Янкою Купалою в розвитку білоруської літератури, він був удостоєний звання народного поета, нагороджений орденом Леніна і обраний академіком Академії наук БРСР та УРСР.

Багато творів видатного поета доступні дітям. Так, у поемі «Над річкою Оресюю», в якій розповідається про перетворення заболочених районів Полісся на родючі поля, створено образи радянських людей, показано їх героїчну працю, їх колективізм, мужність, здатність перемагати труднощі. Поема цілком зрозуміла і цікава для дітей середнього шкільного віку. Або поема «Бондарівна», створена на фольклорній основі. Це яскравий, хвилюючий твір про давнє минуле білоруського й українського народів, про сваволю панів і знуцання їх над кріпаками, про горду й сміливу дівчину Бондарівну, яка прийняла смерть, щоб не підкоритися панові. Можна ще назвати багато віршів про природу Білорусії, творів про життя селян у минулому, революційних поезій («Зимою в лісі», «Весна», «Літо», «Нічка», «Поле», «Та було це...», «Пісня й казка», «Сини», «Вийди», «Я козак» і багато ін.), доступних і зрозумілих для школярів.

Дітям близькі твори Янки Купали своєю простотою, ритмічністю, пісенністю, широким використанням художніх засобів усної народної поезії, як, наприклад: епітети, виражені іменниками (*самоцвіт-веселка, сонце-ясногрій, діаманти-роси* — «Весна»), порівняння («Поле, як квіточка»), метафори («Сонце купається в одлиску кіс» — «Літо»). Велике значення для виховання дітей мають створені поетом образи сміливих, сильних людей — борців за кращу долю для народу.

Є твори, які поет безсумнівно написав для дітей. Це вірші «Алеся» (1935), «Сини» (1935), «Хлопчик і льотчик» (1935).

Вірші Янки Купали «Хлопчик і льотчик», «Алеся» і «Сини» присвячено радянській молоді. Поет радіє з того, що в Радянській країні підрастають все нові й нові покоління людей гордих, сміливих, які свідомо обирають собі життєвий шлях — шлях служіння вільному народові, шлях до щастя всіх трудящих.

У вірші «Сини» старий батько, більшовик, «пролетарій родом», який «звідав сушу, звідав море, битви і походи», питає у юних синів, «ким з них кожен бути хоче, що він обирає».

Шестеро синів «з молодим запалом» відповідають йому і намагаються «бути кожний свого батька гідним».

Кожен з них обрав собі таку роботу, щоб бути корисним Радянській Батьківщині, щоб виявити свої здібності і таланти. Про свою майбутню роботу юнаки говорять з піднесенням, ширим захопленням. Перший син мріє стати трактористом і землю так орати, «щоб зросли у зріст людини жито і пшениця». Другий хоче бути робітником, будувати домни і мартени, «мідь та вугілля у шахтах... людям брати». Третій бажає плавати по морях, океанах,

Де «Челюскін» гордо плавав,
Де пурга, де хвилі.
Пароплав мій пройде всюди,
Де вітри і бурі,
Через теплі океани
І моря похмури¹,—

заявляє він із захопленням і гордістю.

Мрія четвертого сина — літати, «наче птах крилатий», бути льотчиком-героєм. А п'ятий прагне захищати Батьківщину від можливого нападу ворогів:

Щоб Країни Рад кордони
Вміть обороняти.
Аби ворог — як поткнеться —
Зустрінув могилу².

Шостий мріє складати пісні про щастя трудящих, про їх творчу працю і патріотизм:

Як працюєм, як змітаєм
Зрадницькі напасті,
Як будуєм, як квітчаєм
Батьківщину щастям³.

У вірші «Сини» в художніх образах поет дав широке узагальнення типових явищ нашої дійсності. Батько і сини — це старше і молодше покоління, між ними існує нерозривний зв'язок, спадкоємність. Батько боровся за владу Рад, а сини готуються боротися за здійснення програми старшого покоління, бути гідними його славних традицій. Вся сила, весь молодечий запал синів спрямовані на творчу працю для суспільства,

¹ Я н к а К у п а л а, Вибране, стор. 128 (переклад М. Нагнибиди).

² Т а м ж е, стор. 129.

³ Т а м ж е.

ради процвітання Батьківщини. В образах синів поет втілює кращі риси радянської молоді. Вірш сповнений щирим, глибоким почуттям радянського патріотизму, вірою в нашу молодь, у наше щасливе майбутнє. Мова вірша, як і усіх творів Янки Купали, виразна, багата, милозвучна.

Поезія «Хлопчик і льотчик» (1935) написана у формі монолога. Хлопчик звертається до льотчика з проханням взяти його в політ, щоб побачити більше світу, щоб дізнатись більше.

У мові хлопчика виражена властива малим дітям наївність, безпосередність і допитливість. Хлопчикові хочеться знати, «як місяць кочує на небі, як в лісі блукає ведмідь, як світяться ввечері зорі...». Хочеться йому побачити море, поглянути, як ходять по нім кораблі, полетіти далеко-далеко, побувати і в Кремлі... І так по-дитячому щиро і безпосередньо умовляє він льотчика, так хоче він переконати його в тому, що йому вже можна літати:

Я, знаєш, великий вже хлопчик
І вмію літати у сні.
Та й мама сьогодні казала:
Мені уже цілих сім літ...¹

У вірші відбито типові мрії і прагнення радянських дітей, їх інтерес до пізнання світу, до творчої діяльності.

У вірші «А л е с я» відображено глибокі зміни в житті білоруського народу, які сталися після Жовтневої революції, зокрема у становищі жінки-трудівниці.

Янка Купала змалював дві картини, два світи. У першій частині вірша він створює образ жінки-селянки, яка співає над колицюю маленької дочки Алесі. Читач переноситься у яву в Білорусію, у Полісся, де глухо шумить пуца, у темну хатину, чує невеселу пісню матері-трудівниці, яка бажає щасливої долі своїй дитині. Емоціональності, образності твору Янка Купала досягає, використовуючи художній прийом паралелізму на початку вірша:

На світанні кувала
У Поліссі зозуля,
Там дочку колисала
В сповиточку матуля².

¹ Я н к а К у п а л а, Вибране, стор. 130 (переклад Т. Масенка).

² Т а м ж е, стор. 124.

За допомогою паралелізму поет не лише підкреслює схожість між співом зозулі і піснею матері, не тільки створює настрій смутку і надає виразності поетичній мові, але й допомагає читачеві краще уявити собі місцевість, про яку йде мова. У другій строфі ця картина доповнюється новими штрихами:

Пуца глухо шуміла,
І п'їтьма серед хати,
І співала похила
Над колискою мати...¹

Економними мовно-лексичними засобами створює поет звукові й зорові образи, дає відчуття епохи.

Пісня матері нагадує народні колискові пісні:

— Спи-засни, моя дочко,
Сплять пташки-джеркотулі,
Мій веселий дзвіночку,
Люлі, люленьки, люлі...²

У цій колісанці і традиційні повторення (*спи-засни*), і пестливий іменник-прикладка (*пташки-джеркотулі*), і приспівка (*люлі, люлі*). Пісня матері пройнята ніжністю, ласкою. Основний зміст її — мрія про майбутнє дочки.

У мріях матері, віками пригніченої жінки, відчувається покірливість долі, пасивність. Вона лише «жде» свого щастя, а не бореться за нього. Такого ж щастя вона бажає і своїй доні:

Будеш прясти зимою
Та намотувать нитки,
Будеш рано весною
Щастя ждять біля хвіртки...³

У другій частині вірша поет знайомить читача з долею Алесі. Вона вже доросла, стала відважною льотчицею, живе й працює в соціалістичній країні.

По-старому знову кує зозуля свою пісню, але доля жінки вже змінилася. Алеся не чекала на щастя біля хвіртки, а вчилася, працювала. Вона тепер,

Наче птах, над хмарками
Серед неба кружляє...

¹ Я н к а К у п а л а, Вибране, стор. 124 (переклад М. Терещенка),

² Т а м ж е.

³ Т а м ж е.

Обидві: і дочка, і мати — відчувають себе щасливими:

Кожен день виглядає
Мати доню в віконце:
Чи не доня витає
Біля ясного сонця? ¹

У кінцівці вірша поет знову вдається до художнього паралелізму, та на цей раз він підкреслює контраст між незмінними явищами в природі і корінними перетвореннями в суспільному житті. Зозуля, як раніше, співає свою журливу пісеньку, а люди неухильно йдуть вперед і вперед.

Поезія Янки Купали — цінна літературна спадщина. Вона має велике значення для виховання у молоді громадянських почуттів, почуттів любові і поваги до трудового народу, який виніс так багато страждань, так мужньо боровся за світле майбутнє і здобув перемогу у Великій Жовтневій соціалістичній революції. Вірші Янки Купали дають і велику естетичну насолоду, бо вони співучі, образні, емоційні, написані багатою і мелодійною мовою. Глибина і щирість висловлених почуттів, гуманність, тісні зв'язки з фольклорними джерелами — все це робить поезію Янки Купали близькою дітям різного віку.

¹ Я н к а К у п а л а, Вибране, стор. 125.

Ян Райніс

(1865—1929)

Ян Райніс (Пліекшан) — великий революційний латиський поет і драматург — народився 11 вересня 1865 р. в сім'ї селянина-орендаря на хуторі Варславани (тепер Даугавпільський район Латвійської РСР). У 1875—1879 рр. учився у німецькій школі в м. Грива недалеко від м. Даугавпілса, а з 1880 до 1884 р. — у Ризькій міській гімназії.

Ще в дитинстві Я. Райніс полюбив фольклор, природу рідного краю. Навчаючись у школі і гімназії, він досконало оволодіває російською, білоруською, литовською і німецькою мовами. Під час навчання у гімназії читає твори О. Пушкіна, М. Лермонтова, О. Кольцова, кращі твори світової літератури. Водночас і сам починає писати, перекладає на латиську мову драму «Борис Годунов» О. Пушкіна, пише власні вірші.

У 1884—1888 рр. вчився на юридичному факультеті Петербурзького університету. Тут він вивчає твори російських революціонерів-демократів, сатиру М. Гоголя, М. Салтикова-Щедріна і А. Чехова.

У цей період Я. Райніс читає марксистську літературу: «Маніфест Комуністичної партії» К. Маркса і Ф. Енгельса, книги Г. В. Плеханова. Вивчення цих творів мало вирішальне значення для формування світогляду молодого поета.

З 1888 р. починають виходити в світ сатиричні й гумористичні твори Я. Райніса, спрямовані проти буржуазії. За революційну пропаганду у 1897 р. поет був заарештований, а через рік його вислали у Псков, і там він жив під наглядом поліції до 1903 р. На засланні Райніс читає ленінську газету «Искра», і його революційні погляди поглиблюються. Продовжує Ян Райніс і літературну діяльність, перекладає на латиську мову твори російських і зарубіжних письменників.

У 1903 р. Райніс повертається до Латвії, вступає до латиської СДРП і виступає з гостро сатиричними творами проти сил реакції, проти міщанства. Бере активну участь у революції 1905 р., під впливом революційних подій пише вірші і драму «Огонь і ніч».

У кінці 1905 р. емігрує в Швейцарію, де живе до 1920 р.

Через тяжку хворобу не міг повернутися у Латвію в дні Великої Жовтневої соціалістичної революції, а з 1920 р. і до останніх днів жив у Латвії. Помер письменник 12 вересня 1929 р.

У 1940 р., після встановлення Радянської влади в прибалтійських країнах, Яну Райнісу посмертно було присвоєно почесне звання народного поета Латвії.

Все життя Ян Райніс глибоко поважав російський народ і його передову культуру. У своїх творах він прославляє дружбу народів, закликає трудящих Латвії йти разом з російським пролетаріатом.

Райніс — поет революційної думки й почуття, великого і своєрідного таланту. Він зробив цінний внесок у дитячу літературу. Його твори для дітей перекладені на російську мову і вийшли в світ у збірках «Вірші для дітей» — 1952 р. (сюди включено поезії із циклів «Золоте сузір'я», «Лялечка Лоліте», «Літні деньочки», «Чудовий деньочок»), «Коли вигляне сонце» — 1958 р., «На узмор'ї» — 1962 р.

Вірші з цих збірок Райніса рекомендовано для дошкільників і учнів початкових класів, але вони однаково цікаві для усіх: і малих, і дорослих.

В його поезіях читача приваблює цільність, гармонійність, завершеність кожної з них, багатство думки, невичерпний запас бадьорості, повнота почуттів і стрункість композиції.

Саме про цю своєрідність і оригінальність Райніса сказано в передмові до його збірки «Коли вигляне сонце»: «Ви

починаєте читати книгу, і раптом вам здається, що й насправді виглянуло сонце. Зацвірінчав у траві коник, загорілася на сонці вода, заблищала золота луска рибки, з якою хоче погратись дівчинка. В повітрі попливли різнобарвні мильні бульбашки, і маленькі діти... печуть пиріжки з піску, і пригощають вас...»¹.

Темі природи відведено значне місце в творчості Райніса для дітей. Поет, сам зачарований красою природи, звертає увагу читачів на її багатство, принадність і красу. І не за допомогою переліку чи опису ознак і прикмет явищ природи, а несподіваною веселою вигадкою, живою динамічною розповіддю, яскравим образом, жартом поет запалює читача, пробуджує його інтерес до всього живого, виховує спостережливість, естетичні смаки. Зразком таких творів Райніса може бути вірш «Хмарка й хмариночка»:

Хмарка — в сірому убранні,
У кошлатому, важкому,
А в хмариночки одежа,
Як серпанок, ніжна, біла.
«Потанцюй зі мною, хмарко!
Вітерець заграги зможе
Нам з тобою на сопілці,
Ну, а грім — на барабані».
Подивитись на цей танок
Чорні хмари позбігались
І дощу велику діжку
Перекинули на землю.

Цей життєрадісний вірш про весняну грозу має досконалу художню форму. Він сюжетний, і сюжет його хоч фантастичний, але будується на цілком реальному ґрунті.

Справді, перед грозою з дощем спочатку можна побачити білі легенькі хмарки, потім з'являються сірі, похмури, і, нарешті, великі чорні хмари скупчуються на небі, ніби товпляться, починається злива, ніби й справді хтось перекинув велику діжку з водою.

Цю картину грози поет змалював за допомогою різноманітних художніх засобів. Явищам природи він надає людських рис: весела хмаринка любить танцювати і розмовляє по-людському, сіра хмарка, незграбна у своєму кошлатому, важкому убранні, теж не відмовляється від танцю. Цікаві до видовищ

¹ Я н Р а й н и с, Когда выглянет солнце, М., Детгиз, 1958, стор. 3.

чорні хмари позбігалися, щоб подивитися на танок, вітер і грім — музиканти. У вірші — гама кольорів: ніжно-білий, сірий і похмурий, чорний. Зорові образи поєднані із звуковими. Поет майстерно відтворює музику грози: вітер дме у сопілку, грім б'є в барабан. Багаті тропи, вжиті поетом, підсилюють ці зорові і звукові образи.

Ритм вірша, хорей, добре передає швидкий темп, стрімкість і енергію дії. Все в цьому творі Я. Райніса радує читача і дає естетичну насолоду: і гра фантазії, і жартівливе олюдження явищ природи, і динамічність вірша.

І в ряді інших творів Райніс створює поетичні малюнки природи, як, наприклад: «Бичок у конюшині», «Коник», «Соловей», «Діти-горошинки», «Битва зими». Свіжість, невимушеність, відсутність шаблону й штучності характерні для цих творів Я. Райніса.

Іноколи поет висміює властиві дітям недоліки, хиби, окремі їх «гріхи» і робить це весело, з любов'ю до дитини, з лукавою усмішкою, добродушною іронією. Це, наприклад, вірші «Карліт» (про маленького плаксія), «Важка задача» та ін.

У вірші «В а ж к а з а д а ч а» поет дотепно критикує хлопчика, який кривдить свого молодшого брата Карліта. Ось цей вірш:

— Ти, Карліт,— учитель сказав,— не спіши.
Задачу обдумай, тоді вже й кажи:
Два яблука дасть тобі брат,
А в додачу
Дам яблуко я.
Розв'яжи нам задачу!
Ну, скільки ти матимеш яблук всього?
— Всього? — сказав хлопець.— Ні одного!
Брат яблук не дасть — це скажу наперед.
Та й ваше собі він також забере...
І Карліт задумавсь і мало не плаче:
Ніяк не розв'яже такої задачі!

Тут і характерна для вчителя спокійна, лагідна, некваплива мова, і розгубленість малого учня, який ще не вмів абстрагувати число від конкретних предметів. Для нього брат у задачі — це живий, його старший брат, який вже не раз відбирав у нього ласощі й іграшки, не раз ображав його. Таким чином у цій маленькій, живій сцені поет характеризує не тільки дійових осіб, а й того, кого згадують персонажі.

Майстерно розкриває Ян Райніс у своїх творах і внутрішній світ дитини: особливості її мислення, як ми це бачили у «Важкій задачі», своєрідність дитячої фантазії, дитячого розуміння різних явищ. Наприклад, у вірші «Коли вигляне сонце» маленький Валдіс втручається в розмову дорослих і по-своєму пояснює, чому сонце так довго не виглядає із-за хмар. Валдіс, як і інші діти, переставляє місцями причину й наслідки:

— Нам набрид зимовий холод!
Ну коли прогляне сонце? —
Люди скаржаться уголос.
Їх малий втішає Валдіс:
— Сонце жде, щоб потепліло,—
Ось тоді воно й прогляне.

Дитина грається — тема вірша «Угощання і гості». Малюк зосереджено, з захопленням грається в пісочку, ліпить «пиріжки», варить «пиво». І читач не тільки бачить, а й чує, що робить цей малюк, яку насолоду дістає він від самого процесу праці:

Шльоп-шльоп-шльоп — пиріг на диво,
Буль-буль-буль — в бочонку пиво.

Дитина фантазує в грі, радіє, що в неї так все добре виходить. Та фантазія її має межу. Поки пісок служить замість борошна, а студена водиця замість пива — дитина з такою заміною мириться, але їсти ці «пиріжки» — ні, це вже недобре. Тут дійсність вступає в свої права, і фантазія безсила.

Знання дитини, її психології, жвавість і виразність розповіді, м'який доброзичливий гумор — особливості цього й багатьох інших творів Райніса.

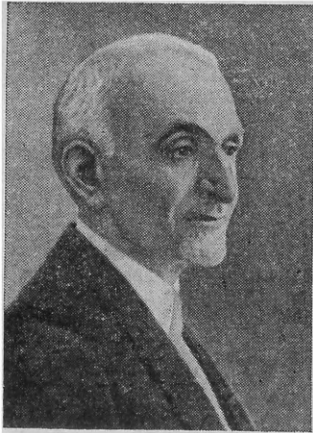
Ян Райніс звеличує в очах маленьких читачів працю, особливо — працю для всіх. Засобами сатири він бичує лінощі (вірш «Велика Лінь»), бажання скористатись чужою працею («Вчасна допомога»).

Про скромних рядових працівників, які дбають не про себе, а про інших, говориться в творах «Старик і яблуньки», «Метелик і бджілка» та ін. Сюжет вірша «Старик і яблуньки» такий же, як і в оповіданні Л. М. Толстого, — про старика, що посадив яблуню, хоч і не сподівався дочекатися її плодів. Він був задоволений лише тим, що люди споживатимуть колись ці плоди і йому скажуть спасибі.

У вірші «Метелик і бджілка», майстерно зіставляючи поведінку метелика і бджоли під час дощу, поет розкриває два контрастних характери: легковажного, безтурботного й бездіяльного метелика і трудівницю-бджілку. Хоч вони тепер потрапили в однакові умови, та живуть різними інтересами: метелик жалкує, що через дощ він позбавлений радості бездумного, безтурботного життя, а бджілка сумує, що даремно втратила багато часу:

... Ой, як люблю я літати по лугах!
... Скільки б я меду у квітах знайшла!

Різноманітність тематики поезій Я. Райніса, майстерність викладу, жвавого, невимушеного, легкого для сприймання, будять інтерес малого читача до навколишнього світу, розвивають допитливість, творчу уяву, фантазію. Читаючи твори Я. Райніса, діти вчаться поважати працю, любити людей, рідну природу, любити поезію.

Ованес Туманян

(1869—1923)

Ованес Туманян — визначний вірменський поет і прозаїк, перекладач на рідну мову поезій О. С. Пушкіна, М. Ю. Лермонтова, М. О. Некрасова, О. М. Горького, російських народних казок і билин, творів зарубіжних письменників — Д. Байрона, Й.-В. Гете, Г. Гейне, Г. Лонгфелло.

Народився він 19 лютого 1869 р. в селищі Дсех Лорійського повіту (тепер називається Туманян) у сім'ї сільського священника. Початкову освіту здобув у сільській школі, а потім учився в Тбілісі у вірменському духовному училищі (1883—1886). Друкуватися О. Туманян почав з 1890 р. Перший твір, «Сонце і місяць», вийшов у дитячому вірменському журналі «Джерело». У тому ж році вийшла перша збірка його віршів і поем.

Ованес Туманян, крім літературної творчості, займався і громадською та культурно-освітньою роботою.

Ще в дитячі роки увагу Туманяна привертала тяжка праця селянина, який вирощував хліб на кам'янистому ґрунті. Він бачив, що посуха часто знищувала посіви і селяни жили впроголодь. А все, що так тяжко здобували вони для себе потом і кров'ю, загарбували поміщики.

О. Туманян не міг миритися з соціальною несправедливістю, він усе своє життя боровся за кращу долю вірменського народу, був одним із перших борців у Закавказзі за дружбу

націй, серед яких російський царизм сіяв ворожнечу і розбрат.

З метою об'єднати літературні сили Вірменії О. Туманян заснував у 1912 р. Кавказьке товариство вірменських письменників і очолював його до 1921 р.

У 1914 р. поет організував допомогу сиротам і біженцям, жертвам першої світової війни.

Гаряче привітав О. Туманян Велику Жовтневу соціалістичну революцію, перемогу Радянської влади у Вірменії і став активним будівником нової, соціалістичної культури. Радянську Росію він вважав визволителькою пригноблених народів.

Тяжка хвороба і передчасна смерть обірвали творчу діяльність поета.

Помер Ованес Туманян 23 березня 1923 р.

У своїй літературній творчості Туманян стояв на позиції критичного реалізму, він засвоїв кращі традиції вітчизняної літератури, вірменської усної народної поезії і російської класичної літератури. Ідейний зміст його творів — гнівне засудження царської і султанської тиранії, співчуття до пригноблених, принижених, боротьба за піднесення культурного рівня вірменського народу, заклик до зближення народів Закавказзя.

Твори, в яких Туманян розповідає про життя вірменського народу, перекладені на російську, українську та інші мови народів нашої країни і за рубежом.

Письменник любив дітей і багато написав для них творів, складав підручники, книги для читання. Створив Туманян також оповідання і казки для дітей, вірші, пісні і гуморески за мотивами усної народної творчості.

Високу оцінку творчості О. Туманяна для дітей дав П. Г. Тичина: «А як він умів розмовляти з дітьми! Його поезії для дітей, його казки, оповідання — це справжні перли в світовій поезії!»¹

В оповіданнях для дітей О. Туманян правдиво змальовує життя дітей селянської бідноти, яких злидні змушували йти в найми до міста. Так, в одному з них — «Гікор»² — письменник викриває і засуджує експлуатацію дитячої праці в царській Росії, показує ті нелюдські умови, які довели Гікора,

¹ Павло Тичина, Твори в шести томах, т. 5, стор. 120.

² Переклав на українську мову П. Тичина.

хлопчика-наймита, до тяжкої хвороби і смерті. У цьому творі письменник виступає палким захисником прав дитини на нормальні умови життя, висловлює своє обурення проти жорстокості хазяїв, проти безправ'я трудящих. Із звичайної дитини, яким був Гікор вдома, він стає в наймах затурканим, нетямущим хлопчиком і врешті гине, не маючи сил зносити тягар, що ліг на його дитячі плечі.

Оповідання «Гікор» відзначається правдивим змалюванням дійсності, зворушливою розповіддю, точними описами, яскравими образами і характеристиками та глибоко гуманними почуттями.

У своїх оповіданнях і віршах Туманян пише про красу природи сонячної Вірменії, про її квітучі сади, високі і зелені гори й долини, про все, що було близьким і дорогим його серцю. Деякі з них на українську мову переклав П. Тичина (збірка «Зелений братик»). Вірші О. Туманяна про природу оптимістичні, життєрадісні. В них оспівується краса рідного краю в різні пори року. У цих поезіях Туманяна звучать мотиви усної народної поезії, надбання і традиції якої поет добре засвоїв. Наприклад, вірші «Зелений братик» і «Весняне запрошення» нагадують народні веснянки.

У вірші «Зелений братик» поет, звертаючись до весни, до сил природи, кличе їх прибути в гості і принести всі дари, на які так щедра весна — зелений братик:

Гей, зелений братику,
Знайоменький братику!
Приходь до нас у мачку,
Неси сонце в кулачку.
Принеси пахучі
Трави зеленючі;
І поточки-дзюркоточки,
Сині неба очки¹.

Поет радісно вітає пробудження природи від зимового сну, її нове народження. Вірш пройнятий веселим, безхмарним настроєм. Звертає на себе увагу багатство зорових і звукових образів, барвистість мови. Високою майстерністю позначені й інші твори цієї збірки: «Березень», «Ранок», «Вітер», «Пташина коліскова», «Листопад», «Осінь», «Перший сніг».

¹ Ованес Туманян, Зелений братик, К., «Молодь», 1948, стор. 3.

У дитинстві Туманян слухав багато казок і легенд, а коли став дорослим, сам почав збирати і записувати з уст народу пісні та казки. Пізніше він переказав кращі твори народної поезії для дітей, дбаючи при цьому про збереження мови й духу народної творчості. Наприклад, жартівливий вірш «Маленький хлібороб» написано на зразок народної небилиці про те, як у плуг запрягли журавля, а горобчика покликали цим плугом землю орати, гуси ж і куріпки були в них за помічників.

Цей твір за своїм змістом нагадує українську дитячу пісеньку-небилицю про те, як найняли «ведмедика за плугом ходити, а вовчика сіренького воли поганяти, а зайчика-степанчика на скрипоньці грати...».

Гумор таких творів-небилиць полягає в тому, що замість людей у них діють тварини і виступають у незвичайній, невластивій їм ролі. Контраст між тим, що буває в дійсності, і тим, що малює казка, викликає сміх у маленьких читачів, забавляє їх і сприяє підтвердженню в дітей правильних уявлень про навколишню дійсність.

У віршованій казці «Пес і кіт», створеній за народними мотивами, Туманян пояснює, як виникла ворожнеча між собаками і котами.

Зміст її такий: кіт-кушнір взявся пошити псові шапку. Взяв у нього гарне хутро та й пошив шапку не замовцю, а собі. Йому ж довго брехав, що шапка ще не готова, бо її важко шити. Коли ж зрештою псові це набридло, він почав битися з котом, а потім подав на нього в суд. Кіт утік від суду і від пса, забравши з собою все хутро. З тих пір коти і пси завжди ворогують між собою. О. Туманян написав цю казку ще в учнівські роки, у 1886 р., а надруковано її було у 1895 р.

Для маленьких дітей Туманян написав казку «Козенятко», за своїм сюжетом близьку до казки «Вовк і семеро козенят» (в російському у українському фольклорі), забавну казку «Безхвоста лисиця», яка нагадує українську — «Горобець та билина» тощо.

Для молодших школярів О. Туманян створив казки побутового характеру: «Брехун», «Хазяїн і наймит», «Глечик із золотом» та ін. В цих казках діють царі і трудівники, хазяїни і наймити, багаті і бідні. Зіставляючи людей неоднакового соціального стану, казки віддають перевагу трудящим, бідним, пригнобленим, яких наділяють і розумом, і кмітливістю, і чес-

ністю, і почуттям людської гідності, принижують тих, хто тоді посідав високе становище в суспільстві. У казках Туманяна дуже цікаві, оригінальні сюжети, дохідлива мораль, багато гумору.

У деяких своїх казках письменник використав сюжети й мотиви фольклору інших народів. Так, казка «Братик-баранчик» схожа на російську — «Сестриця Оленочка і братик Іваночко»; «Цар Чахчах» — варіант казки Ш. Перро «Кіт у чоботях». Тільки в ній замість kota діє хитрий лис, який допомагає молодому мельникові — «царю Чахчаху» — одружитися з принцесою і заволодіти великим багатством царя Шах-мара. А казка «У веселого завжди бенкет», створена за мотивами східного фольклору, нагадує казку І. Франка «Коваль Бассім».

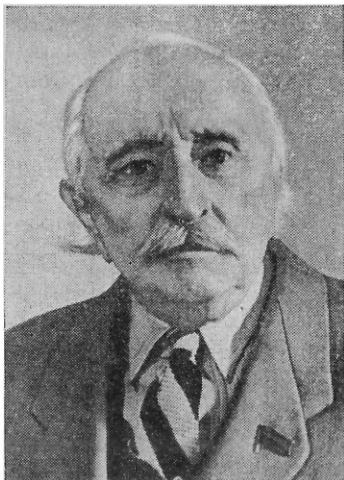
Життя і громадська діяльність О. Туманяна, вся його літературна творчість як для дорослих, так і для дітей свідчать про те, що Туманян був людиною великої душевної краси. П. Г. Тичина, високо оцінюючи заслуги Туманяна перед рідним народом і літературою, писав: «Як високі гори Вірменії — такий же високий моральний образ Ованеса Туманяна. Як глибокі озера Вірменії — такі ж глибокі думи Ованеса Туманяна»¹.

Твори О. Туманяна виховують у мільйонів дітей глибоке співчуття до знедолених, протест проти соціальної нерівності і несправедливості, любов до народу-трудівника.

¹ Павло Тичина, Твори в шести томах, т. 5, стор. 116.

Дмитрій Гуліа

(1874—1960)

Дмитрій Гуліа — видатний абхазький радянський письменник — за своє довге плодотворне життя багато корисного зробив для своєї Батьківщини.

Син бідного селянина із села Уарча (Абхазія), він недовго вчився в школі і освіту здобував потім самотужки. З юних років почав свою багатогранну діяльність в галузі культури. Д. Гуліа разом з Мачаваріані склав абхазьку азбуку (1892). Д. Гуліа — перший поет, який став писати вірші абхазькою мовою.

Багато зробив поет для створення національної культури і літератури. Для абхазького народу треба було скласти буквар і підручники, створити літературну мову, художню літературу і пресу, познайомити його з кращими надбаннями літератури інших народів, зібрати багату усну народну творчість рідного краю, створити національний театр і п'єси для нього. Треба було навчати молодь, готувати кадри абхазької інтелігенції. І в усіх цих великих справах основоположником, творцем і натхненником був Д. Гуліа.

З його іменем також зв'язаний початок вивчення історії абхазького народу. Все життя поет займався самоосвітою і став ученим-енциклопедистом, автором наукових праць з історії, мовознавства, етнографії.

Як письменник, Д. Гуліа творив у різних жанрах. Його вірші, поеми, повісті, оповідання і драматургічні твори воістину народні, високоідейні, правдиві, художньо досконалі.

Відданий своєму народові, Д. Гуліа був водночас і великим другом інших народів Радянської країни, співцем їх дружби.

З повагою ставився Д. Гуліа до українського народу і його культури. Він побував у Києві, Каневі, переклав на абхазьку мову твори Т. Г. Шевченка і видав у світ у 1939 р. під назвою «Вибрані вірші та поеми». Написав біографічний нарис про великого Кобзаря, присвятив йому вірш «Великий Тарас».

Д. Гуліа переклав на рідну мову і безсмертну поему «Слово о полку Ігоревім».

Дружні взаємини підтримував він з російськими, українськими та грузинськими письменниками — О. Толстим, О. Фадєєвим, М. Тихоновим, П. Тичиною, М. Рильським, М. Бажаном.

У вірші «О сь х т о я» (1957) поет писав:

... Я всім людям трудящим брат...
Я всім чесним і добрим
Добрий друг.

Д. Гуліа, народний поет, учений і громадський діяч, є також основоположником абхазької дитячої літератури.

Для дітей він написав багато; немало і його творів для дорослих також доступні їм. Вірші Д. Гуліа для дітей у перекладах С. Маршака й інших поетів надруковані і російською мовою. Як свідчить Георгій Гуліа у своїй «Повісті про мого батька», С. Маршак високо оцінив майстерні вірші Д. Гуліа для дітей. «З якою внутрішньою свободою,— говорив він,— з якою химерністю, з яким умінням дивитися навколо пише Д. Гуліа»¹.

Справді, поет уміє дивитися і помічати все нове, характерне, все прекрасне в житті. Пише він вільно, невимушено, користується різноманітними художніми засобами і прийомами, виявляючи при цьому велику творчу винахідливість, яку Маршак назвав химерністю. До цього слід додати ґрунтовне знання поетом фольклору і вміле використання його у творах, теплий гумор і глибокий гуманізм. Всіма цими особливостями

¹ Георгій Гуліа, Дмитрій Гуліа. Повесть о моем отце, М., «Молодая гвардия», 1962, стор. 222.

і відзначається цікавий цикл віршів Д. Гулія «У нашому аулі» (1953). Це твори досвідченого, мудрого поета про сучасне абхазьке гірське село (на російській мову переклав С. Я. Маршак). Збірка складається з дев'яти невеликих віршів, об'єднаних однією темою. У цих творах відображено корінні зміни в житті абхазького аулу, які сталися за роки Радянської влади. Поет дає зрозуміти маленьким читачам, що тепер люди живуть значно краще, ніж колись. Прийомом зіставлення, порівняння нового із старим Д. Гулія показує перевагу нового в житті абхазців, розквіт їх культури, запровадження техніки навіть у найвіддаленіших, колись глухих, забутих місцях і кутках. Колись місячне сяйво — тепер електрика яскраво спалахнула. Не треба горянці носити воду з джерела, піднімаючись по стрімких скелях, — в аул прокладено водопровід, а з далекого містом, до якого колись треба було довго добиратися пішки, людей тепер легко зв'язує телефон.

А аул знаходиться дуже високо в горах. Про це малі читачі дізнаються із створеного поетом пейзажного малюнка:

Вгорі — безодня зоряна,
Під нами — хмари пелена,
Нічний туман густий.

Проте його жителі не самотні, вони відчувають себе рівноправними у дружній сім'ї народів-братів:

Та всі народи нам рідня
І ми їм всім — брати.
(«Годинник»).

У віршах поет лаконічно, але майстерно створює образи молоді і дітей. Ось молодий офіцер приїхав на відпочинок у рідний аул до батька й матері. Діти з замилюванням дивляться на нього, ходять слідом за ним, і кожен піонер мріє стати таким же, як цей офіцер. Усі діти вчаться, і старики з повагою ставляться до юної зміни, вірять у щасливе майбутнє дітей, які стануть учителями, садоводами, моряками, а може, й професорами. В одному з віршів поет розповідає про талановитого учня, який сам зробив телескоп, і мешканці аулу мали змогу подивитися в нього на місяць і зірки.

У кількох віршах змальовано образ столітнього діда Кана («Лікар і старик», «Джерело», «Новий дім», «Дідове замовлення»). З теплим почуттям розповідає поет про цього добро-

душного дідуся, який з радістю сприймає все нове, користується ним, розуміє його значення. Саме дід Кан звернув увагу своїх сусідів-друзів на те, що школярі — майбутні діячі культури («Новий дім»), це він висловив думку всіх про те, що водопровід — корисна річ («Джерело»):

Радий Кан, столітній дід,
Каже гостю: «Подивіться,
Пречудова в нас криниця
На ім'я водопровід!»

Кан користується телефоном. Немає в сільській крамниці цигарок — він заходить у будку, знімає телефонну трубку і вимагає, щоб негайно надіслали їх з міста.

Не хто інший, як дід Кан, дає високу оцінку роботі сільського лікаря, хоч форма похвали у нього дуже своєрідна: він робить вигляд, ніби сердиться на лікаря:

Є в селі дідусь столітній,
Він на лікаря сердитий:
«Не даєш, — дідусь говорить, —
Ти людині й похворіти!»

(«Лікар і старик»).

Г. Гуліа, талановитий російський радянський письменник, так оцінює вірші свого батька: «Цикл віршів «В нашому аулі» і «Літо в горах» може служити зразком живої абхазької класики для дітей. Максимальна простота викладу тісно переплітається з високою образністю і філософічними узагальненнями. Вірші пройняті величезною сердечністю і любов'ю до людини. Ось один з них, «Про сонце»:

З неба світить сонце
Мільйони століть.
Гріє землю сонце,
Скільки світ стоїть.

Та погріє сонце
І за хмару йде,
А живеє серце
Гріє вніч і вдень.

Значить, серце краще
Сонця самого,
І ніхто нізащо
Не затьмить його».

Поет, людина з великим і полум'яним серцем, сильна духом, чесна, у своїх віршах і для дорослих, і для дітей оспівує могутність і красу людини-творця, людини — підкорювача природи.

У збірці «С и л ь н і ш а з а в с і х» (на російську мову переклав В. Державін) Д. Гуліа, давши в окремих віршах яскраві характеристики лева, слона, вітру, моря, ріки і показавши, якими сильними і могутніми вони є, говорить, що найсильнішою є людина. Скільки в неї сили і влади над тваринами і явищами природи!

У клітку лева посадила,
До роботи слона привчила...
Приручити і вітер зуміла...
Хвилям шлях перегородила.
Річку греблею загатила...

Висновок поет пропонує зробити самим читачам:

Порівнюй тепер і гляди:
Хто сильніший за всіх,— розсуди.

Поет образно розкриває кращі риси радянських людей: енергійність, ясний розум, винахідливість і невтомна творча праця на благо народу. В цьому сила й могутність людини — володаря світу.

Твори Д. Гуліа мають велике значення для виховання в дітей пошани до людини, до її благородної праці; вони сприяють вихованню таких високих почуттів, як любов до рідного краю, до великої, багатонаціональної Радянської Батьківщини.

У вірші «Ю н и й р і к» поет оспівує красу абхазької природи, порівнює теплу, сонячну абхазьку зиму з сніговіями і буранами на далекій півночі:

У нас, в Абхазії щасливій,
Чудова сонячна зима,
А ось на півночі далекій
Вітри, морози, сніговіі.

Але в нашій країні, у дружній сім'ї народів-братів однаково щасливо живуть трудящі і в суворому північному краю, і на жаркім півдні, де сади квітучі завжди милують око:

Та добре в нас усюди й скрізь:
На жаркім півдні й на півночі,
Там, де сади милують очі,
Де в сніжки граються вітри.

До всіх одночасно, говорить поет, прийде юний Новий рік, він зростатиме і мужнітиме разом з молоддю, разом з усім нашим великим народом.

У вірші Д. Гулія «Щ а с т я» (1956) звучать патріотичні почуття і гордість радянського народу за нашу величну, неосянжу Батьківщину, країну щастя і радості. Адже кожна людина, як і поет, може сказати: ти завжди зі мною, моя Абхазіє, моя земля від Камчатки і до Дунаю, ти завжди зі мною, моя Батьківщино!

Збірка віршів «Лі т о в г о р а х» — це твори про життєрадісних радянських людей. Широ і сердечно запрошує їх поет на відпочинок у гори, до моря. Він розкриває перед ними красу Абхазії, називає її щасливим куточком своєї щасливої Батьківщини, розповідає про те, як весело відпочивають в Абхазії діти різних національностей.

У цій збірці є чудовий вірш «С т е ж к а т у р и с т і в», в якому, як і в багатьох інших поезіях, виявились характерні для творчості Д. Гулія філософські узагальнення і афористичність. Зміст його глибокий, хоч за обсягом це невеличкий твір. По горі в'ється стежечка, а з-під землі біля молоденької сосни тече джерело, чисте, як дзеркало. Хто не йде цією стежкою, неодмінно схилиться над джерельцем напитися води, і у воді його кожен бачить своє відображення. В цій кришталеві чистій воді відбилися обличчя і білорусів, і латишів, і туркменів — всіх, хто пройшов цією стежечкою:

Відбилися в нім поперемінно
Люди з гір, степів і з України,
А за ними й інші наші люди,
Що братами нам були і будуть.

Закінчується цей вірш висновком, який хвилює і викликає глибокі роздуми у читачів:

Джерело мале, та все ж тече, не тужить,
І з Вітчизною всією дружить.

У цих рядках звучить гордість поета за свою маленьку гірську країну, за її чудовий народ, за свою національну культуру, за те, що Абхазія є часткою Соціалістичної Вітчизни. В образах і картинах, створених у віршах, поет виражає ідею інтернаціоналізму, ідею нерозривної братерської дружби народів Радянського Союзу.

Про дітей, молоде покоління, про їх духовне зростання завжди дбав поет. До них він звертається з такими щирими і пристрасними словами:

Мій друже, не марнуй ніколи без пуття
Свій юний вік, а мірай шлях ділами;
Вітчизні ти віддай усе своє життя,—
Ось де мета, що сяє перед нами!

(«Юним друзям»).

Твори поета влилися у багатонаціональну радянську дитячу літературу, як вливається струмочок у велику повноводну ріку. Вони служать великій справі комуністичного виховання підростаючого покоління.

Расул Гамзатов

(Народився у 1923 р.)

Расул Гамзатов — народний поет Дагестану, аварський радянський письменник, лауреат Державної і Ленінської премій; Ленінської премії удостоєний за збірку віршів «Високі зорі» (1962).

Р. Гамзатов народився 8 вересня 1923 р. в с. Цада Хунзакського району Дагестанської АРСР. Його батько — також народний поет Дагестану, лауреат Державної премії Гамзат Цадаса.

Р. Гамзатов закінчив Аварське педагогічне училище в м. Буйнакську, працював учителем, редактором, завідуючим літературною частиною Аварського державного театру. Потім учився в Москві, в Літературному інституті ім. О. М. Горького (1945—1950).

Друкуватися почав з 1937 р. Перша збірка віршів вийшла в світ у 1943 р., коли наша країна переживала тяжкі часи Вітчизняної війни. В перекладі на російську мову надруковані збірки: «Земля моя» (1947), «Пісні гір» (1949), «Рік народження» (1950) та ін.

Немало зробив Гамзатов, щоб донести до свого народу кращі надбання поезії великого російського народу. Він переклав на аварську мову твори О. Пушкіна, М. Лермонтова, В. Маяковського.

Пише Р. Гамзатов і для дітей. Для них створив вірші й поеми «Мій дідусь», «Таня», «Зарема». Його вибрані твори для дітей вийшли окремою збіркою під назвою «Горить мое серце». Кращі поезії Гамзатова перекладені на багато мов народів Радянського Союзу і зарубіжних країн.

Твори Р. Гамзатова приваблюють читачів глибиною думки і ширістю почуттів, майстерністю і досконалістю художньої форми. Творчість його народна за своїм духом, він ще змалку увібрав в себе красу усної народної поезії. «Легенди, казки й пісні, які я почув у дитинстві, на все життя залишили слід у серці моему»,— згадує поет. Расул Гамзатов добре знає життя свого народу, його звичаї і побут, назавжди полюбив природу свого краю, пізнав радість і гіркоту життя, добре вміє розуміти людське серце.

Вміє поет проникнути і в дитячий світ, вміє розуміти інтереси і настрої дітей, відгукнутись на їх запити.

Так, у творі «М і й д і д у с ь» маленький хлопчик, від імені якого поет веде розповідь, з почуттям гордості і з пошаною згадує про дні, проведені з стареньким дідусем, який завжди і у всьому служить йому зразком. Вони разом з дідусем і працюють, і відпочивають, і прогулюються по аулу, і читають вдома книжки.

Поет створює мальовничу картину життя в гірському селіщі на Кавказі у наші дні, в Радянській країні. Як живий, постає перед нами хоч і старенький, але ще міцний тілом і душею столітній дід — енергійний, працьовитий, майстер на всі руки, веселий і добрий друг дітей.

Внук пригадує різні епізоди з життя свого і діда. Ось, наприклад, як описано день, проведений дідом і внуком.

Вони прокидаються на світанку і на свіжому повітрі роблять зарядку, вмиваються біля струмка і гуляють удвох по вулиці. Всі зустрічні люди щиро вітають дідуся, кажуть йому «салам!».

А вдома дідусь загадує внукові щось зробити по господарству: курчат погодувати, трави для козеняти нарвати, і хлопчик охоче працює. А дідусь тим часом доглядає яблуні в саду, поливає їх.

Уміє дідусь добре стріляти, завжди влучає в ціль, та особливо радіє внук з того, що дід багато знає, дає відповіді на всі його запитання.

Розповідає внук і про те, як дід охоче грає з ним, як навчає його плавати, їздити верхи і танцювати, а довгими зимовими вечорами веде з ним цікаві бесіди і читає книжки.

Та найбільше внук пишається тим, що його дідусь поважають всі піонери, запрошують на урочисті збори, першотравневі свята. Це біля піонерського вогнища дідусь розповів про ті щасливі дні, коли він з іншими горцями побував у Леніна в Кремлі, подарував йому бурку.

Ось чому хлопчик хоче бути таким, як його дідусь. Він запрошує в гості і дорослих, і малих, щоб вони могли особисто познайомитись з його чудовим дідусем:

Приїздіть, покажемо
Все гостям своїм.
Самі познайомитесь
З дідусем моїм...

Р. Гамзатов створив яскравий образ горця, показавши його повсякденне життя, його інтереси і вміння природного педагога, вміння правильно виховувати свого внука у праці, в діяльності, виховувати його й інших дітей на кращих традиціях старших поколінь. Образ цього старенького й невтомного трудівника стає ще більш колоритним на фоні чудової і своєрідної природи Кавказу, з його високими й крутими горами, вершини яких вкриті вічними снігами, з бурхливими гірськими ріками, холодною водою, горами, в яких відлунюється людська мова і веселий сміх.

Адже в нас по вулиці
Плавають хмарки.
А струмочки падають
Прямо з льодників,—

так просто і лаконічно говорить поет.

Зображено в поезії і побут в сучасному аулі. Хоч збереглися ще і саклі, і вогнища в них, та все відчутніше вривається нове життя. В аулі є школа, піонерський загін, пошта, є агроном, лікар. Люди грамотні, у саклях є книги.

Вірш написано живою, барвистою, емоціональною мовою. Поет користується словами, взятими з побутової лексики кавказьких народів: *аул, сакля, салам, бурка* та ін. Серед художніх засобів, які використовує поет, характеризуючи своїх героїв, створюючи пейзажі, є порівняння, що яскраво відтворюють особливості природи Кавказу і своєрідних умов життя

горців. Так, щоб показати, з якою ласкою дідусь взимку укутує свого внука буркою, поет пише:

Так орлиця-матінка
В скелях перед сном
Вкутує ласкаво
Орленя крилом...

У 1963 р. вийшов у світ новий твір Р. Гамзатова — «Зарема» (для молодшого шкільного віку). Це поема про дитинство радянської дівчинки-горянки.

Зарема розповідає про себе, про свого батька, про те, що батьки, наче свято, зустріли її появу на світ; як вона зростала і про що мріє, до чого прагне.

В образі цієї дівчинки поет відтворює думки і почуття, прагнення і мрії наших дітей.

Батьківщина Зареми — Кавказ, Дагестан — країна гір. Її щасливе дитинство проходить

Там, де хвиля омиває
Низ Кавказького хребта,
Де з морською глибиною
Побраталась висота...

Народилася Зарема в «Колисковому домі», куди всі щасливі батьки цілий рік носять букети квітів. Її батько відчуває гордість, бо дочка ніби дала йому нове звання. Досі був він просто добрим горцем, був поетом, а тепер він став ще й батьком.

Далі в поемі розповідається про найважливіші події в житті дівчинки, про поступове зростання її свідомості, про розширення її кругозору.

Зарема — звичайна радянська дівчинка. Вона зростає в соціалістичній країні, оточена увагою і піклуванням людей. Вона теж любить всіх чесних трудящих людей, незалежно від раси і нації:

Всіх, хто тче, будує, сіє,
Вчить, лікує, хліб пече,
Добре пестить і леліє,
А з недобрим бій веде.
Тим я дякую усім,
«Здрастуйте», — кажу я їм.

Поезії Расула Гамзатова для дітей — це цінне досягнення радянської дитячої літератури. Його твори відзначаються бага-

тим змістом, комуністичною ідейною спрямованістю, різноманітністю і багатством художніх засобів. Діти різних націй нашої країни, читаючи його вірші й поеми, можуть дістати повне уявлення про батьківщину поета — Дагестан, дізнатися про минуле й сучасне життя аварців, про їх побут, звичаї, працю. У своїх віршах поет створив яскраві характери радянських людей, відбивши в образах своїх героїв і суто національні риси («Мій дідусь»).

Розповідь від першої особи та іскри гумору, а водночас і роздуми про серйозні й важливі явища життя — все це гармонійно поєднується в творах Р. Гамзатова, робить їх цікавими, доступними для дітей і цінними для виховання в них високих моральних якостей радянської людини.

Примітка. Уривки з творів Д. Гулія, Я. Райніса і Р. Гамзатова дано у перекладі М. М. Чехового.

**ТВОРИ
ЗАРУБІЖНИХ
ПИСЬМЕННИКІВ**

Вступ

Читацькі інтереси радянських дітей дуже широкі, вони охоче читають твори не тільки вітчизняної літератури, а й письменників різних народів світу. У дитяче читання ввійшло багато творів, написаних як у давноминулі епохи, так і письменниками країн народної демократії і сучасних капіталістичних держав.

У різні епохи вийшли в світ видатні художні твори, в яких було правдиво відтворено життя й боротьбу народу, втілено прогресивні ідеї, змальовано типові характери людей. Частина цих творів завдяки своїй художній майстерності та ідейному змістові, пізнавальному і виховному значенню та доступності для дитячого сприймання перейшла в дитячу літературу.

Відомо, з якою повагою ставилися класики марксизму-ленінізму до культурної спадщини, зокрема до художньої літератури. Вони закликали молоді покоління критично засвоїти все цінне, прогресивне в класичній спадщині. В. І. Ленін чтив: «Комуністом стати можна тільки тоді, коли збагатиш свою пам'ять знанням всіх тих багатств, які виробило людство»¹.

Серед художніх цінностей, створених людством, почесне місце займає усна поезія народів світу: пісні, казки, легенди, міфи та інші види народної творчості, в яких відображено історію народу, своєрідність національного характеру, оспівано національних героїв, змальовано побут, звичаї і природу рідного краю. У перекладах на російську й українську мови у нас друкується багато казок, як, наприклад: «Індійські народні казки» (М., 1957), «Казки різних народів» (Л., 1958), «70 казок народів світу» (М., 1961), Н. Ходза, «Японські казки» (Л., 1958), Д. Гарріс, «Казки дядечка Рімуса» (К., 1960). Б. Дадьє, «Павчук Ананзе», африканські казки (К., 1958) та ін.

Міфи стародавньої Греції і Риму наші діти читають в перекладах сучасних письменників. Прекрасні образи Прометея, Гер-

¹ В. І. Ленін, Твори, т. 31, стор. 251.

кулеса, Персея, Антея, Ікара і багатьох інших захоплюють уяву дітей, впливають на виховання у них високих почуттів, допомагають їм зрозуміти багато сучасних творів, в яких згадуються міфічні герої.

Для молодших читачів, наприклад, переказ міфа про Персея зроблено К. Чуковським («Хоробрий Персей»), є книжка про дванадцять подвигів Геркулеса та ін. Найбільш вдало зроблено перекази стародавніх міфів радянською письменницею В. В. Смирновою — «Герої Еллади» (Детгиз, 1956).

Серед літературних пам'яток епохи Відродження два художніх твори перейшли в дитяче читання, правда, із значними скороченнями — «Гаргантюа і Пантагрюель» Ф. Рабле і «Дон-Кіхот» М. Сервантеса.

У XVII ст. діти дістали ще дві цінні книги: «Світ чуттєвих речей у малюнках» (1658) великого чеського педагога Яна-Амоса Коменського і «Казки» (1697) французького письменника Шарля Перро.

Книга Коменського, яка вплинула на розвиток світової дитячої літератури і довгий час читалася дітьми, тепер уже не входить в дитяче читання, бо давно вже застарів у ній науковий матеріал. Тепер цей видатний твір друкується лише для істориків педагогіки, дослідників дитячої літератури, для дорослих, яких цікавить наука педагогіка. А казки Шарля Перро, створені на фольклорній основі, і досі живуть на радість маленьким дітям.

Шарль Перро

(1628—1703)

Шарль Перро — французький письменник і теоретик літератури, з 1671 р.— член Французької академії. Він відомий також в історії літератури як борець проти класицизму, проти його уже тоді застарілих канонів, борець за те, щоб у художніх творах висвітлювати реальну дійсність, створювати в них образи звичайних людей, а не лише богів і героїв. Ідею переваги сучасної йому літератури над творами класицизму минулого він втілював у своїй поемі «Вік Людовіка Великого» і в теоретичній чотиритомній праці «Паралелі між стародавніми і сучасниками» (1688—1697).

Але світової слави Ш. Перро набув не як теоретик літератури, а своїми казками, які вперше вийшли в світ окремою збіркою «Казки моєї матінки Гусині» у 1697 р. і дожили до наших днів. Саме в казках Перро найкраще втілював свої естетичні принципи.¹

Класицизм звужував рамки літератури, гальмував її розвиток, тримав літературу у відриві від життя, а тому й послаблював її вплив на читачів. Деякі письменники-класицисти почали порушувати норми й канони цього стилю (наприклад, Ж.-Б. Мольєр). Настав час, коли треба було науково обґрунтувати неспроможність літератури класицизму задовольнити вимоги суспільства, яке в своєму розвитку просувалося вперед.

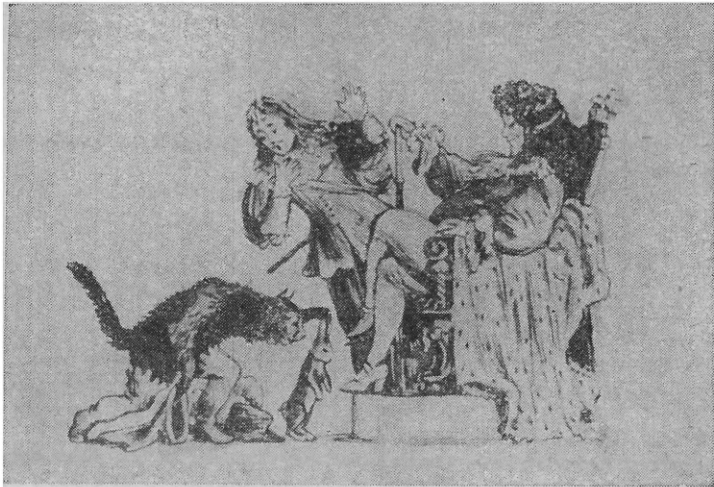
І таке теоретичне обґрунтування необхідності порушення догм класицизму і виходу літератури на широке поле реалістичного відтворення сучасного життя людства взяв на себе Перро — людина демократичних симпатій і прагнень.

Він вводить у літературу жанри, теми і образи, які раніше вважалися «низькими», — народну казку з її, на думку класицистів, теж «низькими» персонажами — простими людьми, бідняками, дроворубами, селянами, пастухами. В його казках діють Червона Шапочка — селянська дівчинка, її мати і бабуся — селянки, Хлопчик-Мізинчик — син бідняка-дроворуба, Попелюшка — звичайна наймичка, яку експлуатують, ображають, принижують, хазяїн Кота у чоботях — син мірошника, бідняк, у якого, крім kota, нічого немає.

Перро не звеличує королів, принців, не вважає їх вищими за простих людей. Його герой, син мірошника, легко стає принцом; варто було тільки одягти його в королівську одягу — і принцеса враз помітила, що він красивий і стрункий юнак («Кіт у чоботях»). Попелюшка сподобалась принцові, і вони одружилися. Перро утврдує, що не знатне походження і не багатство є мірилом цінності людини, а її високі моральні якості.

Шарль Перро написав 11 казок, з них 8 — прозових і 3 — віршованих. Казки Перро — це літературні казки, створені за фольклорними сюжетами і літературними традиціями XVII ст. Він досить точно і повно передавав сюжети народних казок, але у висвітленні фактів і подій не намагався завжди дотримуватися джерела. Так, у казках «Червона Шапочка», «Кіт у чоботях» письменник майже не відходить від фольклорних традицій, а казки «Зачарована красуня», «Хлопчик-Мізинчик», «Попелюшка» складніші і за змістом, і за формою, вони ближче стоять до французької літератури XVII ст.

Казки Перро часто називають чарівними. «Кіт у чоботях», «Хлопчик-Мізинчик», «Феї», «Попелюшка», «Зачарована красуня» — це, справді, за змістом своїм чарівні казки: у них діють чарівники і чарівниці, речі наділені надприродними силами (чоботи-сороходи, чарівна паличка), з героями відбуваються чарівні перетворення. А в таких казках, як «Червона Шапочка», «Синя Борода», фантастика малопомітна (овк розмовляє по-людському, на ключику не відмиваються криваві плями). До кожної прозової казки Перро спочатку додавав вірш повчального змісту, який повинен був допомогти чита-

Ілюстрація худ. В. Конашевича до казки Ш. Перро
«Кіт у чоботях».

чам зрозуміти мораль її. Наприклад, до «Червоної Шапочки» було додано таку моральну настанову: небезпечно дітям слухати лихих людей. Далі автор давав поради уже дорослим дівчатам. Та згодом казки Перро почали друкувати без повчальних додатків, бо вони зайві: читачі і самі добре розуміють, що хоче сказати письменник у своїх творах. У передмові до першого видання казок Ш. Перро писав, що «всі вони містять у собі вельми розумну мораль, яка виступає більш або менш виразно залежно від ступеня проникливості читача»¹.

Всі казки Перро надзвичайно цікаві і за своїм сюжетом. Герої їх наділені такими яскравими рисами, що мимоволі залишаються в пам'яті на все життя: Червона Шапочка, Хлопчик-Мізинчик, Попелюшка, Синя Борода, Ріке-Чубчик та ін. Доля героїв незвичайна, в їх житті багато фантастичного, несподіваного; вони сміливі, як Хлопчик-Мізинчик, терпляче зносять труднощі і важко працюють, як Попелюшка, добрі й довірливі, як Червона Шапочка. Приваблює у казках Ш. Перро і манера розповіді: часом дуже проста, наївна, іноді іронічна, глузлива.

¹ Шарль Перро, Сказки, М., Academia, 1936.

Відступаючи від традицій народної казки, Перро дає описи, характеристики, подробиці побуту, правдиво змальовує реальну дійсність, вставляє свої іронічні зауваження, жарти. Так, у казці «Кіт у чоботях», розповідаючи про те, як троє синів, одержавши в спадщину від батька-мірошника млин, осла і kota, без будь-чийої допомоги поділили це між собою, автор зауважує:

Вони швидко поділилися, не закликавши при цьому ні нотаріуса, ні прокурора. Адже ті враз проковтнули б їх спадщину¹.

Герой казки «Хлопчик-Мізинчик», бідний лісоруб, змушений був відвести своїх дітей у ліс і покинути там, щоб не бачити, як вони помруть з голоду. Коли бідняк повернувся додому, «хазяїн,— говорить письменник,— якраз прислав їм десять золотих. Він так давно був винен лісорубові ці гроші, що бідолаха вже ніколи й не сподівався їх одержати...»².

Казки Перро пройняті демократичними тенденціями. Як уже було сказано, він, оцінюючи людину, не надає значення ні аристократичному походженню її, ні багатству, ні високим посадам.

Письменник добре розумів і особливості дитячого сприймання художнього твору. У передмові до казок він писав: «Важко уявити собі, з якою жадобою ці невинні душі, які ще не втратили природної чистоти, сприймають сховані в казках повчання. Вони сумні і пригнічені, коли герой чи героїня казки — в біді, і скрикують від радості, коли приходить до них щастя... Все це — насіння, яке западає в душу і спочатку виликає в ній лише радість або смуток, але з якого незабаром виростуть добрі нахили»³.

Успіх казок Ш. Перро був дуже великим. Вони були перекладені на багато мов народів світу.

У XVIII ст. казки Ш. Перро були перекладені на російську мову і тричі виходили в світ у Росії.

У XIX ст. також багато письменників перекладають казки Перро на мови різних народів; їх переклади дедалі удосконалюються. На російську мову, зокрема, віршований переклад

¹ Шарль Перро, Казки, М., Academia, 1936.

² Шарль Перро, Казки, К., «Веселка», 1964, стор. 44.

³ Шарль Перро, Казки, М., Academia, 1936.

«Кота у чоботях» зробив поет В. А. Жуковський. Високо оцінив казки Ш. Перро І. С. Тургенєв. Він писав: «Казки Перро користуються в усій Європі особливою популярністю... Справді, незважаючи на свою трохи вибагливу, старофранцузьку грацію, казки Перро заслуговують на почесне місце в дитячій літературі. Вони веселі, цікаві, безпосередні, не обтяжені ні зайвою мораллю, ні авторською претензією, в них ще відчувається подих народної поезії, яка колись їх створила, в них є саме те поєднання незрозумілого, чудесного і звичайного, простого, високого і втішного, що становить характерну ознаку справжньої казкової вигадки...»¹

Казки Перро перекладені також на українську мову. Його казки виходять у світ чудово ілюстрованими виданнями. Ілюструють їх найкращі художники. Найбільш відомі ілюстрації талановитого французького художника Гюстава Доре.

Значний вплив мала творчість Ш. Перро на казкарів ХІХ ст., зокрема на братів Грімм, В. Гауфа, Г.-К. Андерсена та ін.

¹ І. С. Тургенєв, *Собрание сочинений* в двенадцати томах, т. 11, М., Гослитиздат, 1956, стор. 336.

Огляд творів письменників XVIII ст.

У XVIII ст. в зарубіжній літературі з'явилися такі високохудожні твори для дорослих, як «Робінзон Крузо» Д. Дефо, «Подорожі Гуллівера» Д. Свіфта і «Пригоди барона Мюнхаузена» Р. Е. Распе. З того часу вони (із певними скороченнями) перейшли в дитяче читання і не втратили свого пізнавального, виховного і естетичного значення і до наших днів.

Даніель Дефо (1660—1731) — англійський письменник, буржуазний політичний діяч, журналіст, автор численних публіцистичних творів і романів, один із засновників реалістичної літератури в Англії.

Перший роман його — «Життя і дивні пригоди морехода Робінзона Крузо» (1719) — приніс письменникові світову славу.

«Робінзон Крузо» — це пригодницький роман. В епоху, коли жив Дефо, відбувалося багато подорожей, далеких плавань, було зроблено чимало географічних відкриттів. Це бурхливе життя і зумовило появу творів, в яких автори розповідали про подорожі і різні пригоди, що сталися з учасниками різних експедицій, з мандрівниками. Один із таких творів — «Подорожі навколо світу капітана Вудса Роджерса» — і вважають джерелом, звідки запозичив основу для свого сюжету Д. Дефо, а саме: історію моряка, якого покарали, покинувши на безлюдному острові, і він змушений був прожити там самотньо понад чотири роки.

Роман «Робінзон Крузо» — реалістичний твір. Головний герой його — Робінзон — наділений типовими рисами, властивими для буржуа. Він торгує, обдурює тубільців, хоче нажити багатство, зневажливо ставиться до людей з темною шкірою, вважає за можливе поневолювати їх. Перше слово, якого навчив Робінзон П'ятицю, було слово «хазяїн». Так мусив П'ятиця-раб називати Робінзона.

Але це не головне в романі, не за це полюбили твір мільйони читачів — дорослі і діти.

Роман має захоплюючий, хвилюючий сюжет. Зазнає аварії корабель, гинуть люди, і лише одного — Робінзона Крузо — хвилею викинуло на берег невідомого острова. Він змушений був самотньо жити на цьому острові протягом п'ятнадцяти років, а потім ще тринадцять років — у товаристві чорношкірого друга й раба П'ятниці. Але і цікавий сюжет роману «Робінзон Крузо» ще не пояснює причини безсмертя його. Про причину його довголіття і нев'янучу красу протягом століть влучно сказав Ю. Фучік: «Велич Робінзона не в його самотності, а в його праці...»¹ Роман Дефо, пише він далі, — це «книга пристрасного захоплення працею, процесом праці»². Саме це і зробило його таким дійовим і захоплюючим для дітей.

Саме тому на книгу Дефо звернув увагу великий французький філософ і педагог Жан-Жак Руссо (1712—1778), який праці надавав великого значення у вихованні дитини, вважав її громадянським обов'язком і вимагав у своїх творах, щоб дітей знайомили з багатьма видами ремісничої та сільськогосподарської праці. В романі Дефо він знайшов художнє втілення своєї ідеї трудового виховання. Руссо перший високо оцінив як найсуттєвішу ту частину великого тритомного твору, в якій розповідається про перебування Робінзона на безлюдному острові³. Решту він вважав зайвою. Ця думка Руссо була здійснена німецьким педагогом і письменником І. Г. Кампе (1746—1818). Його книга «Новий Робінзон», яка з'явилась у світ 1779 р., до кінця ХІХ ст. витримала 117 видань.

З того часу всі переклади і скорочення роману Дефо для дітей робилися за порадою Ж.-Ж. Руссо.

Герой роману Д. Дефо Робінзон Крузо — людина невичерпної енергії, міцної волі, наполегливості. Він не боїться будь-яких труднощів, долає перешкоди і досягає поставленої мети. На кожному кроці у наполегливій боротьбі за життя випробовуються його хоробрість, сила волі, здатність боротися, мужність. Всі ці загальнолюдські риси поза наміром автора переважають над рисами буржуа, які також властиві Робінзону в не меншій мірі, і роблять цей образ близьким для дітей різних епох і народів.

Роман «Робінзон Крузо» відзначається високим художнім

¹ Ю л и у с Ф у ч и к, О театре и литературе. Сборник статей, М., «Искусство», 1960, стор. 186.

² Т а м ж е, стор. 185.

³ Д и в.: Ж а н - Ж а к Р у с с о, Эмиль, или О воспитании, СПб, 1913

рівнем. Образ Робінзона змальовано майстерно, він виступає перед читачем як жива людина. Розповідь ведеться від першої особи. Цим письменник досягає ще більшої ймовірності, реальності того, що відбувається з його героєм.

Стиль Дефо близький до стилю документальних творів: письменник подає точні дати подій, точно вказує координати місцевості, де перебуває герой, точно описує речі, дає стислі, лаконічні характеристики, уникає довгих описів і міркувань.

З часу появи роману Д. Дефо ім'я Робінзона стало загальним для визначення людини, яка з тих чи інших причин відірвалася від людського суспільства.

У Дефо появилось багато літературних наслідувань — «робінзонад». Робінзонада — це літературний твір, який повторює сюжетну основу «Робінзона Крузо», тобто розповідає про історію людини, ізольованої від суспільства, змушеної боротись за своє існування.

Численні робінзонади появились і в дитячій літературі, наприклад «Таємничий острів» Ж. Верна, «Житло в пустелі» Т.-М. Ріда та ін. Проте в цих романах заперечується можливість збереження людської особистості в умовах ізоляції людини від суспільства; вони утверджують, що лише в колективі людина може долати труднощі і не втратити людської подобі.

Багато скорочень, переробок і переказів «Робінзона Крузо» було зроблено і в російській дитячій літературі. У 1861 р. надрукував свій переказ (маленьку повість) роману Д. Дефо під назвою «Робінзон» Л. М. Толстой.

Переробку Л. М. Толстого на українську мову переклав Б. Д. Грінченко. Цей переклад вийшов у світ до Великого Жовтня.

В останні роки наші діти читають «Робінзон Крузо» в переказі К. І. Чуковського.

* * *

Джонатан Свіфт (1667—1745) — англійський письменник-сатирик, політичний діяч, автор гострих політичних памфлетів. Його роман «Мандрі до різних далеких країн світу Лемюеля Гуллівера, спочатку лікаря, а потім капітана кількох кораблів» вийшов у світ у 1726 р. Цей твір — гостра сатира на Англію XVIII ст.

Свій твір Свіфт написав під значним впливом творчості Ф. Рабле і Д. Дефо. В його романі багато фантастичних образів, описів дивовижних країн, як і в романі Ф. Рабле «Гаргантюа і Пантагрюель», а за формою твір Свіфта близький до роману Д. Дефо.

Герой Свіфта, як і Робінзон, теж майже не буває дома, все життя мандрує. У I частині роману розповідається про життя Гуллівера в країні ліліпутів, у II — в країні велетнів, у III — в країні вчених, а в IV — в країні розумних коней, які створили суспільство на справедливих основах.

Д. Свіфт нещадно бичує пороки тогочасного суспільного ладу в Англії, викриває церкву, наукові і державні установи, освіту, мораль. Користуючись різноманітними художніми засобами (гумор, іронія, сарказм, гіперболізація, контраст, алегорія тощо), письменник висвітлює кожне явище чи подію з різних позицій.

У своєму романі Свіфт всебічно і глибоко розкриває життя тогочасного суспільства, зосереджуючи увагу лише на суттєвому. Він робить широкі узагальнення, малює типові риси і картини, показує суть суспільного життя, викриває соціальні протиріччя. Свіфт засуджує паразитизм і розбещеність аристократії, загарбницькі війни, продажність державного апарату; висміює хижачтво, егоїзм, обман та інші пороки буржуазії; засуджує загарбницьку колоніальну політику Англії.

Гуллівер — один з улюблених героїв дівтори. Його захоплення подорожами, безстрашність, мужність приваблюють малих читачів. Дивовижні пригоди Гуллівера, особливо його перебування в країні ліліпутів, вони запам'ятовують надовго. Великий сатирик саме цього й хотів — загострити увагу читачів, викликати огиду до пороків, обурення й гнів проти них.

Хоч діти не можуть ще зрозуміти всю глибину сатири Свіфта, проте вони захоплюються фантастикою твору, забавними пригодами його героя. Роман у скороченому вигляді друкується в нас для старших школярів; для дітей молодшого шкільного віку видаються окремо перші дві частини «Подорожей Гуллівера» (скорочено), а книжку «Гуллівер у ліліпутів» можуть сприймати і старші дошкільники.

Брати Грімм

XIX ст. було періодом інтенсивного розвитку художньої літератури для дітей і молоді в багатьох країнах світу.

На початку XIX ст. виникає наука фольклористика. Вчені-фольклористи збирали і вивчали зразки усної народної поезії, в тому числі й народні твори для дітей. Казки, легенди й пісні почали друкувати для дитячого читання. Першими такими вченими були німецькі філологи брати Грімм, які видали збірку народних казок для дітей у 1812 р.

Брати **Якоб Грімм** (1785—1863) і **Вільгельм Грімм** (1786—1859), хоч за освітою були юристи, все життя присвятили дослідженню історії культури німецького народу, його давньої літератури і народної творчості.

Протягом багатьох років збирали брати Грімм твори усної поезії і в 1812—1814 рр. видали два томи їх під назвою «Дитячі й сімейні казки».

М. О. Добролюбов писав, що вони «старанно зібрали перекази, легенди, повір'я, притчі, що ходили в народі по Німеччині, і записали їх дуже вірно, намагаючись не змінювати їх первісного характеру»¹.

Справді, у казках братів Грїмм, як і в народних казках, правдиво висвітлено життя народу в давні часи, в період феодалізму і зростання міст, коли трудящі були безправними, пригнобленими. У своїх казках письменники висловлюють глибоке співчуття до людей праці, до бідняків, яких вони показують працюючими, добрими, справедливими. З особливою любов'ю змальовано дітей бідняків. Так, героїня казки «Лісова хатинка», молодша дочка бідного дроворуба, з пошаною ставиться до свого батька, страждає від думки, що не знайде його в лісі і вчасно не принесе йому пообідати. Вона піклується і про чужого їй дідуся, до якого потрапила, коли заблукала в лісі, турбується і про його худобу — не сіла вечеряти, поки не нагодувала і не напоїла корову, півника і курочку. На протигагу своїм старшим сестрам дівчинка в лісовій хатинці виявила доброту, благородство і скромність і за це була нагороджена дідусям — зачарованим королевичем. Дітям бідняків присвячені також казки «Хлопчик з пальчик», «Білосніжка і Червона Квіточка», «Пачоси».

У багатьох казках діють ремісники — майстри своєї справи. В цих казках письменники відображають глибоку пошану народу до працюючих людей-умільців, чесних, розумних людей («Три сини», «Хоробрий кравчик», «Пачоси» та ін.).

У казці «Пачоси» розповідається про те, як молоденька наймичка терпеливо збирала пачоси льону, спересердя викинуті її роздратованою господинею. Наймичка чистила їх, пряла з них пряжу, виткала полотно і пошила собі з нього гарну сукню. У цій казці створено образ ідеальної дівчини, як її уявляв собі народ: вона хазяйновита, бережлива, скромна, ласкава, терпелива тощо.

Зовсім іншими рисами наділені в казках королі, принци, пани, багатії; наприклад, у казці «Гриф-птиця» синові селянина Гансу, чемному, доброму й розумному, протиставляється деспотичний, жорстокий і ненаситний король.

¹ В. Г. Белинский, Н. Г. Чернышевский, Н. А. Добролюбов о детской литературе, стор. 284.

У збірці братів Грімм є казки різних видів: про тварин, чарівні і побутові.

Казки про тварин — «Кішка і мишка в дружбі», «Заєць і їжак», «Бременські вуличні музиканти», «Вовк і семеро козенят» та інші — це дотепні, сповнені народного гумору твори. У них тварини розмовляють і діють по-людському, наділені людськими позитивними якостями і недоліками. Так, заєць із казки «Заєць і їжак» гордовитий і пихатий, як пан, з презирством ставиться до скромного їжака. Але їжак розумніший, тому легко обдурив пана-зайця. Як відомо, цю казку на український лад переказав І. Франко («Коли ще звірі говорили»).

У чарівних казках братів Грімм герої з допомогою чарівників або дивної сили предметів досягають щастя; коли ж у їх долю втручаються злі сили (чарівники), вони стають нещасливими («Шість лебедів», «Попелюшка», «Шестеро увесь світ обійдуть», «Гензель і Гретель» та ін.).

Є в письменників і побутові казки — гумористичні й сатиричні. У деяких з цих казок вони висміюють попів, монахів, служителів релігії («Монах у тернику»), в інших викривають і засуджують загальнолюдські пороки: лінощі («Три ледарі»), глупоту («Розумна Ельза», «Дурень Ганс»), боягузтво («Семеро хоробрих»), неповагу до старших («Старий дід і внучок», «Невдячний син»). В інших своїх казках брати Грімм славлять розум людей, вихідців з простого народу. Так, у казці «Розумна дочка селянська» діє мудра дівчина, розумніша за самого короля. Подібний сюжет є і в російському та українському фольклорі («Піди туди, не знаю куди» і «Мудра дівчина», «Розумниця» та ін.).

У казках братів Грімм, як і в казках багатьох народів світу, поряд із фантастичними персонажами діють реальні, відтворено типові картини з життя народу, типові характери і взаємини між людьми. Виражено в них мрії народу про щасливе життя трудящих. Казки пройняті здоровою народною мораллю; сюжети їх цікаві, композиція чітка, правильні моральні висновки з їх змісту дітям зробити легко.

Казки братів Грімм мали великий вплив на творчість багатьох письменників-романтиків І половини ХІХ ст. Однією з ознак романтизму була увага до усної народної поезії. На основі фольклору розвивається в цей період жанр літературної казки (Гофман, Гауф, Топеліус, Андерсен).

Широко відома, наприклад, казка **Ернеста-Геодора-**

Амадея Гофмана (1776—1822), німецького романтика, «Щелкунчик і мишачий король». За життя автора ця казка була не самостійним твором, а вставною новелою до збірки «Серапіонові брати» (1819—1821). Пізніше її стали друкувати окремими виданнями, вона була перекладена на різні мови, в тому числі й на російську, і надрукована в Росії у 1840 р. Цю казку високо оцінив В. Г. Белінський, який писав: «Ми не будемо переказувати змісту цього прекрасного твору чудового генія... Скажемо лише, що художнє життя образів, очевидна присутність думки при цілковитій відсутності всяких символів, алегорій і прямо висловлених думок чи сентенцій, багатство елементів — тут і сатира, і повість, і драма, дивне окреслення характерів — суперечності поезії з пошлою говсякденністю, нерозривне злиття дійсності з фантастичною вигадкою, — все це створює багатий і розкішний бенкет для дитячої фантазії»¹.

Оцінка В. Белінського цілком справедлива. Казка «Щелкунчик і мишачий король» живе й тепер. На основі сюжету цієї казки великий російський композитор П. І. Чайковський створив музику для балету «Щелкунчик» (1892).

Під впливом братів Грімм написав свої казки німецький письменник-романтик **Вільгельм Гауф** (1802—1827), учитель, поет, автор кількох романів. Найкращі твори В. Гауфа — казки для дітей, які були надруковані у 1826—1828 рр. Крім сюжетів німецьких народних казок, Гауф використав арабський фольклор («Про каліфа-лелеку», «Маленький Мук» та ін.). Захоплюють маленьких читачів казки «Карлик Ніс», «Маленький Мук», в яких головні дійові особи — діти бідняків, що зазнають страждань внаслідок соціальної несправедливості, жорстокості людей. У казці «Маленький Мук» письменник викриває короля, співчуває знедоленому доброму хлопчикові Муку. Проте кінець її інший, ніж у народних казках. Маленький Мук залишається самотнім і нещасливим до самої смерті.

¹ В. Г. Белинский, Н. Г. Чернышевский, Н. А. Добролюбов о детской литературе, стор. 92.

Ганс-Крістіан Андерсен

(1805—1875)

Всесвітньовідомий датський письменник, славетний казкар Ганс-Крістіан Андерсен народився 2 квітня 1805 р. в невеликому місті Оденсе. Він був єдиною дитиною в сім'ї бідного шевця. Батько його був грамотною людиною, любив книги і заохотив до читання й сина.

Хоч дитячі роки майбутнього письменника пройшли в бідності і тісноті, та хлопчик не відчував себе знедоленим: батьки його дуже любили. Всі, хто знав малого Андерсена, були до нього уважними, багато знайомих хвалили і дивувалися з його здібностей, віщували йому блискуче майбутнє.

Справді, Андерсен був дуже обдарованою і незвичайною дитиною. Тихий, соромливий, він не грався з дітьми в шумні ігри, як інші хлопчики, а багато читав, мріяв, захоплювався театром, складав п'єси і ставив їх у своєму ляльковому театрі, сам майстрував ляльки і шив для них театральні костюми. Гарно співав, декламував, і тому його часто запрошували до себе заможні жителі Оденсе, для яких він був лише забавкою, бо ніхто по-справжньому не допомагав хлопчикові. Він учився в школі «для бідних», де вчили дітей лише сяк-так читати, писати і трохи рахувати. Вчити Г.-К. Андерсена в гімназії батьки не мали змоги, а стати ремісником він не хотів. Коли йому

минуло чотирнадцять років, він твердо вирішив поїхати в Копенгаген, хоч і сам ще не знав, ким він хоче стати і що робитиме в столиці.

Опинившись у 1819 р. у великому незнайомому місті без будь-яких засобів до існування, без освіти, не знаючи ні єдиної душі, Андерсен пережив тяжкі часи. Він сміливо звертався до незнайомих йому діячів мистецтва — композиторів, артистів, письменників, просив їх перевірити його здібності і прийняти на роботу. Хоч і придбав він собі у цей час немало знайомих серед датських артистів і літераторів, проте два роки життя в Копенгагені були для нього періодом голодування, моральних страждань і невдач. Пробивав учитися в хорі, та пропав голос. Працював у театрі, виконуючи непомітні ролі, але не мав успіху. Андерсен тоді багато читав, вивчав латинь, та все ж йому бракувало систематичної освіти. Нарешті, один із його знайомих, директор столичного театру Коллін, не обмежився лише добрими порадами, як всі інші друзі Андерсена, а допоміг йому поступити на навчання у гімназію в місті Слягельзе і виклопотав для нього стипендію. Так шістнадцятирічний юнак Г.-К. Андерсен став учнем 2 класу і змушений був учитися з малюками.

Гімназичні роки (1822—1826) були в житті Андерсена дуже тяжкими. Він був наполегливим, старанним, учився добре. У вільні від навчання хвилини писав вірші. Директор гімназії хоч і був задоволений успіхами Андерсена, проте не тільки не хвалив його, але й ставився деспотично, глузливо і забороняв юнакові писати вірші. Становище молодого поета було нестерпним.

Друзі Андерсена, довідавшись про його страждання, допомагають йому переїхати до Копенгагена. Тут, підготувавшись приватним способом, Андерсен склав успішно екзамени і в 1828 р. став студентом Копенгагенського університету. Знову роки напруженої праці: сумлінне вивчення наук і поетична творчість. Тепер Андерсен знав, що його покликання — художня література. У студентські роки він виступив у датській літературі як поет, драматург, автор нарисів. Вийшла в світ перша збірка його поезій (1830), з успіхом пройшла вистава першої п'єси.

Андерсен багато подорожує. Об'їздив свою батьківщину, побував за кордоном: в Італії, Німеччині, Англії, Франції та

інших країнах. У Римі він зібрав матеріал для свого першого роману — «Імпровізатор» (1835). У чужих країнах він теж знайомився з талановитими людьми. До нього ставилися прихильно, він придбав собі багато добрих друзів серед діячів культури різних країн. Андерсен стає близьким другом Ч. Діккенса, познайомився з братами Грімм, з Г. Гейне, В. Гюго, О. Бальзаком, Дюма (батьком і сином), Ф. Лістом та ін.

Талант Андерсена визнавали в багатьох країнах, тільки в Данії критику або замовчували його, або писали про нього насмішливо, з презирством, не визнавали його «своїм». Це дуже пригнічувало письменника. Коли ж слава Андерсена стала світовою, критики змушені були визнати його і припинити глузування.

В період розквіту творчих сил і здібностей Андерсен почав писати казки. У 1835 р. було надруковано дві збірки перших його казок, і вони принесли йому нечувану славу. Їх було перекладено на багато мов світу.

З цього часу протягом сорока років Андерсен створив немало казок, які з захопленням були сприйняті не тільки дітьми, а й дорослими. Славний казкар вважав себе щасливою людиною. Свою автобіографію, яку писав довго — з 1846 по 1869 р. — і назвав «Казка мого життя», починає такими словами: «Мое життя — прекрасна, розкішна казка. Якби тоді, коли я вступив у світ маленьким, бідним, самотнім хлопчиком, до мене з'явилась всемогутня чарівниця і сказала: «Обери собі мету і напрямок, а я буду тебе направляти і захищати!» — моя доля не могла б бути щасливішою, розумнішою і кращою».

Нечувана популярність, загальна пошана письменникові, пишні свята на його честь, матеріальна забезпеченість, численні друзі, подорожі, а головне — змога займатися улюбленою справою, літературною творчістю, — все це давало Андерсену відчуття щастя, хоч він і багато страждав раніше, довгий час терпів приниження, образи, зневагу. З ним сталося те саме, що й з героєм його казки «Гидке каченя». Колись гнане й зневажене усім світом, гидке каченя, вирісши, стало чудовим лебедем, краса якого всіх вражала. Лебідь став щасливим і забув про свої страждання в минулому.

Помер письменник 4 серпня 1875 р.

Г.-К. Андерсен — автор відомих у свій час п'єс, ліричних віршів, романів і нарисів про подорожі, але в світову літературу він увійшов як талановитий автор казок. Дивна особливість їх полягає насамперед у тому, що «в кожній дитячій казці є друга, яку у повній мірі можуть зрозуміти тільки дорослі»¹. Андерсен знав це, і тому назву першої збірки «Казки, розказані дітям» він змінив у 1843 р. на «Нові казки». Коли письменникові за кілька місяців до смерті показали проект пам'ятника, де його було зображено серед дітей, Андерсен не ствердив його, сказавши, що свої казки він адресує дорослим у такій же мірі, як і дітям. Проект було перероблено.

Казки Андерсена критика зустріла без особливого ентузіазму. Дехто шкодував, що письменник вдався до таких «дрібниць», відступив від серйозної літератури. Тупість і обмеженість дворянських критиків у тогочасній Данії, їх вороже ставлення до письменника з народу не дали їм змоги побачити, що Андерсен вийшов на новий шлях творчості, що своїми казками він вніс у літературу свіжий оригінальний струмінь.

А казки Г.-К. Андерсена справляли надзвичайно велике враження на читачів — дітей і дорослих. На думку М. Добролюбова, вони написані з визначним талантом. «У них є одна прекрасна особливість, якої бракує іншим дитячим книжкам: реальні уявлення надзвичайно поетично набирають у них фантастичного характеру, не лякаючи, проте, дитячої уяви різними буками і всякими темними силами. Андерсен, звичайно, оживлює і змушує діяти звичайні, неживі предмети. То у нього свинцевий солдатик скаржитья на свою самотність, то квіти починають веселі танці, то льон переживає різні відчуття, перетворюючись у нитки, полотно, у білизну, папір. Дуже в небагатьох оповіданнях появляються надприродні, вищі сили, і ці оповідання становлять безсумнівно найслабшу частину всієї книжки. Та зате є пречудові оповідання, в яких фантастичного майже зовсім немає. Такі, наприклад, нове вбрання одного герцога, дівчинка з сірниками, принцеса на горюшині... Оповідання ці забавні або зворушливі; вони можуть добре вплинути на розум і серце дітей, і між тим у них немає ні найменшого резонерства... В тому-то й видно майстерність і талант розповідача: його оповіданням не треба повчаль-

¹ Андерсен, Сказки, М., ГИХЛ, 1958, стор. 5 (передмова К. Паустовського).

ного хвостика; вони наводять дітей на роздуми, і оповідання застосовується самими дітьми, вільно і природно...»¹.

У 1864 р. в журналі «Современник» була вміщена рецензія на повну збірку казок Андерсена. В ній були відзначені такі достоїнства казок, як стриманість фантазії письменника, дотепність і невідрублена наївність, серйозність думки, втіленої в простодушну форму, а тому вони цікаві для всіх читачів, незалежно від їх віку.

Л. М. Толстой поважав Андерсена, особливо подобалася йому казка «Нове вбрання короля», яку він переказав вперше у 1857 р. і вдруге — у 1872 р., вмістивши її в свою «Азбуку».

О. М. Горький згадує в повісті «Дитинство», яке глибоке враження справили на нього казки Андерсена. Одного разу він купив за карбованець два пошарпаних томики його казок, які навіть своєю зовнішністю видалися йому любими, хоч і були розтріпаними. «Під час великої перерви... — згадує він, — ми почали читати чудову казку «Соловей» — вона відразу взяла всіх за серце.

«В Китаї всі жителі — китайці, і сам імператор — китаєць», пам'ятаю, як приємно здивувала мене ця фраза своєю простою, весело усміхненою музикою і ще чимсь незвичайно гарним»².

Епіграфом до своїх «Казок про Італію» О. М. Горький взяв слова Андерсена — «Немає казок, кращих від тих, які створює само життя». К. Г. Паустовський, згадуючи про своє перше знайомство з казками Андерсена, розповідає, як він зачитався казкою про стійкого олов'яного солдатика і принадну танцюристку, а потім про снігову королеву. «Дивна і, як мені здалося, запашна, неначе подих квітів, людська доброта сходила зі сторінок цієї книги...»³ Далі Паустовський пише, як йому пощастило, що «напередодні важкого й великого двадцятого століття... зустрівся милий дивак і поет Андерсен і навчив... світлої віри в перемогу сонця над темрявою і доброго людського серця над злом»⁴.

У казках відбився світогляд Андерсена, його ставлення до людей, до життя. Він любив людей, добре знав життя народу,

¹ В. Г. Белинский, Н. Г. Чернышевский, Н. А. Добролюбов о детской литературе, стор. 285—286.

² М. Горький, Дитинство. В людях. Мої університети, К., «Молодь», 1950, стор. 144.

³ Див.: Андерсен, Сказки, М., ГИХЛ, 1958, стор. 4.

⁴ Там же, стор. 5.

його страждання і радості. З повагою і співчуттям розповідає він у своїх казках про життя бідняків, скромних трудівників, про їх дітей і показує водночас моральну вищість простих людей над багатіями і аристократами. З іронією, насмішкою змальовує він пихатих і дурних дворян, тугих, обмежених королів і придворних, ненаситних купців, багатіїв. Це зближує казки Андерсена з фольклором, з яким він був добре обізнаний ще з дитинства.

Творчість Андерсена справедливо вважають вершиною демократичних і реалістичних тенденцій у датській літературі ХІХ ст., саме в казках найяскравіше виявляється демократизм поета, народність його творчості.

Андерсен не був революціонером, проте у своїх творах він розкриває гострі суперечності в буржуазному суспільстві того часу, засуджує його пороки. Його казки пройняті гуманістичними почуттями, оптимізмом, вірою в краще майбутнє людства; у них письменник стверджує рівні права усіх людей на щасливе життя.

Однією з найбільш популярних казок Андерсена є казка «Нове вбрання короля» (1835). У цій казці письменник гостро, дотепно висміює правителів, державних діячів, яким приписують високі моральні якості, почуття людської гідності, а насправді вони духовно убогі. Вислів: «А король голий» — став крилатою фразою, якою народ викриває убогість думки людини, її фальшиву репутацію.

У казці висміяно підлабузництво, лицемірство, боязнь підлеглих сказати у вічі правду високопоставленим особам, тобто пороки, властиві класовому суспільству. Нікчемності, убогості правителів, лицемірству придворних протиставляються правдивість і сміливість народу.

Казка чітко побудована, сюжет її динамічний. Починається вона з яскравої характеристики короля, і нею письменник вмотивовує зав'язку — появу пройдисвітів та їх намір обдурити короля і всіх його підлеглих. Дія розвивається швидко. У кожному епізоді розкриваються характери дійових осіб. Уміло вдають, нібито вони старанно працюють, хитрі й зухвалі пройдисвіти: вони сидять за порожніми верстатами і тчуть без пряжі, сплячуть багато свічок, щоб всі думали, наче вони і вночі працюють; великими ножицями ріжуть повітря, ніби

кровать тканину, шують голками без ниток, щоб ніхто не побачив, що нитки не витрачаються.

Король і придворні теж удають, ніби вони захоплені красою тканини, якої не бачать. За допомогою внутрішніх монологів письменник показує різкий контраст між станом персонажів, їх думками та переживаннями і тим, що вони говорять. Розгублені і неприємно вражені, що не бачать нового вбрання, вони старанно приховують від інших свої справжні почуття й роздуми і вишуканими словами вихваляють тканину, її візерунки, фарби, удавано захоплюються її красою. Цим прийомом Андерсен влучно викриває лицемірство придворних і обмеженість короля. Ось до «майстрів» з цілим почтом з'явився король, щоб подивитися на матерію. Всі роблять вигляд, ніби милуються чудовою тканиною. Це ж саме робить і король, щоб приховати від інших, що він не достойний займати таку високу посаду:

— Що так? — подумав король. — Я нічого не бачу! Це жахливо! Невже я дурний? Невже нездатний бути королем? Це найстрашніше, що могло трапитися зі мною.

— О, дуже гарно, — сказав він, — це варто моєї найвищої похвали!
Він задоволено кивав головою і розглядав порожні верстати...¹

Дія досягає свого найвищого розвитку у сцені святкового параду, коли король змушений був вийти на вулицю столиці у «новому вбранні», щоб показатися народу. Контраст між урочистістю церемонії і виглядом голого короля під розкішним балдахіном — прийом, за допомогою якого письменник створює комічний ефект, викриває й засуджує короля і придворних, їх нікчемність і глупство.

Казка закінчується правдиво і мудро: істину — король голий — сказала невинна дитина, яка ще не навчилася лицемірити. Настає розв'язка: хоч король і зрозумів свою помилку, але продовжує поводитись так, нібито нічого й не сталося:

— Та він же зовсім голий! — закричав нарешті весь народ. Королю раптом стало ніяково. Йому й самому здавалося, що народ каже правду, але він подумав: «Все ж таки я мушу витримати всю процесію».

І він виступав і далі ще величніше, а камергери йшли і удавали, що несуть шлейф, якого насправді зовсім не було².

¹ Ганс-Крістіан Андерсен, Казки, К., «Веселка», 1964, стор. 56. Тут і далі цитуємо за цим виданням.

² Там же, стор. 57.

В інших казках Андерсен також гостро картає і засуджує пороки верхівки тогочасного суспільства. У казці «Соловей» (1843) висміяно неуктство, тупість придворних імператора, відрив їх від життя народу, невміння збагнути справжнє мистецтво, відрізнити його від фальшивого, підробленого. Ці тупі й обмежені придворні віддали перевагу механічній іграшці, штучному солов'єві, бо хоч він і співав лише одну мелодію, його можна було завести коли завгодно, він міг співати, не стомлюючись, по тридцять разів одне і те ж. Вони знехтували живого солов'я, його чарівну пісню і вигнали його з володінь імператора.

Так само принцеса із казки «Свинопас» відмовилася прийняти від принца в дарунок живого солов'я і прекрасну троянду, бо вони були не штучні, а справжні. Їй більше сподобалися такі нікчемні іграшки, як, наприклад, музична торохтушка, що награвала популярні польки й вальси, і чарівний горщик, який відкривав принцесі тайну, у кого що вариться на обід.

У казці «Принцеса на горошині» (1835) Андерсен висміяв аж занадто тендітну, зманіжену принцесу, яка відчула горошину, покладену на її ліжко під двадцять перин і матраців. За цю надмірну чутливість її було визнано в аристократичному світі справжньою принцесою.

У багатьох казках Андерсена висміяно обивателів, обмежених, тупих, чванливих, хоч цими рисами письменник часто наділяє не людей, а тварин або неживі предмети. Такими обивателями, чванливими і нерозумними, є, наприклад, кіт і курка у казці «Гидке каченя» (1843). Вони, як і качки, зневажають бідне каченя тільки за те, що воно не таке, як усі інші качки й каченята.

Кіт був паном у хаті, а курка почувала себе господинею, і вони завжди казали: «Ми і світ», тому що вважали себе половиною світу і до того ж кращою¹.

Їм не під силу збагнути трагедію «гідкого каченяти», зрозуміти його прагнення, його бажання стати кращим, жити у злагоді з усіма, чинити лише добро всім, хто його оточує. Вони просто вважають його божевільним.

¹ Ганс-Крістіан Андерсен, Казки, стор. 42.

Тобі нічого робити, тому і лізуть у голову такі дурниці; неси яйця або воркочи,— і все минеться!¹—

казала йому самовпевнено курка.

Зовсім інший тон у казках Андерсена, коли він розповідає про хороших людей, благородних, добрих і правдивих, про героїв, стійких у біді і мужніх, здатних бути самовідданими, вірними в дружбі.

Маленька дівчинка Герда мандрує по світу, зносить муки, долає великі труднощі, щоб дізнатись, куди зник її друг — хлопчик Кай. Зрештою вона дізнається, що Кая забрала у своє крижане царство Снігова королева. Тільки велика любов дівчинки, її самовідданість і гарячі сльози допомогли знайти хлопчика — розтопити лід у його серці і повернути йому життя («Снігова королева» — 1844).

Крихітна дівчина Дюймовочка і ластівка допомагають одне одному в біді, рятують у важку хвилину життя («Дюймовочка»).

Тварини і рослини, олюднені письменником, по-людському добрі, співчувають чужому горю, полегшують страждання інших.

Так, горошина («П'ятеро з одного стручка») не просто росте, зеленіє і цвіте на підвіконні у бідної вдови-робітниці. Вона нагадує її хворій дочці весну, поле, зелень і надає їй сил перебороти хворобу. Горошинка жила не марно — вона принесла радість людині.

Непомітна польова квітка ромашка («Ромашка»), опинившись у клітці з жайворонком, намагається полегшити страждання пташки, яку мучить спрага (діти спіймали жайворонка і, посадивши його в клітку, забули поставити воду).

У творах Андерсена поряд із фантастичними картинами й образами змальовано і картини реального життя, відображено національні риси датського народу, природу Данії. У таких казках діють живі люди: жителі міста і села, ремісники, чиновники, студенти, моряки, робітники, юнаки й дівчата, старі й діти. Зображено чудові букові ліси, поля й сади, синє море. З яскравими подробицями відтворено побут, працю, мистецтво датського народу. Відображено і деякі риси минулого — старовинна архітектура міст, середньовічні цехові традиції ремісників тощо.

¹ Ганс-Крістіан Андерсен, Казки, стор. 43.

Ілюстрація худ. В. Конашевича до казки Г.-К. Андерсена
«Дюймовочка».

Андерсен з любов'ю пише про минуле і сучасне, не віддаючи переваги ні тому, ні другому. Так, у казці «Старий дід» письменник розповідає про зустріч двох поколінь, і ця зустріч — дружня, доброзичлива. Старий дід своє віджив, його руйнують і будують новий, просторий і світлий. Але про старий дід залишаються у всіх теплі спогади; в ньому теж жили люди, у них були свої радості і турботи, їх життя не минуло безслідно.

Андерсен плідно використав кращі традиції народної творчості. Він створив ряд казок за сюжетами і мотивами народних творів — «Нове вбрання короля», «Дикі лебеді», «Що не зробить старий — все гаразд», «Великий Клаус і маленький Клаус» та ін.

Проте більшість казок письменника — це цілком оригінальні твори. Вони вражають читача дивовижним умінням поета оживляти речі, тварин і рослини, робити їх такими схожими на людей, створювати неперевершені образи («Ялинка», «Льон», «Гидке каченя», «П'ятеро з одного стручка», «Стихий олов'яний солдатик» та ін.). Багата фантазія, поетичність, яскравість мови персонажів, тонкий гумор, мальовничі картини

природи — все це знаходимо в казках Андерсена, то веселих, то зворушливих, завжди зігрітих теплотою його почуттів.

Майже в кожній казці незримо присутній казкар; ми ніби чуємо його голос, сприймаємо його оцінку подій чи осіб — іноді схвальну, а інколи іронічну, насмішливу. Здається, що автор казок десь тут поруч із читачем і разом з ним то радіє, то дивується, а, буває, й сумує. Андерсен брав дуже близько до серця почуття і переживання своїх вигаданих героїв, навіть коли вони й неживі предмети. У багатьох казках він безпосередньо звертається до читачів, і від цього ще сильнішим стає відчуття близькості письменника до тих, кому він адресував свої твори. Він то запрошує вислухати казку, то робить іронічні зауваження з приводу дій персонажів.

Наведемо кілька прикладів.

Коли у солдата не стало грошей («Кресало»), то «ніхто з друзів тепер його не відвідував — надто вже високо було підніматися до нього». Коли ж він за допомогою чарівного кресала дістав гроші і став носити багатий одяг, «всі друзі відразу його пізнали і полюбили знову».

Казку «Снігова королева» письменник починає словами: «Отже, починаймо! Коли ми дійдемо до кінця цієї історії,— ми знатимемо більше, ніж зараз».

«От тільки послухай! — звертається автор до читача в казці «Ромашка». — За містком, коло шляху, стояла дача. Ти її, напевне, колись сам бачив!»

Іноді в кінці казки, ніби між іншим, поет вставляє своє зауваження. Так, у казці «Циганська голка», коли героїня її, голка, після всіх пригод лежала спокійно на бруку, письменник каже: «Ну, і нехай собі лежить».

У казці «Льон» письменник розповідає про численні перетворення льону, який почуває себе завжди щасливим, бо з нього люди роблять щось корисне і потрібне для себе. Він радіє і щиро вірить у те, що його пісня ніколи не скінчиться, навіть тоді, коли папір, зроблений з нього, діти спалили на вогнищі. Попіл, що залишився від колишнього льону, ніби співає, а діти, що безтурботно бавляться біля вогнища, не почули жодного слова з цієї пісні. Коли б і почули — не зрозуміли б його. І поет зауважує: «Та й не треба! Не все ж одразу знати дітям!»

Іноді Андерсен ділиться з читачами своїми роздумами з приводу якоїсь події. Розповідаючи про смерть жайворонка у клітці («Ромашка»), Андерсен пише:

...Її пишно поховали, бідну пташку.

Поки вона жила й співала, про неї забували — залишили її умирати в клітці від спраги, — а тепер влаштували їй пишний похорон і проливали над її могилкою гіркі сльози.

Казки Андерсена вже давно перекладені на українську мову. У Києві вперше вийшла книжка під назвою «Казки Андерсена» у 1873 р. Цей переклад зроблено М. Стариченком (М. П. Старицьким). До казок додано біографію письменника і 11 малюнків, у збірці вміщено 24 казки. Того ж року всі ці казки були видані нарізно.

У 1906 р. в Києві (видання Б. Д. Грінченка) вийшли казки Андерсена в перекладі Марії Загірньої (дружина Б. Грінченка). До цієї збірки ввійшло 16 казок («Соловейко», «Мати», «Русалочка», «Ялинка», «Циганська голка», «Дівчинка з сирниками», «Нове королівське убрання» та ін.). Другим виданням вона вийшла у 1918 р.

Після Жовтневої революції діти читають казки Андерсена в перекладах багатьох радянських письменників, зокрема з датської мови — О. Іваненко. Нове видання в її перекладі, з біографією Андерсена та з кольоровими малюнками Г. Григор'євої, вийшло в 1964 р. у видавництві «Веселка».

Не можна не згадати і про роль Марка Вовчка у популяризації творів Андерсена. Вона переклала його казки на російську мову, і вони вийшли в світ у 1863 р.

Про велике виховне та естетичне значення казок Андерсена для багатьох поколінь дітей можна сказати словами М. Г. Чернишевського: «Поети розкривають людям благородні поняття про життя і благородні почуття; читаючи їх твори, ми привчаємося відвертатися від усього пошлого і поганого, розуміти чарівність всього доброго і прекрасного, любити все благородне; читаючи їх, ми самі стаємо кращими, добрішими, благороднішими»¹.

¹ В. Г. Белинский, Н. Г. Чернышевский, Н. А. Добролюбов о детской литературе, стор. 213.

Огляд творів Г. Бічер-Стоу, Ж. Верна, Марка Твена

У XIX ст. було написано чимало художніх творів, які не втратили і в наші часи свого великого пізнавального і виховного значення, класиками американської, англійської, французької літератур. Стали всесвітньовідомими твори американського письменника-романтика Ф. Купера («Звіробій», «Слідопит», «Останній із могікан» та ін.), англійського письменника Т. Майн Ріда («Вершник без голови»), американських письменників Г. Бічер-Стоу («Хатина дядька Тома») і Марка Твена («Пригоди Тома Соїєра» та ін.).

Гаррієт Бічер-Стоу (1811—1896) — американська письменниця-реалістка, активна учасниця руху проти рабства негрів (аболіціонізму). Її роман «Хатина дядька Тома» (1852) мав нечуваний успіх. У ньому письменниця змальовує гнітючі картини невимовних страждань негрів-рабів, нещадно викриває і осуджує рабовласників, викриває порочність усєї рабовласницької системи. Книга Бічер-Стоу стала бойовою зброєю в руках борців за визволення негрів, у боротьбі за їх права і людську гідність, за торжество справедливості.

Навколо твору і поставлених у ньому проблем розпочалася гостра боротьба. Рабовласники Південних штатів, звинувачуючи письменницю в наклепі на них, випустили свою книгу «На захист рабства». На це Бічер-Стоу відповіла у 1853 р. новим твором — «Ключ до «Хатини дядька Тома», в якому на підставі документів, листів, свідчень очевидців довела правдивість кожного факту, зображеного в її романі. Після цього значення «Хатини дядька Тома» виросло ще більше. Письменниця прославилась на весь світ. Її з тріумфом зустрічали в Європі, книгу друкували мільйонними тиражами, інсценізували, а в XX ст. було створено фільм за сюжетом роману. Появилися наслідування, продовження роману.

Бічер-Стоу, глибоко вивчивши життя негрів-рабів і як їх добрий друг, спростовує в своєму творі безглузді вигадки рабовласників-плантаторів і работорговців про те, що нібито

негри — неповноцінні люди, що вони не здатні на глибокі почуття, що їх моральний і культурний рівень дуже низький. Письменниця переконливо показує, що серед негрів є талановиті, розумні люди, здатні глибоко оволодіти наукою, що їм так само, як і білим, властиві всі людські почуття, що серед негрів багато чесних, правдивих, порядних людей. Такими змальовано у романі Тома і його дружину Хлоу, Джорджа Гарріса і Елізу, Кассі, показано їх розумову і моральну вищість над рабовласниками.

Проте письменниця не прикрашує негрів, не відступає від суворої правди життя. У романі діють і такі негри, як Квімбо і Сембо, — слухняне знаряддя в руках хазяїна-ката плантатора Легрі. Вони позбавлені людських почуттів, рабство перетворило їх у моральних потвор. Письменниця показує також, як рабство розкладає і псує не лише рабів, а й самих рабовласників. Хоч і є серед них непогані люди, які навіть висловлюються проти рабства, проте на ділі вони не спроможні зробити щось для полегшення становища своїх рабів.

Твір Бічер-Стоу був прихильно зустрінутий і в Росії. Вперше його переклали на російську мову і надрукували як додаток до журналу «Современник» у 1858 р. З того часу книжка багато разів перевидавалася як російською, українською, так і мовами інших народів Радянської країни.

Прогресивні ідеї роману, його правдивість, драматичний сюжет, майстерність побудови, високохудожні образи, доступний для широкого кола читачів зміст роблять його привабливим і для дітей. Роман будить у юних читачів протест проти всякого поневолення людини людиною, закликає до боротьби за рівні права всіх людей незалежно від раси і національності, за дружбу і мир між народами світу.

Жюль Верн (1828—1905) — французький письменник, автор численних творів для дітей і молоді про надзвичайні подорожі, основоположник і класик наукової фантастики для дітей.

Свою літературну діяльність Ж. Верн почав як драматург, але такий вид творчості його не задовольняв. Він дуже захоплювався природничими науками і технікою, тому став посилено вивчати досягнення тогочасної науки і здобув енциклопедичні знання. Ці знання згодилися йому, коли він почав писати твори нового жанру, основним змістом яких була наука,

а головними героями — вчені, винахідники, дослідники й шукачі, ентузіасти науки.

Жюль Верн — новатор у літературі, творець жанру науково-фантастичного роману, в якому поєднуються реалістичне змалювання досягнень тогочасної науки і техніки з мрією про їх розквіт у майбутньому. І все це втілено в досконалу художню форму.

Перший науково-фантастичний твір Ж. Верна для дітей «П'ять тижнів на повітряній кулі» побачив світ у 1863 р.

З тих пір протягом 40 років один за одним виходили твори Ж. Верна. Всього за цей час він написав понад сто творів: з них — 65 романів, багато повістей, оповідань, п'єс та науково-популярних книжок з географії й історії географічних відкриттів.

Звичайно, дещо в його творах тепер застаріло. Багато передбачень Ж. Верна давно уже здійснено розумом і руками людини: є і літак, важчий від повітря, і телефон, телебачення, кіно, відкрито і досліджується Північний полюс, створено підводний човен, в усіх галузях народного господарства застосовується електрика, людина освоює космос тощо.

Проте його романи захоплюють мільйони читачів і тепер, бо вони відзначаються умінням письменника розгорнути захоплюючу дію, творити яскраві, незабутні образи людей, насичувати сюжет науковим матеріалом, викладеним цікаво і зрозуміло, вмінням вводити у розповідь дотепний і напружений діалог, майстерно використовувати гумор, іронію, а іноді й сатиру.

Твори Ж. Верна виховують у дітей любов до знань, інтерес до науки, розвивають творчу уяву, фантазію.

Повчальна для дітей і молоді і сама біографія письменника. Його величезна любов до науки, віра в силу людського розуму, надзвичайна працьовитість, наполегливість, його гуманність можуть бути взірцем для наслідування.

Для російських і українських дітей Ж. Верна першою відкрила Марко Вовчок, яка особисто була знайома з письменником. Ж. Верн, який шанував українську письменницю за її розум, інтелігентність, освіченість, прекрасні знання й тонке відчуття нею французької мови, сам висловив бажання, щоб вона переклала його твори на російську мову.

Переклади М. Вовчка були зроблені майстерно. Вони хоч і не відзначалися точністю у передачі змісту, проте доносили

до читача легкість і жвавність жюльвернівського слова і його тонкий гумор. Марко Вовчок протягом 1864—1877 рр. переклала 14 книг Жюль Верна, зокрема «Пригоди капітана Гатераса», «Діти капітана Гранта» та ін.

У Радянському Союзі перекладено трилогію Ж. Верна «Діти капітана Гранта», «20 000 лье під водою» (або «80 000 кілометрів під водою») і «Таємничий острів», романи «500 мільйонів бегуми», «Від землі до місяця» та ін.

Марк Твен (Семюел-Ленгхорн Клеменс) (1835—1910) — американський письменник, реаліст, гуморист і сатирик. Його повісті «Пригоди Тома Соєра» (1876) і «Пригоди Гекльберрі Фінна» (1884), «Принц і жебрак» (1881) полюбili діти всіх країн і народів.

Марк Твен написав ці твори, коли був уже відомим письменником, мав великий життєвий досвід. Зібравши багато матеріалів з життя народу і на основі особистих спостережень і вражень, він розповів для дітей і про дітей цікаві «Пригоди Тома Соєра». Марк Твен добре пам'ятає своє дитинство. У цьому творі, як і в наступному, — «Пригоди Гекльберрі Фінна» — Марк Твен показав себе знавцем дитячого світу, майстром у зображенні психології маленьких героїв, у розкритті їх мрій, фантазії, думок і почуттів.

У повісті «Пригоди Тома Соєра» в образі Тома письменник змалював себе. Том — невтомний витівник, фантазер, великий шибеник, проте він все ж таки хороша дитина, чесна, смілива, чуйна. Симпатії читачів завжди належать Тому, а не його двоюрідному братові Сіду, хоч той завжди поводитьсь бездоганно, добре вчиться і слухається старших.

Том Соєр — творча дитина. Він ніколи не сидить без діла. Його розум і руки шукають собі заняття, він завжди у діяльності, завжди захоплений грою або якоюсь вигадкою.

Одноманітне життя в сім'ї тітки у маленькому провінціальному містечку, нудне, схоластичне навчання в початковій і в недільній школі не дають хлопчикові багато вражень. У школі і дома він нудьгує і, щоб врятуватися від скуки і буденщини, вигадує різні забави, пригоди. На допомогу його фантазії приходили книги, якими хлопчик захоплювався. Це були авантюрні твори про піратів, розбійників, про дивовижні, неймовірні події. А потім у своїх іграх з хлопчиками він старався відтворити прочитане.

Твори про Тома Соєра і Гека Фінна написані з неперевершеним особливим марктовенівським гумором. Їх справедливо називають пригодницько-психологічними повістями, але й цей термін не вичерпує всього багатства їх змісту, бо в них є і побутові картини, і різні типи людей, і сатира на тогочасний суспільний лад (особливо яскраві елементи сатири в повісті «Пригоди Гекльберрі Фінна»), і критика системи навчання й виховання в американській школі в ту епоху, і, нарешті, висміювання модної на той час бездарної авантюрної літератури.

Головні герої історичної повісті Марка Твена «Принц і жебрак» (1881) — теж діти. Том Кенті — син жебрака, Едуард — принц Уельський, син Генріха VIII Тюдора — короля Англії. Дія відбувається в I половині XVI ст. в Англії.

Сюжет цієї повісті — один з найцікавіших, найдраматичніших сюжетів у всій світовій літературі.

Крім фантастичного переміщення дітей з одного соціального оточення в інше (принц став жебраком, а жебрак — принцом), все інше в повісті зображено з історичною достовірністю.

Марк Твен ознайомлює своїх читачів з жахливим становищем безземельних, пограбованих поміщиками селян, які змушені були стати жебраками й бродягами, а також з деспотизмом влади, жорстокістю законів, з нещастям, забобонами, низьким культурним рівнем мас в часи зародження буржуазного ладу в Англії.

Детально описуючи розкішне життя короля і його придворних, показуючи паразитизм правлячої верхівки, письменник протиставляє їм злиденне життя безземельного селянства, його поневіряння.

Кожен рядок повісті закликає читачів думати, порівнювати і робити відповідні висновки. Марк Твен виражає в своєму творі глибоке співчуття знедоленим, протестує проти соціальної нерівності, несправедливості, проти жорстокості і деспотизму панівних класів.

Щоб переконливіше показати, яким жахливим було становище народу, письменник розповідає про те, як реагує, потрапивши в середовище народу, принц Едуард. Принц раніше ніколи не міг навіть уявити собі таких поневірянь і страждань. А нікчемність життя придворних: церемонії, етикет, дрібязкова регламентація на кожному кроці, дармоїдство численних

слуг, розкіш, позолота — письменник відтворює через сприйняття хлопчика-бідняка.

В образах двох дітей, яким письменник віддає перші ролі в своїй історичній повісті, він втілює демократичну ідею про рівність усіх людей, засудив несправедливість у розподілі благ між людьми в класовому суспільстві, несправедливість привілеїв, якими наділені ще від народження люди вищих верств суспільства. Повість має велике пізнавальне значення і в наші дні.

ТВОРИ ПИСЬМЕННИКІВ СОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇН І ПРОГРЕСИВНИХ ПИСЬМЕННИКІВ КАПІТАЛІСТИЧНИХ КРАЇН

Юліан Тувім

(1894—1953)

Видатний польський поет Юліан Тувім народився 13 вересня 1894 р. у м. Лодзі в родині службовця. Після закінчення Лодзінської гімназії вчився у Варшавському університеті на юридичному, а потім на філологічному факультеті.

Писати Ю. Тувім почав ще в гімназичні роки. Перша збірка віршів була надрукована у 1918 р. З того часу і до останніх днів життя вийшло в світ понад десять збірок поета.

Уже в перших своїх поезіях Тувім виражає демократичні тенденції: він глибоко співчуває трудящим панської Польщі, викриває тупих і самовдоволених обивателів. У збірках, що були написані у 1926—1936 рр., поет засуджує несправедливий соціальний лад у буржуазній Польщі, викриває її реакційний режим і обурюється проти фашизму, передчуває чорну

зловісну хмару другої світової війни («До простої людини», «Далекий тигр» та ін.).

У роки другої світової війни (1939—1945) Ю. Тувім емігрував з Польщі, жив у різних країнах, зокрема в Америці. В цей період свого життя він стає активним політичним діячем. У публіцистичних і ліричних творах поет бичує фашизм і польських реакціонерів, виражає віру в перемогу над людиноненависницьким фашизмом.

У 1946 р. поет повернувся на батьківщину. У своїх творах цих часів він славить будівництво народно-демократичної Польщі, дружні зв'язки польського народу з радянським.

Помер Юліан Тувім 27 грудня 1953 р.

Поезії Ю. Тувіма відзначаються революційним змістом, соціальною загостреністю, глибиною і щирістю почуттів, багатством мови і художніх засобів. Він багато і напружено працює над словом, тому й досягає великої виразності, емоційності створених ним образів і пейзажних малюнків.

Велика заслуга поета і в тому, що він переклав на польську мову твори видатних російських і українських поетів — О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Некрасова, В. Маяковського, М. Рильського, С. Маршак та багатьох інших, чим немало сприяв зміцненню культурних зв'язків між Польщею і Радянською країною.

Значне місце в творчості Ю. Тувіма займає поезія для дітей. Твори його для малят давно уже перекладені на українську, російську та мови інших братніх народів СРСР. Їх переклали такі відомі радянські поети, як С. Маршак, С. Михалков, О. Благініна, М. Рильський, П. Воронько, Н. Забіла, М. Пригара та ін.

Милозвучність і глибокий зміст творів Ю. Тувіма сприяють тому, що їх часто читають по радіо, вони звучать і як пісні (деякі з них покладено на музику). Його вірші для дітей свідчать, що автор їх — талановитий поет і вихователь, якому відомо, що саме може зацікавити малят, що їм потрібно для духовного розвитку, для створення правильних уявлень, для вироблення моральних переконань.

Дітей цікавить все, що їх оточує; про це і пише Тувім. У вірші «С т і л» (переклад В. Струтинського) він розповідає про добре знайому дітям річ і дає їм відчуття, скільки сил і праці затратили люди на виготовлення стола.

Віріс у лісі біля потоку
Дуб густолистий, дужий, високий¹.

Так починається вірш. А далі поет знайомить своїх читачів з тим, яких перетворень зазнає високий дуб, поки стане звичайним столом. Діти дізнаються про те, як працюють лісоруби («Сили немало вони тут поклали»), і про те, що дерево привезли на лісопильний завод «коні гривасті», що пили затупились, ріжучи дерево на дошки. Закінчив роботу столяр, який «міряв, стругав, клеїв, збивав» і змайстрував із дощок стіл.

В кінці вірша поет робить висновок:

Ось скільки вкладено праці і сил,
Щоб змайструвати один лише стіл².

Конкретно, просто і дохідливо показано дітям у цьому вірші, що кожна зроблена річ — це результат великої праці, в якій беруть участь не лише люди, а й тварини і машини. Поезія вчить малих читачів поважати людей праці, дає відчуття, що праця вимагає від усіх уміння, майстерності і що треба цінувати і берегти речі, зроблені людьми.

У вірші «Усі для всіх» (переклад М. Рильського) поет ставить серйозне питання про взаємозв'язки і взаємозалежність людей у суспільстві. Кожен, хто виробляє корисні для людей речі (муляр, кравець, швець, пекар), потрібен іншим, як і йому потрібні ті ж самі люди. Цю думку втілено в конкретних яскравих образах:

Муляр житла мурує,
А кравець мусить шити...
Але що б то пошив він,
Як не мав би де жити?..

Пекар чоботи носить —
Швець пошив їх дбайливо...
А шевцеві без хліба
Ну ніяк неможливо!

І висновок:

Для загального блага,
Не жаліючи сили,

¹ Юліан Тувім, Усі для всіх, К., Дитвидав, 1960, стор. 8—9.
Тут і далі цитуємо за цим виданням.

² Там же, стор. 9.

Треба всім працювати,
Мій читачику милий!¹

Людині допомагають потужні машини, створені її розумом і руками. Силу й красу машин, що служать людям, поет показує у вірші «П а р о в о з» (переклад Б. Чалого). Розповідаючи про силу і велич паровоза, що тягне довжелезний поїзд, навантажений усяким добром, яке й перелічити неможливо, поет викликає у читачів захоплення і подив.

Щоб підкреслити, яка велетенська сила у паровоза, що тягне 40 вагонів, поет, ніби жаргуючи, пише:

Та й тисяча велетнів дивної сили,
Хоч навіть котлет вони тисячу б з'їли,
Напружили б м'язи, мов сталлю налиті,—
Цей поїзд не зрушать ніколи у світі².

Поет наділяє паровоз рисами живої істоти, використовуючи для цього метафори, порівняння і звуконаслідування:

Дим піднімається вгору, мов стяг,
Масло, мов піт, на боках.
Дихає, дмухає, чмихає строго,
Жаром і нафтою тягне від нього³.

В окремих рядках, щоб показати, як повільно рухається поїзд, коли він тільки-но відходить від станції, поет розставляє рядки у вірші східцями:

Спочатку
 помалу
 незграбна
 на диво
Машина
 по рейках
 рушає
 ліниво⁴.

А далі ритм вірша і його структура різко змінюються, бо поет відтворює швидкий рух важкого поїзда, який мчить через мости і темні тунелі, показує, як швидко міняється пейзаж на

¹ Юліан Тувім, Усі для всіх, стор. 7.

² Там же, стор. 8.

³ Там же, стор. 7.

⁴ Юліан Тувім, Дітям, стор. 7.

його шляху, як ритмічно і швидко, «мов кулемет», вистукують його колеса («так-так, то-то, так то-то...»).

Летить через міст,
Через темні тунелі.
Минає поля,
І ліси, і оселі.
Вистукує, цокає, мов кулемет:
Так-так, то-то, так то-то. Тільки вперед! ¹

Наприкінці вірша поет запитує, що ж це і звідки ж та сила, що «рухатись поїзд примусить зуміла²», і відповідає, що сила ця дивовижна у руках людини-кочегара, що поїзд рухає пара. Так діти поступово, із вірша у вірш, розширюють свої знання про навколишній світ, знайомляться з різними трудовими процесами і вчаться любити працю, шанувати людей-трудивників.

А ось вірш про дивну силу електричного струму. Називається він «Цок» (переклад О. Жолдака). Цок — так жартівливо називає поет вимикач. Цей вірш — жвава, весела бесіда з дитиною. Поет запитує і сам відповідає, дивується, радіє разом з читачами, будить їх допитливу думку, збагачує їх знання.

У вірші Ю. Тувіма «Бамбо» (переклад Б. Чалого) мова йде про хлопчика-негра. З симпатією і щирим почуттям зображує поет африканського малого школяра Бамбо, жвавого пугуна, але славному дитину.

З веселим Бамбо учиться й нам би,
Шкода, що з нами немає Бамби²,—

каже поет, закінчуючи свій вірш, сповнений любові до людей різних рас і націй.

У багатьох своїх віршах поет звертається безпосередньо до дітей. Один із таких творів — «Лист до всіх дітей в одній дуже важливій справі» (переклад М. Рильського). Тон цього листа серйозний і разом з тим веселий, жартівливий. У вірші відчувається велика любов Ю. Тувіма до дітей:

Любі діти! Я пишу вам
Віршиками цими,
Щоб щодня ви умивались,
Не були брудними.

¹ Юліан Тувім, Дітям, стор. 8.

² Там же, стор. 14.

Мийтесь дочиста, кажу вам,
Хлопчики й дівчатка,
Щоб були-таки ви дітки,
А не поросятка!..

Закінчується лист словами:

З поважанням
Автор цієї книжки¹.

Ю. Тувім написав і вірші, в яких висміює зарозумілість, брехливість, хвастливість та інші недоліки у дітей. Так, у вірші «З о с я - С а м о с я» поет дотепно викриває дівчинку, яка вважала себе найрозумнішою, висміює неуцтво, небажання вчитися.

Зося аж занадто самовпевнена, вона вважає, що їй уже достить вчитися — вона і так все знає і все може зробити і вирішувати сама:

Проквітнула всі науки,
Не бере вже книжку в руки,—
Хай читають ті книжки
Нерозумні малюки!²

А насправді Зося нічого до пуття не знає, вона часто потрапляє в кумедне становище і особливо тоді, коли на запитання: «А дурненький хто?» — відповіла: «Сама я!»

Тувім, як і інші автори гумористичних і сатиричних творів, гіперболізує окремі недоліки у характері дітей, щоб зробити їх смішнішими, привернути до них увагу читачів і викликати в них осуд чи обурення, пробудити бажання боротися проти власних пороків.

Сміються читачі і з хлопчика Діми-ласуна з твору «Д і м а м р і й н и к», який мріє про смачну їжу: морозиво, торти, тістечка, шоколад. Ласощі ввижаються йому скрізь, і він страшенно жаліє, що сине глибоке небо не наповнене солодощами. Лежачи на лужку, Діма мріє:

Жаль, що ті хмарки —
Не зефіри і сніжки...
А ті, менші, малинові —
Не морозива фруктові..³

¹ Юліан Тувім, Дітям, стор. 13.

² Там же, стор. 16.

³ Там же, стор. 17.

У вірші «Про Гриця-брехунця і його тьотю» поет висміює схильність дітей до надмірного фантазерства.

Хлопчик Гриць любив пофантазувати. Він міг багато розповідати про те, що було і чого не було. Коли тьотя навмисно спитала у хлопчика, чи опустив він листа у поштову скриньку, то Гриць, нітрохи не вагаючись, почав таке вигадувати, що вона, здивована з цього, тільки хитала головою, а потім сказала:

— Ой, Грицю! Адже ж ніякого
Листа я тобі не дала!¹

Цей несподіваний кінець змушує малих читачів сміятися не тільки з цього Гриця-брехунця, а й з усіх, хто дає волю своїй надмірній фантазії і розповідає нісенітниці.

У забавному вірші «Рицар Крикальський» поет також створив образ негативного героя. Рицар Крикальський — це хвастун, який, забувши про будь-яку скромність і людську гідність, галасує про свою надмірну хоробрість і відвагу в грізній битві з ворогом. Він нібито взяв у полон «татарина одного» і «здобув аж три гармати». За це рицар вимагає найвищої нагороди.

З їдким гумором Тувім висміює цього крикуна і боягуза. Не можуть врятувати його честі ні вигуки «ура!», ні слова високого значення, які він вживає (*честь, слава, шана, відвага, грізна битва* тощо), бо насправді він базіка і хвастун. Викриває і засуджує його поет за допомогою різкого контрасту між його словами і вчинками.

Останні рядки вірша:

«Веди ж нам бранця, ну-бо!»
А рицар: «Я не можу:
Він держить мого чуба»²—

викликають у читачів презирливий сміх.

Ю. Тувім написав чимало віршів, в яких оспівує рідну природу. У вірші «Рік і лих», зокрема, поет своєрідно, прийомом зіставлення радісних, світлих явищ у природі з тими явищами, що несуть людині прикрощі, малює картину

¹ Юліан Тувім, Дітям, стор. 18.

² Там же, стор. 21.

змін у природі протягом року. Ось, наприклад, як він створює картину весни і літа:

Є чотири лиха в світі:
Перше лихо — весни,
Але сонечко пригріє,
І земля воскресне.
Друге лихо — прийде літо,
З ним турботи в полі,
Але в лісі буде спіти
Ягідок доволі¹.

Ю. Тувім написав багато веселих віршів і за фольклорними мотивами, на основі фольклорних сюжетів і образів. Є в нього віршована казка «Ріпка», схожа на російську й українську народні казки з тією ж назвою. Проте у Тувіма, крім відомих нашим дітям персонажів, на допомогу дідові приходять ще й бусол, жабка, гуска, курка, гава.

Є у поета весела казка про овочі, які сперечалися, хто з них більший, сильніший, сміливіший, розумніший, доти, поки не прийшла з ножем куховарка, порізала їх і поклала в горщик.

У цій казці, як і в народних казках, поет вдається до прийому повторення: тричі перелічує овочі, які сперечаються між собою.

Вірш «Танець» — це фантастичний твір про те, як хатні речі розвеселилися і пустилися в танок.

Вірш «Чудеса і диковинки» написано на зразок народних дитячих пісень-небилиць.

Творчість Ю. Тувіма для дітей відзначається як тематичною, так і жанровою різноманітністю. Поет виявляє багату фантазію, творчу винахідливість. Він чудово знає фольклор, розуміє дитячі інтереси і нахили, любить дітей. Його твори збуджують веселий, бадьорий настрій у малюків, виховують у них почуття гумору, підвищують у читачів вимогливість до себе, виховують любов до поезії, розвивають мову і сприяють вихованню кращих якостей.

¹ Юліан Тувім, Дітям, стор. 56.

Джанні Родарі

(Народився у 1919 р.)

Дітям нашої країни добре відомі веселі вірші і казки італійського письменника-комуніста Джанні Родарі.

Джанні Родарі народився 1919 р. в Ломбардії (одна з провінцій Італії) в трудовій сім'ї; батько його був булочником, мати з дитинства працювала на паперовій, потім на шовково-ткацькій фабриці, а пізніше була служницею в багатому домі.

Дитинство Родарі пройшло серед робітників Ломбардії,— тут він засвоював закони пролетарської солідарності, науку класової боротьби.

Сімнадцяти років Д. Родарі починає вчителювати у початковій школі.

Під час другої світової війни Родарі вступає до лав Італійської комуністичної партії і бере активну участь у боротьбі з фашистами в русі Опору.

З 1948 р. Родарі працює літературним співробітником газети італійських комуністів «Уніта» («Єдність»). За його ініціативою в газеті створюється відділ «Для дітей», тут і були надруковані перші його вірші.

«...Взявшись за перо,— пише він в автобіографії,— я уявив собі, що на мене знову звернені погляди моїх учнів, що вони

чекають від мене казки або веселої історії. Так я почав писати для малечі»¹.

Як співробітник дитячих журналів і газет, Д. Родарі постійно спілкується з дітьми робітничих районів Рима, зустрічається з своїми маленькими друзями під час подорожей по Італії. У дітях він бачить чуйних і вимогливих цінителів своєї поезії. Їм він читає свої твори, перевіряючи, які місця в них викликають веселі усмішки у слухачів, які — сум, співчуття героям і які залишають їх байдужими, а потім переробляє свої твори відповідно до спостережень і шукає такі слова, які б дійшли до серця юних читачів. Таке постійне спілкування і відчуття духовного контакту з маленькими читачами надає віршам поета хвилюючої задушевності і щирості.

Тричі Джанні Родарі був у Радянському Союзі, зустрічався з піонерами і школярами Москви, Риги, Криму, Краснодарського краю, йому хотілося ближче познайомитись з життям радянських дітей, краще зрозуміти, про що думають, що їх хвилює і радує, що викликає в них сміх і чим вони відрізняються від своїх італійських ровесників.

З радістю бачив письменник, що його твори — серед улюблених книжок радянських людей.

У перекладі на російську та українську мови вийшло кілька збірок його віршів: «Поїзди і міста» (1955), «Здрастуйте, діти!» (1957), «Всесвітній хоровод» (1962), «Поїзд віршів» (1962), «Малим і старим про Італію й Рим» (1956), «У небі і на землі» (1966) та ін.

Активний учасник італійського революційного руху, Джанні Родарі бачить у підростаючому поколінні людей, які продовжать боротьбу батьків за перебудову світу, і прагне виховати в юних читачів творче ставлення до життя, ненависть до поневолення, глибоку віру в перемогу правди і справедливості. Обов'язок людства перед дітьми він бачить у тому, щоб «виховувати громадян, здатних зробити суспільство кращим, а мир міцним»².

Життєрадісна, дзвінка поезія Д. Родарі тісно зв'язана з

¹ Джанні Родарі, Малим і старим про Італію й Рим, К., «Молодь», 1956, стор. 2 (переклад М. Лукаша). Тут і далі цитуємо за цим виданням.

² Д. Родарі, Как в первый день творенья, «Известия», 1964, 31 мая.

життям і працею італійського народу, з його боротьбою за мир і свободу.

Основною темою його віршів є праця, а улюбленими героями — люди звичайних буденних професій: нічний сторож, рибалка, булочник, чистильник взуття, шахтар і шкільний учитель. По-людському тепло говорить поет про тих, хто своєю працею полегшує життя людей: дає їм вугілля, вирощує хліб, споруджує будинки, оберігає вночі їх сон. Різноманітну людську працю Д. Родарі зображає так конкретно, відчутно, з таким знанням справи, що кожна професія стає надзвичайно привабливою, захоплюючою для маленьких читачів. Весело звучить вірш про лудильника, який відкрив свою майстерню «прямо під сонцем, на площі базарній». Приємно дивитись на швидкі, спритні рухи цього хлопця, в руках якого старі, «підліковані» чайники і казанки починають виблискувати й сяяти, як нові. А у вірші «Пожарні» створено образ безстрашного приборкувача полум'я, перед яким відступають і злий вогонь, і чадний дим. Добре, коли у людини відважне серце і золоті руки,— цю думку поет доносить до дітей просто і безпосередньо, без зайвих повчань.

Вірші Джанні Родарі захоплюють дітей свіжістю сприймання світу, своєрідним підходом до вже знайомих, розкритих поезією тем. Про різні професії пишуть і інші поети, та хто з них пробував розрізнити їх за запахами і кольорами? А Джанні Родарі уже назвами віршів ставить перед дітьми незвичайні запитання: «Чим пахнуть ремесла?», «Якого кольору ремесла?», ніби запрошуючи своїх читачів придивитись уважніше до професій батьків. Небагатьма влучними деталями створює він портрети трудівників. Ось булочник:

Булочник білий,
Волосся в муці,
Рано встає він,
Ще сплять горобці¹.

А ось маляр:

А подивіться
На цих малярів:
У них на одежі
Всі сім кольорів!²

¹ Джанні Родарі, Малим і старим про Італію й Рим, стор. 7.

² Там же, стор. 8.

Робітник у синьому комбінезоні, чорний від кіптяви кочегар, доктор у білому халаті, столяр і кондитер — люди різних професій живою юрбою входять у вірші Родарі, насичуючи їх запахами праці: запахом свіжої стружки, віконної замазки, моря і риби, зворушливими запахами ріллі, поля й лугу. І всі запахи і фарби, зв'язані з трудовою діяльністю, з трудовим життям народу, однаково приємні. Неприязнь у людей викликає тільки «запах» неробства:

Хай бризка духами
Багатий лінох,
А все нехороший.
Від нього йде дух!¹

Глибокої поваги гідні руки трудівника, вкриті кіптявою, сажею, дьогтем, і навряд чи можна милуватися випещеними руками багатого ледаря, говорить поет.

Ясність світогляду, чіткість класових позицій, політичних оцінок, властиві поетові, визначають і характер його творчості. Оцінки, висновки узагальнюючого характеру в його віршах інколи подаються у вигляді добре відточених, вигострених афоризмів або чітких лозунгів, закликів: «Погляньте і ви за картинки, синьйори: картинки веселі, життя — суворе» («Листівки з видами міст»), «Хто знає одне безділля, для того і в будень неділля, а бідним трудящим людям і свято й неділя — будень» («Не всім у неділю свято»), «Всім паліям наперекір: с в і т о в і — м и р!» («Журналіст»).

Проте поет не завжди сам формулює висновок. Часто він, тільки змальовуючи побутову картину або передаючи думки героїв, викликає у читачів певні почуття, примушує їх мислити, зіставляти, спостерігати і самостійно робити висновки. Так, у вірші «Суботній вечір» змальовано злидні, нестатки і сумний настрій робітничої сім'ї в день, коли її глава приносить заробітну плату. Нікого не радує білий конвертик з тижневою платою: вона занадто мала, щоб задовольнити потреби сім'ї. У скупих репліках дійових осіб розкриваються типові картини з життя італійських робітників, їх повсякденні турботи і тривоги, зумовлені зростанням дорожничі і безробіття, зниженням заробітної плати:

Тато сказав: — Неважні діла!
Робиш і робиш, а плата мала...

¹ Джанні Родарі, Малим і старим про Італію й Рим. стор. 10.

Мама сказала:— А в нас же борги...
Рис, макарони такі дорогі! ¹

Сумні рядки вірша змушують читачів задуматися над соціальними умовами, в яких живе італійський робітничий клас.

Вірш «С т а р и й м у л я р» насичений контрастними образами, такими яскравими і переконливими, що вони не потребують ніяких додаткових пояснень.

Перед читачем постає країна гострих класових суперечностей, різких соціальних контрастів: тут багатоперехові будинки належать «важним неробам», принци і принцеси живуть у розкішних палацах з мармуру і граніту, а людина, що будувала ці палаци і дачі з вікнами на море, тулиться з сім'єю у жалюгідній халупці — «вікна без шибок, дірява стеля».

Вірш закінчується не висновком, а запитанням, що нагально потребує відповіді. Це запитання все голосніше ставлять трудівники Італії, протестуючи проти експлуатації,гноблення:

Я все життя на людей працював,
Чом же про мене ніхто не подбав? ²

Невичерпна творча уява поета підказує йому нові, цікаві втілення задумів. Його вірші, різноманітні за своєю будовою, захоплюють незвичайним розгортанням теми, у них завжди приховується цікава несподіванка. Поет вміє знаходити яскраві деталі і через них розкриває типові риси життя. Так, у вірші «Чи щ у в з у т т я» соціальну характеристику класового суспільства дано через ті предмети, з якими має справу чистильник взуття. Зношені, полатані чоботи шкільного вчителя, старі черевики службовця-бідака, блискучі лакові штиблети багатого франта не тільки розповідають про неоднакову матеріальну забезпеченість різних верств населення,— вони дають яскраву соціальну характеристику капіталістичного суспільства. А в упевненій ході цілої армії запилених, забруднених чобіт робітників відчувається грізна сила пролетарів.

У вірші ж «Слово «плáкати» поет переносить читачів уявою в майбутнє, коли вийде із вжитку слово «плáкати» і тільки дивні експонати фантастичного музею розкажуть щасливим

¹ Джанні Родарі, Малім і старим про Італію й Рим, стор. 28.

² Там же, стор. 13.

дітям про тяжке життя «колишніх дітей». Тут деталлю, що характеризує капіталістичний світ з його класовою нерівністю, з расовою дискримінацією, з безробіттям, злиднями, стають людські сльози.

Та в поезії Д. Родарі знаходять відображення і героїчні сторінки боротьби італійського народу за мир, волю, за право на працю, за світле майбутнє. Поет створює образ мужнього партизана, що твердо стоїть на посту у снігопад, в негоду і гине не заради слави, а заради перемоги правди і справедливості («Там, у горах»); розповідає про тих, хто загинув у вуличних сутичках з поліцією, захищаючи своє право на працю («Хлопчина з Модени»). Він гнівно засуджує паліїв війни, закликаючи всіх чесних людей згуртуватися «в єдину у пожежарну дружину» («Пожежарні»), стверджує силу робітничої солідарності, єдність усіх поколінь у боротьбі за мир («Поштар»).

Успіх творів італійського поета пояснюється і тим, що вони зігріті любов'ю до дітей. У них Д. Родарі виступає і як талановитий художник, і як чуйний психолог, якому добре відомі смаки і нахили дітей, їх звички і захоплення, прикромі і радості в їх житті. Пригадаймо, наприклад, рядки з вірша «Д а л е к а м а н д р і в к а». Охоплюючи в думці всю землю, поет хоче дізнатися, як живуть діти:

Хто поправляє тим дітям подушку?
Хто для них казку каже на вушко?
.....
Хто на них часом і посвариться:
«Пальця у ротик брать не годиться!»
Хто штаненята лата раз у раз,
Якщо хлопчина удавсь верхолаз?¹

Тут кожний рядок викликає в уяві читача типові картини дитинства, кожна деталь допомагає відтворити живий образ малюка.

Симпатії поета-комуніста звернені насамперед до дітей бідняків, до тих, що живуть у халупах, підвалах, трущобах, інколи не мають можливості вчитися у школі і рано стикаються з нестатками, злиднями. З великою душевною теплотою розповідає він про італійського хлопчика Чіччо (вірш «Чіччо»), який живе в темному сирому підвалі біля смітника, і про ма-

¹ Д ж а н н і Р о д а р і, Малим і старим про Італію й Рим, стор. 92.

леньке негрєнятко, якого білі діти не пускають на карусель («Негрєня»). Турботою про дітей, які ніколи не бувають на дачах і не відпочивають на морських пляжах, сповнений вірш «Л і т н я ж а р а». Ці діти і влітку не дихають свіжим повітрям, бавляться біля брудних стічних канав, а коли й загоряють, то тільки на нагрітих сонцем сходинок будинків, на панелях.

У жартівливій формі, а насправді дуже серйозно висловлює поет свої думки про відповідальність суспільства і держави за здоров'я і правильний розвиток дітей:

Обрали б мене президентом, то враз
Я видав би строгий-престрогий наказ:
П а р а г р а ф перший.
 Улітку всі діти
Не мають права у місті сидіти.
П а р а г р а ф другий.
 Для дівчорі
Відкриті безплатні морські табори.
П а р а г р а ф третій.
 Малятам віднині
Належать Альпи і Апенніни¹.

Обов'язок дорослих, на думку поета,— потурбуватися про те, щоб у дітей всього світу було щасливе, безхмарне життя. Дітям повинні належати красиві іграшки, найкращі казки, дзвінкі пісні, золоті пляжі, зелені луки. По ставленню держави до дітей, з точки зору поета, можна судити про її демократичність, про людяність її законів. Неодмінною особливістю справедливого суспільства є піклування про дітей. Проникаючи мрією в майбутнє, за яке бореться італійський робітничий клас на чолі з комуністичною партією, поет бачить щасливих дітей, чує їх дружний сміх, що «золотопадом», «сріблопадом» спадає на землю, уявляє і помолоділу, поновлену землю, яка несе дітям прекрасні дари: моря і гори, поляни й ліси, безмежне, чисте небо, щоб у ньому пускати паперових голубів («Скільки всього дітей на світі?»).

Дзвінки вірші Д. Родарі вміщують у собі різноманітні почуття. У них ми знайдемо то гіркий жарт в адресу точильника, що все життя носить колесо на плечах, а сам ходить по дорогах пішки («Точильник»); то їдку глазливу насмішку над воєнним міністром, палієм і громилою, який заслужено потра-

¹ Д ж а н н і Р о д а р і, Малім і старим про Італію й Рим, стор. 37.

пив у торбу до лахмітника разом з дірявими калошами і щербатим чавунком («Старі речі»); то веселу цікаву загадку про парасольку («Дашок»). Вірш «Служниця» самим звучанням своїм, буркотливими інтонаціями чудово відтворює характер сварливої господині, яка нескінченними причіпками не дає спокую бідній служниці. А надзвичайно динамічний, живий, насичений гумором вірш «Музика на площі» сповнений гуркоту, дзвону, рвкання, хрипу інструментів, що вийшли з покори у маестро-диригента.

Задушевні, щирі вірші Д. Родарі майже завжди веселі, життєрадісні, інколи «трошечки сумні», але ніколи не бувають похмурими. Вони сповнені глибокої віри в людину-творця, що зможе перебудувати світ так, щоб жити в ньому стало «радісніше і веселіше».

Перу Джанні Родарі належить кілька казок, в яких за яскравою вигадкою, веселою усмішкою, цікавими пригодами героїв легко вгадуються демократичні симпатії письменника, іронічне, насмішкувате ставлення його до багатіїв. Завидну популярність у малюків багатьох країн світу завоювала казка «П р и г о д и Ц и б у л і н о». Вона перекладена на російську, українську та мови інших народів Радянського Союзу. В ній читач потрапляє у казкову країну, де люди і тварини схожі на різні овочі і фрукти: тут живуть барон Апельсин, графині Черешні, кум Гарбуз та ін. Проте порядки в цій фантастичній країні дуже нагадують порядки в будь-якій з капіталістичних держав. Тут земля, замки, палаци належать баронам і графам, а трудівники — майстер Виноградника, кум Гарбуз, скрипаль Груша — живуть у жалюгідних халупках, страждають від злиднів і безправ'я. Тут недоторканим є право власності, і бідного кума Гарбуза виганяють з його хатини тільки тому, що він збудував її на землі графинь Черешень. Тут панують свавілля і насильство, чесних людей кидають у темниці, прирікають на довгічне ув'язнення, а розбійники і шахраї займають високі пости при дворі принца Лимона.

Д. Родарі майстерно використовує характерні для народних сатиричних казок прийоми гіперболізації, шаржу, гротеска у змалюванні негативних персонажів, антилюдських порядків у країні принца Лимона. У гротескному плані зображений сам принц Лимон, обмежений і віроломний правитель, який, хоч і «носив на шапці золотого дзвоника, та розумом не відзначався». Автор ідко висміює агресивні наміри принца, який не

міг заспокоїтися, поки «хоч не пограється у війну». До гіперболізації вдається Джанні Родарі, показуючи становище селян в маєтках, що належали графиням Черешням: графині беруть податки не тільки за повітря, яким дихають люди, а й за опади: за дощ, сніг і навіть за градобій.

Проте так, як і в народних казках, Родарі гіперболою і гротеском тільки підкреслює характер реальних відносин між експлуататорами і трудовим народом, безглуздість законів у країнах, де панує класова нерівність.

Позитивні герої казок — прості люди праці — змальовані з симпатією, з доброзичливим м'яким гумором. Саме в їх образах втілені кращі людські якості: сердечність, чуйність, вірність, стійкість у боротьбі. Їм, простим людям, властиве почуття класової солідарності.

Казка дуже близька дітям і цікава тому, що головним героєм в ній виступає хлопчик Цибуліно, розумний і добрий, працьовитий і енергійний. Цибуліно, який вміє знайти вихід з будь-якого скрутного становища, чесно виконує наказ бать-

Ілюстрація
худ. Є. Галєя
до казки Д. Родарі
«Пригоди Цибуліно».

ка — викривати негідників та шахраїв, дотепно розбиває підступні задуми ворогів і знаходить собі друзів серед чесних трудівників.

Своєрідним є стиль казки. Поеднання в характеристиці діювих осіб, у показі обставин їх життя, якостей людини і властивостей овочів надає гумористичного або гостро сатиричного забарвлення багатьом епізодам казки. Так, Цибуліно доводить до сліз сеньйора Помідора не тільки тому, що діє, як смілива людина, різко викриваючи негідництво, а й завдяки тим особливостям, що властиві цибулі. Коли сеньйор Помідор смикнув Цибуліно за чуба, «сталосся те, що мусило статися»: «в очі і в ніс Помідорові раптом ударив такий міцний запах цибулі, що сльози бризнули з очей».

А в першому розділі про властивості цибулі письменник дотепно згадує, характеризуючи гірке життя бідноти. «Де цибуля, там і сльози» — це узагальнення стає особливо вагомим, тому що в контексті виявляється доречним і прямий, і переносний зміст його: «Де бідність, там і сльози».

Зовнішній вигляд і властивості різних овочів та фруктів влучно обігруються, коли письменник створює портрети дійових осіб: важкий, надутий, з червоними щоками, які, здається, от-от тріснуть, сеньйор Помідор; низькорослий і миршавий адвокат Горох, що завжди вискакує, як горошина з стручка; дівчинка Редисочка з кіскою, що стирчить догори і нагадує хвостик редиски, і т. д.

Пригоди Цибуліно та його друзів закінчуються перемогою над пихатими і ненаситними аристократами. Скинутий принц Лимон тікає за кордон, а замок графинь Черешень перетворюється на палац для дітей.

У казці звучить заклик повиганяти принців, баронів, графинь з усіх країн, щоб землі, парки і палаци стали надбанням народу. Це революційна ідея.

І в інших казках — «Подорож Голубої Стріли», «Джельсаміно у країні брехунів» — письменник віддає свої симпатії тим, хто чесно працює, хто бореться з неправдою і несправедливістю.

Творчість Д. Родарі з кожним роком набуває все більшої зрілості, досконалості, збагачується новими жанрами. Його дотепні, живі, змістовні відповіді на різноманітні дитячі запитання, що спочатку друкувалися на сторінках газети «Уніта», увійшли у збірку своєрідних новел «Чого? чому? навіщо?».

У 1964 р. вийшла серія його забавних оповідань про собак, що катаються на автомобілі, і «Книга помилок», героями якої стали орфографічні помилки. Письменник займається і теоретичними питаннями. Його цікавлять зв'язки між дитячою літературою і актуальними проблемами виховання, суть художньої уяви, «закони фантазії». Улюбленим його жанром залишаються казки і фантастичні оповідання.

Веселі, бадьорі вірші Джанні Родарі, його чарівні казки, сповнені любові до простих людей, поваги до людської праці, ідуть через кордони, моря і гори, завойовуючи все нових і нових вдячних читачів у різних країнах світу.

Вступ

- В. І. Л е н і н, Завдання спілок молоді, Твори, т. 31.
Програма КПРС. Ч. II, розділ V, К., Держполітвидав, 1961.
О литературе. Сборник документов, М., Учпедгиз, 1960.
В. Г. Белинский, Н. Г. Чернышевский, Н. А. Добролюбов о детской литературе, М., Детгиз, 1954.
Н. К. Крупская о детской литературе и детском чтении. Сборник статей и высказываний, М.—Л., Детгиз, 1954.
М. Горький о детской литературе. Статьи и высказывания, М., Детгиз, 1958.
М. Горький детям, М., «Молодая гвардия», 1962.
А. С. Макаренко о детской литературе и детском чтении, М., Детгиз, 1955.
Книга ведет в жизнь, М., «Просвещение», 1964.
Книги — детям. Сборник материалов в помощь учителям, библиотекарям и пионерским вожатым, М., «Детская литература», 1965 (Дом детской книги).
Книга — друг ребенка. Воспитатели о детских книгах, М., «Просвещение», 1964.
Книга — учитель и друг. Сборник статей под ред. Т. Полозовой, М., Изд-во АПН РСФСР, 1962.
Коммунистическое воспитание и современная литература для детей и юношества, М., Детгиз, 1961 (Дом детской книги).
П р и в а л о в а Е., Основные черты советской детской литературы, М., Госкультпросветиздат, 1954.
С а р н о в Б., Страна нашего детства, М., «Детская литература», 1965.
Хрестоматия по детской литературе. Учебное пособие для дошкольных педагогических училищ. Сост. М. Боголюбская, А. Табенкина, М., Учпедгиз, 1958.
Ч у к о в с к и й К., Предисловие к сборнику «Стихи», М., Гослитиздат, 1961.
Ч у к о в с к и й К., От двух до пяти, М., Детгиз, 1961.
Литературно-критический и библиографический ежемесячный журнал «Детская литература» (выходит з сiчня 1966 р.).

Усна народна творчість для дітей

- А н и к и н В., Русские народные пословицы, поговорки, загадки и детский фольклор. Пособие для учителя, М., Учпедгиз, 1957.
А н и к и н В., Русские народные сказки. Пособие для учителей, М., Учпедгиз, 1959.

Горький М., Радянська література, Доповідь на I Всесоюзному з'їзді радянських письменників, «Літературно-критичні статті», К., Держлітвидав, 1951.

Горький М., «Ще про грамотність», «Про казки». В кн.: «М. Горький про дитячу літературу», К., «Молодь», 1953.

Капица О., Детский фольклор. Песни, потешки, дразнилки, сказки, игры. Изучение. Собрание. Обзор материалов, Л., «Прибой», 1928.

Макаренко А., Виховання культурних навичок, Твори в семи томах, т. 7, К., «Радянська школа», 1954.

Нагишкин Д., Сказка и жизнь. Письма о сказке, М., Детгиз, 1957 (Дом детской книги).

Сухобрус Г., Українська оповідальна народна творчість. В кн.: «Українські народні казки, легенди, анекдоти». Упор. Г. Сухобрус і В. Юзвенко, К., Держлітвидав, 1958.

Українська дитяча література. Хрестоматія критичних матеріалів. Упор. Ф. Гурвич, В. Савенко, К., «Радянська школа», 1962.

Український дитячий фольклор. Упор. В. Г. Бойко, К., Вид-во АН УРСР, 1962.

Ушинський К., Вибрані педагогічні твори, К., «Радянська школа», 1949.

Франко І., Байка про байку, Твори в двадцяти томах, т. IV, К., Держлітвидав, 1950, стор. 132—136.

Франко І., Передмова до збірки казок «Коли ще звірі говорили», Твори, т. IV, К., Держлітвидав, 1950, стор. 508—511.

Чуковский К., От двух до пяти, Детгиз, 1961.

Українська дожовтнева література для дітей

Історія української літератури. В двох томах, т. I, К., Вид-во АН УРСР, 1954.

Білецький О., Вступ. У кн.: Т. Г. Шевченко, Малий кобзар, Вибрані поезії для дітей, К., Дитвидав, 1961.

Марко Вовчок у критиці, К., Держлітвидав, 1955.

Тараненко М., Марко Вовчок. Літературний портрет, К., Держлітвидав, 1958.

Городецька Є., Твори І. Франка для дітей, журн. «Література в школі», 1956, № 4.

Маляренко Л., Іван Франко про дитячу літературу, журн. «Література в школі», 1956, № 6.

Паперна Г., Іван Франко про дитячу літературу, журн. «Жовтень», 1956, № 9.

Грицюта М., Михайло Коцюбинський. Літературний портрет, К., Держлітвидав, 1958.

Пільгук І., Борис Дмитрович Грінченко. В кн.: Б. Грінченко, Без хліба, К., Дитвидав, 1958.

Жук Н., Василь Стефаник. Літературний портрет, К., Держлітвидав, 1960.

Курашова В., Степан Васильченко. У кн.: С. Васильченко, Твори в чотирьох томах, т. I, К., Вид-во АН УРСР, 1959.

Українська радянська дитяча література

В. І. Ленін, Завдання спілок молоді, Твори, т. 31.

Програма КПРС. Ч. II, розділ V, К., Держполітвидав, 1961.

З резолюції XIII з'їзду РКП(б). Розділ «Про пресу». В кн.: «КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК», 1898 — 1954; ч. II, 1924—1930, К., Держполітвидав, 1954.

Про піонерський рух (Постанова ЦК РКП(б) від 24 липня 1925 р.). В кн.: «КПРС про комсомол і молодь». Збірник резолюцій і рішень з'їздів, конференцій і постанов ЦК. 1917—1956, К., «Молодь», 1958.

Про заходи до поліпшення юнацької і дитячої преси (Постанова ЦК ВКП(б) від 28 липня 1928 р.). В кн.: «КПРС про комсомол і молодь», К., «Молодь», 1958.

Про видавництво «Молодая гвардия» (Постанова ЦК ВКП(б) від 29 грудня 1931 р. (Там же).

Про видавництво дитячої літератури (Постанова ЦК ВКП(б) від 9 вересня 1933 р. (Там же).

Історія української літератури. В двох томах, т. II, К., Вид-во АН УРСР, 1959.

Українські радянські письменники. Критичні нариси, т. I, К., «Радянський письменник», 1955; т. II, 1957; т. III, 1958; т. IV, 1960.

Літературні портрети. Критико-біографічні нариси, т. I, II, К., «Радянський письменник», 1960.

Алексеева О., Брандес Е., Гроденский Г., Макарова В., Привалова Е., Шиллегодский С., Детская литература. Пособие для педагогических институтов и педагогических училищ, М., Учпедгиз, 1960.

Українська дитяча література. Хрестоматія критичних матеріалів, К., «Радянська школа», 1962.

Веселка. Антологія української радянської художньої літератури для дітей, т. I і II, К., Дитвидав, 1960.

Письменники Радянської України. Довідник, К., «Радянський письменник», 1960.

Советские детские писатели. Библиографический словарь (1917 — 1957). Сост. Витман А., Оськина Л., М., Детгиз, 1961 (Дом детской книги).

Бичко В., На шляху до високої майстерності. Спроба огляду сучасної української поезії для дітей, журн. «Дніпро», 1960, № 2.

Бошко И., Историко-революционная тема в украинской детской литературе. В кн.: «Историко-революционная книга для детей», М., Детгиз, 1958 (Дом детской книги).

Утевская П., Воспитание героизма, журн. «Советская Украина», 1959, кн. 8.

Бичко В., Про себе. Автобіографія, «Вогнище», К., Дитвидав, 1959.
Чайковський Б., Співець піонерських літ. В кн.: В. Бичко, То не маки цвітуть, К., Дитвидав, 1962.

Острик М., Пісні дитячої радості. В кн.: І. Нехода, Ми живемо на Україні, К., Дитвидав, 1960.

Борисова Е., О. В. Донченко. Лекція з курсу «Українська радянська дитяча література» для студентів-заочників, Харків, Бібліотечний інститут, 1961.

Острик М., Творчий шлях О. Донченка. В кн.: О. Донченко, Твори в шести томах, т. I, К., «Молодь», 1956.

Бичко В., Наталя Забіла. Риси літературного портрета, К., Дитвидав, 1963.

Лещенко П., Оксана Іваненко, журн. «Жовтень», 1960, № 12.

Сиротюк М., Микола Петрович Трублаїні. В кн.: М. Трублаїні, Твори в чотирьох томах, т. I, К., «Молодь», 1955.

Російська дожовтнева література для дітей

В. Г. Белинский, Н. Г. Чернышевский, Н. А. Добролюбов о детской литературе, М., Детгиз, 1954 (Дом детской книги).

Шиллегодский С., В. Г. Белинский о детской литературе и детском чтении, М.—Л., Детгиз, 1955.

Шиллегодский С., Н. Г. Чернышевский о детской литературе и детском чтении, М.—Л., Детгиз, 1953.

Шиллегодский С., Н. А. Добролюбов о детской литературе и детском чтении, М.—Л., Детгиз, 1953.

Маршак С., О сказках Пушкина, Сочинения, т. IV, М., ГИХЛ, 1959.

Шер Н., Рассказы о русских писателях, гл.: «А. С. Пушкин», «Н. А. Некрасов», «Л. Н. Толстой», М., Детгиз, 1960.

Чуковский К., Вступительная статья и комментарии. В кн.: Н. Некрасов, Избранные произведения, М., Детгиз, 1962.

Николаева В., О языке детских рассказов Л. Н. Толстого. В кн.: «О литературе для детей», вып. 6, Л., Детгиз, 1961 (Дом детской книги).

Халтурин И., Вступительная статья. В кн.: «Лукоморье», Сказки русских писателей, М., Детгиз, 1963.

Алексеева О., Брандис Е., Гроденский Г., Макарова В., Привалова Е., Шиллегодский С., Детская литература. Пособие для педагогических институтов и педагогических училищ, М., Учпедгиз, 1960.

Детская литература (вторая половина XIX и начало XX в.). Хрестоматия для педагогических институтов. Сост. Борщевская А., Халтурин И., Шер Н., М., Учпедгиз, 1954.

Російська радянська дитяча література

М. Горький о детской литературе. Статьи, высказывания, М., Детгиз, 1958.

М. Горький, Детям. М., «Молодая гвардия», 1962.

Н. К. Крупская о детской литературе и детском чтении, М., Детгиз, 1954.

А. С. Макаренко о детской литературе и детском чтении, М., Детгиз, 1955.

Кон Л., Советская детская литература (1917—1929 гг.). Очерк истории русской детской литературы, М., Детгиз, 1960.

Турченко О., М. Горький — детям, М., Детгиз, 1955 (Дом детской книги).

Маршак С., «Дети отвечают Горькому», «Горький — писатель и человек», «Живой Горький». Сочинения, т. IV, М., Гослитиздат, 1960.

К а с с и л ь Л., Маяковский сам. Очерк о жизни и работе поэта, М., «Молодая гвардия», 1960.

М а р ш а к С., Маяковский — детям. Сочинения, т. IV, М., Гослитиздат, 1960.

М а я к о в с к а я Л. В., Детство и юность Владимира Маяковского, М., Детгиз, 1955.

П е с н я - м о л н и я. Стихи В. Маяковского. Рассказы о В. Маяковском, М., «Молодая гвардия», 1962.

Э б и н Ф., Маяковский — детям, М., Детгиз, 1961 (Дом детской книги).

Г а л а н о в Б., С. Я. Маршак. Очерк о жизни и творчестве, М., Детгиз, 1962.

П е т р о в с к и й М., Корней Чуковский. Книга о детском писателе, М., Детгиз, 1962.

Ж и з н ь и т в о р ч е с т в о А. П. Гайдара. Сост. и общ. ред. Р. и В. Фраерман, М., «Детская литература», 1964.

Б а р т о А., Несколько слов о себе. В кн.: «Стихи», М., Гослитиздат, 1961.

С о л о в ь е в Б., Творчество Агнии Барто и «детский стих». В кн.: «Детская литература и вопросы мастерства». Сборник статей, М., Детгиз, 1956.

Е р ш о в Г., Т е л ь п у г о в В., Сергей Михалков. Критико-биографический очерк, М., «Советский писатель», 1956.

И г н а т ь е в а Н., Серьезно и занимательно. В кн.: «Детская литература и вопросы мастерства». Сборник статей, М., Детгиз, 1956.

М и х а л к о в С., Автобиография. В кн.: «Стихи», М., Гослитиздат, 1959.

Советские детские писатели. Биобиблиографический словарь (1917—1957). Сост. Витман А., Оськина Л., М., Детгиз, 1961.

А л е к с е е в а О., Б р а н д и с Е., Г р о д е н с к и й Г., М а к а р о в а В., П р и в а л о в а Е., Ш и л л е г о д с к и й С., Детская литература. Пособие для педагогических институтов и педагогических училищ, М., Учпедгиз, 1960.

Советская детская литература. Сборник статей. Сост. Бочкарева В., Любимова С., Михайлова И., М., Учпедгиз, 1958.

И в и ч А., Воспитание поколений, М., «Советский писатель», 1960.

М а р ш а к С., Воспитание словом, М., «Советский писатель», 1961.

С м и р н о в а В., О детях и для детей, М., Детгиз, 1963.

Література народів СРСР

П а в л о в и ч Н., Литература народов СССР для детей (по изданиям, переведенным на русский язык). В кн.: «Детская литература в 1950 г.». Сборник обзорных статей, М.—Л., Детгиз, 1951 (Дом детской книги).

К у к л и с Г., О детской литературе народов СССР. В кн.: «Советская детская литература». Сборник статей. Сост. Бочкарева В., Любимова С., Михайлова И., М., Учпедгиз, 1958.

М о з о л ь к о в Е., Янка Купала. В кн.: «Поющая земля. Литературные очерки и портреты», М., «Советский писатель», 1965.

Якуб Колас, Памяті Янки Купали. В кн.: Янка Купала, Вибране, К., Держлітвидав, 1947.

Янка Купала, Автобіографія, «Вибране», К., Держлітвидав, 1947.

Гулиа Дмитрий, Автобіографія, «Стихи», М., Гослитиздат, 1964.

Гулиа Г., Дмитрий Гулиа. Повесть о моем отце, М., «Молодая гвардия», 1962.

Маршак С., Набирающий высоту. В кн.: Расул Гамзатов, Избранное, в двух томах, т. I, М., Гослитиздат, 1964.

Зарубіжна література для дітей

Алексеева О., Брандис Е., Гроденский Г., Макарова В., Привалова Е., Шиллегодский С., Детская литература. Пособие для педагогических институтов и педагогических училищ, М., Учпедгиз, 1960.

Брандис Е., От Эзопа до Джанни Родари. Зарубежная литература в детском и юношеском чтении, М., «Просвещение», 1965.

Сориано М., «От Микки пещерного периода до Ганса-Христиана Андерсена», «От Жюль Верна к капитану Видео», журн. «В защиту мира», 1955, травень, червень.

Добролюбов Н., Французские книги. В кн.: «В. Г. Белинский, Н. Г. Чернышевский, Н. А. Добролюбов о детской литературе», М., Детгиз, 1954.

Важдарев В., Ганс-Христиан Андерсен. Очерк о жизни и творчестве, М., Детгиз, 1957.

Маршак С., О сказках Андерсена. Сочинения, т. IV, М., ГИХЛ, 1959.

Инбер В., Ганс-Христиан Андерсен. В кн.: «Вопросы детской литературы, 1955 год», М., Детгиз, 1955 (Дом детской книги).

Іваненко О., Славетний датський казкар. В кн.: Г.-К. Андерсен. Казки, К., «Молодь», 1955.

Андреев К., Три жизни Жюль Верна, М., «Молодая гвардия», 1956.

Брандис Е., Жюль Верн. Жизнь и творчество, Л., Детгиз, 1963.

Цюрупя Э., По следам Овода. В кн.: «Умешь ли ты читать?», М., «Советская Россия», 1963.

Живов М., Юлиан Тувим. Очерк жизни и творчества, М., Детгиз, 1960 (Дом детской книги).

З М І С Т

ВСТУП

Основні риси дитячої літератури . . . 5

НАРОДНА ПОЕТИЧНА ТВОРЧІСТЬ

Український і російський фольклор для дітей 41

Усна народна творчість інших народів СРСР 75

УКРАЇНСКА ЛІТЕРАТУРА

Українська дожовтнева література

Вступ 79

Тарас Григорович Шевченко 87

Леонід Іванович Глібов 98

Іван Якович Франко 107

Михайло Михайлович Коцюбинський 122

Леся Українка 136

Українська радянська література

Вступ 148

Павло Григорович Тичина 171

Максим Тадейович Рильський 179

Олександр Іванович Копиленко 187

Олесь Васильович Донченко 200

✓ Наталя Львівна Забіла 208

Оксана Дмитрівна Іваненко 220

Микола Петрович Трубляні 234

Іван Іванович Нехода 244

Валентин Васильович Бичко 254

Платон Микитович Воронько 266

Юрій Оліферович Збанацький 270

РОСІЙСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Російська дожовтнева література

В. Г. Белінський, М. Г. Чернишевський, М. О. Добролюбов у боротьбі за передову дитячу літературу 281

Олександр Сергійович Пушкін 290

Микола Олексійович Некрасов 301

Костянтин Дмитрович Ушинський 310

Лев Миколайович Толстой 317

Російська радянська література

Роль О. М. Горького в розвитку дитячої літератури 326

Володимир Володимирович

Маяковський 337

Самуїл Якович Маршак 350

Корній Іванович Чуковський 362

Борис Степанович Житков 377

Аркадій Петрович Гайдар 389

Агнія Львівна Барто 399

Сергій Володимирович Михалков 414

Михайло Михайлович Пришвін 424

Віталій Валентинович Біанкі 434

ТВОРИ ПИСЬМЕННИКІВ НАРОДІВ

СРСР

Вступ 445

Янка Купала 451

Ян Райніс 460

Ованес Туманян 466

Дмитрій Гулаіа 471

Расул Гамзатов 478

ТВОРИ ЗАРУБІЖНИХ ПИСЬМЕННИКІВ

Твори письменників XVII ст.

Вступ 485

Шарль Перро 487

Огляд творів письменників

XVIII ст. 492

Твори письменників XIX —

початку XX ст.

Брати Грімм 496

Ганс-Крістіан Андерсен 500

Огляд творів Г. Бічер-Стоу,

Ж. Верна і Марка Твена 512

Твори письменників соціалістичних

країн і прогресивних письменників

капіталістичних країн

Юліан Тувім 518

Джанні Родарі 526

Література 537

Д. М. Билецкий, Ф. Х. Гурвич,
И. М. Проценко, В. С. Савенко,
А. М. Сафонова, Ю. П. Ступак

ДЕТСКАЯ ЛИТЕРАТУРА
(на украинском языке)

Издательство «Радянська школа» Комитета по
печати при Совете Министров Украинской ССР

Редактор *О. А. Бондаренко*
Художній редактор *М. І. Марущинець*
Обкладинка художника *М. Ф. Остапка*
Технічний редактор *Л. І. Клименко*
Коректор *В. Я. Шиліна*

Здано до набору 5/1 1967 р. Підписано до
друку 22/VII 1967 р. Папір 60×84^{1/16}
Умовн. арк. 31,62, видавн. арк. 26,44.
Тираж 35 000. БФ 05468. Видавництво «Радян-
ська школа» Комітету по пресі при Раді Міні-
стрів Української РСР. Київ, вул. Юрія Ко-
цюбинського, 5. Видавн. № 17614. Ціна 95 коп.
Зам. № 7-48. Книжкова фабрика ім. Фрунзе
Комітету по пресі при Раді Міністрів УРСР,
Харків, Донець-Закаржеська, 6/8.

95 колл

